
อภิธรรมมูลนิธิ
รูป
นาม
๒๕๐๐

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร บ.ช., บ.ม.

ณ. ฌาปนสถานกรมการปกครอง

วัดดุสิดาราม เชิงสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ ๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๕

เวลา ๑๗.๐๐ น.

(แบบ ค.)

หมายรับสั่งที่ ๒๔๕๗

สำนักพระราชวัง

๑๒ กุมภาพันธ์ 2535

พระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุบุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร) ป.ธ.,ป.ม. บุคคลผู้ทำคุณประโยชน์ ณ ฌาปนสถานกรมการปกครอง วัดดุสิดาราม เขตบางกอกน้อย กรุงเทพมหานคร

วันเสาร์ที่ 6 มิถุนายน 2535 เวลา 17.00 น. พระราชทานเพลิง

มหาดเล็ก/พิมพ์/[illegible]/ทาน.

วัน	หน้าที่ พนักงานพระราชพิธี
	นำหมายเรียน เจ้าภาพศพ พระภิกษุบุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร) เพื่อทราบ เครื่องพระราชทานเพลิง และเจ้าพนักงานผู้เชิญมานี้ เจ้าภาพไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายอย่างใดทั้งสิ้น.

ทั้งนี้ ให้จัดการตามหน้าที่และกำหนดวันตามรับสั่งอย่าให้ขาดเหลือ ถ้าสงสัยก็ให้ถามผู้รับรับสั่งโดยหน้าที่ราชการ

ผู้รับรับสั่ง

สำนึกในพระมหากรุณาธิคุณ

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ตามที่ได้ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณ โปรดเกล้า ฯ พระราชทานเพลิงศพแก่พระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร ป.ธ., ป.ม. ณ ฌาปนสถานกรมการปกครอง วัดดุสิดาราม กรุงเทพมหานคร ในวันที่ ๖ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๕๓๕ อันเป็นเกียรติยศสูงสุดแก่ตัวท่าน ตลอดจนครอบครัว และวงศ์สกุล

ข้าพระพุทธเจ้า นางสุรีย์ เมธางกูร และบุตร ธิดา ตลอดจนบรรดาญาติพี่น้องของพระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร ขอพระราชทาน พระบรมราชวโรกาสกราบถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาท ด้วยความซาบซึ้ง และสำนึกในพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม หาที่สุดมิได้

ควรมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ขอนมัสการ กราบขอบพระคุณ และขอบคุณ แด่ท่านพระเถรานุเถระ ท่านที่เคารพนับถือ ตลอดจนญาติมิตรทุก ๆ ท่านที่ได้ให้เกียรติสละเวลามาร่วมงานพระราชทานเพลิงศพ

พระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร บช., บ.ม.

ในวันนี้

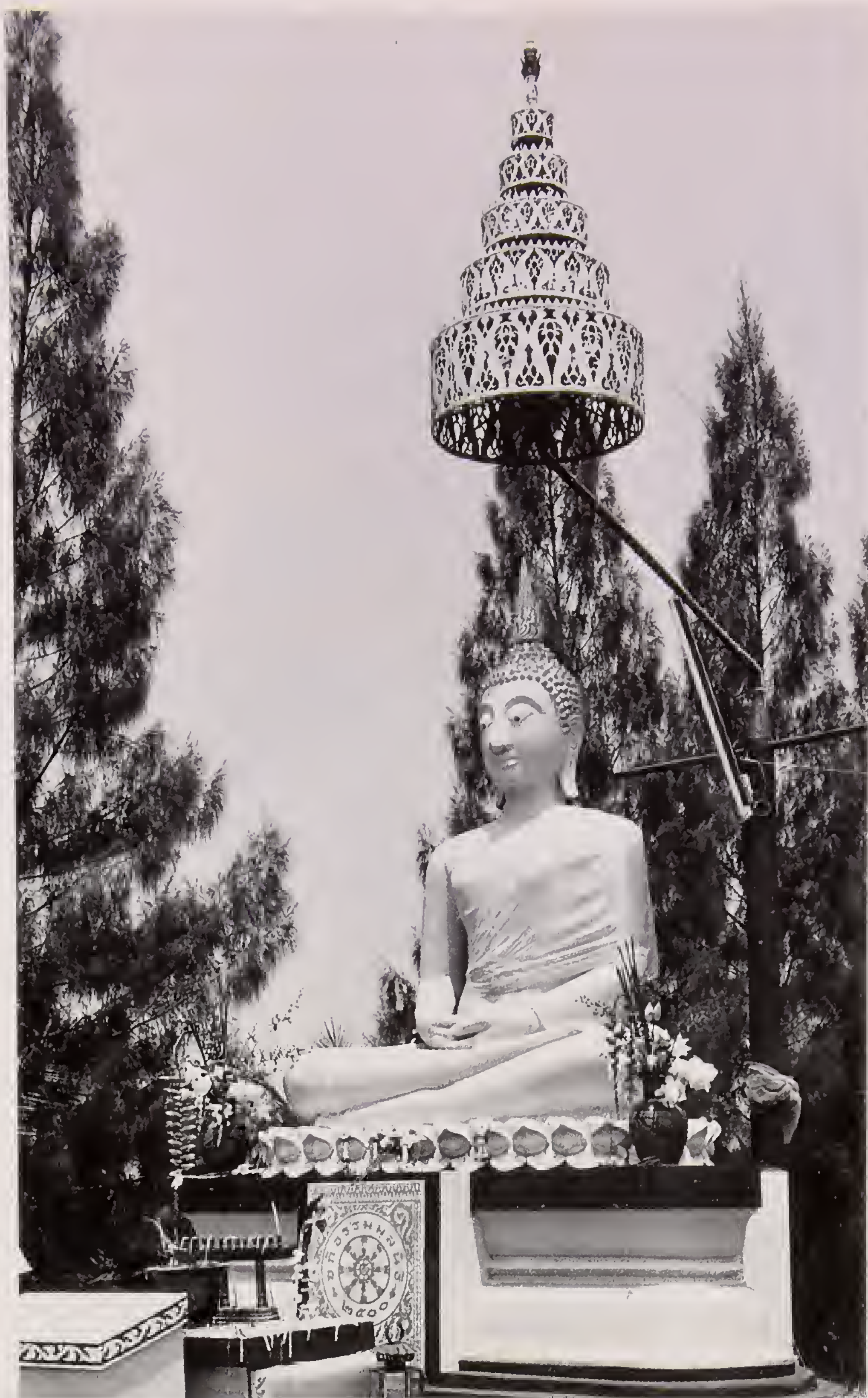
หากมีสิ่งใดบกพร่อง หรือผิดพลาดประการใด เจ้าภาพขอประทานอภัยไว้ ณ ที่นี้ด้วย

พระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร ป.ช. , ป.ม.

ชาติกาล ๑๕ มีนาคม ๒๔๕๑

มรณภาพ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๔

"หลวงพ่อพระสุพรรณรังสี"

ประดิษฐานบนภูเขาจำลอง ภายในสำนักปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา อ้อมน้อย

สำนักปฏิบัติสมาธิ และ วิปัสสนา
ของ
อภิธรรมมูลนิธิ อ้อมน้อย ก.ม.ที่ ๒๔ ถนนเพชรเกษม

พ.ศ. ๒๕๐๙

ประธานกรรมการ และ กรรมการ อภิธรรมมูลนิธิ (พ.ศ ๒๕๐๙)

หน้าวิหาร "หลวงพ่อพระอัครนิลราช"

จากซ้าย คุณสอน ไตรยสรรค์ อาจารย์วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร

คุณสด สังขพิทักษ์ อาจารย์สมพร ศรีวราทิตย์

ประวัติย่อ

พระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร บ.ช., บ.ม.

สถานะเดิม พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร เดิมมีนามว่า นายบุญมี เมธางกูร เกิดเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๕๑ ตรงกับวันจันทร์ แรม ๙ ค่ำ เดือน ๔ ปีวอก ที่มณฑลอยุธยาในสมัยนั้น โดยเป็นบุตรคนแรกของคุณปู่เกา และ คุณย่าแก้ว เมธางกูร มีพี่น้องร่วมบิดา มารดา รวม ๔ คน คือ

๑. นายบุญมี เมธางกูร
๒. นายมาโนช เมธางกูร
๓. นายบุญเชิด เมธางกูร
๔. นายบุญชู เมธางกูร

ในปีพุทธศักราช ๒๔๘๔ ได้สมรสกับ คุณแม่สุรีย์ ศศะสมิต บุตรีของคุณตา รองเสวกเอกหลวงศรีทิพบาล กับ คุณยายชื่น ศศะสมิต มีบุตร ธิดา รวม ๖ คน คือ

๑. นายบุญลาภ เมธางกูร
๒. นายบุญชัย เมธางกูร
๓. นางพัทยา ชมพูนุท ณ. อยุธยา
๔. นายสุมน เมธางกูร
๕. นายโสภณ เมธางกูร
๖. นายโกศล เมธางกูร

อุปสมบท ครั้งแรก เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ได้อุปสมบท ณ. พัทธสีมาวัดพนัญเชิง มณฑลอยุธยาในสมัยนั้น

ครั้งที่สอง เมื่อวันเสาร์ที่ ๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๓๐ ณ. พัทธสีมาวัดศรีประวัติ อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี โดยมีพระมหาแสวง โชติปาโล เจ้าอาวาสเป็นพระอุปัชฌาย์ในการอุปสมบทครั้งนี้ ท่านได้ตั้งปณิธานไว้ว่าจะถือเพศบรรพชิตไปจนกว่าชีวิตจะหาไม่

การศึกษา ท่านจบการศึกษาจากโรงเรียนประจำมณฑลอยุธยา และเมื่อเข้ารับราชการครู ได้ศึกษาต่อจนจบหลักสูตรวิชาครูประถมศึกษา (ป.ป.) นอกจากนั้นท่านยังได้ศึกษาวิชาศิลปวาดเขียน และช่างปั้น เป็นพิเศษเพิ่มเติมโดยมาศึกษากับ ท่านศาสตราจารย์ศิลป พีระศรี

งานอาชีพ หลังจบการศึกษา ได้เข้ารับราชการครูครั้งแรกราวปี พ.ศ. ๒๔๗๒ ที่โรงเรียนประจำมณฑลอยุธยา วัดสุวรรณดาราราม ซึ่งต่อมาหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองทางราชการได้ยุบโรงเรียนประจำมณฑล เปลี่ยนเป็นโรงเรียนประจำจังหวัด คือ โรงเรียนอยุธยาวิทยาลัย ท่านจึงย้ายมาทำการสอนอยู่ที่โรงเรียนแห่งนี้สืบมา

ในราวปี พ.ศ. ๒๔๘๒ ได้ย้ายภูมิลำเนาเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ จึงได้ทำเรื่องขอย้ายมารับราชการครูในกรุงเทพ ฯ แทน ได้มาสอนอยู่ที่ โรงเรียนมัธยมวัดสระเกศ และได้สอนวิชาศิลปวาดเขียน และช่างปั้น เป็นวิชาพิเศษเพิ่มเติมอีกแขนงหนึ่งด้วย ทั้งนี้เพราะท่านได้ศึกษามาโดยตรงจากท่านศาสตราจารย์ ศิลป พีระศรี นั่นเอง ในช่วงนั้นมีความชำนาญในด้านศิลปมาก ได้ผลิตผลงานการปั้นตุ๊กตา ซึ่งทำจากปูนปลาสเตอร์ ออกจำหน่ายด้วย

ในช่วงของการเป็นครูอยู่ที่โรงเรียน มัธยมวัดสระเกศ นั้น วันหนึ่งมีนักเรียนผู้หนึ่งได้นำถุงแป้งดินสอพองมาวางไว้ที่โต๊ะทำงานของท่าน เผอิญท่านหาชอล์คเขียนกระดานดำไม่ได้ ท่านได้ลองนำแป้งดินสอพองนั้นมาเขียนแทน ซึ่งปรากฏว่าเขียนได้ดี ท่านจึงได้ติดตามหาเด็กนักเรียนเจ้าของถุงแป้งนั้น และได้ทราบว่า บิดาของเด็กผู้นั้นมีอาชีพผลิตแป้งดินสอพองขาย ท่านจึงติดตามไปดูกรรมวิธีในการผลิต พร้อมทั้งเกิดความคิดที่จะผลิตชอล์คเขียนกระดานดำขึ้น จึงได้ทำการค้นคว้าหาส่วนผสมเพื่อทำเป็นแท่งที่ไม่เปราะหักง่าย แต่ก็ไม่แข็งกระด้าง เขียนลื่น และไม่ติดกระดานดำ เมื่อใช้แปรงลบจนประสพความสำเร็จได้ดำเนินการผลิตชอล์คออกจำหน่าย เป็นอุตสาหกรรมในครัวเรือนโดยเปิดร้านผลิตจำหน่ายขึ้นที่ บางลำภู หลังวัดบวรนิเวศน์วิหาร ชื่อร้านศรีอยุธยา

กิจการของร้านเริ่มขยายตัวมากขึ้นทำให้ท่านต้องลาออกจากการรับราชการครูหันมาดำเนินกิจการธุรกิจแทน ในราวปี พ.ศ. ๒๔๘๖ ท่านได้ให้น้อง ๆ ของท่านมาร่วมดำเนินการด้วยกัน โดยเช่าที่ก่อตั้งโรงงานผลิตชอล์ค ขึ้นในซอยวัดใหญ่ศรีสุพรรณ กิจการดำเนินรุดหน้ามาด้วยดีจนสถานที่เก่าคับแคบไป ต้องย้ายมาเช่าที่ขยายโรงงานผลิตต่อที่บางแค

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๕ ท่านได้รวบรวมเงินซื้อที่เป็นของตนเอง ปลูกสร้างโรงงานถาวรขึ้นที่ บางขุนเทียน สร้างอาคารที่ทำการของ ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลศรีอยุธยา พร้อมทั้งขยายการผลิตจำหน่ายสินค้าเพิ่มขึ้น คือ ผลิตจำหน่าย ชอล์คขาว ชอล์คสี ปูนปลาสเตอร์ และดินน้ำมัน ตราช้าง พร้อมทั้งเปิดโรงงานสาขาเพิ่มขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ถนนเศรษฐกิจ ๑ อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ปัจจุบันได้จดทะเบียนเป็นบริษัท ศรีอยุธยาผลิตภัณฑ์ จำกัด ดำเนินกิจการก้าวหน้าเป็นปึกแผ่นตลอดมา ตราบเท่าทุกวันนี้

นอกจากจะประสพความสำเร็จในด้านอุตสาหกรรมแล้ว ท่านยังมีความสนใจในด้านเกษตรกรรม โดยดำเนินการเปิดฟาร์มเลี้ยงไก่ขนาดใหญ่ ขึ้นที่ตำบลบางเขน ชื่อฟาร์มศรีอยุธยา ผลิตจำหน่ายตั้งแต่ไข่ไก่สด ไปจนกระทั่งถึง ลูกไก่ และ แม่ไก่ และเนื่องด้วยอุปนิสัยของท่านชอบศึกษา ค้นคว้า จนรู้แจ้งเห็นจริง จึงทำให้การทำกิจการต่าง ๆ ประสพผลสำเร็จเป็นอย่างดียิ่ง ได้ดำเนินการสร้างโรงฟักไข่ ที่มีอุณหภูมิเหมาะสมอย่างทันสมัย จนสามารถไปสาธิตการทำฟาร์ม ในงานที่มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จัดขึ้นอยู่เนือง ๆ นอกจากนี้ยังสนใจการเพาะเห็ดฟาง เห็ดหูหนู และเห็ดเป๋าฮื้อ ตั้งแต่การเลี้ยงเชื้อด้วยวุ้น จนผลิตออกเป็นดอกเห็ด และประสพความสำเร็จเช่นกันอีกด้วย

หลังจากที่ท่านได้ทุ่มเทความสามารถ ดำเนินธุรกิจทั้งด้านอุตสาหกรรม และเกษตรกรรม มาอย่างหนัก จึงทำให้สุขภาพเสื่อมโทรมลง ป่วยเป็นโรคกระเพาะอาหารพิการเกิดความทรมาน และเบื่อหน่ายในธุรกิจการงานที่ทำอยู่ อันเป็นสาเหตุชักนำให้ท่านมาพบ และศึกษาในพระพุทธศาสนาอย่างจริงจัง ได้ประจักษ์ในเรื่อง บาป บุญ จนทำให้ท่านเลิกกิจการฟาร์มเลี้ยงไก่ ในเวลาต่อมา

งานศึกษาและเผยแพร่พระศาสนา ในราว พ.ศ. ๒๔๙๔ ระหว่างที่ท่านเกิดความเบื่อหน่ายการงาน อันเนื่องมาจากโรคกระเพาะอาหารคุกคามอยู่นั้น ท่านได้ออกเที่ยวตระเวนไปในที่ต่าง ๆ เพื่อผ่อนคลายความเคร่งเครียด และวันหนึ่งได้เดินผ่านหน้าวัดบวรนิเวศน์วิหาร เห็นป้ายประกาศของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เรื่องการบรรยายพระอภิธรรม มีการซักถาม ตอบข้อข้องใจต่าง ๆ ท่านจึงแวะเข้าไปฟังการบรรยาย และได้พบกับท่านอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ ซึ่งท่านเป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรมอยู่ในเวลานั้น หลังจากได้สนทนาธรรม กับท่านอาจารย์แนบ ฯ ได้เกิดความสนใจ และซาบซึ้งในพระอภิธรรมเป็นอย่างยิ่ง ท่านอาจารย์แนบ ฯ จึงชักชวนให้ศึกษาอย่างจริงจัง

ในระยะนั้น พระอภิธรรมปิฎก ยังไม่เป็นที่รู้จักแพร่หลาย ตลอดจนยังขาดอาจารย์ผู้รู้ที่จะทำการเผยแพร่ คณาจารย์ผู้สอนพระอภิธรรม จึงได้ติดต่อขอให้ทางรัฐบาลไทยนิมนต์พระพม่า ที่ท่านเป็นบูรพาจารย์ทางพระอภิธรรม คือ พระอาจารย์สัทธัมมโชติกะ ธัมมาจริยะ มาช่วยทำการสอนที่วัดระฆังรูปหนึ่ง และพระอาจารย์เตชิน มาทำการสอนที่วัดสามพระยา อีกรูปหนึ่ง ท่านได้มาศึกษาโดยตรงจากท่านบูรพาจารย์สัทธัมมโชติกะ และท่านเตชิน ร่วมกับท่านอาจารย์แนบ ฯ และคุณพระชาญบรรณกิจ เป็นต้น จนมีความแตกฉานในพระอภิธรรมปิฎก อย่างยากที่จะหาผู้เสมอเหมือนท่านได้ ท่านได้ร่วมกับท่านอาจารย์แนบ ฯ คุณพระชาญบรรณกิจ เปิดการบรรยายพระอภิธรรม เพื่อเผยแพร่สู่ประชาชนขึ้นที่ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๔๙๖ เป็นต้นมา

ด้วยปณิธานอันแน่วแน่ของท่านที่จะนำพระอภิธรรม อันเป็นวิชาที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิต และ จิต ตั้งแต่ปฏิสนธิ (เกิด) ไปจนกระทั่งวาระสุดท้ายจุติ (ตาย) ตลอดไปถึงสภาวะภายหลังความตาย บาป และ บุญ ที่กระทำไว้ส่งผลไปยังภพหน้าได้อย่างไร ซึ่งองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงแสดงไว้โดยละเอียดในพระอภิธรรมปิฎกนั้น ออกเผยแพร่ให้ประชาชนได้ศึกษาเพื่อเห็นหนทางแห่งการพ้นทุกข์อันเป็นนิรันดร์ ตามรอยพระบาทขององค์สมเด็จพระบรมศาสดา ท่านและคณาจารย์ในเวลานั้นจึงได้ร่วมกันก่อตั้ง มูลนิธิเผยแพร่พระอภิธรรมขึ้น มีชื่อว่า "อภิธรรมมูลนิธิ" ในปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ โดยท่านเป็นประธานกรรมการ มีกรรมการชุดแรกประกอบด้วย ท่านอาจารย์แนบ

มหานีรานนท์ คุณพระชาญบรรณกิจ คุณพระนิติเกษตรสุนทร คุณจุไร คุวานเสน คุณประเทือง ชลายน และ ร.ท. วิเชียร ม่วงน้อยเจริญ สำนักงานชั่วคราวตั้งอยู่ที่ บ้านเลขที่ ๓๐๑ ตรงข้ามท่าช้างวังหน้า ฝั่งธนบุรี ซึ่งก็คือบ้านพักอาศัยของท่านในขณะนั้น การสอนเผยแพร่พระอภิธรรมยังคงดำเนินต่อมาที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย หน้าวัดบวรนิเวศน์วิหาร จนในราวปี พ.ศ. ๒๕๐๔ พุทธสมาคม ฯ ได้ย้ายไปเปิดที่ทำการใหม่ ที่ถนนพระอาทิตย์ อภิธรรมมูลนิธิ ก็ได้ย้ายตามไปเปิดสอนอยู่ด้วยกัน ได้ผลิตวารสารเผยแพร่พระอภิธรรม ชื่อ "วารสารชีวิต" เป็นสิ่งตีพิมพ์ออกสู่ประชาชน จัดการบรรยายธรรมทางสถานีวิทยุกระจายเสียงแห่งประเทศไทย (กรมประชาสัมพันธ์) สถานีวิทยุกรมการรักษาดินแดน สถานีวิทยุยานเกราะ และ สถานีวิทยุกองพลที่ ๑ นอกจากนี้ยังได้รับเชิญจากหน่วยราชการ ไปบรรยายพระอภิธรรมในสถาบันต่าง ๆ อยู่เนือง ๆ นับได้ว่าพระอภิธรรมได้แพร่กระจายออกสู่ความสนใจของประชาชน และหันมาศึกษากันเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ การสอนพระอภิธรรม ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย มีความจำเป็นต้องหยุดลงเนื่องจากทางพุทธสมาคม ฯ ต้องการสถานที่เพื่อขยายงาน ท่าน และคณาจารย์ทั้งหมด จึงได้ย้ายมาทำการสอนอยู่ที่ ศาลาโรงธรรมโพธิ์ลังกา วัดพระเชตุพน-วิมลมังคลาราม ทั้งนี้ด้วยพระเมตตาของเจ้าประคุณสมเด็จพระวันรัต

"อภิธรรมมูลนิธิ" ได้หยั่งรากลงอย่างมั่นคง เมื่อเจ้าประคุณสมเด็จพระ-วันรัต (บุ่น ปุณฺณสิริ) สมณศักดิ์ในสมัยนั้น ซึ่งต่อมาได้รับ พระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ สถาปนาขึ้นเป็น สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราชสกลมหา-สังฆปรินายก ได้มีพระเมตตาให้สถานที่ในเขตสังฆาวาส ของวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ปลูกสร้างอาคารเรียนพระอภิธรรมขึ้นใหม่ โดยให้รื้อกุฏิเก่า ๓ หลัง พร้อมทั้งโรงเก็บน้ำมันออกเสีย ก่อสร้างอาคารใหม่ ๓ ชั้น ด้วยการสนับสนุนของ พระเดชพระคุณพระมงคลทิพยมุนี (หลวงพ่อเมี้ยน) ได้บริจาคทุนทรัพย์ของท่านเริ่มแรกในการก่อสร้างเป็นจำนวน ๕๐๐,๐๐๐.๐๐ บาท อาคารดังกล่าวได้แล้วเสร็จเปิดดำเนินการได้ในปีพุทธศักราช ๒๕๑๕ มีชื่ออาคารว่า "โรงเรียน มงคลทิพย อภิธรรมมูลนิธิ"

ในด้านการปฏิบัติธรรม ท่านได้จัดสร้าง สำนักปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา ขึ้นอีกแห่งหนึ่งที่ ก.ม. ๒๔ ตำบลอ้อมน้อย อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร ทั้งนี้โดยคุณสด สังขพิทักษ์ อดีตกรรมการของอภิธรรมมูลนิธิ ซึ่งปัจจุบันท่านได้ถึงแก่กรรมไปแล้ว ได้มอบที่ดินให้ มูลนิธิ ฯ จำนวน ๕ ไร่ และมูลนิธิ ฯ ได้ซื้อเพิ่มเติมอีก ๑๗ ไร่เศษ รวมเป็น ๒๒ ไร่เศษ เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๙ ภายในสถานปฏิบัติประกอบด้วย ศาลาธรรมสภา สูญญาคาร เรือนปฏิบัติชาย และหญิง เรือนพักอาจารย์ โรงครัว และหมู่บ้านธรรมะ นอกจากนี้ท่านยังจัดสร้างศูนย์รวมดวงใจของคณาจารย์ และนักศึกษาพระอภิธรรม ทุกท่าน โดยจำลองภูเขาขึ้นเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปศิลาแลงองค์ใหญ่ มีพระนามว่า "พระสุพรรณรังษี" และสร้างวิหารน้อยประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญอีกองค์หนึ่ง มีพระนามว่า "พระอัครนิลราช" พระพุทธรูปเก่าแก่ทั้งสององค์นี้ ได้อัญเชิญมาจากวัดญาติการาม จังหวัดพระนครศรีอยุธยา โดยรถเครน และรถบรรทุกขนาดใหญ่ของกองบังคับการตำรวจจราจร ด้วยความอนุเคราะห์ของท่าน พล.ต.ต. โชติพัฒน์ บุนนาค ซึ่งท่านเป็นศิษย์คนหนึ่งของอภิธรรมมูลนิธิ ได้ประกอบพิธี อัญเชิญ พระบรมสารีริกธาตุขึ้นบรรจุไว้บนยอดพระเกศา ขององค์หลวงพ่อพระสุพรรณรังษี ด้วย

สถานปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา อ้อมน้อย แห่งนี้อยู่ในความควบคุม ดูแลของคุณสอน ไตรยสรรค์ กรรมการท่านหนึ่งของอภิธรรมมูลนิธิ ที่ได้บุกเบิกสร้างสถานที่นี้มาตั้งแต่ต้น ปัจจุบันท่านดำรงตำแหน่ง ประธานบริหารสำนักวิปัสสนา อ้อมน้อย

ผลงานที่หลวงพ่อบุญมี ฯ ได้พากเพียรกระทำมาโดยตลอด อย่างไม่เห็นแก่เหนื่อยยาก เพียงเพื่อให้พระอภิธรรมปิฎก ขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้เป็นที่รู้จัก และศึกษากันอย่างแพร่หลายในหมู่ประชาชนให้กว้างไกล และขยายออกไปโดยไม่มีขอบเขตแม้ในต่างประเทศก็ตาม ประกอบกับคณาจารย์ลูกศิษย์ของท่าน ที่ทำการสอนเผยแพร่พระอภิธรรมอยู่ในสำนักต่าง ๆ ได้สานต่อความมุ่งหมายของท่าน จนพระอภิธรรมได้เป็นที่รู้จัก และศึกษากันอย่างกว้างขวางในหมู่ประชาชนทั่วไปในขณะนี้ ย่อมเป็นสิ่งยืนยันถึงผลงานอันยิ่งใหญ่ของท่านที่ได้สร้างฝากไว้ในพระพุทศาสนา อันเป็นอนุสรณ์แห่งคุณงามความดีที่ยังปรากฏตลอดไปตราบชั่วนิรันดร

ปัจจุบันมีสถานที่สอนเผยแพร่พระอภิธรรม และสำนักปฏิบัติวิปัสสนาหลายแห่งดังจะได้นำมาประมวลไว้พอเป็นสังเขป เพื่อท่านที่สนใจใคร่ไปศึกษา และเข้าปฏิบัติได้ตามสถานที่ ดังต่อไปนี้

๑. มูลนิธิสัทธัมมโชติกะ ซึ่งก่อตั้งโดยพระอาจารย์สัทธัมมโชติกะธัมมาจริยะ พระบูรพาจารย์แห่งอภิธรรมโชติกะวิทยาลัย (บูรพาจารย์ของหลวงพ่อบุญมี ฯ) วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฏ์ กรุงเทพมหานคร

๒. อภิธรรม มูลนิธิ และสำนักปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา อ้อมน้อย กม. ๒๔ ตำบลอ้อมน้อย อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

๓. มูลนิธิแนบ มหานีรานนท์ เปิดการสอนที่ วัดบวรนิเวศน์วิหาร และวัดธาตุทอง กรุงเทพมหานคร มีสำนักปฏิบัติอยู่ที่ ถนนพุทธมณฑล สาย ๕ จังหวัดนครปฐม

๔. มูลนิธิปริญญาธรรม เปิดการสอนที่ วัดสังเวชวิศยาราม บางลำภู กรุงเทพมหานคร

๕. มูลนิธิวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เปิดการสอนที่ โรงเรียนพระ-อภิธรรมมงคลทิพยมุนี ท่าเตียน กรุงเทพมหานคร

๖. มูลนิธิศึกษา และเผยแพร่พระพุทธศาสนา จัดรายการพระอภิธรรมทางอากาศที่สถานีวิทยุ สวพ. ความถี่ ๙๑, สทร. ความถี่ ๖๘๔, และ กองพลที่ ๑ ความถี่ ๑๕๔๘ (สวพ. และ สทร. เวลา ๕.๐๐ น. และ ๖.๐๐ น. กองพลที่ ๑ เวลา ๒๑.๐๐ น.)

๗. รายการอภิธรรมทางอากาศ สถานีวิทยุยานเกราะ ๑๓๐๕ เวลา ๒๐.๓๐ น.

๘. อภิธรรมวิทยาลัย วัดระฆังโฆษิตาราม กรุงเทพมหานคร

๙. สมาคมค้นคว้าทางพระพุทธศาสนา วัดสระเกศ กรุงเทพมหานคร

๑๐. สำนักปฏิบัติ มูลนิธิบุณยกัญจนาราม เมืองพัทยา จังหวัดชลบุรี

๑๑. สำนักปฏิบัติ วิวัฏฏะ วัดเขาสนามชัย หัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์

๑๒. ศูนย์ปฏิบัติธรรม "วังทอง วังธรรม" วัดร่องป่าเปา (บ้านปาน) อำเภอเมือง จังหวัดพะเยา

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ อันมีเกียรติยิ่งมงกุฎไทย และ เครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นที่เชิดชูยิ่งช้างเผือก ในฐานะ "บุคคลผู้ทำคุณประโยชน์" ดังนี้

๕ ธันวาคม ๒๕๐๙ ได้รับพระราชทานตรา "เบญจมาภรณ์มงกุฎไทย"

๕ ธันวาคม ๒๕๑๒ ได้รับพระราชทานตรา "เบญจมาภรณ์ช้างเผือก"

เกียรติประวัติ ในช่วงที่ หลวงพ่อบุญมี ฯ ดำรงตำแหน่ง ประธานกรรมการอภิธรรมมูลนิธิ และเป็นผู้บรรยายปรมัตถธรรมอยู่นั้น ท่านได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ แต่งตั้งให้ดำรงตำแหน่ง ผู้พิพากษาสมทบแห่งศาลคดีเด็ก และเยาวชนกลางกรุงเทพ ฯ ถึง ๓ วาระติดต่อกัน คือ

วาระที่ ๑ ตั้งแต่ วันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗

วาระที่ ๒ ตั้งแต่ วันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๙

วาระที่ ๓ ตั้งแต่ วันที่ ๒๘ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๑๑

นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อม หาที่สุดมิได้ต่อตัวของท่านและวงศ์สกุล

ในระหว่างที่ท่านปฏิบัติหน้าที่ผู้พิพากษาสมทบ ฯ สนองพระเดชพระคุณอยู่นั้น ยังได้รับหนังสือชมเชยผลงานการปฏิบัติราชการจาก กระทรวงยุติธรรม เมื่อวันที่ ๒๖ มกราคม ๒๕๐๙

เกียรติประวัติอีกครั้งหนึ่งของท่านก็คือ ได้รับเชิญจากรัฐบาลพม่า ไปร่วมทำสังคายนาพระอภิธรรมปิฎก ซึ่งได้สร้างชื่อเสียงไว้ให้แก่ประเทศชาติอย่างยิ่ง

ด้วยผลงาน และคุณงามความดีที่ท่านได้พากเพียรสร้างสมมาด้วยความวิริยะอุตสาหะ จนเป็นที่ปรากฏทั้งในทางราชการ และสาธารณชนทั่วไป ได้นำมาซึ่งความภาคภูมิใจแก่ทายาท สกุล "เมธางกูร" ตลอดมา

มรณภาพ ในบั้นปลายแห่งชีวิต ราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๓๒ หลวงพ่อบุญมี ได้อาพาธด้วยโรคมะเร็งลำไส้ใหญ่ เข้ารับการรักษา และผ่าตัด ที่ รพ. ธนบุรีอยู่

ระยะหนึ่ง จากนั้นท่านก็ได้มาจำพรรษาอยู่ที่ กุฏิ สำนักปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา อ้อมน้อย เป็นพระอาจารย์สอนพระอภิธรรมเช่นเดิม ในราวปลายปีเดียวกันนี้เองท่านได้อาพาธด้วยโรคต่อมลูกหมากโต ต้องกลับเข้ารับการผ่าตัดอีกครั้งหนึ่ง ที่ รพ. ธนบุรี จนอาการกลับเป็นปกติ จึงได้กลับมาจำพรรษาอยู่ที่สำนักปฏิบัติสมาธิวิปัสสนา อ้อมน้อย อีกคำรบหนึ่ง

ล่วงมาถึงประมาณต้นปี พ.ศ. ๒๕๓๓ หลวงพ่อได้กลับอาพาธด้วยอาการเส้นโลหิตในสมองตีบ มีอาการชาที่แขน และขา เดินไม่สะดวก ต้องกลับเข้ารับการรักษาเป็นครั้งที่ ๓ ที่ รพ. ธนบุรี จนอาการดีขึ้นแต่ไม่หายขาด ลูก ๆ ได้นิมนต์ท่านมาพักรักษาตัวที่บ้าน ในช่วงนั้นเมื่อท่านมีอาการดีขึ้น ท่านจะขอให้ลูกพาท่านไปปาฐกถาธรรม ที่อภิธรรมมูลนิธิ เป็นครั้งคราวเสมอมา ทั้งยังมีการบันทึกเทปที่บ้านเพื่อตอบข้อข้องใจ และไขปัญหาธรรม ต่าง ๆ ที่ประชาชนสนใจสอบถามเข้ามา ในรายการ "เพื่อนคู่คิด" ซึ่งดำเนินรายการโดย คุณพูลศรี เจริญพงศ์ ทางสถานีวิทยุ ๑ ปณ.

จวบจนกระทั่ง ๒๖ มีนาคม ๒๕๓๔ หลวงพ่อได้อาพาธมากขึ้น มีอาการปวดอย่างรุนแรงที่บริเวณสะโพก ต้องกลับเข้ารับการรักษาใน รพ. ธนบุรี อีกเป็นครั้งที่ ๔ นายแพทย์ได้พิเคราะห์โรคแล้ว ปรากฏว่า มะเร็งได้ลุกลามเข้าต่อมน้ำเหลือง เข้าสู่ระยะสุดท้ายของโรคร้ายนี้ต้องพักรักษาตัวอยู่เป็นเวลายาวนานถึง ๖ เดือนเศษ เมื่อมีอาการทุเลาขึ้นจึงขอกลับมาพักผ่อนที่บ้าน เป็นการเปลี่ยนบรรยากาศ และสถานที่พักเสียใหม่ โดยมีพยาบาลติดตามมาดูแลอย่างใกล้ชิดตลอดเวลา หลวงพ่อได้ต่อสู้กับโรคร้ายด้วยกำลังใจอันเข้มแข็งตลอดมา อาการโดยทั่วไปในขณะนั้นมีแต่ทรงกับทรุด จนกระทั่งในกลางดึกของคืนวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๔ หลวงพ่อได้มีอาการของไข้ขึ้นสูงมาก ต้องรีบนำส่ง รพ. ธนบุรี อีกครั้ง เป็นครั้งที่ ๕ ซึ่งปรากฏว่า มะเร็งได้ลุกลามกระจายไปสู่อวัยวะสำคัญต่าง ๆ ของร่างกายมีอาการแทรกซ้อนของโรคปอดบวม และระบบทางเดินหายใจไม่ปกติ หัวใจโต มีอาการหอบเหนื่อย ต้องเข้าพักรักษาตัวในห้อง I.C.U. จวบจนกระทั่งคืนวันอาทิตย์ที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๔ เวลา ๐๐.๔๕ น. (เช้าวันจันทร์ที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๔) หลวงพ่อบุญมี ฯ ก็ละทิ้งสังขารมรณภาพไปด้วยอาการอันสงบ ยังความอาดูร

อย่างใหญ่หลวงมาสู่ครอบครัว บุตร ธิดา และญาติมิตร ตลอดจน คณาจารย์ และนักศึกษาพระอภิธรรม ลูกศิษย์ของท่านเป็นอย่างยิ่ง แต่สิ่งหนึ่งที่เป็นที่สะดุดใจของผู้ที่มาร่วมในพิธีสรงน้ำศพท่านในวันนั้นก็คือ รอยยิ้มที่ยังคงปรากฏอยู่บนใบหน้าของท่านให้ผู้ที่มาร่วมในพิธี ได้พบเห็นโดยทั่วกัน

สิริรวมอายุได้ ๘๓ ปี ๘ เดือน ๑๐ วัน
และอยู่ในเพศบรรพชิตเป็นเวลา ๔ พรรษา เศษ.

ภาพถ่ายเมื่อครั้งสอนพระอภิธรรมอยู่ ณ ศาลาโพธิลังกา
วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

อุปสมบท ณ พัทธสีมาวัดศรีประวัติ วันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๕๓๐

การสัมนาเรื่อง วิปัสสนา กรรมฐาน รวม ๓ คืน ๔ วัน
ณ สำนักปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา อ้อมน้อย สมุทรสาคร

ศาสนทายาท

พระบุญมี เมธงฺกุโร หรืออาจารย์บุญมี เมธางกูร เป็นอาจารย์บรรยายอภิธรรมที่ "ปลุก" ให้มีผู้หันมาสนใจศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะอภิธรรมมากขึ้น ทั้งทางวิทยุ หนังสือพิมพ์ และรับเชิญไปบรรยายในที่ต่าง ๆ มิใช่เฉพาะแต่ในประเทศเท่านั้น แม้ในต่างประเทศก็มีคนสนใจมิใช่น้อย

เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๗ อาจารย์บุญมี เมธางกูร ได้ย้ายอภิธรรมมูลนิธิจากพุทธสมาคม ถนนพระอาทิตย์ มาตั้งอยู่ที่ศาลาโพธิลังกา ข้างพระวิหารพระพุทธไสยาสน์ วัดพระเชตุพน ซึ่งพระราชธรรมภาณี (กิตฺติวุฑฺโฒ) แห่งจิตตภาวันวิทยาลัย ได้กราบทูลขออนุญาตท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช หรือสมเด็จ ฯ ป๋า ซึ่งขณะนั้นทรงสมณศักดิ์ที่สมเด็จพระวันรัต

ศาลาโพธิลังกานี้ นายประยงค์ ตั้งตรงจิตร ได้ขยายเป็นศาลากว้างใหญ่ สำหรับเป็นที่พึ่งเทศน์ปุจฉาวิสัชนาประจำวันพระ ส่วนอาจารย์บุญมี เมธางกูร ใช้เป็นสำนักงานที่ศาลาเล็กคู่หน้าสำหรับผู้มาติดต่อทุกวัน และใช้ศาลาใหญ่เป็นที่ศึกษาอภิธรรม ในวันเสาร์ – อาทิตย์ จึงไม่สะดวกนัก ท่านเจ้าประคุณสมเด็จ ฯ ป๋า จึงโปรดให้สร้างตึก ๓ ชั้นขึ้นเป็นส่วนหนึ่งที่เขตพุทธาวาสด้านตะวันตก ซึ่งมีที่ว่างส่วนหนึ่ง และยุบกุฏิคณะกลาง ก. ๑–๒ ออกสองหมู่ เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๕๑๔ พระมงคลทิพยมุนี (เมี้ยน ปภสฺสโร) บริจาค ๕๐๐,๐๐๐ บาท นอกจากนั้น อภิธรรมมูลนิธิและผู้มีศรัทธาบริจาคสมทบ ตั้งชื่อโรงเรียนพระอภิธรรมมงคลทิพยมุนี อภิธรรมมูลนิธิใช้ชั้น ๑–๒ ส่วนชั้น ๓ ทำเป็นห้องสมุดสันติวัน

ต่อมา พ.ศ. ๒๕๓๒ อภิธรรมมูลนิธิได้ย้ายไปตั้ง ณ สถานที่ของอภิธรรมมูลนิธิซึ่งใกล้พุทธมณฑล เมื่ออาจารย์บุญมี เมธางกูร หายจากป่วย ก็อุปสมบทเป็นพระบุญมี เมธงฺกุโร จนถึงมรณภาพ

พระบุญมี เมธงฺกุโร หรืออาจารย์บุญมี เมธางกูร ได้ทุ่มเททุกประการเพื่อประกาศคำสอนของพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะอภิธรรม วาทะของท่านเสริมสร้างศรัทธาปสาทะให้ผู้ฟังสามารถเข้าใจและปฏิบัติได้ มีข้ออุปมาเปรียบเทียบชัดเจน อุทิศชีวิตเป็นพุทธบูชา สมควรแก่การยกย่องและบูชาในฐานะเป็นผู้หนึ่งที่เป็นศาสนทายาท คือผู้สืบศาสนา

(พระธรรมราชานุวัตร)

เจ้าคณะภาค ๓

ความถูกใจ

เรื่องของความถูกใจและไม่ถูกใจเท่าที่มีอยู่ในสังคมโลกเวลานี้ ข้าพเจ้าเชื่อว่าไม่มีใครสักคนเดียวที่จะสามารถทำให้ถูกใจใครได้ โดยที่สุดแม้แต่ตนของตนเอง บางครั้งก็ยังเกิดไม่ถูกใจตัวของตัวเองได้ นับประสาอะไรกับคนอื่นที่นอกออกไปจากตัวเราเอง คนที่ทำดีแสนดีเช่นพระพุทธเจ้า ซึ่งโลกทั้งสามก็ยอมรับแล้วว่า เป็นเอกอุของโลกทั้งสาม แต่แล้วก็ยังไม่ถูกใจของพระเทวทัตและชาวเมืองโกสัมพีเป็นต้น ก็เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว เราจะยึดเอาอะไรมาเป็นหลักได้เล่าว่า ทำอย่างไรถึงจะทำให้มันถูกใจคนได้ เรื่องที่เป็นปัญหานี้ถ้าใครยังตอบไม่ได้ ข้าพเจ้าก็ขอถือโอกาสแสดงทัศนะเป็นส่วนตัวเสียเลยว่า **"ถ้าตราบใดคนยังมีกิเลสอยู่ ก็ยังหาตัวที่ทำให้ถูกใจคนมีกิเลสไม่ได้อยู่ตราบนั้น"** ทัศนะส่วนตัวเท่าที่ข้าพเจ้าแสดงออกมานี้ จะผิดถูกอย่างไร ก็ขอให้ลองใช้ปัญญาพิจารณาดูด้วยเหตุผล ก็อาจจะทราบได้ว่าจริงหรือไม่จริง นี่แหละจึงได้มีคำพังเพยที่เป็นคติสอนใจคนดีไว้ว่า "อ้ายเรื่องของสัตว์หน้าขนกับคนมีกิเลส ขออย่าได้ไว้วางใจเป็นอันขาด"

สำหรับเรื่องคำสอนในทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าทรงสอนไว้อย่างชัดเจนทีเดียวว่า ในโลกนี้ไม่มีสิ่งใดที่จะเป็นทุกข์เท่ากับนามรูป นามรูปทั้งสองนี่แหละเป็นตัวปัญหา เป็นตัวทุกข์ สัตว์โลกยังมองไม่เห็นว่าโลกเป็นทุกข์ ก็เพราะถูกความมืดคือความหลงปิดบังไว้นั่นเอง จึงได้พยายามเสาะหาความสุขคือเขลาขันธ์ ซึ่งเป็นตัวทุกข์กันอยู่อย่างไม่ยอมลดละ เชื้อไฟที่ทำให้ไฟต้องไหม้อยู่อย่างไม่มีวันเวลาจะดับลงได้ฉันใด แม้ความอยากอันเป็นเชื้อของความทุกข์คือนามรูป ก็ต้องทำให้ไฟคือนามรูปอันเป็นตัวทุกข์ ตัวปัญหาไม่มีวันจะดับลงได้ฉันนั้น

ก็การที่พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ที่ได้ล่วงลับดับสังขารลงไปนั้น ในความรู้สึกของคนดีที่ยอมรับความจริงตามคำสอนในทางพระพุทธศาสนา ก็ย่อมจะพากันสรรเสริญเจริญพร และสดุดีในคุณความดีของท่านที่ได้กระทำบำเพ็ญไว้แล้ว ส่วนคนที่ยังไม่ถูกใจในการกระทำของท่านเป็นบางอย่างโดยเฉพาะที่ยังไม่ถูกใจตน ก็คงจะดีใจว่า เออตายไปเสียได้ก็ดีแล้ว จะได้ไม่ขวางตา ขวางหูของตน คนประเภทนี้ดู ๆ แล้วก็ไม่ต่างอะไรกับวุฒิ

บรรพชิตที่บวชตอนกายแก่นั่นแหละ พอทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานแล้ว เห็นเขาโศกเศร้าเสียใจอาลัยกันแทนที่จะสลดรันทดใจ กลับแสดงความดีใจจนถึงกับพูดออกมาว่า เออ นิพพานเสียได้ก็ดีแล้ว เพราะมีชีวิตก็พูดจู้จี้จุกจิกไม่เข้าเรื่องเลย

สำหรับตัวข้าพเจ้าเอง ในฐานะที่ได้เคยร่วมงานกับท่านมา และได้มีโอกาสเป็นพระอุปัชฌายะบวชให้ท่านได้มีโอกาสอุทิศชีวิตเข้ามาอยู่ในภายใต้ร่มธงไชยของพระพุทธศาสนา จึงรู้สึกสลดใจในการจากไปของท่านอย่างยิ่ง รู้สึกใจหายว่าเราได้ขาดผู้ร่วมงานที่มีประสิทธิภาพอย่างสำคัญที่หาได้แสนยากคนหนึ่งไปแล้ว ข้าพเจ้าเชื่อแน่ว่า การกระทำคุณความดีของท่านตั้งแต่ต้นจนอวสานที่สุดแห่งชีวิตของท่าน จะต้องตอบสนองให้ท่านได้รับแต่ความสุข ความเจริญในสัมปรายภพอย่างแน่นอน เหมือน ๆ กับที่พวกเรา ๆ ที่ได้ร่วมใจกันมาทำบุญอุทิศถวายท่าน เพื่อให้ท่านได้รับแต่ความสุข ความเจริญในสัมปรายภพฉันนั้น ฯ

พระมหาแสวง โชติปาโล
เจ้าอาวาสวัดศรีประวัติ

รำลึกถึงท่านอาจารย์บุญมี

เจ้าภาพงานพระราชทานเพลิงศพ พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ได้มาพบข้าพเจ้าและขอให้ช่วยเขียนคำอนุสรณ์เพื่อนำลงพิมพ์ในหนังสือที่ระลึกของงานนี้ ด้วยเหตุว่าตัวข้าพเจ้าสนิทสนมคุ้นเคยกับครอบครัว "เมธางกูร" มาเป็นเวลาช้านาน ทั้งนี้เพราะบ้านของท่านอยู่ติดกับที่ดินของวัดดุสิดาราม ฉะนั้นเมื่อมีงานบำเพ็ญกุศลใด ๆ ที่บ้านท่านก็มักจะมาอาราธนาอยู่เสมอ แม้บุตรชายของท่าน ๒ คน ก็เคยอุปสมบทอยู่ที่วัดดุสิดารามแห่งนี้

พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร นั้น เมื่อสมัยที่ท่านยังเป็นฆราวาส ท่านเป็นอาจารย์สอนปรมัตถธรรมอยู่ที่โรงเรียนพระอภิธรรม วัดพระเชตุพน ฯ ตัวข้าพเจ้าเองยังเคยไปฟังท่านแสดงปาฐกถาธรรมอยู่บ่อยๆ ได้เห็นความสามารถของท่านในการเผยแพร่พระอภิธรรม "อภิธรรมมูลนิธิ" ก็เป็นสถาบันที่ท่านได้ก่อตั้งขึ้นตั้งแต่ปีพุทธศักราช ๒๕๐๐ ได้ผลิตนักศึกษาพระอภิธรรมออกไปหลายรุ่น และยังมีผู้สนใจเข้ามาศึกษากันอย่างคับคั่งตลอดมาจนทุกวันนี้ ซึ่งนับว่าท่านได้สร้างประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้แก่พระศาสนา สมดังพุทธวจนะที่ว่า "สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ" การให้ธรรม ย่อมชนะการให้ทั้งปวง

ผลบุญกุศลที่ท่านได้สร้างไว้ ตลอดจนผลานิสงส์ที่ทางเจ้าภาพได้จัดพิมพ์หนังสือเผยแพร่พระอภิธรรมเป็นอนุสรณ์ให้ท่านนี้ จงเป็นพลวปัจจัยส่งเสริมบารมีธรรมของพระ-อาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

พระครูดุสิตธรรมคุณ
ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดดุสิดาราม

ไว้อาลัย
แด่ ดวงวิญญาณพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร)

พระอาจารย์	บุญมี	เมธางกูร
มีพระคุณ	เป็นเลิศ	ประเสริฐศรี
สอนศิษย์มี	ปัญญา	วิชาดี
ทำหน้าที่	กิจการ	งานทั้งปวง
พระคุณม้วย	ศิษย์รำพึง	คะนึงหา
ในอุรา	หวลไห้	อย่างใหญ่หลวง
ไม่เห็นหน้า	พระคุณเจ้า	แสนเศร้าทรวง
ดุจดั่งดวง	ประทีปดับ	ล่วงลับไป
พระคุณอยู่	ดูดุจ	ประทีปแก้ว
ให้วาวแวว	ส่องสว่าง	กระจ่างใส
ส่องให้ศิษย์	เห็นทาง	สว่างใจ
ผ่องอำไพ	ดุจจันทร์เพ็ญ	เด่นนภา
ขอให้ดวง	วิญญาณ	อันบริสุทธิ์
เข้าสู่จุด	สรวงสวรรค์	อันหรรษา
ขอกรรมดี	ที่ทำ	ช่วยนำพา
สู่สัมปรา-	ยาภพ	สบวิมาน.

โดย "ปัญจบุรี"

พระอาจารย์เติมศักดิ์ ชาตวีโร
เจ้าอาวาสวัดบ้านปาน
ศูนย์ปฏิบัติธรรม "วังทอง วังธรรม" จังหวัดพะเยา

พิธีสรงน้ำศพ วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๔

เวลา ๑๗.๐๐ น.

ตั้งศพสวดพระอภิธรรม ณ ฌาปนสถานกรมการปกครอง
วัดดุสิดาราม เชิงสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ
วันที่ ๒๕ พฤศจิกายน - ๑ ธันวาคม ๒๕๓๔

พิธีบรรจุศพ วันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๓๔
เวลา ๒๑.๐๐ น.

การบำเพ็ญกุศลสัตมวาร วันที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๓๔

การบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร วันที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๓๕

"แด่...ท่านเมธี"

ปลายทางทุกชีพม้วย　　เหมือนกัน
ต่างแต่กรรมตนอัน　　แต่งไว้
บุญมีท่านรังสรรค์　　สิ่งประเสริฐ
เป็นแบบฉบับให้　　โลกซ้องสดุดี

คือเมธีถ่องแจ้ง　　เจนไตร-ปิฎกแฮ
สอนพระอภิธรรมไสว　　สว่างแล้
ผลงานประพันธ์ไพ-　　ศาลยิ่ง
หายากจักเทียบแท้　　ทั่วพื้นภูมิสยาม

ความดีไป่ดับแม้　　มลายชนม์
เปรียบประทีปส่องสกล　　ก่องยั้ง
สว่างทั่วทุกดวงกมล　　มวลสะดับ ธรรมนา
เราอยู่ภายหลังตั้ง　　จิตพร้อมอธิษฐาน

พวงมาลย์มอบแด่เถ้า　　อัฐิ ท่านนา
กรรมชอบที่ท่านริ　　เริ่มไว้
จงนำสู่สุคติ　　ตราบนิพ-พานพ่อ
สมดั่งปณิธานไว้　　แต่ครั้งคราวบูรพ์ พู้นเทอญ.

เอื้อ มณีรัตน์ ประพันธ์
ในนามชาวจังหวัดพะเยา

คำไว้อาลัย

พระอาจารย์บุญมี เมธางกูร ได้เคยร่วมงานกับข้าพเจ้าในฐานะก่อตั้งมูลนิธิก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ ตอนนั้นข้าพเจ้ายังรับราชการอยู่กรมสรรพากรและได้มาเรียนพระอภิธรรมกับท่านอาจารย์บุญมี ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ต่อมาได้ย้ายมาสอนที่วัดโพธิ์ ท่าเตียน ประมาณ พ.ศ. ๒๕๐๗ ท่านอาจารย์เห็นว่าข้าพเจ้าสนใจพระอภิธรรม จึงชวนให้มาร่วมงานเป็นกรรมการมูลนิธิ ตอนนั้นคุณสด สังข์พิทักษ์ ทำหน้าที่ด้านธุรการ พระอาจารย์บุญมีทำหน้าที่บรรยายพระอภิธรรมรวมทั้งเขียนคำบรรยายลงในวารสารชีวิตด้วย ต่อมาพระอาจารย์บุญมี เห็นว่าถ้าจะให้สมบูรณ์แบบ ควรจะต้องมีสำนักวิปัสสนาเป็นของมูลนิธิ ท่านอาจารย์จึงได้มอบให้ข้าพเจ้ามาควบคุมการก่อสร้างและบริหารงานตั้งแต่ปี ๒๕๐๙ จนถึงปัจจุบันท่านอาจารย์จึงมีงานเพิ่มขึ้นคือต้องเดินทางไปสอบอารมณ์ผู้ปฏิบัติทุกวันเสาร์ที่ตำบลอ้อมน้อย

ท่านอาจารย์บุญมี เป็นผู้มีความขยันวิริยะอุตสาหะอย่างยิ่งยวด ที่จะเผยแพร่พระอภิธรรมทั้งด้านปริยัติและด้านปฏิบัติ โดยไม่เห็นแก่ความเหนื่อยยาก ท่านได้สละกำลังกาย กำลังความคิด รวมทั้งกำลังทรัพย์ ท่านเขียนหนังสือเผยแพร่ธรรมจนวาระสุดท้ายต้องจากโลกนี้ไปเมื่อวันที่ ๒๕ พ.ย. ๓๔

ขอดวงวิญญาณ ของพระอาจารย์ จงไปสู่สุคติสรวงสวรรค์เพื่อได้ปฏิบัติและเผยแพร่พระอภิธรรมในสรวงสวรรค์ต่อไป

(นายสอน ไตรยสรรค์)

ประธานบริหาร สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย

คำไว้อาลัย

ข้าพเจ้ารู้สึกใจหายเมื่อได้ทราบข่าวการมรณภาพของท่านพระอาจารย์บุญมี เมธางกูร เพราะท่านพระอาจารย์บุญมี คุณสด สังขพิทักษ์ คุณสอน ไตรยสรรค์ และข้าพเจ้า ต่างเป็นผู้ร่วมในการก่อตั้ง อภิธรรมมูลนิธิ โดยมีท่านพระอาจารย์บุญมี เป็นผู้นำหน้าในทุกเรื่องตลอดมา ท่านดำรงตำแหน่งประธานกรรมการอภิธรรมมูลนิธิมาตั้งแต่วันเริ่มก่อตั้ง เมื่อ ๒๓ มีนาคม ๒๕๐๐ จวบจนวาระสุดท้ายของชีวิต ๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๔ อันเป็นวันมรณภาพ

ในการเผยแพร่พระอภิธรรม ท่านพระอาจารย์บุญมี ท่านได้วางหลักการไว้ ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑. สอนปริยัติ
๒. มีสถานที่ให้เข้าปฏิบัติ
๓. ให้เชื่อในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด นรก สวรรค์ เทวดา ฯลฯ มีจริง

ในหลักการทั้ง ๓ ประการนี้ ท่านพระอาจารย์บุญมี ได้ยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติอยู่ตลอดมา ท่านทุ่มเทชีวิตให้กับงานเผยแพร่พระอภิธรรม ของอภิธรรมมูลนิธิ อย่างจริงจัง ไม่ท้อแท้ ไม่ท้อถอย ท่านเคยกล่าวว่า แม้มีผู้สนใจพึ่งเพียงคนเดียวท่านก็จะสอน ท่านได้อบรมลูกศิษย์ให้เข้าใจในพระอภิธรรม จนสามารถนำไปเผยแพร่สืบต่อเป็นจำนวนมาก มีผู้คนเป็นจำนวนมากที่ได้เข้ามารับพึ่งเรื่องของชีวิตจากอภิธรรมมูลนิธิ และนำไปศึกษาจนเกิดประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ทำให้เข้าใจถึงความเป็นไปของชีวิตก็มีมากมาย

คุณงามความดีของท่านมีมากมาย ผู้ที่ร่วมงานกับท่านจะซาบซึ้งและศรัทธาในการเผยแพร่ของท่าน ในฐานะที่ข้าพเจ้าซึ่งเป็นผู้ร่วมงานมาตั้งแต่ต้น และรับทอดงานต่อจากท่านด้วยการเป็นประธานกรรมการทำหน้าที่สืบต่อ ก็จะพยายามส่งเสริมคุณความดีของท่านพระอาจารย์บุญมี ด้วยการบริหารงานให้เกิดประโยชน์แก่สาธุชนให้มากที่สุด ขอผล

ของกุศลที่ท่านพระอาจารย์บุญมี ได้กระทำไว้ในโลกมนุษย์นี้ ประกอบด้วยผลของกุศลที่ข้าพเจ้าได้กระทำมา จงผสมผสานเป็นพลวปัจจัยส่งผลให้ท่านพระอาจารย์บุญมี เมธางกูร จงมีชีวิตที่ก้าวไปสู่สุคติภูมิที่สูงยิ่ง ๆ ขึ้นไป ตราบจนถึงซึ่งพระนิพพานโดยเร็วเทอญ.

(นายจำรัส อมรสุข)

ประธานกรรมการอภิธรรมมูลนิธิ

คำไว้อาลัย
แด่
ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร

ข้าพเจ้าได้รู้จักกับท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร ในฐานะเป็นศิษย์นักเรียนพระ-อภิธรรม ซึ่งท่านบรรยายอยู่ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๒ ท่านอาจารย์บุญมี ฯ เป็นนักต่อสู้เพื่อพระอภิธรรมคนสำคัญท่านหนึ่ง ซึ่งขณะนั้นใครต่อใครพากันประณามคัดค้านว่า อภิธรรมไม่ใช่พุทธพจน์บ้าง อภิธรรมไม่ได้มาในรูปแบบพุทธพจน์บ้าง หรือว่า อภิธรรมเป็นธรรมะของเทวดาเขาเรียนกันไม่ใช่เรื่องที่มนุษย์จะต้องเอามาเรียน และด้วยเหตุต่าง ๆ นา ๆ อีกมาก

แต่ท่านก็ยังยืนหยัดต่อสู้ เพื่อเผยแพร่พระอภิธรรมสู่ประชาชนอย่างเต็มกำลังสติปัญญาที่สามารถของท่าน จนถึงกับได้จัดตั้งมูลนิธิขึ้น ชื่อว่า "อภิธรรมมูลนิธิ" ในปี พ.ศ. ๒๕๐๐ และอภิธรรมมูลนิธิก็ยืนยงคงอยู่มาจนทุกวันนี้

ปัจจุบันเสียงคัดค้านพระอภิธรรมดังกล่าว ก็เจือจางเงียบหายไปในอากาศ กลับเป็นที่ยอมรับกันในหมู่พุทธศาสนิกชนทั่วไปว่า ถ้าใครไม่รู้พระอภิธรรมแล้ว พูดธรรมะออกไปมักจะผิดพลาดคลาดเคลื่อนได้ง่าย รายการธรรมะทางวิทยุที่ผู้ฟังสนใจก็ล้วนแต่เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพระอภิธรรมเป็นส่วนมาก

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๐๔ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยได้ย้ายมาอยู่ที่ถนนพระอาทิตย์ การบรรยายพระอภิธรรมของท่านก็ต้องย้ายตามมาด้วย

ท่านอาจารย์บุญมี ฯ ได้เคี่ยวเข็ญผลักดันให้ข้าพเจ้าช่วยบรรยายพระอภิธรรมด้วย ข้าพเจ้าปฏิเสธท่านว่ายังไม่พร้อม อยากจะเป็นนักศึกษาไปก่อน ท่านพยายามชี้แจงให้เหตุผลว่า การจะมีความรู้ความเข้าใจพระอภิธรรมได้ดี ต้องเป็นครูสอนเขา ท่านพยายามเกลี้ยกล่อมอยู่หลายครั้ง จนข้าพเจ้าใจอ่อน ยอมรับปากท่านเป็นผู้บรรยายพระอภิธรรมมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๕ เป็นต้นมา

ครั้นต่อมาในปี พ.ศ. ๒๕๐๗ โรงเรียนอภิธรรม ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ก็ประสบกับมรสุมลูกใหญ่มีอันต้องปิดการเรียนการสอนที่พุทธสมาคม ฯ ลงโดยฉับพลัน

ท่านอาจารย์บุญมี ฯ และคณะ ต้องพากันย้ายไปทำการเรียนการสอนกันที่ศาลาโรงธรรมโพธิ์ลังกา วัดพระเชตุพน ด้วยความกรุณาจากท่านเจ้าประคุณ สมเด็จพระวันรัต (ปุ่น ปุณฺณสิริ)

ต่อมาสมเด็จพระวันรัตให้สถานที่ในเขตสังฆาวาส วัดพระเชตุพนนั้น โดยรื้อกุฏิเก่า ๓ หลัง และโรงเก็บน้ำมัน ให้สร้างอาคารเพื่อใช้เรียนพระอภิธรรมโดยเฉพาะในปี พ.ศ. ๒๕๑๔ อาคาร ๓ ชั้นหลังนี้ แล้วเสร็จในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ตั้งชื่ออาคารเรียนนี้ว่า "โรงเรียนมงคลทิพย์อภิธรรมมูลนิธิ"

ท่านอาจารย์บุญมี ฯ ได้กรุณาให้ข้าพเจ้าเข้าเป็นกรรมการของอภิธรรมมูลนิธิ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๐๗ เป็นต้นมา

ในปี พ.ศ. ๒๕๐๘ คุณสด สังขพิทักษ์ กรรมการเลขานุการของมูลนิธิได้มอบที่ดินให้ตั้งสำนักวิปัสสนา ๕ ไร่ และมูลนิธิ ฯ จัดหาที่ดินใกล้เคียงเพิ่มเติมอีก ๑๗ ไร่ รวม ๒๒ ไร่เศษ จัดตั้งเป็นสำนักสมาธิและวิปัสสนา อภิธรรมมูลนิธิ ที่ตำบลอ้อมน้อย อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร เปิดดำเนินการมาตั้งแต่ปี ๒๕๐๙

จนในปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ท่านอาจารย์บุญมี ฯ ก็ให้กำลังใจผลักดันให้ข้าพเจ้าแยกตัวออกมาตั้งมูลนิธิ เพื่อทำงานให้พระพุทธศาสนาอีกแห่งหนึ่ง มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ จึงได้อุบัติขึ้นที่ถนนพุทธมณฑลสาย ๕

การจากไปของท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร แม้เราจะรู้กันดีว่า ความตายนั้นเป็นเรื่องธรรมดาของสัตว์โลก ที่ไม่มีใครอาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ข้าพเจ้าก็อดอาลัยในคุณความดีของท่านอาจารย์บุญมี ฯ ไม่ได้ที่ได้ต่อสู้เพื่อพระอภิธรรม ให้ออกมาสู่ประชาชนอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวกับข้าพเจ้าท่านเป็นผู้ที่ผลักดันให้ข้าพเจ้าได้มีโอกาสสอนพระอภิธรรม ทั้งที่ในชีวิตไม่เคยคิดจะเป็นครู และยิ่งกว่านั้นยังเป็นกำลังใจผลักดันให้ มูลนิธิแนบมหานีรานนท์ ถนนพุทธมณฑลสาย ๕ ปรากฏขึ้นอีกด้วย

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลเจตนาที่ท่านอาจารย์ได้ทำงานสร้างปัญญาไว้ในพระพุทธศาสนานี้ จงเป็นพลวปัจจัยไปสู่สุคติภพ ได้ประสบพระพุทธศาสนาและได้ทำงานสร้างปัญญาไว้ในพุทธศาสนาให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไป จนได้พ้นจากสังสารทุกข์ด้วยเทอญ.

วรรณสิทธิ ไวทยะเสวี
ประธานกรรมการ
มูลนิธิแนบมหานีรานนท์

แด่ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร ผู้ล่วงลับ

แม้ชีวิตท่านอาจารย์ได้ดับสูญไปแล้ว แต่ท่านก็ได้ทิ้งผลงานไว้อย่างมากมาย ลูกศิษย์ของท่านมีมากจนมิอาจจะนับได้ ท่านเองเคยพูดอยู่เสมอว่า ท่านดีใจเป็นอย่างมากที่ศิษย์ของท่านมีความรู้ทางด้านอภิธรรม และเผยแพร่ให้คนทั้งหลายได้รู้ได้เข้าใจว่า พระอภิธรรมเป็นธรรมที่ลึกซึ้ง เป็นความจริงยิ่ง เป็นคำสอนของพระบรมศาสดา อันว่าด้วยเรื่องชีวิตจิตใจ สอนให้รู้ว่าชีวิตนี้คืออะไร มาจากไหนและชีวิตภายหลังความตายเป็นไปได้อย่างไร ความทุกข์สุขทั้งหลายเกิดขึ้นที่กายและใจนี้เป็นกระบวนการของการเคลื่อนไหวของชีวิตไปในกาลเวลา

ภัยของชีวิตที่มาจากภายนอกและภัยของชีวิตที่เกิดขึ้นที่ภายในของจิตใจนั้น ภัยของชีวิตอันเกิดขึ้นจากภายในจิตใจนั้นสำคัญยิ่งกว่า ภัยที่มาจากภายนอก

ท่านเป็นผู้บุกเบิกให้พระอภิธรรมออกมาสู่สายตาของประชาชน ได้รู้จัก ได้ศึกษาหาความรู้ความเข้าใจ เกือบตลอดชีวิตอันยาวนานของท่าน ท่านเป็นผู้ที่เปิดเผยความจริงในส่วนที่ลึกลับ และมหัศจรรย์ของชีวิต ให้ประชาชนได้รับประโยชน์ ได้ช่วยกันสืบทอดและรักษาพระพุทธศาสนาให้มีอายุยืนนานต่อไป จนมิอาจจะกล่าวออกมาเป็นถ้อยคำหรืออักษรได้ครบถ้วน

จึงได้แต่อาลัยในคุณความดีของท่าน ที่ต้องจารึกอยู่ตลอดไปชั่วชีวิต ชีวิตหน้าของท่านแน่นอนว่า ต้องปฏิสนธิด้วยจิตวิญญาณที่ประณีตงดงามมีพลังของอินทรีย์ทั้งห้าสมบูรณ์ และบังเกิดขึ้นในสุคติอย่างแน่นอน เจริญด้วยรูปนามที่เพียบพร้อมไปด้วย คุณความดีและมีสติสัมปชัญญะอันบริบูรณ์ และพ้นไปเสียจากความทุกข์ทั้งมวลอย่างแน่นอน

ศ. นพ. เชวง เดชะไกศยะ

ศาสตราจารย์นายแพทย์เชวง เดชะไกศยะ

ประธานกรรมการมูลนิธิปริญญาธรรม

วัดสังเวชวิศยาราม

คำไว้อาลัยแด่พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร

โดย

ศาสตราจารย์นายแพทย์จำลอง หะริณสุต

เมื่อ ๕๕ ปีมาแล้ว ข้าพเจ้าสำเร็จการศึกษาชั้นมัธยมแปด โรงเรียนสวนกุหลาบ-วิทยาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๘๐ แล้วศึกษาต่อในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยและมหาวิทยาลัยแพทยศาสตร์สำเร็จออกมาเป็นแพทย์ปริญญาแพทยศาสตรบัณฑิต และศึกษาต่อไปอีกในหลักสูตรแพทย์หลังปริญญาที่ประเทศอินเดีย และประเทศอังกฤษ กลับมารับราชการเป็นอาจารย์ที่โรงพยาบาลศิริราช และเป็นคณบดีคณะเวชศาสตร์เขตร้อน มหาวิทยาลัยมหิดล อยู่ ๒๒ ปี เรียน ว.ป.อ. สำเร็จได้วุฒิบัตรจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร พ.ศ. ๒๕๑๘ ได้รับเหรียญดุษฎีมาลาเข็มศิลปวิทยา เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๐ แล้วก็เกษียณอายุราชการมาได้ ๙ ปีแล้ว ปัจจุบันนี้เป็นที่ปรึกษาพิเศษของคณะเวชศาสตร์เขตร้อนและเป็นเลขาธิการผู้ประสานงานโครงการส่วนภูมิภาคเวชศาสตร์เขตร้อนและสาธารณสุขของคณะรัฐมนตรี-ศึกษาธิการแห่งภูมิภาคเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ คือองค์การซีมิโอทรอปเมด เป็นมาจนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลา ๒๕ ปีแล้ว ก็นับว่าข้าพเจ้าเป็นนักวิชาการระดับสูงของประเทศไทย และนักบริหารวิชาการแพทย์โรคเขตร้อน และสาธารณสุขมาช้านาน อยู่คลุกคลีกับกิจการงานทางโลกรวมแล้วอยู่ถึงเกือบ ๕๐ ปี

บัดนี้ ได้ทุ่มเทความสนใจลงไปในคำสั่งสอน และสัจธรรมของพระสัมมา-สัมพุทธเจ้าของเรา โดยเฉพาะในเรื่องพระอภิธรรม ทั้งนี้ก็เนื่องจากท่านพระอาจารย์บุญมี เมธางกูร ผู้ล่วงลับไปแล้วเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง

เมื่อ ๑๑ ปีที่แล้วมา ก่อนที่ข้าพเจ้าจะเกษียณอายุราชการได้ ๑ ปี คือ ปี พ.ศ. ๒๕๒๔ ข้าพเจ้าเกิดความคิดและถามตัวเองว่า "ชีวิตนี้มีเพียงแต่ความเป็นอยู่อย่างนี้หรือชีวิตคืออะไร ตายแล้วไปไหน" ได้พยายามหาคำตอบจากบรรดาเกจิอาจารย์ต่าง ๆ เท่าที่จะทำได้ โดยการศึกษาและปฏิบัติธรรมะพร้อม ๆ กันไป ในที่สุดเมื่อได้เข้าศึกษาพระอภิธรรม

ในพระพุทธศาสนาจึงได้คำตอบเป็นที่น่าพอใจอย่างยิ่ง แม้ปัจจุบันนี้ก็ยังทำการศึกษาและปฏิบัติธรรมะ โดยนัยพระอภิธรรมอยู่

การได้ศึกษาพระอภิธรรม เริ่มต้นที่อาจารย์บุญมี เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นเวลา ๒ ปี ๙ เดือน ต่อด้วยการศึกษาจากอาจารย์และพระอาจารย์อื่น ๆ อีก รวมทั้งการค้นคว้าศึกษาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ต่าง ๆ จนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลาทั้งหมด ๕ ปีกว่าแล้ว เวลานี้สามารถเขียนตำรับตำราและบทความต่าง ๆ ทางพระพุทธศาสนา และสอนวิชาพุทธศาสตร์ให้แก่นักศึกษาอภิธรรมที่ "โรงเรียนพระอภิธรรมมงคลทิพยมุนี วัดพระเชตุพน ฯ" เป็นประจำตลอดจนปฏิบัติธรรมในด้านสมาธิวิปัสสนาตามวิธีการที่ถูกต้องในพระอภิธรรม กับพระอาจารย์สุนทร สุขเถื่อน วัดปราสาททอง จังหวัดสุพรรณบุรี ที่ถ้ำพระธาตุเมืองเทพ จังหวัดอุทัยธานี รอเวลาเพื่อให้ถึงจุดหมายปลายทางของตนเอง ต่อไปในภายหน้า ซึ่งคงจะไม่นานเกินรอ

ข้าพเจ้าเคยบวชหนึ่งพรรษาที่วัดราชประดิษฐ์ ฯ กรุงเทพ ฯ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๙๐ และได้ศึกษาธรรมะ โดยเป็นศิษย์ของท่านพระอาจารย์แสวง ฐิตะศิริ และพระอาจารย์ชินวงศาจารย์ (หลวงพ่อพุธ ฐานิโย) วัดป่าสาละวัน จังหวัดนครราชสีมา ในปี พ.ศ. ๒๕๒๔-๒๕๒๙ โดยเฉพาะท่านพระอาจารย์แสวงได้สอนให้ปฏิบัติสมาธิภาวนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้

เมื่อปลายเดือนพฤศจิกายน ๒๕๒๙ ขณะที่ข้าพเจ้าไปปฏิบัติธรรมะที่วัดอนาลโย จังหวัดพะเยา ไปพบและอ่านหนังสือเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนาเขียนโดยอาจารย์บุญมี เมธางกูร (ขณะที่ยังเป็นฆราวาส) เกิดชอบใจว่าเป็นหนังสือที่แสดงธรรมทำให้เข้าใจดี โดยเฉพาะเรื่องพระอภิธรรมภาคปฏิบัติ เมื่อกลับมากรุงเทพ ฯ จึงพยายามสืบเสาะหาตัวอาจารย์บุญมีจนพบเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๗ ธันวาคม ๒๕๒๙ และได้เรียนถามเรื่องธรรมะต่าง ๆ ในพระอภิธรรม เกิดความศรัทธาอย่างสูง จึงเรียนพระอภิธรรมกับท่านอาจารย์บุญมี ซึ่งสอนอยู่ที่ "โรงเรียนมงคลทิพยอภิธรรมมูลนิธิ" วัดพระเชตุพน ฯ ทุกเสาร์-อาทิตย์ และเมื่อเรียนได้ ๖ เดือน มีการสอบลองภูมิกันขึ้น ข้าพเจ้าก็สอบได้อภิธรรมตรี

ข้าพเจ้าคงเรียนต่อไปกับพระอาจารย์บุญมี เมื่อท่านได้อุปสมบทที่วัดศรีประวัติกับพระอาจารย์มหาแสวง โชติปาโล ในพรรษาปี ๒๕๓๐ และคงทำการสอนพระอภิธรรมที่ "โรงเรียนมงคลทิพยอภิธรรมมูลนิธิ" ต่อไปอีก จนกระทั่งเมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๕๓๒ ท่านได้แจ้งให้ที่ประชุมของบรรดานักศึกษาศิษย์อภิธรรมที่โรงเรียนดังกล่าวว่า ท่านได้ทำการสอนพระอภิธรรมที่ "โรงเรียนมงคลทิพยอภิธรรมมูลนิธิ" เป็นเวลากว่า ๑๘ ปีแล้ว บัดนี้เกิดมีความจำเป็นต้องย้ายสำนักงานของอภิธรรมมูลนิธิ และการสอนพระอภิธรรมไปอยู่สถานที่แห่งใหม่ ที่เพิ่งก่อสร้างเสร็จเรียบร้อยที่อยู่ตรงข้ามกับพุทธมณฑล ถนนพุทธมณฑลสาย ๔ จังหวัดนครปฐม ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ บรรดาอาจารย์ที่ร่วมกันทำการสอนอยู่ที่ "โรงเรียนมงคลทิพยอภิธรรมมูลนิธิ" และศิษย์นักศึกษาอภิธรรมรวมกว่า ๑๐๐ คน ได้คัดค้านกันอย่างแข็งขันว่า "ไม่ควรจะย้ายไป ถ้ามีความจำเป็นก็ย้ายไปส่วนหนึ่งเหลือให้มีการสอนอภิธรรมที่โรงเรียนนี้ต่อไปอีก" แต่ท่านพระอาจารย์บุญมีไม่ยอมเห็นด้วย ยืนยันความคิดเห็นของท่าน และว่าเป็นเรื่องของคณะกรรมการบริหารอภิธรรมมูลนิธิตกลงให้ย้ายไป และดังนั้นท่านก็ย้ายไปทั้งหมด ในเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๒

ทางฝ่ายวัดพระเชตุพน ฯ โดยท่านเจ้าคุณพระเทพโสภณ (หลวงเตี่ยในขณะนั้นเวลานี้เป็นพระธรรมราชานุวัตร) พิจารณาเห็นว่าเมื่อยังมีบรรดาอาจารย์สอนและศิษย์นักศึกษาอภิธรรมอยู่พร้อมกว่า ๑๐๐ คน ที่วัดพระเชตุพน ฯ ก็น่าจะจัดให้มีการสอนพระอภิธรรมต่อไปอีกได้ ทั้งนี้โดยเป็นการสนองพระประสงค์ของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (ปุ่น ปุณฺณสิริ) สมเด็จพระสังฆราช (อดีตเจ้าอาวาสวัดพระเชตุพน ฯ) และพระมงคลทิพยมุนี (เมี้ยน ปภสฺสโร) แห่งวัดพระเชตุพน ฯ ดังนั้นท่านจึงได้ปรึกษาหารือกับคณะสงฆ์และคณะฆราวาส ในที่สุดก็จัดตั้ง "มูลนิธิวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม" ขึ้นเพื่อให้การสอนพระอภิธรรม ที่วัดพระเชตุพน ฯ มีสืบต่อเนื่องต่อไปอีก มูลนิธิวัดพระเชตุพน ฯ นี้ได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการวัฒธรรมแห่งชาติเมื่อวันที่ ๑๖ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๓๓ และจดทะเบียนเป็นนิติบุคคลทางกฎหมายต่อกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ ๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๓ การสอนพระอภิธรรมก็ได้ดำเนินการเรื่อยมา ณ "โรงเรียน

พระอภิธรรมมงคลทิพยมุนี" สนับสนุนโดยมูลนิธิวัดพระเชตุพน ฯ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๓๓ จนกระทั่งบัดนี้เป็นเวลา ๒ ปีแล้ว

แต่พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร หลังจากท่านย้ายอภิธรรมมูลนิธิไปอยู่ที่สำนักงานใหม่ที่ตรงข้ามพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม และตัวท่านไปอยู่ที่สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย จังหวัดสมุทรสาคร ท่านมีอาการอาพาธอยู่ตลอดเวลา เข้า ๆ ออก ๆ โรงพยาบาลธนบุรีเรื่อยมา เนื่องจากท่านเป็นผู้สูงอายุมาก และมโรคเบาหวาน โรคไขข้อของร่างกายเสื่อม และโรคชราของผู้สูงอายุ จึงทำให้ท่านอ่อนแอ ขาดภูมิต้านทานโรค ท่านอาพาธหนัก และในที่สุดก็มรณภาพเมื่อคืนวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๓๔

ข้าพเจ้าเขียนบันทึกนี้ เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ในฐานะท่านเป็นปูชนียบุคคล โดยเป็นครูอาจารย์ในด้านพระอภิธรรม ท่านสอนและส่งเสริมพระอภิธรรมตลอดเรื่อยมาไม่ต่ำกว่า ๓๘ ปี สอนพระอภิธรรมตั้งแต่เริ่มเปิด "โรงเรียนบรรยายพระอภิธรรมปิฎก" ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยท่านเป็นกรรมการธรรมศึกษาของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ซึ่งขณะนั้นมีสำนักงานอยู่ที่มหามงกุฏราชวิทยา หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร ในเวลานั้นท่านได้เชิญอาจารย์แนบ มหานีรานนท์ คุณพระชาญบรรณกิจ และอาจารย์อื่นอีกให้เป็นครูร่วมกันบรรยายพระ-อภิธรรม ซึ่งเวลานั้นมีพุทธศาสนิกชนน้อยนักที่จะทราบว่า พระอภิธรรมมีประโยชน์อย่างใหญ่หลวงต่อชีวิตเพียงใด และท่านเหล่านั้นยังได้ร่วมมือกันจัดตั้ง "อภิธรรมมูลนิธิ" กันขึ้นเมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๐

ด้วยความเป็นนักต่อสู้ต่อปัญหาของชีวิต และด้วยความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในเรื่องพระอภิธรรมและเพื่อเผยแพร่คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ในด้านพระอภิธรรม ต่อมาเมื่อเกิดมีปัญหาเกี่ยวกับสถานที่การสอนพระอภิธรรม ท่านอาจารย์บุญมีก็สามารถแก้ไขปัญหาได้เป็นระยะ ๆ โดยย้ายการสอนพระอภิธรรมตามพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ซึ่งย้ายจากหน้าวัดบวรนิเวศวิหารไปอยู่ที่สถานที่แห่งใหม่ที่ถนนพระอาทิตย์ แล้วย้ายออกจากพุทธ-สมาคม ฯ มาบรรยายที่ศาลาโรงธรรมโพธิ์ลังกา วัดพระเชตุพน ฯ เมื่อเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๐๙

พอถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๒ พระมงคลทิพยมุนี (เมี้ยน ปภสฺสโร) ร่วมกับวัดพระเชตุพน ฯ และอภิธรรมมูลนิธิ เริ่มจัดสร้างโรงเรียนสอนพระอภิธรรมขึ้น ใช้ชื่อว่า "โรงเรียนมงคลทิพยอภิธรรมมูลนิธิ" วัดพระเชตุพน ฯ ซึ่งสร้างเสร็จเปิดการบรรยายอภิธรรมได้ในปี พ.ศ. ๒๕๑๕ การบรรยายอภิธรรมได้มีเรื่อยมาตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๕ ถึง พ.ศ. ๒๕๓๒ เป็นเวลาทั้งสิ้นกว่า ๑๘ ปีที่โรงเรียนนี้ ทั้งนี้ก็เนื่องด้วยความรู้ความสามารถและความพยายามเผยแพร่พระธรรมคำสั่งสอนในพระอภิธรรมปิฎก ของท่านอาจารย์บุญมี และต่อมาเป็นพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ตลอดมา คำสอนของท่านพระอาจารย์บุญมี ทำให้เกิดความคิดในเรื่องปัญหาชีวิตว่า ชีวิตคืออะไร เกิดมาทำไม ตายแล้วไปไหน ตายแล้วก็ต้องเกิดใหม่ อยู่ในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ ตามคำสั่งสอนในพระอภิธรรมของพระพุทธองค์นั่นเอง

ข้าพเจ้าเขียนบันทึกนี้ก็เพื่อเป็นอนุสรณ์แด่ท่านพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ผู้ล่วงลับไปแล้ว ขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้ดวงวิญญาณของพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ที่เคารพและนับถืออย่างสูง จงสถิต ณ แดนสุคติภพ เสวยทิพยสมบัติชั่วกาลนาน เทอญ

ศาสตราจารย์นายแพทย์จำลอง หะริณสุต
โรงเรียนพระอภิธรรมมงคลทิพยมุนี
มูลนิธิวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม
เพื่อการศึกษาพระอภิธรรมและบำรุงพระศาสนา

อนุสรณ์ ถึงบุญคุณของท่านอาจารย์

ท่านอาจารย์ เมื่อครั้งยังดำรงเพศเป็นฆราวาส มีความรู้ความสามารถในการอธิบายธรรมะอย่างดี ทั้งมิได้มีมัจฉริยะในธรรมที่ท่านอุตสาหะค้นคว้ามา ได้พยายามทุกวิถีทาง ที่จะช่วยให้ผู้ที่ไม่มีความรู้ความเข้าใจในธรรมะให้เข้าใจธรรมะเป็นเวลานานมาก โดยที่ท่านอาจารย์ได้สละเวลาอันมีค่าของตนเอง เพื่อให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น ไม่เลือกว่าผู้นั้นจะเป็นใคร ยากดี มีจน อาจารย์พร่ำสอนธรรมะ การให้ธรรมเป็นทาน เป็นการให้อมตะ คือ ความสุขอย่างยิ่ง ฯ

ท่านอาจารย์ มิได้ให้ธรรมะเป็นทานอย่างเดียว ยังได้สละทรัพย์ส่วนตัวแจกจ่ายแก่ผู้ที่ควรแจกจ่าย เป็นการช่วยเหลือให้ทั้งความสุขกาย สุขใจ นับว่าเป็นผู้ที่หาได้ยากคนหนึ่ง ธรรมดาผู้ที่เป็นครู ย่อมทำอุปการะบุญคุณ โดยไม่หวังผลตอบแทน มีใจหนักแน่น บัณฑิตได้กล่าวยกย่องผู้ที่ทำอุปการคุณ ในบุคคล ๔ พวกนี้ คือ.-

๑. พระพุทธเจ้า ทรงมีอุปการะคุณ แก่หมู่สัตว์ทั้งหลาย

๒. พระมหากษัตริย์ ทรงมีอุปการะ แก่ทวยราษฎร์

๓. ครูอาจารย์ มีอุปการะ แก่สานุศิษย์ทั้งหลาย

๔. มารดาบิดา มีอุปการะ แก่บุตรและธิดา

ในบั้นปลายแห่งชีวิต ท่านอาจารย์ได้สละเพศฆราวาส บวชเป็นบรรพชิตด้วยจิตศรัทธา ไม่หวนกลับมาเป็นฆราวาสอีกเลย แม้จะถูกพยาธิครอบงำอย่างหนัก ก็ไม่ยอมละเพศบรรพชิต ท่านอาจารย์ได้มรณะไปแต่ร่างกาย พระคุณของอาจารย์ คงยังมีอยู่แก่สานุศิษย์ทั้งหลายตลอดไป ฯ

การที่ท่านอาจารย์ ได้ตัดสินใจบวชด้วยศรัทธานี้ จึงเป็นเสมือนรอยศิลา ที่จารึกไว้ ให้รู้ว่า สังขารทั้งหลาย เป็นของไม่เที่ยงแท้แน่นอน เมื่อความแก่ชราปรากฏแล้วควรแสวงหาที่พึ่ง ก็ตนเท่านั้น ย่อมเป็นที่พึ่งแก่ตน คนอื่นใครเล่าจะเป็นที่พึ่งในภพหน้าได้ การบวชของท่านอาจารย์ จึงเป็นเครื่องเตือนสติได้อย่างดี ในบุคคลผู้ยังประมาทลุ่มหลงอยู่ ฯ

ด้วยกุศลเจตนา ที่พวกสานุศิษย์ ได้ร่วมกันบำเพ็ญในครั้งนี้ ขอจงเป็นพลวปัจจัยให้ดวงวิญญาณของท่านอาจารย์ จงมีความสุข ความเจริญ ในทิพยสมบัติ เถิด

ธัมมุทเทส ๔

๑. โลก คือ หมู่สัตว์ อันชรานำเข้าไปใกล้ไม่ยั่งยืน

๒. โลก คือ หมู่สัตว์ ไม่มีผู้ป้องกัน ไม่เป็นใหญ่เฉพาะตน

๓. โลก คือ หมู่สัตว์ไม่มีอะไรเป็นของ ๆ ตนจำต้องละทิ้งสิ่งทั้งปวงไป

๔. โลก คือ หมู่สัตว์ พร่องอยู่เป็นนิตย์ ไม่รู้จักอิ่ม เป็นทาสของตัณหา ฯ

สมพร ศรีวราทิตย์

๒๐ มีนาคม ๒๕๓๕

กราบคารวะท่านอาจารย์

ท่านอาจารย์บุญมีได้ทำหน้าที่เผยแผ่พระธรรมคำสอนของพระบรมศาสดา โดยเฉพาะพระอภิธรรมมานานกว่า ๔๐ ปี ดังนั้นท่านจึงเป็นที่เคารพนับถือของศิษย์ทางธรรมเป็นอันมาก ดิฉันเองก็เป็นศิษย์คนหนึ่ง ในบรรดาศิษย์มากหลายของท่าน ตลอดเวลาเหล่านั้น ท่านได้ปลูกฝังผู้ฟังและศิษย์ทั้งหลายให้กลัวบาป ไม่กล้าทำบาป เพราะผลของบาปนำมาแต่ความทุกข์โดยสถานเดียว

นอกจากท่านอาจารย์จะบรรยายพระอภิธรรมเป็นประจำแล้ว ท่านยังเขียนและพิมพ์หนังสือธรรมะออกเผยแพร่เป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ชื่อเสียงของท่านจึงเป็นที่รู้จักกันทั่วประเทศ ในฐานะผู้เชี่ยวชาญพระอภิธรรมคนหนึ่งในจำนวนไม่กี่คน และนอกจากท่านอาจารย์จะบรรยายพระอภิธรรมด้วยตนเองแล้ว ท่านยังสนับสนุนศิษย์หลายคน ที่ท่านพิจารณาเห็นว่า มีความรู้ความเข้าใจพระอภิธรรมพอที่จะถ่ายทอดให้ผู้อื่นได้ ให้ช่วยบรรยายพระอภิธรรม ที่นับวันแต่จะขยายตัวกว้างขวางขึ้นเรื่อย ๆ โดยให้ช่วยบรรยายในห้องบรรยายที่เปิดเพิ่มขึ้น จากห้องเดียวเป็นหลายห้อง และจากการบรรยายเฉพาะพระอภิธรรมมัตถสังคหะ ให้มีการบรรยายพระอภิธรรมปิฎกโดยตรงเพิ่มขึ้นด้วย นับว่าท่านได้ประสบความสำเร็จในการเผยแผ่พระอภิธรรมเป็นอย่างดียิ่ง สมกับที่ท่านได้ต่อสู้กับอุปสรรคต่าง ๆ มาเป็นเวลานาน ตั้งแต่คนส่วนใหญ่ยังไม่ยอมรับว่า พระอภิธรรมเป็นพุทธพจน์ จนเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในปัจจุบัน

ในฐานะที่ท่านอาจารย์ได้ให้ความรู้ความเข้าใจในพระอภิธรรมแก่ดิฉันมาตั้งแต่ดิฉันเริ่มต้นเข้ามาศึกษาใหม่ ๆ เมื่อราวประมาณ ๓๐ ปีที่แล้ว จวบจนวาระสุดท้ายแห่งชีวิตของท่าน ทั้งท่านยังสนับสนุนให้ดิฉันได้ช่วยบรรยายพระอภิธรรมปิฎกเป็นครั้งแรกเมื่อปี ๒๕๑๒ เป็นเหตุให้ดิฉันได้มีโอกาสทำทานกุศลอันสูงสุด คือการให้ธรรมเป็นทาน ซึ่งพระบรมศาสดาตรัสว่า ชนะการให้ทั้งปวง มาจนตราบเท่าทุกวันนี้ นับเป็นพระคุณอันสูงสุด ยากที่จะลืมได้ จึงขอกราบคารวะท่านอาจารย์ด้วยความสำนึกในพระคุณ และหากจะมีสิ่งใดที่ดิฉันได้ทำให้ท่านอาจารย์ไม่พอใจแม้เพียงน้อยนิด ดิฉันก็กราบขออภัยไว้ในที่นี้

ไม่ว่าท่านอาจารย์จะสถิตอยู่ ณ ที่ใดก็ตาม ขอได้โปรดรับความคารวะจากดิฉัน และ บรรดาศิษย์ทั้งหลายจากมูลนิธิวัดพระเชตุพนด้วย

กราบท่านอาจารย์ด้วยความเคารพยิ่ง

ประณีต ก้องสมุทร

พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร)
ผู้บุกเบิกการศึกษาพระอภิธรรมของเมืองไทย

บุคคลใดที่สามารถเป็นสื่อกลางให้เข้าใจพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าย่อมเป็นบุคคลที่น่าเคารพ และควรแก่การสรรเสริญ ยิ่งบุคคลซึ่งสามารถนำพระธรรมที่มีความยากลำบากแก่การเข้าใจ อันได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก หนึ่งในพระไตรปิฎก ให้ประชาชนทั่วไปเข้าใจได้โดยไม่ลำบาก บุคคลเช่นนี้ยิ่งน่าเคารพนับถือและควรแก่การสรรเสริญอย่างยิ่ง พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร เป็นบุคคลประเภทหลังนี้ กุศลกรรมที่พระอาจารย์บุญมีได้กระทำเกี่ยวกับการให้การศึกษาพระอภิธรรมและให้แนวทางปฏิบัติธรรมแก่ประชาชน ย่อมถือว่าเป็นกิตติคุณที่ทรงเกียรติยิ่งซึ่งบัณฑิตผู้มีใจสูงด้วยคุณธรรม ย่อมสรรเสริญ แม้ชีวิตของพระอาจารย์บุญมี จะจากไปตามหลักปรมัตถธรรมก็ตาม แต่เกียรติคุณของการบุกเบิกพระอภิธรรมให้ประชาชนรุ่นหลังได้มีโอกาสลิ้มรสพระอภิธรรมยังคงอยู่ และจะดำรงอยู่ในใจของศิษย์ที่ได้เข้าใจพระพุทธศาสนาเพราะอาศัยคำอธิบายของพระอาจารย์บุญมี ตลอดไป

ในบทความนี้ จะขอนำผลงานที่เป็นมหากุศลกรรมที่ทรงเกียรติอันสูงส่งของพระอาจารย์บุญมีมาตีแผ่เพื่อให้ท่านผู้อ่านจะได้เกิดมหากุศลจิตด้วยการอนุโมทนามหาบุญที่พระอาจารย์บุญมีได้กระทำมาและที่สำคัญยิ่ง ก็คือ มารู้จักกับผลงานของพระอาจารย์บุญมีเพื่อจะได้หาโอกาสศึกษาผลงานของท่านต่อไปซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการสร้างปัญญาบารมีของทุกชีวิต

ผลงานพระอาจารย์บุญมี ที่จะนำมากล่าวนี้มุ่งผลงานที่จรรโลงพระพุทธศาสนาโดยแยกออกเป็น ๓ ด้านดังนี้

๑. ด้านการบรรยายพระอภิธรรม

๒. ด้านการเขียนหนังสือพระอภิธรรม

๓. ด้านการสอนการปฏิบัติกรรมฐาน

๑. ด้านการบรรยายพระอภิธรรม ภายหลังที่พระอาจารย์บุญมี ได้ศึกษาพระอภิธรรมจากพระอาจารย์โชติกะ (วัดระฆัง) ซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ผู้ตั้งปรารถนาที่จะเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต พระอาจารย์โชติกะได้แต่งตั้งให้พระอาจารย์บุญมี ในสมัยที่ยังเป็นฆราวาสอยู่ เป็นอาจารย์สอนพระอภิธรรม พระอาจารย์บุญมี ได้สอนพระอภิธรรมที่พุทธสมาคมตั้งแต่อยู่วัดบวร ฯ ต่อมาย้ายมาอยู่ถนนพระอาทิตย์ และย้ายมาสอนที่วัดพระเชตุพน ฯ การบรรยายพระอภิธรรม มีมาก่อน พ.ศ. ๒๕๐๐ พระอาจารย์บุญมีสมัยเป็นฆราวาสได้บอกกับผู้เขียนว่า วิธีบรรยายพระอภิธรรมของท่าน ท่านเห็นว่า ผู้ฟังไม่ใช่มาคิด แต่มาฟัง เราต้องช่วยคิดให้ผู้ฟัง ผู้ฟังจึงจะเข้าใจพระอภิธรรมได้ง่ายขึ้น คำบรรยายพระอภิธรรมของพระอาจารย์บุญมี จึงเป็นคำบรรยายที่มีความวิจิตรพิสดาร ขยายเนื้อความพระอภิธรรมที่ยากแสนยากให้มีเนื้อความที่เข้าใจง่าย นี้เป็นลักษณะเด่นของคำบรรยายโดยพระอาจารย์บุญมี พระอาจารย์บุญมีบรรยายพระอภิธรรมสม่ำเสมอไม่น้อยกว่า ๓๐ ปี คำบรรยายของท่านได้มีการบันทึกเทปไว้จำนวนมาก โดยเฉพาะ พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ๙ ปริเฉท ได้มีการจัดทำเทปคาสเซสเผยแพร่ที่อภิธรรมมูลนิธิ หรือติดต่อคุณเขียน ศรีทองทาบ สถานปฏิบัติวิปัสสนาอ้อมน้อย คำบรรยายพระอภิธรรมของพระอาจารย์บุญมีเต็มไปด้วยพลังปัญญา ทำให้ผู้ฟังมีปัญญาในการแก้ไขปัญหาชีวิตระดับต่าง ๆ โดยเฉพาะทำให้รู้จักหนทางไปสู่ความสุขอันมั่นคงสถาพรตามหลักพระพุทธศาสนา

๒. ด้านการเขียนหนังสือพระอภิธรรม นอกจากกิจกรรมการบรรยายพระอภิธรรมของพระอาจารย์บุญมีแล้ว เวลาว่างส่วนมาก ท่านจะเขียนหนังสือพระอภิธรรมในลักษณะขยายความให้เกิดความเข้าใจด้วยภาษาง่าย ๆ ผู้เขียนไปหาท่านที่โรงงานของท่านหลายครั้ง และพบว่าท่านมักจะเขียนหนังสือพระอภิธรรมในเวลาว่าง ๆ แม้ที่บ้านหรือในระหว่างเดินทางไปบรรยายพระอภิธรรมยังสถานที่ต่าง ๆ เมื่อมีเวลาว่าง ท่านจะเขียนหนังสือพระอภิธรรม นักศึกษาที่ศึกษาพระอภิธรรมกับพระอาจารย์บุญมี คงจำได้ว่า ท่านถือกระเป๋าหนังใบหนึ่ง ในกระเป๋า ก็จะเป็นกระดาษที่เตรียมพร้อมที่จะเขียนหนังสือพระอภิธรรม เมื่อมีเวลาว่างผลงานเขียนหนังสือพระอภิธรรมมีจำนวนมาก เช่น

หนังสือ ชื่อว่าความมหัศจรรย์ของจิต ท่านได้อธิบายความรู้เรื่องจิตประเภทต่าง ๆ อย่างละเอียดละออ

หนังสือ ชื่อว่า การนอนหลับคืออะไร ท่านได้อธิบายถึงแก่นแท้ของชีวิต นอนหลับคืออะไร เมื่อนอนไม่หลับจะแก้ไขอย่างไร หนังสือเล่มนี้เป็นประโยชน์อย่างมาก สำหรับผู้ที่มีปัญหาการนอนไม่หลับ

หนังสือ ชื่อว่า ปัญญา ท่านได้อธิบายถึงปัญญาประเภทต่าง ๆ ถึง ๔๗ ประเภท ซึ่งไม่มีวิชาการทางโลกจะสามารถอธิบายได้ เพราะไม่ใช่วิสัยของปุถุชนผู้หนาด้วยกิเลส แต่เป็นวิสัยของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอาจารย์บุญมี เป็นผู้นำปัญญาจากคำสอนของพระพุทธองค์มาอธิบายขยายความออกมา

หนังสือ ชื่อว่า คนตายแล้ว เกิดได้อย่างไร ท่านได้อธิบายถึงกลไกก่อนใกล้จะตาย ตายแล้วเกิดอย่างไร วิธีตายแล้ว เกิดสุคติ ทำอย่างไร

หนังสือ ชื่อว่า ชีวิตภายหลังความตาย ท่านได้อธิบายความเป็นไปของชีวิตภายหลังความตายอย่างพิสดาร

หนังสือ ชื่อว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ท่านได้อธิบายการปฏิบัติวิปัสสนาตามลำดับอย่างง่าย ๆ เหมาะสำหรับผู้เริ่มต้นปฏิบัติ

๓. ด้านการสอนการ**ปฏิบัติกรรมฐาน** พระอาจารย์บุญมี ได้สร้างสถานที่ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ที่อ้อมน้อย ถนนเพชรเกษม สมุทรสาคร ที่ดินจำนวน ๗ ไร่ ในตอนต้น คุณสด สังขพิทักษ์ เป็นผู้บริจาคให้ ต่อมาได้ขยายสถานปฏิบัติวิปัสสนาเพิ่มเติม บุคคลที่ช่วยดูแลสถานปฏิบัติวิปัสสนา คือ คุณสอน ไตรยสรรค์ พระอาจารย์บุญมี ได้จัดให้มีการบรรยายแนะนำการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานอยู่ประจำ ซึ่งถือว่าเป็นแนวปฏิบัติที่ประเสริฐที่สุด เพราะนำไปสู่การรู้แจ้งอริยสัจจ์ ๔ คำบรรยายการเข้าใจการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตรงตามแนวพระไตรปิฎก และพระอาจารย์บุญมี ยังได้มีเมตตาจิตแยกแยะให้ชาวพุทธเกิดความเข้าใจที่ถูกต้องในการปฏิบัติวิปัสสนา เช่น อธิบายว่าการทำสมาธิแตกต่างกับการเจริญวิปัสสนาอย่างไร การเจริญวิปัสสนาเป็นการเกิดปัญญารู้แจ้งสภาวะธรรมตามความเป็นจริงในขณะปัจจุบัน ไม่ใช่เป็นการคาดคิดนึกเอา ไม่ใช่ไปนึกความเป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตาของนามรูป แต่เป็นการเห็นนามรูปต่อหน้าต่อตาตามความเป็นจริง ถ้าไปคิดนึก ท่านใช้คำว่า เป็นวิปัสสนึก ไม่ใช่วิปัสสนาที่แท้จริงเป็นต้น

ผลงานของพระอาจารย์บุญมี ที่เกี่ยวกับการเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามที่กล่าวมาย่อมเป็นผลงานที่ทรงคุณค่ายิ่ง สมควรอย่างยิ่งที่นำออกเผยแพร่ให้อนุชนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระอภิธรรมซึ่งเป็นแม่บทของคำสอนของพระพุทธศาสนา การกระทำเช่นนี้ เป็นการคารวะบูชาพระอาจารย์บุญมีอย่างแท้จริง เพราะพระอาจารย์บุญมี เกิดมาได้อุทิศชีวิตให้กับการเผยแพร่พุทธศาสนาอย่างไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อยต่อสู้ผ่าพื้นอุปสรรคนานาประการเพื่อให้ประชาชนได้มีโอกาสเข้าใจพระอภิธรรมอย่างกว้างขวาง

ท้ายนี้ ในฐานะผู้เขียน เป็นลูกศิษย์ของพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ซึ่งผู้เขียนพอมีความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา เพราะอาศัยคำอธิบายธรรมของท่าน ขอแสดงความเคารพนับถืออย่างสูงต่อท่าน และมีความมั่นใจในมหากุศลกรรมของท่านที่จะทำให้ท่านมีความสุขและสามารถบำเพ็ญบุญบารมียิ่ง ๆ ขึ้น ตามที่ท่านปรารถนาเพื่อความสุขของชาวโลก แม้ชีวิตในชาตินี้จะจากไป แต่คุณงามความดียิ่งกว่าความดีของท่าน ยังดำรงอยู่ในดวงใจของผู้เขียนตลอดไป และยังคงให้ความเคารพนับถือในมหากุศลของท่านอย่างมิรู้ลืม

อาจารย์วินัย อัศว์ศิวะกุล
คณบดีคณะเศรษฐศาสตร์
(ประธานสาขาวิชาเศรษฐศาสตร์)
มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

คำไว้อาลัย
พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร)

ข้าพเจ้านายมงคล พยัคฆ์เกษม ได้ทำงานที่อภิธรรมมูลนิธิ ระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๒๖–๒๕๓๑ โดยมีพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ซึ่งอุปสมบทเป็นพระภิกษุที่วัดศรีประวัติ อ. บางกรวย จ. นนทบุรี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๐ เป็นประธานกรรมการบริหาร คุณจำรัส อมรสุข เป็นรองประธานกรรมการ ฯ และคุณสด สังขพิทักษ์ เป็นกรรมการและหัวหน้าสำนักงานอภิธรรมมูลนิธิ ตั้งอยู่ที่โรงเรียนมงคลทิพย วัดพระเชตุพน ฯ อาจารย์บุญมีท่านเป็นคนขยัน มาถึงที่ทำงานเวลา ๘.๐๐–๘.๓๐ น. ทุกวัน เป็นประจำ มาถึงแล้วก็เดินตรวจดูแลความสะอาดทั่ว ๆ ไป แล้วมานั่งโต๊ะเขียนหนังสือธรรมะต่อไป ถ้ามีแขกมาปรึกษาปัญหาชีวิต ก็หยุดเขียนหนังสือธรรมะ หันมาสนทนาปัญหาชีวิตกับแขกผู้มาหา

มีเรื่องที่น่าจะยกมาให้เห็นเป็นตัวอย่างสักเรื่องหนึ่ง คือ เช้าวันหนึ่ง มีกระทาชายนายหนึ่งสะพายย่าม และหอบกระเป๋าเข้ามาหาอาจารย์บุญมีและคุณสด มาถึงก็กราบอาจารย์และคุณสด แจ้งความประสงค์ว่า "ผมมาจากพิษณุโลก เผอิญเงินหมดไม่มีค่ารถกลับ จึงมากราบอาจารย์ขอเงินค่ารถกลับบ้าน" อาจารย์ และคุณสดถามว่าจะเอาเท่าไร เขาขอ ๒๐๐ บาท เพื่อเป็นค่าอาหารด้วย อาจารย์ก็ให้ไปด้วยความกรุณา แต่หลังจากที่ได้ให้เงินแล้วต่อมาก็ปรากฏว่าชายผู้นั้นยังไม่กลับไปเมืองพิษณุโลก แต่ยังคงไปนั่งขอทานที่ป้ายรถเมล์ข้างคลองหลอดอยู่ พออาจารย์บุญมีทราบเข้าก็กล่าวแก่คุณสดว่า "เราถูกต้มเปื่อยเสียแล้ว เพราะชายผู้นั้นมิได้เป็นชาวพิษณุโลก คงเป็นคนขอทานมีระดับหน่อยจึงเข้าใจหากิน" และอาจารย์ก็แผ่เมตตาให้ชายผู้นั้น แทนที่จะโกรธ ข้าพเจ้าถามท่านว่าทำไมจึงไม่โกรธด้วยเหตุผลอะไร ท่านก็พูดว่า "เราต้องแผ่เมตตาให้แก่ผู้ที่ตกทุกข์ได้ยาก และไม่เข้าใจในปัญหาชีวิต การกระทำของเขาที่เป็นอกุศล เขาก็รู้ในตัวของเขาเอง และต่อไปก็จะไม่มารบกวนเราอีกต่อไป" หลักของพระอภิธรรมสอนไว้ว่า "เวลาทำทานอย่าให้โทสะเข้ามาประกอบ เพราะเป็นอกุศลจิต จะทำให้ทานนั้นให้ผลไม่สมบูรณ์" อาจารย์บุญมีเคย

ให้คนที่ตกทุกข์ได้ยากยืมเงินไปลงทุนทำการค้าขายข้าวแกง แล้วไม่นำเงินมาคืน ท่านก็พูดว่า "ตั้งใจไว้แต่แรกแล้วว่าคงจะไม่ได้คืน ก็เลยแผ่เมตตาให้กับเขาอีกด้วย" ฉะนั้นจะเห็นว่าตามปกติท่านจะเป็นคนที่มีเมตตาต่อผู้ตกทุกข์ได้ยาก ได้รับความทุกข์ทรมานในเรื่องความเป็นอยู่ ท่านก็ให้เงินเขา ในรายที่เกิดการป่วยเป็นโรคทั้งทางกายและทางใจท่านจะรักษาให้ทั้งนั้น

ท่านมักจะสอนนักศึกษาพระอภิธรรมอยู่เสมอว่า "ควรเป็นผู้ที่อยู่ในความไม่ประมาทศึกษาหาความรู้ในเรื่องชีวิตเสียให้เข้าใจ หาหนทางสร้างสมปัญญาให้บังเกิดมีขึ้นมา จนสามารถทำให้ลดการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏลง และสะดุดหยุดลงซึ่งหมายถึงมรรคผล นิพพานในที่สุด ผู้ที่ไม่มีปัญญาในปัญหาของชีวิตมีความคิดเห็นเช่นนี้ไม่ได้ จึงได้สร้างเหตุของความเกิดขึ้นมาเรื่อย ๆ ไปทุกชาติ ๆ จนมีความเวียนว่ายตายเกิดนับไม่ถ้วน รวมกันแล้วจนบัดนี้ก็จะมีกระดูกมากมายจนกองสูงเหมือนภูเขาใหญ่ และน้ำตาของความทุกข์ที่เกิดขึ้นก็ไหลออกมามากมายราวกับน้ำในมหาสมุทร เพราะไม่ได้คิดพิจารณาในปัญหาอันลึกซึ้งของชีวิต จึงพลาดโอกาสอันดีนาทีทองในชาตินี้ (คือการศึกษาพระอภิธรรม) จึงได้หลงเตลิดเพลิดเพลินออกไปสู่โลกกว้าง เหมือนนกน้อยที่ไร้ปัญญา โผผินถลา ร่าเริงใจออกไปจากรังท่ามกลางบรรยากาศที่สดใส โดยหาได้ทราบไม่ว่านกเหยี่ยวกำลังติดตามคอยตระครุบตัวอยู่ทุกเวลา"

"การมีชีวิตขึ้นมาแล้ว ถ้ากิเลสยังมีอยู่ ตายแล้วก็ต้องเกิดใหม่ จะเกิดดีหรือไม่ดีก็ได้ จะทุกข์หรือสุขประการใดก็ได้ แล้วแต่อำนาจของแรงกรรมที่ทำเอาไว้"

เหล่านี้คือ ถ้อยแถลงของอาจารย์บุญมี เมื่อครั้งบุกเบิกการสอนพระอภิธรรมและเผยแพร่คำสอนพระอภิธรรมมาแต่ตอนต้น ๆ เรื่อยมาเป็นเวลาสิบ ๆ ปีทีเดียว

เวลานี้บรรดาศิษย์ทั้งหลายของอาจารย์บุญมีมีความเชื่อแน่ว่าท่านอาจารย์บุญมี เมธางกุโร ผู้เป็นพระอาจารย์สอนศิษย์เรื่องชีวิตตามนัยแห่งพระอภิธรรม หลังจากได้มรณภาพลงเมื่อคืนวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๔ รวมอายุได้ ๘๔ ปี คงจะไปอุบัติขึ้นในภพใหม่ด้วยดี เพราะกุศลผลบุญที่ท่านทำมามากมายหลายประการ ทั้งได้ปลูกสร้างปัญญาเพื่อพัฒนาจิตใจผู้อื่น ให้ได้หนทางที่จะเดินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้เด็ดขาดแท้จริง และสิ้นเชิง

ในที่สุด โดยทำการสอนพระอภิธรรม ที่โรงเรียนมงคลทิพย อภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพน ฯ เป็นประจำ เป็นเวลากว่า ๑๘ ปีมานี้

ในนามของศิษย์ทั้งหลายในโรงเรียนมงคลทิพยของท่านพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ขออธิษฐานให้ท่านพระอาจารย์จงประสบความสุข ความสบาย ในสัมปรายิกภพ และคงจะได้เดินทางไปในหนทางสายที่ดีที่สุด คือหนทางที่จะไปสู่ มรรค ผล นิพพานในที่สุด เทอญ

มงคล พยัคฆ์เกษม
ในนามของคณะกรรมการวิชาการ ฯ
มูลนิธิวัดพระเชตุพน ฯ

คิดถึงท่านอาจารย์

เมื่อพูดถึงความรู้เรื่องพระอภิธรรม ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร เป็นผู้มีอุปการคุณต่อผู้เขียนมาก ตั้งแต่ปี ๒๕๑๓ ผู้เขียนได้มีโอกาสได้ฟังท่านบรรยายเรื่อง "รูป" ที่สำนักสมเด็จ ภายในวัดมหาธาตุ กรุงเทพมหานคร ในขณะนั้นยอมรับว่าท่านเป็นผู้มีความสามารถในการบรรยายมาก ท่านบรรยายละเอียดลึกซึ้ง ใช้สำนวนภาษาที่เข้าใจง่าย ถ้อยคำบรรยายพรั่งพรูชวนให้ติดตามฟัง จึงเกิดความสนใจเรียนพระอภิธรรมตั้งแต่นั้นมา

เท่าที่รู้จักท่านในปี ๒๕๑๓ ท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร เป็นขวัญใจชาวพุทธศาสนิกชนในด้านการสอน การบรรยายพระอภิธรรม ไม่ว่าท่านจะไปบรรยายที่ไหนจะมีผู้สนใจตามไปฟังกันแน่นทุกแห่ง เหมือนท่านเป็นดารานักร้อง หรือดาราภาพยนตร์คนหนึ่งที่ไปปรากฏตัวที่ไหนมีคนให้ความสนใจต้อนรับกันอย่างคับคั่ง

ความจริงจังและจริงใจต่อการเผยแผ่ธรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรม ท่านเป็นผู้ร่วมบุกเบิกเบิกโลกพระอภิธรรมให้กว้างไกล ทุกคนเมื่อได้ฟังท่านบรรยายครั้งแรกแล้ว จะต้องติดตามฟังท่านบรรยายครั้งที่ ๒ และ ๓ ต่อไป ท่านจึงเปรียบเหมือนแสงสว่างส่องทางพระอภิธรรมให้ทุกคนได้รู้จักพระอภิธรรม ได้เรียนพระอภิธรรม ได้รู้พระอภิธรรมกันอย่างมากมาย วงการศึกษาธรรมเกิดความตื่นตัวยอมรับกันว่าพระอภิธรรมเป็นแสงสว่างส่องทางชีวิต ใครได้เรียนได้ศึกษาแล้วจะเป็นผู้มีเหตุผล เข้าถึงเหตุผล เป็นผู้รู้ธรรมเข้าถึงธรรมด้วยเทคนิคและลีลาการบรรยายของท่านอาจารย์บุญมี เมธางกูร

ตลอดเวลาที่ผู้เขียนได้รู้จักเคารพท่านเหมือนบิดาแห่งพระอภิธรรม และช่วยงานด้านการสอนพระอภิธรรมและสอนฝึกพูดแบบธรรมมา ๑๖ ปี ผู้เขียนได้พบจุดเด่นของท่านอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. น้ำเสียงของท่านไม่ตก ไม่แหบแห้ง แม้จะบรรยายต่อเนื่องกันหลาย ๆ ชั่วโมงก็ตาม เสียงของท่านยังแจ่มใสเร้าใจผู้ฟังตลอดเวลา

๒. ความจริงจังและจริงใจต่อการที่จะให้ผู้ศึกษาได้รับความรู้ความเข้าใจในพระอภิธรรมนั้นสูงมาก จึงไม่มีการท้อถอยต่ออุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น

๓. มีความต้องการให้พระอภิธรรมแผ่กระจายออกไปสู่โลกกว้าง ท่านจึงยอมทำทุกอย่างเพื่อให้ชาวโลกทราบว่า พระอภิธรรมนั้นเป็นวิทยาศาสตร์ยิ่งกว่าวิทยาศาสตร์

เป็นที่น่าเสียดายที่จุดเด่นประการที่ ๓ ยังไม่บรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ เนื่องด้วยวัยและสังขารไม่เอื้ออำนวยให้งานเผยแผ่จึงระงับดับลงไปตามวัยและสังขารของท่าน พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร ได้จากโลกนี้ไปแล้ว ยังคงเหลือไว้แต่ชื่อ และคุณความดีเท่านั้นที่ประทับอยู่ในความทรงจำชั่วกาลนาน ตลอดเวลา ๓๐ กว่าปีคุณความดีของท่านอาจารย์มีลูกศิษย์ได้รับความรู้ความเข้าใจในด้านพระอภิธรรมอย่างมากมาย กุศลผลบุญของท่านที่ได้สั่งสมมาจะเป็นแรงผลักดันให้ท่านสู่สุคติอย่างไม่ต้องสงสัย แม้ท่านจะจากไปแล้ว คุณความดีและผลงานของท่านยังมีประดับไว้ในโลก

พฤษภกาสร อีกกุญชรอันปลดปลง
โททนต์เสน่งคง สำคัญหมายในกายมี
นรชาติวางวาย มลายสิ้นทั้งอินทรีย์
สถิตทั่วแต่ชั่วดี ประดับไว้ในโลกา

ขอนอบน้อมความมีน้ำใจและคุณความดีของท่าน พระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร) ด้วยชีวิตจนตลอดชีวิต.

สรรค์ชัย พรหมฤาษี
รายการพระอภิธรรมทางอากาศ
สถานีวิทยุยานเกราะ ๑๓๐๕

พระคุณท่านบานบิดา

พระพุทธองค์ตรัสกับเทวดาท่านหนึ่งว่า

ผู้ให้ข้าว–น้ำ	ชื่อว่า	ให้กำลัง
ผู้ให้เสื้อผ้า	ชื่อว่า	ให้ผิวพรรณ
ผู้ให้ยานพาหนะ	ชื่อว่า	ให้ความสุข

(แม้ให้รองเท้า ก็จัดว่า ให้พาหนะเหมือนกัน)

ผู้ให้ดวงประทีป	ชื่อว่า	ให้ดวงตา (คือแสงสว่าง)
ผู้ให้ที่อยู่อาศัย	ชื่อว่า	ให้ทุกอย่าง
ผู้ให้ธรรมะ	ชื่อว่า	ให้สิ่งไม่ตาย

สิ่งไม่ตาย คือสิ่งที่ประเสริฐ เพราะสามารถทำให้ผู้รับได้ประสบกับความสุขอันไพบูลย์ คือ "พระนิพพาน" ได้

(จากสังยุตนิกาย สคาถวรรค กินททสูตร ข้อ ๑๓๗–๑๓๘)

จากพระพุทธดำรัสที่อัญเชิญมานี้ ดิฉันได้รับความเมตตา – กรุณาจากมารดา – บิดามาโดยตลอด

ธรรมะที่ท่านสอนก็แนว ขยัน ประหยัด ซื่อสัตย์ อดทน เมตตา และอภัย เป็นต้น เป็นความดีสำหรับผู้ครองเรือน

ดีในระดับหนึ่ง แต่ไม่อาจช่วยให้พ้นทุกข์ได้เพราะยังขาดปัญญา ฯ ไม่เข้าใจในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด ไม่เข้าใจเรื่องกรรม การให้ผลของกรรม

ปี พ.ศ. ๒๕๐๒ อาชีพการงานกำลังเจริญรุ่งเรือง แต่ก็มีอุปสรรคอย่างรุนแรงมาขัดขวาง ความไม่เข้าใจเรื่องของ "วิบาก" คือผลของกรรม ทำให้เกิดเป็นความทุกข์

"กุศล" ได้ชักนำให้ไปฟังคำบรรยายของหลวงพ่อพระอาจารย์บุญมี ซึ่งในขณะนั้นยังเป็นฆราวาส

สำนักงานอภิธรรมมูลนิธิ ตั้งอยู่ตรงข้ามวัดบวร ฯ ถ. พระสุเมรุ บางลำภู (ปัจจุบันเป็นสมาคมโหร)

แต่เนื่องจากงานล้นมือ จึงไปศึกษาธรรมะได้เพียงเล็กน้อย แล้วก็ห่างเหินไป

ปี พ.ศ. ๒๕๐๘ ก็เพราะไม่ได้ศึกษาธรรมะโดยเฉพาะพระอภิธรรม ฯ นาวาชีวิตจึงจวนเจียนจะอับปาง

ท่านอาจารย์บุญมี รู้ข่าวอดีตลูกศิษย์คนนี้ว่า มีปัญหา ก็ได้แต่บอกฝากใครต่อใครให้ไปหาท่าน เพราะท่านไม่ทราบที่อยู่ของดิฉัน

ปี พ.ศ. ๒๕๐๙ จึงได้มีโอกาสมาศึกษาเล่าเรียนพระอภิธรรม ฯ กับท่านอาจารย์อีกครั้งหนึ่ง แม้เพียงสัปดาห์ละครั้ง แต่ก็มีความเข้าใจชีวิตดีขึ้นเหมือนเรือที่มีหางเสือและได้รับการฝึกสอนในการคัดวาดมาพอสมควร

เหตุใดท่านอาจารย์จึงจำลูกศิษย์ที่มาชั่วครู่แล้วหายไปหลายปีได้ ถ้ามิใช่เพราะจิตที่มีเมตตา–กรุณาอย่างสูง

เหตุใดท่านอาจารย์จึงปรารถนาให้ดิฉันที่กำลังมีความทุกข์ได้ศึกษาพระอภิธรรมฯ ก็เพราะท่านมองเห็นแล้วว่า ทางนี้เท่านั้นที่จะทำให้ดิฉันมีปัญญาและคลายจากความโง่–หลง–ได้

แม้ อวิชชา จะยังมีอยู่ตามวิสัยของ ปุถุชน แต่ก็ต้องยอมรับว่าธรรมะที่ได้รับจากท่านอาจารย์บุญมี มีคุณค่าต่อชีวิตมากมายมหาศาล "พระคุณท่านปานบิดา"

ชีวิตแจ่มใสขึ้นมาได้ เพราะท่านอาจารย์มีส่วนอย่างสำคัญผลักดันให้ดิฉันมีบทบาทในการเผยแพร่ธรรมะสู่ประชาชนทุกรูปแบบ เช่น เผยแพร่ทางวิทยุ ทาง ที.วี. ทางเขียนหนังสือ และทางบทเพลง เป็นต้น

มีเสียงสะท้อนกลับมาให้ปีติโสมนัสอยู่บ่อย ๆ ว่า มีบุคคลได้รับความสุข คลายจากความทุกข์ จากผลงานของดิฉันมิใช่เล็กน้อย

แม้ตั้งใจว่าจะทำเพื่อเป็น "พุทธบูชา" แต่ก็ไม่เคยลืมผู้มีพระคุณอย่างสูงสุด เมื่อจบการสวดมนต์ภาวนาทุกครั้งก็จะต้องอุทิศส่วนกุศลให้ท่านทุกครั้งไป แด่ "หลวงพ่อพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร)"

ท่านผู้ซึ่งให้ธรรมะ ชื่อว่า ให้สิ่งไม่ตาย

พูลศรี เจริญพงษ์
รายการ "เพื่อนคู่คิด"
สถานีวิทยุ ๑ ป.ณ.

ระลึกถึงพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร (เมธางกูร)

ดิฉันได้เข้ามาศึกษาธรรมกับท่านพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๙ ขณะนั้นท่านมีอายุประมาณ ๖๐ ปี มีสุขภาพแข็งแรง เสียงดังพึงชัดบรรยายธรรมเข้าใจง่าย สงเคราะห์ธรรมเข้ากับวิทยาศาสตร์, ดาราศาสตร์, เศรษฐศาสตร์, แพทยศาสตร์ เชื่อมโยงทั้งทางโลกและทางธรรมเป็นพระอาจารย์ที่หาได้ยากยิ่ง หนังสือความมหัศจรรย์ของชีวิตเป็นหนังสือธรรมที่เยี่ยมยอดที่นำทางให้หลาย ๆ ท่านเข้ามาสู่การศึกษาพระอภิธรรมที่ลึกซึ้ง ศิษย์รุ่นเดียวกันกับดิฉันก็มี อาจารย์วินัย อ. ศิวกุล อ. นิยม ฤทธิ์เสือ, อ. สุเทพ โพธิสัทธา พวกเราทราบว่าพระอาจารย์บุญมี ฯ มีความปรารถนาที่จะให้ศิษย์รุ่นหลังได้สืบทอดการเผยแพร่ธรรมให้กว้างไกล ซึ่งศิษย์หลายคนก็ได้ไปเปิดสำนักบรรยายธรรมในหลายสถานที่ คงมีเพียงดิฉันที่หลุดออกนอกวงโคจรไปไกลลิบ สุดกู่จะเรียกกลับจนกระทั่งพระอาจารย์ได้จากพวกเราไป มาพบกันอีกครั้งก็ในงานสวดศพพระอาจารย์ ดิฉันได้ลาจากพระอาจารย์บุญมี ฯ มาเมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๒๓ ไปก่อตั้งองค์การพิทักษ์พุทธศาสน์ที่วัดเบญจมบพิตร หลังจากนั้นนักศึกษาที่เคยรู้จักมักคุ้นกันก็ไม่ได้พบเห็นดิฉันอีกเลย เนื่องจากภาระหน้าที่การงาน ดิฉันยังจำได้ว่า เมื่อท่านอาจารย์บวชแล้วท่านได้ให้อาจารย์มงคล ฯ มาพบดิฉันที่โรงงานยาสูบ โดยท่านขอให้ดิฉันกลับไปที่อภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพน ฯ เพื่อไปช่วยงานทางศาสนาเหมือนเดิม ซึ่งดิฉันก็ไม่สามารถกระทำตามวัตถุประสงค์ของพระอาจารย์ได้ ตลอดเวลาศิษย์ทุกคนยังระลึกถึงพระอาจารย์ เคารพพระอาจารย์ คอยติดตามข่าวของพระอาจารย์เสมอมา พวกเราเสียดายท่าน ถ้าโรคร้ายไม่คุกคามท่านถึงขนาดนี้ พระอาจารย์ต้องอยู่ได้อีกหลายปี คุณปู่ (บิดาของท่าน) อายุตั้งเก้าสิบเศษ พระอาจารย์แปดสิบเศษเท่านั้น น้องชายของพระอาจารย์ยังแข็งแรงทุกคน พวกเรายังเป็นมนุษย์ที่มีกิเลส พวกเราอยากให้ท่านอยู่กับเราอีกสิบปีเท่าคุณปู่ แต่พระอาจารย์บุญมีคงจะบอกพวกเราว่า ท่านเหนื่อยแล้ว ท่านหวังว่าศิษย์ทุกคนที่มีความสามารถคงจะสืบทอดแทนท่าน อันจะเป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีต่อพระอาจารย์เป็นครั้งสุดท้าย

ขอให้กุศลที่พระอาจารย์ได้กระทำไว้ดีแล้ว จงส่งผลให้พระอาจารย์ที่เคารพอย่างสูงของศิษย์ทุกคน จงประสบหนทางพ้นทุกข์โดยเร็วพลัน

สุนีย์ พิรัณโยธิน

"อาลัยหลวงพ่อ"

หลวงพ่อเป็นผู้มีสุขภาพดี แข็งแรง คุยสนุก มักชอบเล่าประสบการณ์ในอดีตให้ลูก ๆ ได้รับฟังเสมอเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี ในการดำเนินชีวิต หลวงพ่อเป็นนักต่อสู้ที่ยิ่งใหญ่ เข้มแข็ง อดทน ไม่หวาดหวั่นต่ออุปสรรคทั้งปวง เป็นตัวอย่างในความขยันหมั่นเพียร บากบั่นสร้างฐานะเป็นปึกแผ่นมาจนทุกวันนี้ เป็นผู้มีความเสียสละเป็นเลิศกว่าครึ่งหนึ่งของชีวิต หลวงพ่อทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะพระอภิธรรม ซึ่งมิได้หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น นอกจากความรู้ ความชำนาญในการประกอบอาชีพ และบรรยายธรรมะแล้ว หลวงพ่อยังมีความสามารถพิเศษในด้านศิลปะ การวาด การปั้น และดนตรี ความสามารถส่วนนี้ได้เป็นมรดกสืบทอดมายังลูกด้วย หลวงพ่อปลูกฝังสิ่งที่ดีแก่ลูกให้ยึดมั่นในความซื่อสัตย์สุจริต งดเว้นการเอาเปรียบเบียดเบียนผู้อื่น มีคุณธรรม เมตตาธรรม พร้อมที่จะสงเคราะห์ผู้ยากไร้เมื่อมีโอกาส นอกจากความรักความห่วงใยที่มีต่อบุคคลในครอบครัวและญาติพี่น้องแล้ว หลวงพ่อยังมีเมตตาเผื่อแผ่ไปยังบุคคลอื่นอีกด้วย ดังเช่นเมื่อลาออกจากการรับราชการครู มาประกอบอาชีพส่วนตัว การเป็นครูมิได้สิ้นสุดลงแค่นั้น ยังคงให้ความช่วยเหลือเกื้อกูลศิษย์ที่เดือดร้อน ซึ่งได้แวะเวียนมาหาอยู่เสมอ เมื่อเป็นผู้พิพากษาสมทบศาลคดีเด็กและเยาวชน ได้รับอุปการะเด็กขาดที่พึ่งให้ที่พักพิงเด็กกำพร้าและสนับสนุนการศึกษาเด็กเหล่านั้น เมื่อทำงานเผยแพร่พระศาสนา หลวงพ่ออุทิศแรงกายแรงใจทั้งหมดเพื่อพระอภิธรรมด้วยศรัทธาอันแรงกล้าและปณิธานที่มั่นคง ได้ผ่านพ้นอุปสรรคทั้งปวงบรรลุจุดหมายนั่นคือ พระอภิธรรมได้แพร่ขยายไปตามวงการต่าง ๆ มีผู้คนหันมาศึกษามากมาย เป็นสิ่งตอบแทนที่หลวงพ่อภูมิใจยิ่ง

ด้วยวัยและสังขารที่ได้ตรากตรำงานมาอย่างหนัก หลังจากอุปสมบทได้เพียงปีเศษ สุขภาพของหลวงพ่อเริ่มทรุดโทรมลง การขับถ่ายผิดปกติ เบื่ออาหาร น้ำหนักตัวลดลงอย่างรวดเร็ว ปลายเดือน ก.พ. ๒๕๓๒ ลูก ๆ ได้นำหลวงพ่อเข้าตรวจเช็คที่โรงพยาบาลธนบุรี คุณหมอจรินทร์ โรจน์บวรวิทยา ได้ตรวจพบมะเร็งที่ลำไส้ใหญ่ แนะนำให้ทำการผ่าตัดโดยด่วน ซึ่งคุณหมอวิทยา วัฒโนภาส ได้กรุณาทำการผ่าตัดให้ เป็นการผ่าตัดครั้ง

แรกในชีวิตของหลวงพ่อด้วยวัย ๘๑ ปี แม้จะได้รับความเจ็บปวดทุกข์ทรมานเพียงใด แต่หลวงพ่อมีความอดทนเป็นเลิศถือว่าเป็นวิบากกรรม หลังจากพักรักษาอยู่ประมาณ ๒ เดือน จึงได้กลับมาพักที่สำนักวิปัสสนาอ้อมน้อย ก่อนเข้าทำการผ่าตัด หลวงพ่อมีอาการเจ็บที่สะโพกมาหลายเดือน ซึ่งแพทย์ลงความเห็นว่าเป็นโรคข้อเสื่อมในผู้สูงอายุ เวลาเดินจะเจ็บมาก ต้องฉันยาแก้ปวดทุกวัน หลังผ่าตัดแล้วอาการเจ็บที่สะโพกมีมากขึ้น ระยะนั้นศาสตราจารย์นายแพทย์จำลอง หะริณสุต ได้กรุณาไปเยี่ยมเยียนเสมอ และนำหลวงพ่อเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลเวชศาสตร์เขตร้อน โดยวิธีนั่งเก้าอี้สุขภาพ (ที่มีแม่เหล็กไฟฟ้า) ทุกวัน วันละ ๑ ครั้ง ครั้งละ ๑ ชั่วโมง ประมาณ ๗ วันอาการก็ทุเลาขึ้นและรักษาโดยใช้ยาร่วมด้วย ประมาณกลางเดือน ส.ค. ๒๕๓๒ หลวงพ่อมีอาการปัสสาวะขัด ได้นำเข้าโรงพยาบาลธนบุรีอีกครั้ง หลังจากคุณหมออนุพันธ์ ตันติวงศ์ ได้ตรวจแล้วปรากฏว่าเป็นต่อมลูกหมากโต ได้รับการผ่าตัดและพักอยู่โรงพยาบาลประมาณ ๒ อาทิตย์ ปลายเดือน ธ.ค. ปีเดียวกันนั้นเอง หลวงพ่อมีอาการมึนศีรษะ ตาพร่ามัว ตรวจเช็คทางด้านอายุรกรรมแล้วยังไม่พบสาเหตุ จึงไปตรวจสายตาแต่ทุกอย่างเป็นปกติ ต้นเดือน ม.ค. ๒๕๓๓ หลวงพ่อพลาดล้มในห้องน้ำที่กุฏิอ้อมน้อยแล้วลุกไม่ขึ้น ต้องใช้เวลาอยู่นานกว่าจะลุกขึ้นมาโทรศัพท์ถึงลูก ขณะนั้นมึนศีรษะมาก ตาพร่า แขนขาไม่มีแรง ลูกนำส่งโรงพยาบาลธนบุรีอีกครั้ง หลังจากตรวจด้วยเอ็กซ์เรย์คอมพิวเตอร์แล้ว ปรากฏว่าเป็นเส้นเลือดตีบในสมอง เนื่องด้วยวัยชราและเป็นเบาหวานมานานนับ ๑๐ ปี ได้รับยาขยายหลอดเลือดด้วยปริมาณสูง โดยพักรักษาอยู่ระยะหนึ่งจึงรับกลับมาพักที่บ้านเพื่อสะดวกในการดูแลปรนนิบัติและต้องตรวจเลือดทุก ๒-๓ อาทิตย์

๑๕ มี.ค. ๒๕๓๔ วันนี้เป็นวันคล้ายวันเกิดของหลวงพ่อ ได้จัดให้หลวงพ่อถวายสังฆทานแด่พระสงฆ์ ๙ รูป และปล่อยสัตว์ วันนี้หลวงพ่อเจ็บปวดที่สะโพกมาก ยาแก้ปวดต้องให้ถี่ขึ้น

๒๖ มี.ค. ๒๕๓๔ นำหลวงพ่อเข้ารับการรักษาที่โรงพยาบาลธนบุรีอีกครั้ง เมื่ออาการเจ็บปวดที่สะโพกทวีรุนแรงขึ้น กลั้นปัสสาวะไม่อยู่ และฉันอาหารแทบไม่ได้เลย จากการตรวจเลือดครั้งสุดท้ายพบว่ามะเร็งได้ลุกลามเข้าต่อมน้ำเหลืองและลามมาที่สะโพก

คุณหมอไพโรจน์ สินลารัตน์ ได้กรุณาดูแลรักษาอย่างใกล้ชิด เนื่องจากวัยชราและร่างกายทรุดโทรมมาก จึงไม่แนะนำให้ผ่าตัด ได้ส่งไปฉายรังสีที่ศูนย์มะเร็งกรุงเทพ ฯ เมื่อครบ ๑๒ ครั้งอาการเจ็บปวดค่อยทุเลา ช่วงนี้ต้องให้เลือดและน้ำเกลือตลอด หลวงพ่อมีความอดทนมากแม้จะได้รับทุกขเวทนาอย่างหนักมาเป็นเวลานาน ลูก ๆ ได้สรรหาวิตามินและอาหารเสริมเพื่อบำรุงอย่างเต็มที่ คุณอาทั้ง ๓ ท่านซึ่งเป็นน้องชายของหลวงพ่อได้มาเยี่ยมเยียนดูแลอย่างใกล้ชิดด้วยความเป็นห่วง รวมทั้งแนะนำสมุนไพรและยาบำรุงต่าง ๆ เพื่อช่วยบรรเทาความเจ็บปวด และหวังยืดชีวิตของหลวงพ่อให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ทั้งที่รู้ว่าเวลาเหลือน้อยเต็มทีแล้ว

คุณหมอพงษ์ภารดี เจาฑะเกษตริน จากศูนย์ระงับความเจ็บปวด โรงพยาบาลศิริราชได้กรุณามาเยี่ยมโดยนำเครื่องกระตุ้นไฟฟ้ามาติดที่หลังและสะโพก วันแรก ๆ ความเจ็บปวดบรรเทาลง หลวงพ่อหลับได้นานติดต่อกันหลายชั่วโมง คุณหมอได้จัดยาแก้ปวด M.S.T. ให้ซึ่งหลวงพ่อได้ใช้ยานี้มาจนถึงวาระสุดท้าย

ช่วงนี้ลูกหลานอยู่กันพร้อมหน้า รวมทั้งลูกชายคนที่ ๔ กลับจากอเมริกามาช่วยดูแลปรนนิบัติด้วย หลวงพ่อสดชื่นขึ้นเมื่ออยู่ท่ามกลางลูกหลาน คุณหมอไพโรจน์แนะนำให้เปลี่ยนบรรยากาศบ้างหลังจากอยู่โรงพยาบาลมานานถึง ๖ เดือนเศษ วันที่ ๑ ต.ค. ๒๕๓๔ ลูกจึงรับหลวงพ่อกลับมาพักที่บ้าน วันนี้หลวงพ่อสดชื่นแจ่มใส ฉันอาหารได้มากเป็นพิเศษ คุย หัวเราะเสียงดัง ภายในห้องพักได้จัดเตรียมอุปกรณ์ไว้ครบครัน เช่น อ๊อกซิเย่น เตียงสำหรับผู้ป่วย ที่นอนลมป้องกันแผลกดทับ มีพยาบาลพิเศษเฝ้าตลอด ๒๔ ชั่วโมง

หนึ่งเดือนเต็มที่หลวงพ่อพักอยู่บ้าน อาการปวดที่สะโพกยังคงเป็นอยู่ คุณหมอปรับยาให้ถี่ขึ้น อาหารพอฉันได้ค่อนข้างมากบางมื้อ เมื่อย่างเข้าเดือนที่ ๒ หลวงพ่อเริ่มคลื่นไส้ และเบื่ออาหารอีก เสียงแหบ มีเสมหะในลำคอ ไอและสำลักเวลาฉันอาหาร ยาและวิตามินที่เป็นเม็ดไม่ยอมกลืนต้องบดจนป่นแล้วจึงค่อย ๆ ป้อน อาการปวดที่สะโพกเบาบางลงไม่ต้องให้ยาเสริมระหว่างมื้อ หลวงพ่อเริ่มอ่อนแรงลง หายใจหอบเหนื่อย ต้องให้อ๊อกซิเย่นเป็นบางครั้ง การพูดคุยน้อยลง ซึมและหลับได้มากขึ้น

๒๐ พ.ย. ๒๕๓๔ มีอาการไข้ขึ้นสูง แม้ฉันยาแล้วไข้ก็ไม่ลดลง ต้องเช็ดตัวให้ตลอดเวลา ไม่พูดคุยแต่พึ่งและรับรู้ว่าจะต้องไปหาหมอ รถพยาบาลจากโรงพยาบาลธนบุรีมารับเมื่อประมาณ ๐๑.๐๐ น, เป็นการเข้าโรงพยาบาลครั้งสุดท้าย

๒๑ พ.ย. ๒๕๓๔ พยาบาลได้ดูดเสมหะให้เป็นระยะ ๆ หลวงพ่อหอบเหนื่อยมากขึ้น มีอาการแทรกซ้อนของโรค ปอดบวมและหัวใจโต เวลา ๑๔.๓๐ น. เข้าพักรักษาในห้อง I.C.U. ต้องให้อาหารทางสายยาง ให้เลือด น้ำเกลือและอ๊อกซิเย่นตลอดจากคืนวันที่ ๒๐ พ.ย. เป็นต้นมา หลวงพ่อหยุดพูด หยุดคุย เมื่อมีผู้มาเยี่ยมจะลืมตามองดูเท่านั้น ส่วนใหญ่แล้วจะหลับตลอด

๒๔ พ.ย. ๒๕๓๔ หลังจากพยาบาลได้ดูดเสมหะและให้อาหารทางสายยางเมื่อเวลาประมาณ ๑๔.๐๐ น. หลวงพ่อลืมตาดูลูก ๆ และพูดกับลูกอยู่พักหนึ่ง เป็นการพูดครั้งแรกหลังจากหยุดพูดไปเมื่อ ๔ วันที่แล้ว ลูกไม่ได้เฉลียวใจเลยว่าจะเป็นการพูดคุยครั้งสุดท้าย หลังจากนั้นหลวงพ่อหลับตานิ่งเหมือนคนนอนหลับสนิท อาการเหนื่อยหอบลดลงเวลา ๑๖.๓๐ น. คุณหมออนุญาตให้นำหลวงพ่อออกจากห้อง I.C.U. ได้ ลูก ๆ ดีใจกันมากช่วยเตรียมที่นอนลม วางทับบนเตียงคนไข้แล้วเคลื่อนย้ายหลวงพ่อให้นอนบนที่นอนลมอีกทีกันแผลกดทับตลอดเวลาหลวงพ่อนอนหลับนิ่ง ไม่เคลื่อนไหวใด ๆ เลย มีแต่เพียงการหายใจเท่านั้น ช่วงหัวค่ำมีการไอนาน ๆ ครั้ง พยาบาลดูดเสมหะให้เมื่อเวลา ๑๘.๐๐ น. และให้อาหารทางสายยาง หลัง ๒๑.๐๐ น. ไปแล้ว หลวงพ่อหายใจช้าลงความดันโลหิตเริ่มลดลงเรื่อย ๆ จนกระทั่งเมื่อเวลา ๐๐.๔๕ น. หลวงพ่อได้จากไปอย่างไม่มีวันกลับด้วยอาการสงบท่ามกลางความเศร้าสลดอาดูรของลูก ๆ และญาติพี่น้อง ภาพเบื้องหน้า หลวงพ่อนอนสงบนิ่งเหมือนคนนอนหลับ มือประสานกันระหว่างอกดวงหน้าปรากฏรอยยิ้มดูเปี่ยมด้วยความสุข เป็นภาพสุดท้ายที่ลูก ๆ จะจดจำไปจนตลอดชีวิต บัดนี้ภารกิจทั้งปวงได้เสร็จสิ้นลงแล้ว ขอหลวงพ่อจงหลับให้สบายในแดนสวรรค์ ลูกมั่นใจว่าด้วยกุศลกรรมที่หลวงพ่อได้บำเพ็ญมาแล้วตลอดชีวิตจะเป็นประทีปทองนำหลวงพ่อสู่ความสุขสงบชั่วนิรันดร์

ลูกกราบแทบเท้าด้วยความเคารพสูงสุด แม้ชีวิตของหลวงพ่อจะดับสลายไปแล้วแต่คุณความดียังคงอยู่ เป็นเกียรติยศชื่อเสียง ประดับไว้ให้โลกสรรเสริญ ด้วยความอาลัยรัก

และรำลึกถึงพระคุณของหลวงพ่อ ลูก ๆ จึงได้ร่วมใจกันสร้างอนุสาวรีย์เพื่อบรรจุอัฐิไว้สักการะบูชา โดยลูกชายคนที่ ๒ ซึ่งจบปริญญาโทจากสถาบันศิลปะแห่งสหรัฐอเมริกาปั้นรูปเหมือนหลวงพ่อ ซึ่งจะประดิษฐานบนภูเขาจำลอง ณ สำนักปฏิบัติวิปัสสนาอ้อมน้อย

ลูกขอตั้งจิตอธิษฐาน ขออานุภาพแห่งบุญกุศลที่หลวงพ่อได้บำเพ็ญมาแล้ว รวมทั้งบุญกุศลที่ลูกหลาน ญาติมิตร บรรดาศิษย์ และท่านที่เคารพได้ร่วมกันบำเพ็ญอุทิศให้จงเป็นพลวปัจจัยนำดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของหลวงพ่อได้เสวยสุขในสัมปรายภพทุกประการเทอญ

ขอกราบขอบพระคุณท่านผู้อำนวยการโรงพยาบาลธนบุรี ที่ได้ช่วยเหลืออำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาที่หลวงพ่อได้เข้ามาพักรักษา กราบขอบพระคุณศาสตราจารย์นายแพทย์จำลอง หะริณสุต อาจารย์นายแพทย์วิทยา วัฒโนภาส อาจารย์นายแพทย์ไพโรจน์ สินลารัตน์ อาจารย์นายแพทย์จรินทร์ โรจน์บวรวิทยา อาจารย์แพทย์หญิงพงษ์ภารดี เจาฑะเกษตริน ที่ได้ช่วยดูแลรักษาหลวงพ่อด้วยความเมตตากรุณาตั้งแต่ต้นจนถึงวาระสุดท้าย ขอขอบพระคุณคณะพยาบาลชั้น น. 7 A และพยาบาลพิเศษทุก ๆ ท่านที่ได้ดูแลปรนนิบัติหลวงพ่อด้วยความมีน้ำใจตลอดมา พระคุณนี้จะจารึกไว้มิรู้ลืม

จาก ลูก ๆ
บุญลาภ – บุญชัย – พัทยา
สุมน – โสภณ – โกศล

กำหนดการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม
หลวงพ่อพระอาจารย์บุญมี เมธงฺกุโร บ.ช., บ.ม.

ณ ศาลา ๑ ฌาปนสถานกรมการปกครอง วัดดุสิดาราม กรุงเทพมหานคร

วันจันทร์ที่ ๒๕ พฤศจิกายน ถึง วันอาทิตย์ที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๓๔

วันจันทร์ที่	๒๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	ครอบครัว บุตร ธิดา หลาน
วันอังคารที่	๒๖ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	บริษัท ศรีอยุธยาผลิตภัณฑ์ จำกัด
วันพุธที่	๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	องค์การพิทักษ์พุทธศาสน์
วันพฤหัสบดีที่	๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	ครอบครัว "เมธางกูร"
วันศุกร์ที่	๒๙ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	คุณวินัย อ. ศิวะกุล คณะศิษย์อาจารย์บุญมี นครชัยศรี-อุตสาหกรรม
วันเสาร์ที่	๓๐ พฤศจิกายน ๒๕๓๔	–	อภิธรรมมูลนิธิ
วันอาทิตย์ที่	๑ ธันวาคม ๒๕๓๔	–	มูลนิธิวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดย ศ.นพ. จำลอง หะริณสุต

เวลา ๒๑.๐๐ น. ทำพิธีบรรจุศพ ณ ศาลา ๔

การบำเพ็ญกุศลสัตมวาร

ณ. ศาลา ๔ ฌาปนสถานกรมการปกครอง

วัดดุสิดาราม

วันอาทิตย์ที่ ๑ ธันวาคม ๒๕๓๔ เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล

เวลา ๑๒.๐๐ น. ร่วมรับประทานอาหาร

การบำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร

ณ. ศาลา ๔ ฌาปนสถานกรมการปกครอง

วัดดุสิดาราม

วันอาทิตย์ที่ ๑๒ มกราคม ๒๕๓๕ เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล

เวลา ๑๒.๐๐ น. ร่วมรับประทานอาหาร

เวลา ๑๓.๐๐ น. เทศน์ ๑ กัณฑ์ โดย

พระอาจารย์เติมศักดิ์ ชาตวีโร

เจ้าอาวาสวัดบ้านปาน จังหวัดพะเยา

การบำเพ็ญกุศลสตมวาร

ณ. ศาลา ๔ ฌาปนสถานกรมการปกครอง

วัดดุสิดาราม

วันอาทิตย์ที่ ๑ มีนาคม ๒๕๓๕ เวลา ๑๐.๓๐ น. พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์

เวลา ๑๑.๐๐ น. ถวายภัตตาหารเพล

เวลา ๑๒.๐๐ น. ร่วมรับประทานอาหาร

รายนามผู้ร่วมบริจาคบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรม
บำเพ็ญกุศลสัตมวาร – บำเพ็ญกุศลปัญญาสมวาร และบำเพ็ญกุศลสตมวาร

๑. ครอบครัว โห้งาม
๒. พ.ญ. พงษ์ภารดี เจาฑะเกษตริน
๓. มูลนิธิแนบ มหานีรานนท์
๔. ร้านพลอยบุญนะ
๕. คุณบุญทิ้ง บุญธรรม
๖. คุณประเสริฐทรง จตุพร
๗. คุณสำรวย อนุรัตน์
๘. คุณเล่งจั๊ว กิจทวี
๙. คุณธวัชชัย อภินันทกุล
๑๐. คุณธีระ สังขพิทักษ์
๑๑. คุณอรพรรณ ศศะสมิต
๑๒. คุณบุญส่ง ตลอดสุข
๑๓. คุณวิสูตร เจียมกิจจา
๑๔. พนักงานธนาคารทหารไทย
๑๕. คุณสุชาติ ซิมพิทักษ์
๑๖. คุณนวลไฟ เยี่ยมพัฒน์
๑๗. คุณวัลลภ พุ่มอำไพ
๑๘. คุณยุพดี โห่รพานิช
๑๙. คุณนภาพรรณ เกตุพันธ์
๒๐. คุณหวล–คุณสุพรรณี ทรัพย์บุญโต
๒๑. คุณผาณิต, คุณชัยภักดิ์, คุณเฉลิมชัย
๒๒. คุณบุญชิต เพ็งสาตร์

๒๓. คุณเส็ง – คุณเฉลียว สุวรรณสิน

๒๔. คุณเจริญ – คุณภาณี วีณิน

๒๕. คุณบรรจง ชอบสงบ

๒๖. คุณจุ่น – คุณสงวน บัวพันธุ์

๒๗. คุณระเบียบ จิตต์ประเสริฐ

๒๘. คุณวิฑูร หินลายเลิศ

๒๙. คุณณรงค์ เมฆมหรรณพ

๓๐. คุณสุนันท์ อุดมชัยพัฒนกิจ

๓๑. คุณนุกุล, คุณอำไพ เจียระไนภรณ์

๓๒. พลตรีไชยรัตน์ ศศะสมิต

๓๓. คุณสุมนา สุนทโรวาท

๓๔. คุณชลอ กรองทอง

๓๕. คุณปราโมช น้อยวัฒน์

๓๖. คุณแววมยุรี ราชพัฒน์

๓๗. คุณวิเชียร – คุณธิดา ชาวอบทม

๓๘. คุณชุบ โห้งาม

๓๙. คุณหอม พลนาค

๔๐. อาจารย์ วรรณสิทธิ์ ไวทยะเสวี

๔๑. คุณชูศรี บียะนิกร

๔๒. อ. ม.ล. ปราณี สนิทวงศ์

๔๓. คุณจิตติมา ยุกติรัตน์

๔๔. คุณบุญช่วย อินทรพจน์

๔๕. คุณพูนศรี เจริญพงศ์

๔๖. คุณอดิศักดิ์ สิงหลกะนนท์

๔๗. คุณสุปราณี โชติอวยพร

๔๘. คุณแถม คงทน

๔๙. คุณเพ็ญศรี สุขุมพานิช

๕๐. คุณประพิณ ประพันธ์พงษ์

๕๑. คุณเยาวเรศ บุนนาค

๕๒. คุณสมชาย ภูวเกียรติกำจร

๕๓. น.อ. สวง – คุณวราภรณ์ อุตร

๕๔. คุณโนรี สิริกาญจน

๕๕. อุบาสิกา สุมนา (วัดเพลงวิปัสสนา)

๕๖. คุณโชติ – คุณมะลิ ชำนาญกูล

๕๗. คุณพิพัฒน์ นาทวรทัต

๕๘. คุณเชื่อม พจน์ประสาท

๕๙. คุณทิม – คุณเช้า กิตตยางกูร

๖๐. พ.อ. อำนวย – คุณประหล่ำ ปัทมสิงห์ ณ อยุธยา

๖๑. คุณประเสริฐ – คุณมานิตย์ ทองยงค์

๖๒. คุณสุชาดา พงโศธร

๖๓. คุณอังคณา ศรีขจร

๖๔. คุณชุมแสง ลชิตาวงศ์

๖๕. คุณรัตนา ศิริกิจ

๖๖. คุณสุธิมา เจ็งตระกูล

๖๗. คุณเรไร ผดุงชอบ

๖๘. คุณจิระพันธ์ นิสัยพันธ์

๖๙. คุณเอื้อ – คุณสุขสงบ บัวสรวง

๗๐. คุณอุไร เผือกใจแผ้ว

๗๑. อภิธรรมมูลนิธิ

๗๒. คุณนลิน เทโพทอง

๗๓. คุณมนัส – คุณพรรณี คำประชา

๗๔. พ.ท. ชุ่ม กลีบบัวผัน

๗๕. คุณประชา (เส่ง) – คุณเหรียญทอง วิชณะไพบูลย์ศรี

๗๖. คุณสมพงษ์ สัมพันธ์พิมพ์

๗๗. คุณย่าชู (บุญชู สุวรรณบุตร)

๗๘. คุณฉลอง เหมือนพลอย

๗๙. คณะนักศึกษาจากวัดโกโรโกโส – อยุธยา

๘๐. อาจารย์ สุจินต์ บริหารวนเขต

๘๑. คุณดวงเดือน บารมีธรรม

๘๒. คุณอ่อง สุพันธุพงษ์

๘๓. คุณบุญช่วย อินทรพจน์

๘๔. คุณเสงี่ยม ดวงมาลย์

๘๕. คุณเพ็ญพิมล สิริสวย

๘๖. คุณจิรัตน์ – คุณสุวัฒน์ นิงสานนท์

๘๗. คุณมงคล – คุณสุธาทิพย์ ณ ตะกั่วทุ่ง

๘๘. พระสินธุ พรหฺมสโร

๘๙. คุณประยูร – คุณนวลน้อย เชื้อแก้ว

๙๐. ผู้ไม่ประสงค์ออกนาม ๔ ราย

๙๑. คุณประชุมพร เมธางกูร

รายนามผู้นำดอกไม้และพวงหรีดมาเคารพศพ

๑. บ. ศรีอยุธยา ผลิตภัณฑ์ จำกัด

๒. สำนักงาน ชาญ เมธางกูร ทนายความ

๓. ครอบครัวสังขพิทักษ์

๔. มูลนิธิ ปริญญาธรรม

๕. คณะพยาบาลเฝ้าไข้พิเศษ

๖. ธนาคารกสิกรไทย สาขาบางขุนเทียน

๗. ธนาคารกสิกรไทย สาขาบางยี่ขัน

๘. นางตลับ วัจนะรัตน์ และบุตรธิดา

๙. มูลนิธิ แนบ มหานีรานนท์

๑๐. มูลนิธิ ปรมัตถธรรม (วิลาสินี วิเศษสุมน)

๑๑. อภิธรรมมูลนิธิ

๑๒. คุณอุดม มีชูเวช

๑๓. ร้านดอกไม้ จิปาถะ

๑๔. คุณกิติศักดิ์ ศรีอำไพ

๑๕. ธนาคาร กสิกรไทย สำนักงานเขต ๑

๑๖. โรงเรียนทวีธาภิเศก

๑๗. คุณมานิดา หงสนันทน์ และครอบครัว

๑๘. บล. แอ๊คคินซัน จำกัด

๑๙. บริษัท T.C.M. จำกัด (นิสิต ศรีจามร)

๒๐. สมาชิกธรรมละกิเลส

๒๑. คุณสิริเพ็ญ ธรรมทินโน

๒๒. คุณผ่องพรรณ กนิษฐนาคะ

๒๓. คุณไทยโรจน์ กิจทวี

๒๔. พล.ร.ท. ทวี – ประไพ บุญเนือง

๒๕. คณะอุบาสก – อุบาสิกา วัดสุทธาราม

๒๖. คณะวัดบ้านปาน ศูนย์ปฏิบัติธรรม "วังทอง วังธรรม" จ. พะเยา

๒๗. หน่วยฉัตรแก้ว บ. ประกันชีวิต ศรีอยุธยา จำกัด

๒๘. คุณณัฐฐา เสือพิทักษ์

๒๙. องค์การพิทักษ์พุทธศาสน์

๓๐. คุณชลอ – วาลินี กิจทวี

๓๑. คุณบุญเทียม หง่าสงค์ – บุตร

๓๒. คุณประยูร จูงใจ

๓๓. ครอบครัว สมประกิจ

๓๔. พันเอก (พิเศษ) สถิตย์ – วิมล ลักขณา

๓๕. คุณนุพิน โห้งาม และครอบครัว

๓๖. บล. แอ๊คคินซัน (แผนกชำระราคา)

๓๗. ชมรมพุทธบริษัท (พระอาจารย์ ตปสีโล ภิกฺขุ)

๓๘. สถาบันศิลปะการพูดในที่ชุมชน

โยมอุปัฏฐาก ญาติพี่น้อง บุตร - ธิดา และหลาน

ญาติพี่น้อง บุตร - ธิดา และหลาน

การบำเพ็ญกุศลสัตมวาร วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๓๕

ร่วมรับประทานอาหารในงานบำเพ็ญกุศลสัตมวาร

ต้นแบบรูปปั้น อนุสาวรีย์ ที่บรรจุอัฐิของพระอาจารย์ บุญมี เมธงฺกุโร โดยประติมากร บุญชัย เมธางกูร ซึ่งจะประดิษฐานไว้บนภูเขาจำลองใกล้กับองค์หลวงพ่อ "พระสุพรรณรังสี" ภายในสำนักปฏิบัติสมาธิ วิปัสสนา อภิธรรมมูลนิธิ อ้อมน้อย สมุทรสาคร

ท่านจะเดินไปทางไหน ?

มีผู้สงสัยกันมากว่า เหตุใดคนที่นับถือพุทธศาสนา จึงได้ดำเนินชีวิตของตัวเองไปในทางที่ตรงกันข้ามกับที่ศาสนาได้วางเอาไว้ เหตุใดการเอารัดเอาเปรียบเบียดเบียนซึ่งกันและกันจึงได้มาก การลักขโมย, จี้, ปล้น, ข่มขืนกระทำอนาจาร จึงได้มีอยู่ทั่วไป และการคดโกงบีบคั้นผู้อื่นให้ลงมาเป็นทาสจึงได้มีอยู่ดาษดื่น ท่ามกลางผู้ถือตนเองว่าเป็นชาวพุทธ ยึดพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสรณะ

หลายท่านได้อภิปรายว่า มีเด็กเกิดขึ้นมามากอย่างรวดเร็ว สิ่งฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อหลั่งไหลเข้ามาจากทุกทิศทุกทาง ทยอยกันเข้ามามากมายจนเกินไป สิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีเป็นอันมากเข้ามายั่วยุจิตใจให้กำเริบเสิบสาน วัตถุเจริญมากจนเกินไป จิตใจเจริญตามไม่ทันหัวหน้าครอบครัวต้องไปทำงานกันหมด เพราะต้องใช้จ่ายเงินมาก จึงไม่มีใครอยู่ดูแลอบรมลูกหลานทางบ้าน เพราะประชาชนต่างก็ไม่มีหลักประกันอันมั่นคง อาชีพฝืดเคืองทั้งคนหางานทำไม่ได้มีมากขึ้น จึงต่างก็หาทางช่วยตัวเองเพื่อเอาชีวิตรอดหลายคนก็ว่าประชาชนห่างไกลพระศาสนา เพราะเอาโรงเรียนออกมานอกวัด และบางท่านก็ว่าโรงเรียนมีแต่สอนวิชา, วิชา การอบรมศีลธรรมจรรยาตลอดจนความรู้ในพุทธศาสนามีน้อยเหลือเกินประชาชนจึงตกเป็นผู้ที่มีแต่สำมะโนครัวว่า เป็นชาวพุทธเท่านั้นเอง

เหตุผลต่าง ๆ เหล่านี้มิได้ผิด แต่ก็ยังไม่หมด

พวกใจบาป พวกละโมภมาก พวกชอบเบียดเบียนคดโกงชาวบ้านโดยวิธีต่าง ๆ อย่างไม่รู้จักอับอาย พวกหากินอยู่บนความทุกข์ บนน้ำตา และบนความตายของผู้อื่น เขาไม่เคยคิด ไม่เคยใส่ใจว่า ใครจะเดือดร้อน แม้คนในชีวิตจะวุ่นวาย หรือชาติจะถูกทำลาย หรือโลกจะทลาย ก็ไม่สะดุ้งสะเทือนหวั่นไหว เอาแต่ได้เห็นแก่ตัวเป็นที่ตั้ง จิตใจแข็งกร้าวราวกับเหล็กไหล ส่วนใหญ่ของบุคคลเหล่านี้มักจะมีความคิดเห็นว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้นเบื้องหลังความตายหรือตายแล้วก็สูญไปเกิดใหม่ไม่ได้ กรรมชั่วทุกอย่างที่ได้กระทำมาแล้วก็จะสูญหายตามความตายไปด้วย บุคคลเหล่านี้อาจจะเป็นผู้ไร้การศึกษาศึกษาน้อยหรือศึกษามากจนเกินไปก็ได้ แต่แน่ละ ไม่เคยศึกษาเรื่องของชีวิตให้เข้าใจ

จริงอยู่ แม้ผู้ไม่เชื่อกรรม ไม่เชื่อผลของกรรม หรือไม่เชื่อชีวิตที่เกิดใหม่ได้ภายหลังความตายก็มีผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบอยู่เหมือนกัน แต่ก็มีไม่มาก

ผู้โง่เขลาเบาปัญญาในปัญหาของชีวิต จะเป็นเพราะศึกษาวิชาการทางโลกมาน้อยหรือศึกษามากเกินไปก็ตาม ย่อมหลั่งลงไปไม่ถึงเบื้องหลังของความตาย ด้วยใช่วิสัยของเขา ซึ่งเป็นปุถุชนจะค้นคว้าเอาเองได้ แต่เขาก็ได้พยายามโจมตีศรัทธาของบรรดาท่านศาสนิกชนทั้งหลายที่เชื่อว่า ชีวิตนี้มิได้สิ้นสุดลงที่ความตาย เขาได้พยายามหาเหตุต่าง ๆ เข้ามาโค่นล้ม เพื่อหักล้างทำลาย โดยที่เข้าใจว่าตัวเองนั้นเป็นผู้รู้ เป็นผู้ฉลาดปราดเปรื่องยิ่งกว่าใคร ๆ

บางคนมิได้มีความเชื่อเช่นนี้แต่เพียงผู้เดียว หากแต่ว่าได้หว่านพืชแห่งความพินาศเหล่านี้ออกไปทั่วเมือง

เขาได้สอนผู้อื่นราวกับตนเองเป็นผู้รู้วิชาสารพัด เจนจัดในวิชาทุกอย่างทั่วสากลโลก จึงได้สอนว่า การเชื่อถือเรื่องกรรม การเชื่อถือเรื่องวิญญาณ หรือการเชื่อถือเรื่องผีสางเทวดานั้น ก็เหมือนกันคนป่าคนหนึ่ง ซึ่งปัญญาชนทั้งหลายจัดว่าอยู่ในประเภทเป็นอนารยชน

เขาเข้าใจว่า การบูชา หรือการสวดมนต์ภาวนา ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ของศาสนา เป็นส่วนที่ตกค้างหลงเหลือมาจากที่มนุษย์ถือผีสางเทวดาในอดีต ทั้งนี้ก็เพราะการศึกษายังไม่เจริญเพียงพอ การบูชา การสวดมนต์ภาวนา และพิธีกรรมเหล่านี้ จะมีความสามารถเปลี่ยนวิบากของกรรมได้อย่างไรกัน

สิ่งที่จอมปลอมสมัยใหม่ ได้ปั่นหัวบุคคลทั้งหลายให้หลงใหลตามมันไปแล้ว พากันหันหลังให้ต่อพระศาสนา ก็นับว่าเป็นเรื่องใหญ่อยู่แล้ว แต่ก็ยังมีบุคคลผู้อวดตนว่าเป็นนักปราชญ์ อวดฉลาดแล้วนำประชาชนออกไปในทิศทางที่ตรงกันข้าม ทั้ง ๆ ที่ตัวเองก็มิได้มีความเข้าใจพระศาสนาจริง ๆ เลยแล้วก็ไม่ยอมที่จะศึกษาให้เข้าใจเสียด้วย

เขามิได้มีความเข้าใจในเรื่องของชีวิต ซึ่งมีความลึกซึ้งสุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก เขาเข้าใจแต่พฤติกรรมของชีวิตอันเป็นเรื่องตื้น ๆ เผิน ๆ เช่น ในวิชาชีววิทยา เท่านั้นเอง

เขามิได้มีความเข้าใจในเรื่องของจิต ซึ่งจะค้นคว้าหาเอาจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตชั้นไหนก็ไม่ได้ นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เขาเข้าใจแต่พฤติกรรมของจิตใจอันเป็นเรื่องง่าย ๆ ที่แสดงออกมาแล้ว เช่นในวิชาจิตวิทยา เท่านั้นเอง

ด้วยเหตุนี้ เขาจึงมิได้ทราบว่า ชีวิตและจิตใจนั้น คืออะไร ตายแล้วจะไปไหน กรรมที่ได้กระทำลงไปแล้ว จะไปสนองตอบต่อผู้กระทำได้อย่างไร การเกิดใหม่เป็นผีสางเทวดานั้น เป็นความจริงหรือหาไม่

เขาก็เหมือนกับเด็กอ่อนไร้เดียงสาที่กล้าเล่นกับไฟโดยไม่เกรงอันตราย

เขาเข้าใจดีในเรื่องของวัตถุ ดังนั้น จึงได้เข้าใจว่า "ลูก" ก็คือ ผลิตผลจากธรรมชาติ เกิดจากปรมาณูของพ่อของแม่มารวมกัน

ลงเชื่อถือว่ามิได้มีจิตใจเป็นส่วนหนึ่งต่างหากแล้ว ปรมาณูก็คือชีวิตนั่นเอง ด้วยเหตุนี้เราก็ต้องเอาใจปรมาณู และปรมาณู คือทุกสิ่งทุกอย่างในสากลจักรวาล

วันหนึ่งดอก เราคงจะพากันคุกเข่าลงแล้วกราบไหว้ปรมาณู

แม้เวลานี้ เราก็พากันกราบไหว้ปรมาณู "เงิน" กันอยู่แล้ว จึงได้ละศีลธรรมประจำใจ และละเมิดศีลธรรมกันได้อย่างเสรี

เราจะเล่าเรียนกันโดยไม่รู้จักจบสิ้นเอาไปทำไมให้เปลืองเวลาเปล่า ๆ หลักใหญ่ก็ได้แก่เรื่องของปรมาณู คนจะเฉลียวฉลาดมีความสามารถมากได้อย่างไร โดยรู้แต่เรื่องของปรมาณูเท่านั้น แม้แต่ชีวิตและจิตใจของตัวเองก็ไม่รู้จัก ไม่เคยมีตำราเล่มใดของนักปราชญ์หรือนักวิทยาศาสตร์ชั้นใดของเมืองไทยหรือเมืองไหน ๆ ให้คำอธิบายเอาไว้แล้วตรองตามเห็นจริงได้แม้แต่สักเล่มเดียว

อันที่จริงถือผีสางเทวดา ก็ยังดีเสียกว่าไม่ยึดถืออะไรเลย หรือดีกว่ายึดถือกราบไหว้ปรมาณู "เงิน" เพราะเมื่อเวลาจะกระทำชั่ว ก็ยังมีความอายต่อผีสางเทวดาบ้าง

ผู้เจ็บแล้วไม่รู้จักจำ ได้รับความทุกข์ยากลำบากแสนสาหัสแล้วไม่รู้จักเข็ด ผู้คนทรัพย์สมบัติพินาศไปมากมายแล้ว ไม่รู้สึกสำนึกตัว ก่อให้เกิดความวุ่นวาย และต่อสู้รบราฆ่าฟันกันตายครั้งแล้วครั้งเล่า ด้วยหวังจะช่วงชิงผลประโยชน์ และปรมาณู "เงิน" ซึ่งกันและกัน อาศัยพระศาสนา อาศัยผู้ถือผีสางเทวดา เข้ามายึดเหนี่ยวเอาไว้เสียบ้าง หาไม่แล้วโลกก็จะถึงซึ่งความพินาศมากกว่านี้ และไฟบัลลัยกัลป์ก็จะมาล้างโลกเร็วยิ่งขึ้น

ไม่มีรัฐบาลใดในโลกนี้ที่สนับสนุนการศึกษาของอนุชนโดยไม่มีศาสนา (ศาสนาต่าง ๆ) เข้ามาเป็นองค์ประกอบ

ท่านเพียรพยายามเป็นอย่างยิ่งหรือเปล่า ที่จะหาภรรยาสมัยใหม่สักคนหนึ่ง ที่เป็นผู้คงแก่เรียนสวมแว่นตาหนาเตอะ ผู้ได้เกียรตินิยมสูงจากมหาวิทยาลัย แต่ไม่เคยมีความสนใจในพระศาสนา ทั้งเชื่อด้วยว่า พระศาสนานั้นเป็นสมบัติของคนป่าเถื่อน เพื่อได้เธอมาเป็นแม่ของลูก ๆ ของท่าน

ท่านตั้งใจไว้หรือไม่ที่จะเลือกสามีที่ทันสมัยสักคนหนึ่ง ผู้ซึ่งมาจากมหาวิทยาลัย หรือมีกิริยาวเฟือย แต่เขาเป็นผู้มีคติประจำใจว่า สรรพสิ่งทั้งหลายเกิดขึ้นมาได้จากการรวมตัวของปรมาณู และมีความเห็นว่า พระศาสนานั้นเป็นเรื่องล้าสมัย เก็บแต่นิยายโกหกพกลมเอาไว้สอนคนโง่เขลาเบาปัญญา ผู้ยึดถือศาสนาเป็นที่พึ่ง ก็คือผู้ตกเป็นเบี้ยล่างแก่ผู้อื่นในทางความคิด และในทางเศรษฐกิจ ท่านจะเลือกสามีชนิดนี้หรือให้มาเป็นพ่อของลูก ๆ ของท่าน

ผู้กีดกันพระศาสนาให้ออกไปจากจิตใจของมวลชน ก็เหมือนปีศาจร้ายมาปิดป้องท้องฟ้าสีครามออกไปเสียจากสายตาคนทั้งหลาย

สกัดกั้นปิดบังความจริงแท้ของเรื่องชีวิตให้ประชาชนหลงผิด ความไม่เชื่อบุญเชื่อบาปไม่เชื่อเรื่องการตายแล้วเกิดได้ จะก่อให้เกิดความปั่นป่วนวุ่นวายไปทั่วหน้า และกีดขวางหนทางที่ประชาชนจะเดินไปสู่ความสุขอันสถาพร

ผู้ที่ถือว่าตนเองเป็นผู้เจริญ เป็นนักปราชญ์ หรือถือตัวเองว่าเป็นนักก้าวหน้าตัวยง แล้วมิได้ยึดถือความคิดนี้ไว้แต่ลำพังคนเดียว หากแต่ยุยงส่งเสริมมิให้ผู้อื่นได้มีโอกาสเรียนรู้พระศาสนา หรือตัดรอนศรัทธามิให้ผู้ใดรับเอาศาสนามาเป็นรากฐานแห่งการดำเนินชีวิต บุคคลเหล่านี้แหละล้วนแต่เป็นผู้ประกอบอาชญากรรมที่ยิ่งกว่าอาชญากรรมทั้งหลาย ทั้งอุกฤษฏ์ยิ่งกว่าการฆาตกรรมมากมาย เพราะบุคคลเหล่านี้มิได้กระทำต่อบุคคลหนึ่งโดยเฉพาะ หากแต่ประกอบอาชญากรรมและฆาตกรรมต่อมวลชนเป็นมารร้ายที่เข้ามาสกัดกั้นหนทางเดินที่บุคคลทั้งหลายจะได้บังเกิดกุศล บังเกิดปัญญาบารมี ที่จะพาให้ชีวิตหลุดรอดไปจากความทุกข์ใหญ่น้อยทั้งปวง ตั้งแต่ในปัจจุบันชาติและชาติอนาคตอันไกลแสนไกล

ท่านผู้มีปัญญาทั้งหลาย เรื่องของชีวิต เรื่องของจิตใจ เป็นเรื่องที่ยิ่งใหญ่จนเกินไป ใช่วิสัยที่ชาวโลกจะค้นคว้าเข้าไปให้ถึงได้ เพราะจะต้องอาศัยสัพพัญญูของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น จากพระธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ที่เรียกกันว่า พระไตรปิฎก และเฉพาะอย่างยิ่ง ขอเชิญท่านอ่านพระอภิธรรมปิฎกที่ได้ถ่ายทอดออกมาให้ศึกษาได้ง่าย ๆ ในชื่อเรื่องว่า **ความมหัศจรรย์ของจิต ความมหัศจรรย์ของชีวิต** แสงสว่างของชีวิต สสารและพลังงานในพระพุทธศาสนาดีแผ่ไสยศาสตร์เป็นวิทยาศาสตร์

ความมหัศจรรย์ของจิต และความมหัศจรรย์ของชีวิต คงจะไม่พาท่านเข้าไปสู่มหาอาณาจักรแห่งความเพ้อฝันอย่างแน่นอนทีเดียว

เมื่อท่านศึกษาจนเข้าใจ ท่านจะเบาสบายคลายจากความทุกข์ความเดือดร้อนลงเป็นอันมาก ท่านจะมีความสุขความเยือกเย็นใจเข้ามาแทนที่ แล้วจะได้เห็นทางที่จะพาชีวิตให้เดินไปในทางที่ดีที่สุดโดยไม่มีทางอื่นใดเลยที่จะเทียมเท่า

ท่านทั้งหลาย มฤตยูเคยมาเคาะประตูบ้านของท่านบ้างหรือเปล่า มาเคาะกี่หนแล้ว ท่านยังจะนิ่งเฉยอยู่หรือ ?

เป็นการสมควรหรือที่จะปล่อยให้ชีวิตตกอยู่ในความประมาท โดยปล่อยให้ชีวิตอันเป็นที่รักของท่านเป็นไปตามยถากรรม ?

ท่านจะหาความสุขความสวัสดีให้แก่ตัวเองได้อย่างไรเล่า ในเมื่อยังมิได้เข้าใจในเรื่องของจิตใจ ?

ท่านจะนำตัวเองไปสู่ความสุขอันสถาพรได้หรือ แม้คำว่า "ชีวิตคืออะไร" ก็มิได้รู้จัก ?

เรื่องของชีวิต เรื่องของจิตใจอันเป็นหนทางไปสู่สันติสุขอย่างแท้จริงนั้นพร้อมอยู่แล้ว ท่านจะตั้งต้นออกเดินทางหรือยัง ?

ความมหัศจรรย์ของชีวิต
โรงเรียนพระอภิธรรมเคลื่อนที่
ศึกษาได้ที่บ้านของตนเอง

โดย

นายบุญมี เมธางกูร

คำปรารภ

(จากวารสาร "ชีวิต" ปีที่ ๑ เล่ม ๑)

พระอภิธรรมเป็นปิฎกที่สำคัญที่สุด ประเสริฐที่สุดในพระพุทธศาสนา เป็นปิฎกที่กล่าวด้วยเรื่องชีวิตของสัตว์ทั้งหลายทั่วไป ทั้งที่มองเห็นได้และมองเห็นไม่ได้ ทั้งในโลกนี้และโลกอื่น ๆ ทั้งในจักรวาลนี้และจักรวาลอื่น ๆ ตลอดจนภูมิ คือ ที่เกิดของสัตว์รวมทั้งสิ้น ๓๑ ภูมิ มิใช่ ๒ ภูมิ คือมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานดังที่ตาของเรามองเห็นอยู่ในโลกนี้เท่านั้น เมื่อกล่าวถึงสภาวะโดยย่อก็มีศึกษาเรื่องเกี่ยวกับ จิต เจตสิก รูป นิพพาน ผู้ศึกษาพระอภิธรรมแล้วจะเข้าใจเรื่องชีวิตของสัตว์ทั้งหลายโดยพิสดาร ผู้ศึกษาจะเข้าใจเหตุผลต่าง ๆ ในความเร้นลับมหัศจรรย์ของชีวิต ที่แอบแฝงซ่อนเร้นอยู่อย่างมิดชิด อันผู้ใดค้นคิดเข้าไปไม่ถึง จะก่อให้เกิดสติปัญญาสามารถเข้าถึงความจริงที่วิทยาการทางโลกทางวิทยาศาสตร์เข้าไปไม่ได้ ความทุกข์ยากลำบากทั้งมวลหรือปัญหามากมายที่รุมล้อมเข้ามาอันจะต้องแก้ไข จะไม่สามารถแก้ไขได้ ด้วยจะต้องเข้าใจชีวิตจึงจะแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตของตนเองได้ทั้งจะสนับสนุนให้ผู้ศึกษามีชีวิตเยือกเย็นแจ่มใสได้ความสุข ผู้ศึกษาจะเข้าใจถึงวิถีทางพ้นทุกข์ที่ถูกต้องและเด็ดขาด ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายผ่านไปแล้วและประการสุดท้ายอย่างน้อยที่สุดผู้ศึกษาก็จะไป ปลูกเพาะปัญญา บารมีให้เกิดมีขึ้นไว้ในชาตินี้แล้วต่อไปในชาติข้างหน้าด้วย ซึ่งเพียงเท่านี้เท่านั้นก็เป็นประโยชน์อันมหาศาลแล้ว

พระอภิธรรมปิฎก เป็นวิทยาการที่เกี่ยวด้วยปัญญา ในปัญหาของชีวิตอย่างลึกซึ้ง จึงไม่อาจบรรยายให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย ๆ ดังนั้น จึงต้องอาศัยวิทยาการทางโลกในด้านต่าง ๆ ตลอดจนวิชาวิทยาศาสตร์เข้ามาร่วมด้วยบ้าง เพราะท่านผู้ศึกษาต่างก็มีพื้นฐานในวิชาการทางโลกมาเพื่อรองรับอยู่แล้ว ทั้งนี้ ใช่ผมจะเอาธรรมะเข้าไปอิงอาศัยวิชาการทางโลก หากแต่เอาวิชาการทางโลกมาเป็นบันไดรองรับธรรมะขึ้นไป แม้กระนั้นก็ดี ก็ยังเกรงว่าผู้ที่ไม่เคยศึกษาพระอภิธรรมมาก่อนเลยจะอึดอัดใจ ผมจึงขอสมมุติลุงชื่อ โกศล จิตโสภณ เป็นผู้บรรยาย และหลานชายชื่อ ปัญญา จิตโสภณ นักศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์ เป็นผู้ศึกษาพระอภิธรรม การที่สมมุติขึ้นเช่นนี้ก็เพื่อจะให้เป็นผู้ซักถามให้เข้าใจได้ความกระจ่าง และกว้างขวางยิ่งขึ้น เหมือนการบรรยายและซักถามกันในชั้นที่โรงเรียน ถ้าท่านผู้ใดได้ศึกษาแล้ว ยังมีข้อสงสัยอะไรอีกก็ถามไปได้ แต่อย่างไรก็ดี การศึกษาพระอภิธรรมนั้นมียากง่ายปนกันอยู่ จะศึกษาเฉพาะที่ง่าย ๆ ขึ้นไปตามลำดับเหมือนวิชาทางโลกบางวิชานั้นย่อมไม่ได้ เช่น บรรยายเรื่องหน้าที่การงานของจิตว่าเมื่อคนตายลงแล้ว จิตย่อมสืบต่อไปเกิดอีกได้ ถ้านักศึกษาซักถามผู้บรรยายก็ไม่อาจที่จะแสดงการสืบต่อไปเกิดโดยละเอียดได้ เพราะจะต้องศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป ให้เข้าใจพอสมควรเสียก่อน เป็นต้น สำหรับเรื่องนี้ถ้าข้อใดท่านผู้ศึกษาเข้าใจไม่ดี อดทนศึกษาต่อไปก่อนก็จะเข้าใจดีได้ในภายหลัง ข้อสำคัญขอให้ศึกษาพร้อมทั้งคิดพิจารณาให้พอเข้าใจและพอจำได้เสียก่อน แล้วจึงจะศึกษาในชั้นต่อไปได้ง่ายขึ้น โดยไม่จำเป็นต้องท่องจำ

ผมพยายามที่จะให้การศึกษานี้ศึกษาไปได้ง่ายที่สุด และปรารถนาจะให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจได้กว้างขวางพอสมควร ความมุ่งหมายดังนี้ก็เพื่อที่จะให้แก่ผู้ที่ยังไม่เคยได้ศึกษามาก่อนเลยเป็นส่วนใหญ่ ดังนั้น การซักถามโต้ตามปัญหาทั้งทางโลกทางธรรมก็จะมีมาก ซึ่งอาจจะทำให้ไม่ทันอกทันใจของบางท่านก็ได้ ฉะนั้น จึงต้องขอประทานอภัยไว้เสียก่อน

อนึ่ง พระอภิธรรมหรือปรมัตถธรรมนั้น ไม่ใช่ยากเกินไปสำหรับผู้มีความตั้งใจจริง แต่จะศึกษาให้มีความรู้ถึงขั้นแตกฉานลึกซึ้งแล้ว ก็มิใช่เป็นขนมหวานที่จะกลืนได้คล่อง แต่เพื่อประโยชน์อันยิ่งใหญ่แก่ชีวิตอันมีค่าที่สุดของท่าน ขอได้โปรดอย่าท้อถอย

ความพยายามของท่านยังมีอยู่ ความสำเร็จของท่านก็ไม่หนีไปไหน ความตั้งใจจริงของท่านยังมั่นคง ผลจากความตั้งใจจริงนั้นก็จะได้รับอยู่เรื่อย ๆ ตลอดมา ที่ศึกษาเล่าเรียน และถ้าท่านพ้นผ่าอุปสรรคอย่างจริงจังแล้ววิถีชีวิตของท่านก็จะแจ่มใส จิตใจก็จะสงบเยือกเย็น เป็นหนทางเดียวที่จะนำไปสู่สันติสุขได้อย่างแท้จริง และเป็นหนทางเดียวที่พระยามัจจุราชมิอาจค้นหาตัวได้พบและตามเข้าไปได้

ความมหัศจรรย์ของชีวิตนี้ บรรยายตามแนวการสอนนักศึกษาที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระนคร ซึ่งผมเป็นกรรมการฝ่ายธรรมศึกษา (เวลานี้บรรยายอยู่ที่อภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพน ฯ ท่าเตียน พระนคร) และผมก็จะพยายามบรรยายพร้อมทั้งโต้ตอบปัญหาต่าง ๆ ตามที่ผมได้บรรยายและตอบปัญหาอยู่ ณ สถานที่ศึกษาแห่งนี้

ผมรู้สึกตัวอยู่เสมอว่า มีความรู้ยังน้อย ทั้งทางโลกและทางธรรม เวลานี้ก็ยังเป็นผู้ศึกษาอยู่ แต่ที่กล้าบังอาจมาเสนอความรู้ขั้นปรมัตถ์แก่ท่านนั้น ก็เพราะด้วยถือหลักที่ว่า มีน้อยก็ให้น้อย เหมือนการทำบุญให้ทาน ไม่ควรจะรอให้ร่ำรวยเสียก่อนแล้วจึงทำเหตุนี้ ผมจึงขอขอบพระคุณล่วงหน้า แก่ท่านที่กรุณาแนะนำ หรือทักท้วง เมื่อข้อความใดได้ผิดพลาดไปบ้าง

ขอความเจริญผาสุก และขอให้ความสำเร็จในการศึกษาจงเป็นของท่าน.

นายบุญมี เมธางกูร
๓๐๑ ตรงข้ามท่าช้างวังหน้า
บางกอกน้อย ธนบุรี
เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๐

คำนำ

"ความมหัศจรรย์ของชีวิต" ที่ท่านถืออยู่ในมือนี้ ผมเขียนลงในวารสารชื่อ "ชีวิต" ของอภิธรรมมูลนิธิ ซึ่งเป็นวารสารที่ออกปีละ ๖ เล่ม แต่ละเล่มมีเรื่องมากมายหลายอย่างหลายรส และเรื่องหนึ่งที่ลงเป็นประจำนั้นก็คือ ความมหัศจรรย์ของชีวิต อันเป็นการขยายความออกมาจากอภิธรรมมัตถสังคหะ ของพระอนุรุทธาจารย์ เริ่มลงตั้งแต่ฉบับที่ ๑ ปีที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๐

ผมเป็นกรรมการบริหารฝ่ายธรรมศึกษา ของพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีหน้าที่เผยแพร่พระพุทธศาสนาออกสู่ประชาชน ซึ่งในขณะนั้นตั้งอยู่ตรงข้ามวัดบวรนิเวศ พระนคร

พระอภิธรรมเป็นปิฎกหนึ่งใน ๓ ปิฎก และเป็นปิฎกที่สำคัญมิใช่น้อย แต่ก็มีผู้ศึกษากันเพียงไม่กี่ท่านในขณะนั้น ด้วยเหตุนี้ ผมจึงได้เปิดโรงเรียนบรรยายพระอภิธรรมขึ้น ณ พุทธสมาคม เริ่มตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยได้เชิญท่านผู้ทรงคุณวุฒิ ๒–๓ ท่านมาบรรยายร่วมด้วย

ครั้น พ.ศ. ๒๕๐๐ ด้วยความมุ่งหวังที่จะให้พระอภิธรรมได้วางรากฐานขึ้นมาให้เป็นปึกแผ่นแน่นหนาในประเทศไทย แล้วจะได้ขยายพระธรรมอันประเสริฐนี้ออกไปให้กว้างขวางยิ่งขึ้นให้ทั่วประเทศและทั้งในต่างประเทศด้วย เพื่อประโยชน์ เพื่อสุขอันไพบูลย์แก่ประชาชนทั้งหลาย โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ ชาติ หรือภาษา

ผมจึงได้เชิญชวนท่านนักศึกษาพระอภิธรรมเข้ามาร่วมในการก่อตั้งมูลนิธิขึ้นเพื่อรวมกำลังกันดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพ เรียกชื่อว่า "อภิธรรมมูลนิธิ" มีวัตถุประสงค์ที่จะเผยแพร่ธรรมะ เฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรมปิฎกออกสู่ประชาชน และทำสาธารณกุศล

เมื่อได้ตั้งมูลนิธิขึ้นแล้ว จึงได้เปิดการบรรยายสำหรับผู้มาศึกษาหลายห้อง แล้วได้ออกวารสารชื่อ "ชีวิต" เป็นปฐมฤกษ์ ในวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๐๐ ได้นำไปจำหน่ายเป็นครั้งแรกในงานฉลอง ๒๕ พุทธศตวรรษ จำนวน ๒,๐๐๐ เล่ม โดยนักศึกษาหญิงและชายช่วยกันจำหน่าย และอธิบายเรื่องราวพร้อมทั้งคุณประโยชน์ของพระอภิธรรมออกสู่ประชาชน

จำนวนวารสาร "ชีวิต" กับหนังสือประเภทอื่น ๆ พร้อมทั้งใบปลิวชักชวนให้ศึกษาอีก ๒๐,๐๐๐ แผ่น หมดสิ้นลงภายใน ๓ วัน จนเป็นเหตุให้สมาชิกที่บอกรับหนังสือล่วงหน้าเอาไว้ต้องเลื่อนเวลาไปรับในการพิมพ์ครั้งใหม่

ผมมีความปรารถนาที่จะให้สมาชิกและประชาชนทั้งหลายศึกษาพระอภิธรรมด้วยตนเองได้ที่บ้าน แต่พระอภิธรรมนั้นเป็นบทศึกษาที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิต ศึกษาได้แสนยากยิ่ง เป็นธรรมที่ลึกซึ้งอย่างเหลือเกิน ผมจึงได้พยายามเขียนขยายความออกไปให้เกี่ยวข้องกับในวิชาการทางโลกหลายด้านด้วยกัน โดยสมมุติหลานซึ่งเป็นนักศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์มาเป็นผู้ซักถามแทนท่านผู้ศึกษา ด้วยหวังว่าจะให้ศึกษาได้ที่บ้านด้วยตนเองจริง ๆ

นอกจากนี้ การศึกษาพระอภิธรรมนั้น ผู้เริ่มต้นศึกษาใหม่ย่อมจะต้องมีความหนักใจทั้งผู้บรรยาย และผู้ศึกษา มีมากท่านทีเดียวที่มาฟังการบรรยาย บังเกิดความท้อถอยเบื่อหน่ายแล้วไม่กลับมาเรียนอีกเลย ดังนั้น ผมจึงได้ทำหนังสือเล่มนี้ขึ้นมาจากวารสารชีวิตอีกครั้งหนึ่ง ได้แก้ไขถ้อยคำ เรื่องราวออกไปอีก ทั้งได้แก้ไขเพื่อให้ตรงกับคู่มือการศึกษาพระอภิธรรม ซึ่งเป็นแม่บท เริ่มตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ ด้วย

ท่านผู้ใดมีปัญญาดี เห็นว่าหนังสือเล่มนี้ มีคำอธิบายออกเยิ่นเย้อกว้างขวางจนเกินไป ท่านจะไม่อ่านเสียก็ได้ ขีดเส้นใต้เอาไว้เสียตั้งแต่ในการอ่านเที่ยวแรก เพราะว่ามีนักศึกษาไม่น้อยอยู่เหมือนกันที่ต้องการคำอธิบายและตัวอย่างเปรียบเทียบมาก ๆ เพราะว่าจะได้มีความเข้าใจได้กว้างขวางยิ่งขึ้น ทั้งเมื่อเวลาสนทนาโต้ตอบกับใคร หรือจะบรรยายขยายความให้ผู้อื่นเข้าใจ ก็จะได้อาศัยความกว้างขวางเหล่านั้นนำทางให้

ผมได้มีประสบการณ์มามากในการบรรยายพระอภิธรรม ในครั้งแรก ๆ ของการบรรยาย เห็นว่าพระอภิธรรมนี้ดี มีประโยชน์เหลือหลาย จึงได้พยายามที่จะยัดเยียดให้นักศึกษา ซึ่งปรากฏว่าครั้งแล้วครั้งเล่า นักศึกษาทนอยู่ไม่ไหวค่อย ๆ หายหน้าไปทีละคนสองคน จนจำนวนนักศึกษาร่วม ๑๐๐ เหลืออยู่ประมาณ ๑๐ กว่าท่านเท่านั้นเอง เพราะผมบรรยายโลภมูล ๘ ใช้เวลาไม่ถึงชั่วโมงก็จบ เหลือเวลาให้ซักถามก็ไม่มีใครค่อยถามอะไร เพราะเขาไม่เข้าใจ แต่เดี๋ยวนี้ บรรยายโลภมูล ๘ ต้องขยายความออกไปมากมายและใช้เวลาไม่ต่ำกว่า ๓–๔ ชั่วโมง แต่ละคราวมีนักศึกษาจำนวนหลายร้อยท่าน

ผมขอมอบความมหัศจรรย์ของชีวิต ตั้งแต่เล่มที่ ๑ นี้ และที่จะได้พิมพ์เล่ม ๒ เล่ม ๓ ต่อ ๆ ไปอีกหลายสิบเล่มให้แก่อภิธรรมมูลนิธิ เพื่อจำหน่าย เพื่อที่อภิธรรมมูลนิธิจะได้มีผลประโยชน์จากหนังสือเล่มนี้ตามสมควร แล้วพระธรรมอันประเสริฐนี้จะได้แพร่หลายกว้างขวางออกไปให้แสงสว่างในปัญหาของชีวิตแก่ประชาชนมากยิ่งขึ้น

ธรรมดาของดีมีค่าสูงมากนั้น จะรักษาไว้ได้แสนยากยิ่ง จะรักษาของดีมีค่าสูงก็จะต้องอาศัยผู้ที่มีคุณธรรมความดีหลายประการ

จะต้องมีปัญญาบารมี จะต้องรู้จักและมีความเข้าใจในการรักษาของนั้นเอาไว้ด้วยดี แล้วจะต้องมีความเอาใจใส่ให้เป็นพิเศษจริง ๆ ด้วย หาไม่แล้วก็จะอันตรธานไปได้โดยง่าย

ขอเชิญชวนท่านสาธุชนทั้งหลายช่วยกันรักษาของดีมีค่าสูงมาก จนตีราคาไม่ได้หรือหาค่ามิได้นี้เอาไว้ โดยช่วยกันศึกษาความรู้ความเข้าใจ แล้วขยายต่อ ๆ กันไปอย่าได้ขาดสาย ให้แพร่หลายไพศาลออกไปทั้งในและนอกประเทศ

ขอให้เจตนารมณ์อันเป็นมหากุศลนี้ จงได้เป็นพลวปัจจัย ก่อให้เกิดอำนาจบันดาลใจสนับสนุนให้ท่านทั้งหลายมีความปรารถนาที่จะศึกษาความจริง ซึ่งเป็นวิทยาการอันมีสาระแก่นสารนี้ให้ยิ่ง ๆ ขึ้นไปโดยมิรู้เบื่อหน่าย จนเกิดญาณปัญญาแก่กล้า สามารถพาตัวเองและญาติมิตรไปสู่ฟากฝั่งอันมฤตยูค้นหาตัว และติดตามเข้าไปไม่ถึงทุก ๆ ท่านเทอญ.

นายบุญมี เมธางกูร
อภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพน ฯ ท่าเตียน พระนคร
ตุลาคม ๒๕๑๔

บทนำเรื่องความมหัศจรรย์ของชีวิต

ขอนมัสการพระรัตนตรัย ซึ่งเป็นสิ่งที่เคารพสักการะ

ปัญญา จิตโสภณ สวัสดีขอรับ คุณลุง

โกศล จิตโสภณ สวัสดีหลาน เป็นอย่างไรวันนี้มาหาลุงแต่เช้า มีธุระอะไรหรือ ?

ป. เวลานี้โรงเรียนปิดเทอมภาคปลายในฤดูร้อน ผมจึงได้มาขอรบกวนคุณลุงขอได้โปรดช่วยสอนพระอภิธรรมให้ผมด้วย เพราะเหตุว่าผมเป็นคนไทยนับถือพระพุทธศาสนา จะไม่มีความรู้เรื่องของศาสนาเสียเลยก็ดูกระไรอยู่ ในโรงเรียนสามัญผมก็เคยศึกษาธรรมะชั้นศีลธรรมต้น ๆ มาแล้ว จึงคิดว่า เมื่อจะศึกษากันทั้งทีก็จะศึกษาพระอภิธรรมหรือปรมัตถธรรมอันเป็นธรรมะชั้นสูงที่สุดเลยทีเดียว เป็นอย่างไรขอรับ ผมพอจะศึกษาธรรมชั้นนี้ได้หรือไม่ ?

ก. ได้แน่นอนทีเดียวหลาน คนที่พออ่านหนังสือ หรืออ่านหนังสือไม่ออกเลยก็ตาม แต่ไม่ได้เป็นบ้าหรือมีปัญญาทึบ หรืออย่างที่เรียกว่าปัญญาอ่อนแล้ว ก็ศึกษาได้ทั้งนั้น คนที่มีเหตุผลดี ๆ มีเหตุผลเป็นของตนเอง เพราะได้ศึกษาวิชาการทางโลกมามาก เช่นหลานซึ่งกำลังเป็นนักศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์ด้วยแล้วก็จะศึกษาได้ในขั้นละเอียด

พระพุทธศาสนานั้นแปลกกว่าศาสนาอื่น ที่ผู้ใดมีพื้นความรู้สามัญมาดี ๆ ก็จะยิ่งศึกษาได้ลึกซึ้ง ไม่ต้องการให้ผู้ใดเชื่อไปโดยปราศจากเหตุผล ยิ่งพระอภิธรรมด้วยแล้วเป็นการศึกษาในขั้นปัญญา ว่าด้วยเรื่องของชีวิต และเต็มไปด้วยตัวเลขทั้งนั้น ยิ่งฉลาดยิ่งมีเหตุผลมาก ๆ ก็ยิ่งจะเป็นการดี แม้ผู้ใดจะซักไซ้ไล่เรียงเท่าไรก็ยังได้ ไม่ปิดประตูค้านซึ่งต่างกับศาสนาอื่นบางศาสนา *แต่อย่างไรก็ดี ก็ยังมีบุคคลบางคนที่ศึกษาไม่ได้อยู่เหมือนกัน คือคนที่ไม่มีเหตุผลเอาเสียเลย ทั้งไม่ต้องการเหตุผลอะไรด้วย บุคคลเช่นนี้เราก็บอกให้เขาทำตามที่ถูกที่ควร ไม่ต้องให้เหตุผลอะไรมากหรือลึกซึ้งก็ได้ นอกจากนี้ยังมีบุคคลอีกจำนวนหนึ่งที่มีความรู้เฉลียวฉลาด มีเหตุผลมากจนเกินไป จำพวกหลังนี้สอนกันไม่ได้เหมือนกัน เพราะพอตั้งต้นขึ้นมาเท่านั้น ก็ซักไซ้ไล่เรียงไปเสียใหญ่โต*

เหมือนอย่างที่เขาพูดกันว่า น้ำไหลไฟดับ จนเกือบจะลืมว่าพูดกันถึงเรื่องอะไร ครั้นกลับมาขึ้นต้นกันอีกในไม่ช้า ก็ชักแตกแขนงออกไปอีก จนบางทีกลับมาที่ตั้งต้นไม่ถูก พูดกันเป็นชั่วโมง ๆ ก็ไม่ได้เรื่อง ดูเหมือนว่าเขาไม่เชื่อมาตั้งแต่ต้นเสียแล้ว เขาตั้งใจที่จะหักล้างทำลายมากกว่าที่จะเรียนจริง ๆ บุคคลเช่นนี้ช่วยไม่ได้ ศึกษาอย่างไรก็ไม่สำเร็จ

สำหรับหลาน ลุงมีความยินดีมากที่ตั้งใจจะศึกษา จะได้เป็นประโยชน์แก่ตนเองและคนอื่น จะได้ช่วยกันค้ำจุนส่งเสริมพระพุทธศาสนาให้ยังคงสถิตสถาพรต่อไปตลอดกาลนานด้วย

ก่อนที่จะได้ศึกษากันต่อไป ลุงจะขอถามสักหน่อย

ก. หลานเคยคิดบ้างหรือไม่ว่า มีวิชาอะไร หรือเรื่องอะไรที่สำคัญมาก ที่เป็นเรื่องสำคัญชั้นเยี่ยมยอด หรือสำคัญที่สุดในโลก ซึ่งถ้ามิได้ศึกษาแล้ว อาจจะเกิดความเสียหายยิ่งใหญ่แก่ตัวเองได้โดยง่าย

ป. ผมไม่เคยได้คิดเลยขอรับ ถ้าจะเป็นเรื่องของชีวิตกระมัง ?

ก. ถูกแล้วหลาน วิทยาการต่าง ๆ นั้นมีมากเหลือเกิน บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิต หรือนักวิทยาศาสตร์ค้นคว้าศึกษาหามาได้แล้ว ก็เอามาสอนให้แก่เรา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องบนดิน ใต้ดิน บนน้ำ ใต้น้ำ ตลอดจนถึงในห้วงอวกาศ ไปจนถึงดาวฤกษ์และดาวพระเคราะห์ต่าง ๆ อันไกลแสนไกล และไม่ว่าจะเป็นมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน พืชและสิ่งสารพัดทั้งปวง

บรรดาวิทยาการทั้งหลายเหล่านั้นล้วนแต่มีคุณค่า และมีสารประโยชน์มิใช่น้อยเลย ทำให้เรามีความรู้ ความฉลาด มีความสามารถ ตลอดจนมีเหตุผลอันเป็นของตนเอง ทำให้เราไม่ตกอยู่ในความเพ้อฝันในเรื่องลม ๆ แล้ง ๆ หรืองมงายไร้เหตุผลแล้วตามผู้ใดผู้หนึ่งไปจนมิได้เหลียวกลับมาดูข้างหลัง

แม้ว่าวิทยาการทั้งหลาย จะยังประโยชน์มากมายให้แก่เรา แม้วิทยาการทั้งหลายจะทำให้เราเพลิดเพลินเบิกบานใจเมื่อได้ศึกษา อันนับได้ว่ามีคุณค่าแก่เราอย่างเหลือหลายก็จริง แต่เมื่อเอามาเปรียบเทียบกับวิทยาการที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตจากพระอภิธรรมปิฎกแล้ว เรื่องของชีวิตจากพระอภิธรรมปิฎกนับว่ามีคุณค่ามีสารประโยชน์ยิ่งกว่ากันมากมายจนเปรียบกันมิได้เลย ถ้าจะว่าไปแล้วก็ยิ่งกว่าฟ้ากับดินเสียอีก

วิทยาการอันเป็นเรื่องของชีวิตในทางโลก เป็นเรื่องตื้น ๆ เผิน ๆ เท่านั้น เหมือนเด็ก ๆ เล็ก ๆ กำลังเริ่มหัดเขียน ก. ไก่ ข. ไข่ บทเรียนเรื่องชีวิตโดยอาศัยหลักการที่ว่ากินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตได้ สืบพันธุ์ได้ มีสัญชาตญาณสนองตอบต่อสิ่งเร้า และเคลื่อนไหวได้นั้น เป็นเรื่องยังห่างไกลกับความจริงของเรื่องชีวิตยิ่งนัก ความเร้นลับน่าอัศจรรย์ของเรื่องชีวิตมีมากมายก่ายกองที่จะค้นคว้าหาความรู้ แต่จะค้นคว้าหาศึกษาจากที่ไหนไม่ได้เลย นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น

ก็เหตุไฉนเล่า เรื่องของชีวิตจึงได้นับว่าสำคัญมาก หรือสำคัญยิ่งกว่าสิ่งใด

ทั้งนี้ ก็เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นสัตว์เล็กหรือสัตว์ใหญ่ ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์หรือจะเป็นสัตว์เดรัจฉาน ทั้งไม่เลือกว่าจะเกิดอยู่ในภพภูมิไหนหรือบนส่วนใดของพิภพก็ตาม ต่างก็มีความรักใคร่ ห่วงใย หวงแหนชีวิตของตนยิ่งนัก ต่างก็พากันดิ้นรนขวนขวาย แม้จะยากลำบากอย่างแสนเข็ญปานใดก็มิได้ท้อถอย นั่นก็คือ การที่จะแสวงหาอารมณ์ที่ดีที่ต้องใจ ต่างก็ต่อสู้กันไปอย่างเต็มขนาดอย่างสุดเหวี่ยง เพื่อช่วงชิงผลประโยชน์ซึ่งกันและกันและต่างก็ใช้ความพยายามของตนเองอย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้ได้มาซึ่งอารมณ์ที่ตนปรารถนา แม้จะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าสักเท่าใด หรือฟันฝ่าเข้าไปในแดนทุรกันดารสักเพียงไหน หรือแม้เมื่อเข้าไปแล้วจะต้องเสี่ยงกับอันตราย ทั้งนี้ก็เพื่อจุดมุ่งหมายประการเดียวเท่านั้น คือ ความสุขกาย สุขใจ หรือพูดง่าย ๆ ก็ว่าต่างก็ปรารถนาที่จะหาหนทางให้ตนได้อารมณ์ที่ดี นั่นก็คือการพ้นจากความทุกข์ความเดือดร้อนด้วยกันทั้งนั้น

ด้วยเหตุดังนี้เอง การศึกษาเรื่องของชีวิตอันลึกซึ้ง จากพระอภิธรรมปิฎกเสียให้เข้าใจก็จะช่วยแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตได้ ชีวิตจะเกิดแต่ความร่มเย็นเป็นสุข ทั้งจะได้ทราบว่าหนทางสายไหนจึงจะไปสู่ความสุขอันยั่งยืนสถาพร ไม่ต้องเกิดความทุกข์อีกต่อไป อันเป็นยอดปรารถนาของสัตว์ทั้งมวล

แต่หลานเอ๋ย ชีวิตยังคงมีอยู่ตราบใด ความทุกข์ทั้งหลายก็ยังครอบครองอยู่ตราบนั้น ชีวิตยังมีอยู่แล้ว จะหนีความทุกข์ไปพ้นหรือ ชีวิตได้ตั้งต้นขึ้นมาแล้ว จะไม่ต้องแก้ไขปัญหาให้แก่ชีวิต ก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ ความทุกข์จะติดตามชีวิตไปทุกหน

ทุกแห่ง ไม่ว่าสัตว์นั้นจะเกิดอยู่ ณ ที่ใด ไม่ว่าจะเกิดอยู่ในจักรวาลนี้หรือจักรวาลไหน ๆ ทั้งสิ้น เพราะเมื่อมีตาก็จะต้องเห็นดีบ้าง เห็นไม่ดีบ้างเป็นธรรมดา เมื่อมีหูแล้วก็จะต้องได้ยินเสียงที่ดีบ้าง หรือได้ยินเสียงที่ไม่ดีบ้างอย่างแน่นอน และเมื่อมีใจแล้วมันก็จะต้องคิดที่ดีบ้าง ไม่ดีบ้าง โดยไม่ต้องสงสัย แน่ละ เมื่อมีตาแล้ว เราจะหนีเรื่องเจ็บตาไปหาได้ไม่ เมื่อมีหูแล้วเราจะหนีเรื่องเจ็บหูไปให้พ้นได้อย่างไร และเมื่อมีใจแล้วเราก็จะต้องได้ประสบกับความเจ็บใจอย่างแน่นอน จะหลีกให้พ้นไปก็ใช่วิสัยที่จะทำได้

เราก็เคยได้เห็นคนตายมาจนนับไม่ถ้วน เราได้เห็นคนเกิดมาก็จนนับไม่ไหว แต่เราก็ไม่มีความเข้าใจอะไรเลย เราไม่ทราบเลยแม้แต่น้อยว่า ความตาย ความเกิดนั้น คืออะไร เมื่อตายลงไป ได้มีเหตุการณ์อะไรเกิดขึ้นมาบ้าง หลังจากนั้นผู้ตายจะได้พบกับอะไร และเมื่อเกิดมีชีวิตขึ้นมาแล้ว ในขณะเกิดขึ้นมานั้น มันทำการงานอะไรกันบ้าง แม้ว่าชีวิตจะอยู่ต่อหน้าต่อตา เราก็ไม่มีปัญญารู้เข้าไปถึง เมื่อไม่เข้าใจชีวิตดังนี้ เราจะแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตได้อย่างไร เมื่อไม่มีความเข้าใจในชีวิตดังนี้แล้ว เราจะได้ใคร หรืออะไรมาเป็นที่พึ่งอาศัย มาเป็นผู้นำพาชีวิตอันเป็นที่รักยิ่งของเรานี้ให้เดินไปในหนทางที่ปลอดภัย และบรรลุถึงจุดหมายปลายทางตามที่เราปรารถนาได้

พระอภิธรรมปิฎก สอนให้เข้าใจเรื่องของชีวิตอย่างพิสดาร สอนให้รู้จนได้ข้อเท็จจริงแน่ชัดพร้อมด้วยบทพิสูจน์ว่า มีการเวียนว่ายตายเกิด จนไม่มีความสงสัยเคลือบแคลงใจ สอนให้เกิดปัญญาในปัญหาของชีวิตจนรู้หนทางเดินไปสู่ความพ้นทุกข์ ทำให้ชีวิตไม่ต้องเกิดใหม่ซ้ำ ๆ ซาก ๆ ซึ่งจะต้องเกิดแล้วเกิดอีก ตายแล้วตายอีก แล้วทุกข์แล้วทุกข์อีก มิได้หยุดหย่อนในแต่ละชาติแต่ละชาติที่ได้ผ่านมา แล้วแต่ละชาติแต่ละชาติที่จะเดินทางต่อไปข้างหน้าอย่างไม่มีจุดหมายและอย่างหากำหนดเวลาไม่ได้ ดังนั้น ผู้ศึกษาเล่าเรียนจึงเป็นผู้มีบุญกุศล เป็นผู้มีปัญญาบารมีมากเป็นอย่างยิ่ง

และนี่เองเป็นเหตุผลที่กล่าวได้ว่า มหาวิทยาลัยที่ใหญ่ที่สุดในโลก และประเสริฐที่สุดในโลกนั้น ก็มิใช่อื่นไกลที่ไหน นั่นก็คือมหาวิทยาลัยที่ศึกษาวิทยาการที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตนั่นเอง...และนี่เองที่กล่าวได้ว่า จะหาวิทยาการใด ๆ มาเสมอเหมือนไม่มีเลย

หลานเอ๋ย นับว่าเป็นกุศลผลบุญของหลานหนักหนาแล้ว ที่หลานตั้งใจจะศึกษาหาความรู้ในความน่าอัศจรรย์ของเรื่องชีวิต หลานจะได้เห็นความวิจิตรพิสดารอันไม่เคยคิดมาก่อนเลยว่าจะได้พบ หลานจะได้ท่องเที่ยวไปในมหาอาณาจักรอันไพศาลของเรื่องชีวิต แล้วบังเกิดความติดตราตรึงใจอยู่ตลอดเวลา หลานจะได้รับความสนุกสนานตื่นเต้นเบิกบานใจกับบทเรียนที่มีแปลก ๆ ใหม่ ๆ ไปตลอดทาง และหลานจะได้ที่พึ่งที่เที่ยงแท้ ให้แก่ตัวเองอย่างแน่นอน ขออย่างเดียวเท่านั้น ขอให้หลานพยายามศึกษาไป พิจารณาไปวันละเล็กละน้อย อย่าได้คิดท้อถอยเบื่อหน่ายเสียตั้งแต่ในตอนต้น ๆ เหมือนกับบทเรียนทั้งหลายยังขึ้นต้นศึกษาใหม่จะต้องบังเกิดความยุ่งยากใจบ้างเป็นธรรมดา หลานได้ทำหน้าที่ของหลานถูกต้องแล้ว เพราะ *เกิดมีชีวิตขึ้นมาทันที ปัญหาก็มีติดตัวมา แต่หาได้เข้าใจชีวิตของตนเองไม่ ลองคิดดูให้ดีจริง ๆ แล้วบุคคลเหล่านี้จะเป็นบุคคลที่น่าสงสารเพียงใด*

ป. ผมขอขอบพระคุณคุณลุงมาก ที่ได้ชี้แจงประโยชน์ที่ผมควรจะได้รับพร้อมทั้งการส่งเสริมกำลังใจ แต่ก่อนที่ผมจะได้ลงมือศึกษาต่อไป ผมต้องขอประทานอภัยจากคุณลุงเสียก่อน เพราะผมรู้สึกตัวว่าเป็นคนช่างคิด ผมจึงอาจท้วงติง ซักถามเหตุผลต่าง ๆ หนักหน่วง หรือรุนแรงไปบ้าง เพราะเรื่องของชีวิตไม่ใช่เรื่องเล็ก และทั้งผมก็ออกจะแก่วิชาทางโลกไปสักหน่อย แต่อย่างไรก็ดี ผมจะพยายามไม่ให้เกินขอบเขตไป

ก. เชิญเถิดหลาน ถามได้ตามสบาย แต่ก็ต้องไม่ลืมว่า ควรจะถามไปตามลำดับ มิฉะนั้นก็จะเกิดความยุ่งยากขึ้น เช่นยังไม่ได้เรียนรู้ว่าจิตหรือวิญญาณคืออะไร แล้วก็ถามว่า คนตายแล้วไปเกิดอย่างไร เป็นต้น

เวลาเป็นสิ่งมีค่า ไม่ควรให้ล่วงไปเสียเปล่า ลุงคิดว่า ถ้าหลานพร้อมแล้ว เราก็ควรจะได้ตั้งต้นกันเสียเลยทีเดียว ขอให้หลานจงตั้งใจให้ดี ก่อนอื่นหลานควรต้องทราบเสียก่อน ในเรื่องชื่อของคัมภีร์ว่า อภิธมฺม คืออะไร

อภิ = ยิ่ง (ประเสริฐ) ธมฺม = ธรรม คือธรรมอันประเสริฐยิ่ง หรือธรรมอันลึกซึ้งกว่าธรรมทั้งหลาย

อภิธรรมมีรวมหมดด้วยกัน ๗ คัมภีร์

อภิธรรมนั้นเป็นชื่อคัมภีร์ เรียกว่าคัมภีร์อภิธรรม มีอยู่ ๗ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. ธมฺมสงฺคณี ๒. วิภงฺค ๓. ธาตุกถา ๔. ปุคฺคลปญฺญตฺติ ๕. กถาวตฺถุ ๖. ยมก ๗. ปฏฺฐาน

สำหรับอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นี้ เมื่อกล่าวถึงสภาวะโดยย่อ ก็ว่าด้วยจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ซึ่งเรียกย่อ ๆ ว่าดังนี้

จิ = จิต

เจ = เจตสิก

รุ = รูป

นิ = นิพพาน

ปรมัตถธรรม คืออะไร

ปรมัตถธรรมนั้น หมายถึงเนื้อความในคัมภีร์อภิธรรม

ป. ผมพอเข้าใจแล้วขอรับ แต่ใคร่จะเรียนถามคุณลุงว่า พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้น คุณลุงจะเริ่มสอนผมในคัมภีร์ไหน และจะเรียนอะไรกันบ้าง

ก. พระอภิธรรมที่หลานจะศึกษานั้น เรียกว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ แปลว่า การรวบรวมเนื้อความแห่งพระอภิธรรมโดยย่อ ทั้งนี้ หมายถึงว่าย่อมาจากอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ดังได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง เหมือนหลานศึกษาวิชาความร้อน แสง เสียง ไฟฟ้า เริ่มต้นจะศึกษาวิชาเหล่านี้ทีเดียวย่อมจะยุ่งยากนัก อาจทำให้หลานท้อถอยไม่เข้าใจ และในที่สุดก็อาจจะเลิกเสียกลางคันก็ได้ ดังนั้น จึงต้องศึกษาวิทยาศาสตร์เบื้องต้น เช่น วิชาคำนวณ หลักเกณฑ์เรื่องความร้อน แสง เสียง ไฟฟ้า ง่าย ๆ เสียก่อน เมื่อได้พื้นฐานพอสมควรแล้ว จึงจะได้ศึกษาวิทยาศาสตร์ในขั้นสูง ๆ ดังกล่าวนั้นต่อไป

พระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์นั้นลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก ยากที่ผู้ใดผู้หนึ่งจะศึกษาเริ่มต้นจากคัมภีร์ใดคัมภีร์หนึ่งทั้ง ๗ คัมภีร์ได้ แต่ด้วยความเมตตากรุณาท่านอนุรุทธาจารย์ผู้ทรงคุณวุฒิและแตกฉานในพระอภิธรรม ได้เห็นความลำบากของการศึกษานี้ ท่านจึงได้ย่อคัมภีร์พระอภิธรรมทั้ง ๗ ออกรวมเป็น ๙ ปริจเฉท รวบรวมเพื่อให้เข้าใจง่าย ๆ ที่พอจะเข้าใจได้ให้ศึกษาเป็นพื้นฐานรองรับเสียก่อน เรียกชื่อว่า "อภิธรรมมัตถสังคหะ" คือการประมวลอภิธรรมลงโดยย่อ เมื่อศึกษาทั้ง ๙ ปริจเฉทนี้พอเข้าใจแล้ว จึงจะได้ศึกษาพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์ แต่ละคัมภีร์ ๆ ไปจดหมดทั้ง ๗ คัมภีร์ต่อไป

พระอภิธรรมปิฎกนั้น เป็นการแสดงเรื่องของชีวิตและเป็นความจริงแท้ ๆ เรียกว่าปรมัตถสัจจะ เพราะเป็นความจริงที่ปราศจากการสมมุติ และเมื่อเป็นความจริงแท้แน่นอนเป็นปรมัตถสัจจธรรมดังนี้ จึงไม่มีการผันแปรกลับกลอก ไม่ว่าจะเป็นในโลกนี้หรือในโลกไหน ในเวลานี้หรือในเวลาใด ความจริงมีอยู่อย่างไรก็จะเป็นอย่างนั้น ไม่ใช่เรียนเรื่องสัตว์เรื่องบุคคล หรือสิ่งของต่าง ๆ ดังที่เราศึกษากันอยู่ทั่วไปในเวลานี้ ถ้าจะเปรียบก็เหมือนกับเราจะเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติที่ว่าด้วย แสง หรือเสียง ซึ่งไม่มีสัตว์ ไม่มีบุคคลเลย ในพระอภิธรรมเราก็เรียนในหัวข้ออันเป็นหลักย่อ ๔ ข้อเท่านั้นเอง คือ เรื่องจิต (วิญญาณ) เรื่องเจตสิก (ธรรมชาติที่ประกอบจิต) เรื่องรูป และเรื่องนิพพาน

ในพระไตรปิฎก คือพระสูตร พระวินัย พระอภิธรรมนั้น มีคำสอนอยู่ ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ แต่เฉพาะพระอภิธรรมปิฎกมีถึง ๔๒,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ มากเท่ากับพระวินัยและพระสูตรรวมกัน

ในพระอภิธรรมปิฎกนั้น แบ่งแยกออกเป็น ๗ คัมภีร์ ซึ่งได้แก่

๑. ธรรมสังคณี	ว่าด้วยหมู่หมวดปรมัตถธรรม
๒. วิภังค์	,, การแยกปรมัตถธรรมออกเป็นส่วน ๆ
๓. ธาตุกถา	,, เรื่องของธาตุแห่งปรมัตถธรรม
๔. ปุคคลบัญญัติ	,, บัญญัติ บุคคล และปรมัตถ
๕. กถาวัตถุ	,, คำถามคำตอบในปรมัตถ
๖. ยมก	,, การแสดงปรมัตถเป็นคู่ ๆ
๗. มหาปัฏฐาน	,, เหตุและปัจจัยของปรมัตถ

ในคัมภีร์ทั้ง ๗ นี้ มีชื่อเรียกกันย่อ ๆ ว่า สัง, วิ, ธา, ปุ, กะ, ยะ, ปะ,

ป. เป็นวิชาที่ยากมากทีเดียวหรือขอรับ ยากกว่าวิชาวิทยาศาสตร์ที่ผมกำลังศึกษาอยู่นี้อีกหรือ และทั้ง ๙ ปริจเฉทนี้ จะศึกษากันนานสักเท่าใด ?

ก. ก็ยากไม่ใช่เล่นเลยทีเดียว ท่านผู้หนึ่งเคยไปศึกษาวิชาทหารฝ่ายเทคนิคอยู่ในประเทศเยอรมัน ครั้นกลับมาเมืองไทย มาลองศึกษาพระอภิธรรมเข้าก็บ่นว่า พระ

อภิธรรมเรียนยากกว่าวิชาทหารฝ่ายเทคนิค ทั้ง ๆ ที่ต้องพูดต้องเรียนเป็นภาษาเยอรมันหลายเท่า แต่หลานไม่ต้องตกใจ ขอให้ตั้งใจจริง ๆ เถิด หนีไปไหนไม่พ้นแน่ ลุงก็พยายามที่จะให้ศึกษาได้ง่าย ๆ อย่างเต็มความสามารถ สำหรับการศึกษาธรรมข้อนี้ เป็นการศึกษาธรรมขั้นสูงที่สุด ประเสริฐที่สุด ว่าด้วยเรื่องของชีวิตทั้งสิ้น ซึ่งวิชาการทางโลกหาได้มีไม่ ดังนั้น การศึกษาจึงไม่ง่ายนัก แต่อย่างไรก็ดี เมื่อลงมือศึกษาแล้วก็จะเกิดกุศลมาก ทำให้มีสติปัญญา ทำลายมิจฉาทิฏฐิ คือทำลายความเห็นผิดในเรื่องของชีวิตไปเรื่อย ๆ และจะได้ทราบถึงการปฏิบัติมรรค ๘ อันได้แก่หนทางเดิน ที่จะไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ถูกต้อง จึงนับว่าเป็นประโยชน์อันมหาศาล ไม่มีวิชาการใดเปรียบปาน นับตั้งแต่เริ่มต้นการศึกษาเป็นต้นไปทีเดียว

ส่วนการที่หลานถามว่า จะศึกษากันนานสักเท่าใดจึงจะจบ ๙ ปริจเฉทนั้น ตอบยาก ลุงขอบอกหลานว่ายากที่จะกำหนด แต่พอจะให้หลานเทียบเคียงได้ว่า ลุงบรรยายอยู่ที่พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย ในพระบรมราชูปถัมภ์ นั้น ศึกษากันสัปดาห์ละ ๒ ชั่วโมง สัปดาห์ละครั้ง บัดนี้ย่างเข้าปีที่ ๕ แล้ว ก็ยังศึกษาถึงปริเฉทที่ ๗ เท่านั้นเอง แต่หลานไม่ต้องห่วง เริ่มตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป ความเร้นลับพิสดารของชีวิตก็จะค่อย ๆ คลี่คลายออกไปเป็นลำดับ หลานจะเบาใจ จะมีความสบาย คลายจากความทุกข์ลงทีละเล็กละน้อย ความกังวลห่วงใยชีวิตในแง่มุมต่าง ๆ หรือความขุ่นมัวเศร้าหมองเร่าร้อนใจ ก็จะลดลงไปเรื่อย ๆ ความแจ่มใสเบิกบานเหมือนมีชีวิตใหม่ก็จะเข้ามาแทนที่ และในที่สุดเมื่อเข้าใจเรื่องชีวิตบ้างพอสมควร เพียงศึกษาเข้าใจปริจเฉทหนึ่งปริจเฉทเดียวเท่านั้น ก็จะพอตัดสินปัญหาของชีวิตได้ว่า จะหันเหชีวิตไปในทิศทางใด ความรู้สึกนึกคิดทั้งหลายแต่เดิมก็จะเปลี่ยนแปลงไป ขอให้หลานเริ่มสังเกตดูตัวเองเอาไว้ตั้งแต่บัดนี้ แล้วก็จะเห็นความจริงตามที่ลุงกล่าวมา

ป. คุณลุงขอรับ อภิธรรมมัตถสังคหะที่ท่านอนุรุทธาจารย์รจนาขึ้นมาจากพระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์นั้น มี ๙ ปริจเฉทด้วยกัน ถ้าคุณลุงจะได้แสดงย่อ ๆ พอให้ได้เห็นเป็นแนวทางบ้างก็จะดี ว่าปริจเฉทไหนเราเรียนกันด้วยเรื่องอะไร เหมือนคุณลุงจะพาผมท่องเที่ยวไปในหนทางอันไกล ให้ผมทราบเสียบ้างว่า ในระหว่างการเดินทางนั้นผมจะ

ได้พบกับอะไร มีอะไรบ้างที่น่าตื่นเต้นเร้าใจหรือน่าที่จะท่องเที่ยวไป และที่ปลายของหนทางนั้นมีอะไรเป็นพิเศษ ที่ควรแก่การเดินทางที่ต้องเสียเวลา แล้วก็ยังจะต้องผ่าความลำบากด้วย ผมอยากจะทราบว่าการเดินทางในครั้งนี้ จะให้ผมคุ้มค่ากันหรือไม่ประการใด

ถ. หลานถามมาดังนี้ ก็นับว่าดี เป็นการสมควรอย่างยิ่ง แต่ก่อนอื่นลุงจะขอยกบาลีในเรื่องของพระอภิธรรมขึ้นมาอ้าง เพื่อให้หลานได้ทราบว่า นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว ผู้ใดใครอื่นจะค้นคว้าหาความรู้ดังที่แสดงอยู่ในพระอภิธรรมไม่ได้เลย ด้วยเหตุนี้ ลุงจึงว่าเป็นเรื่องลึกซึ้ง ท่านพระอรรถกถาจารย์แสดงไว้ในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

"อภิธมฺโม นาม น อญฺญสํ วิสโย สพฺพญฺญุตฺตพุทฺธานํ เยว วิสโย เตสํ วเสน เทเสตพฺพเทสนา"

แปลว่า ที่ชื่อว่าพระอภิธรรม เพราะไม่ใช่วิสัยของผู้อื่น เป็นวิสัยแห่งพระสัพพัญญูของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น และเป็นการแสดงพระอภิธรรมที่ปรากฏขึ้นได้ก็โดยอำนาจแห่งพระสัพพัญญูของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทั้งหลายนั่นเอง

ในเรื่องนี้ ลุงก็ขอให้หลานได้ศึกษาต่อไปสักพักหนึ่ง แล้วก็จะเห็นว่า เรื่องของชีวิตอันลึกซึ้งจากพระอภิธรรมปิฎกนั้น คนที่มีกิเลสทั้งหลายไม่มีผู้ใดเลยที่จะมีปัญญาเขียนขึ้นมาได้ด้วยตนเอง

ที่หลานจะได้ศึกษาชื่อว่าพระอภิธรรมมัตถสังคหะนั้น รจนาขึ้นโดยท่านพระอนุรุทธาจารย์ แท้จริงก็คือ พระอภิธรรมปิฎกทั้ง ๗ คัมภีร์นั่นเอง แต่ท่านได้แสดงย่อลงมาแล้วลำดับเรื่องให้เหมาะสมที่จะศึกษา เอาที่เห็นสมควรมาวางเป็นพื้นฐานรองรับกันขึ้นไป นับได้ว่าผู้ศึกษาทั้งหลายเป็นหนี้บุญคุณของท่านมิใช่น้อยเลย

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ก็ยังมีผู้ที่มีชื่อเสียงดีในทางธรรม แต่ไม่ได้ศึกษาพระอภิธรรมบางท่านได้แสดงเอาไว้ว่า พระอภิธรรมนั้นได้มีท่านผู้หนึ่งได้รจนาขึ้น เมื่อประมาณ ๙๐๐ ปีมานี้เอง เมื่อมีผู้รจนาขึ้นมาดังนี้แล้ว พระอภิธรรมจึงมิได้เป็นพุทธพจน์ เป็นการแต่งขึ้นมาภายหลังจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสิ้นพระชนม์ ๑,๐๐๐ กว่าปีมานี่เอง

ท่านที่กล่าวนี้ ท่านยังไม่เคยได้ศึกษาพระอภิธรรมมาก่อนเลย ทั้งพระอภิธรรมก็มีหลักของสภาวะลึกซึ้งอย่างเหลือเกิน มิหนำซ้ำยังมีตัวเลขเข้าควบคุมอยู่ทุกหนทุกแห่ง

ยากที่จะศึกษาได้ด้วยตนเอง แปลจากบาลีออกมาเป็นภาษาไทยเท่านั้น ก็ไม่สามารถที่จะเข้าใจในเนื้อหาสาระได้จริง ๆ และกว้างขวางพอ ท่านศึกษาไม่เข้าใจก็เลยโมเมสรุปเอาง่าย ๆ ว่ามิใช่เป็นพุทธพจน์

ผู้ศึกษาพระอภิธรรมเข้าใจแล้ว ก็ย่อมจะทราบได้เป็นอย่างดีว่า ผู้รจนาพระอภิธรรมเมื่อประมาณ ๙๐๐ ปีมาแล้วนั้น คือ ท่านพระอนุรุทธาจารย์ ผู้ซึ่งเป็นชาวลังกา ผู้มีความสามารถมากในพระอภิธรรม ท่านได้ร้อยกรองออกมาจากพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ ให้เป็นหมวดหมู่ เรียกชื่อว่าอภิธรรมมัตถสังคหะ แบ่งเป็น ๙ ปริจเฉท เพื่อให้ประชาชนทั้งหลายได้ศึกษาสะดวกขึ้น

ลุงก็กำลังเพียรพยายามอย่างยิ่งยวด เพื่อทำหนังสือชื่อเรื่อง ความมหัศจรรย์ของชีวิต ตามบทสนทนากันกับหลานด้วยหวังว่า จะให้เป็นโรงเรียนเคลื่อนที่ออกสู่ประชาชนถึงบ้านถึงเรือน ให้ประชาชนได้ศึกษากันได้ทั่วไป ไม่ว่าในบ้านในเมือง หรือในป่าในเขาให้ผู้ศึกษาถึงกับตื่นตะลึงพร้อมกับร้องอุทานว่า ชีวิตของเรานี้ ช่างน่าอัศจรรย์อย่างเหลือเกิน ชีวิตของเรานี้ช่างน่าศึกษายิ่งกว่าวิทยาการใด และไม่มีผู้ใดใครอื่นอีกแล้ว ที่จะแสดงได้นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ไม่เสียทีที่เราได้เกิดขึ้นมาแล้วชาติหนึ่ง ได้ศึกษาเรื่องชีวิตแล้วมีความเข้าใจบ้างก่อนที่จะได้ตายไป

ผู้ใดศึกษาพระอภิธรรมพอมีความเข้าใจบ้างสักเล็กน้อย ก็จะไม่มีความสงสัยเลยว่า จะมีผู้ใดผู้หนึ่งสามารถเขียนพระอภิธรรมได้ ความเร้นลับลึกซึ้งเรื่องชีวิตที่ได้รับการศึกษาจากพระอภิธรรมนั้น จะสามารถตัดสินเอาได้ด้วยตนเองว่า เป็นพระสัพพัญญูหรือหาไม่ นอกจากนี้ผู้ศึกษาที่พอมีความเข้าใจทุกท่านก็จะทราบว่าอภิธรรมมัตถสังคหะทั้ง ๙ ปริจเฉท ที่กล่าวว่า พระอนุรุทธาจารย์แต่งขึ้นนั้น ก็มิได้แตกต่างกันเลยกับพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ แม้แต่ตัวเลขสักตัวหนึ่ง

ผู้กล่าวหาว่าพระอภิธรรมมิใช่พุทธพจน์ เป็นการแต่งขึ้นมาใหม่ประมาณได้ ๙๐๐ ปี ท่านยังมิได้เคยอ่านจริง ๆ เลย หรือคงอ่านมาบ้าง แต่ไม่มีความเข้าใจเลย เพราะคำประณามของพระอนุรุทธาจารย์ที่แสดงเอาไว้ ก็มีว่า

สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ

แปลความว่า ข้าพระพุทธเจ้า (อนุรุทธาจารย์) น้อมอภิวันทนาการองค์ผู้อุดมด้วยศีลาธิคุณ ไม่มีผู้เปรียบปาน พร้อมด้วยพระสัทธรรม และพระอริยสงฆ์ทั้งหลาย จักได้กล่าวคัมภีร์อันมีนามว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ หรือพระอภิธรรมย่อต่อไป

อภิธรรมมัตถสังคหะ ๙ ปริจเฉทนั้น ก็คือ

ปริจเฉท ๑ แสดงเรื่องจิตปรมัตถ์ ชื่อว่า จิตสังคหวิภาค เป็นการแสดงเรื่องจิตหรือวิญญาณ เช่น จิตหรือวิญญาณนั้น คืออะไร จิตหรือวิญญาณเกิดขึ้นมาได้อย่างไร มีการทำการงานกันอย่างไร และมีอำนาจหรือมีความสามารถทำอะไรได้บ้าง เป็นต้น

ปริจเฉท ๒ แสดงเรื่องเจตสิกปรมัตถ์ ชื่อว่า เจตสิกสังคหวิภาค เป็นการศึกษาเรื่องธรรมชาติที่เข้ามาปรุงแต่งจิตให้จิตเป็นไปต่าง ๆ เช่นให้ชอบใจ ไม่ชอบใจ รู้สึกเฉย ๆ หรือปรุงแต่งให้เป็นบาป มีความโลภ ความโกรธ ความหลง หรือปรุงแต่งให้เป็นบุญ คือไม่โลภ ไม่โกรธ และไม่หลง ตลอดจนศึกษาถึงว่าเมื่อจิตเกิดขึ้นมาแล้วแต่ละประเภทมีเจตสิกอะไรบ้างเข้ามาทำงานร่วมด้วยอย่างไร บาปบุญมากหรือน้อยประการใด หรือบาปบุญเกิดขึ้นไม่ได้ เป็นต้น

ปริจเฉท ๓ แสดงการรวบรวมต่าง ๆ ชื่อว่า ปกิณกสังคหวิภาค เป็นการศึกษาเรื่องจิตต่าง ๆ หลายเรื่อง เช่น การกระทำการงานต่าง ๆ ของจิตใจทั้งบาปและบุญ ตลอดไปจนถึงจิตที่ทำงานตามทวารคือประตูต่าง ๆ ในขณะที่กำลังตื่นอยู่ ในขณะที่กำลังหลับ กำลังตาย และในขณะที่ปฏิสนธิ คือ เกิดในชาติใหม่ เป็นต้น

ปริจเฉท ๔ แสดงเรื่องวิถี คือการทำงานของจิต ชื่อว่า วิถีสังคหวิภาค เป็นการแสดงให้ผู้ศึกษาทราบถึงวิธีทำงานของจิตใจ เช่น ในขณะเห็น ขณะได้ยิน หรือในขณะตายและเกิดเหล่านี้ จิตมีการงานทำโดยพิสดารอย่างไร และศึกษาตลอดไปจนถึงการงานของจิตที่มีกำลังอำนาจพิเศษของบางบุคคลที่มีความสามารถผิดกันกับบุคคลทั้งหลาย

ปริจเฉท ๕ แสดงเรื่องจิตพ้นวิถี ตลอดจนเรื่องราวที่เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กัน ชื่อ วิถีมุตตสังคหวิภาค จะได้ศึกษาถึงการปฏิสนธิของสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ มีสัตว์นรก เปรต อสุรกาย มนุษย์ เทวดา พรหม ว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร อะไรเป็นตัวการผลิตสร้างขึ้นมา มีความเป็นอยู่และเป็นไปประการใด

ปริจเฉท ๖ แสดงเรื่องรูปปรมัตถ์ และพระนิพพาน ชื่อว่า รูปสังคหวิภาค เรื่องนี้ก็เหมือนกับที่ศึกษากันในทางโลก คือ เรื่องสสารและพลังงาน ซึ่งในทางธรรมเรียกว่ารูป แต่เป็นรูปที่เกี่ยวข้องกับชีวิตอย่างลึกซึ้งที่จะหาศึกษาได้จากพระอภิธรรมนี้เท่านั้น จะได้เรียนรู้ถึงเรื่องรูป คือ ร่างกายของสัตว์ต่าง ๆ ว่ามันประชุมขึ้นมาได้อย่างไร อณูปรมาณูในพระพุทธศาสนา เล็กสักเท่าใด อะไรทำให้รูปต่าง ๆ เกิดขึ้นมาได้ รูปที่เป็นร่างกายของสัตว์ที่มีกายละเอียด ได้แก่สัตว์นรก เปรต อสุรกาย เทวดา ประชุมกันอย่างไร เกิดขึ้นและเป็นไปประการใดบ้าง จะได้ศึกษาเรื่องความเจริญความเสื่อมของรูปทั้งหลาย ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตทั่วไป และในตอนท้ายจะได้ศึกษาเรื่องนิพพานว่า คืออะไร ผู้ปฏิบัติได้พระนิพพานเป็นอารมณ์แล้วจะพ้นทุกข์ได้จริงหรือไม่

ปริจเฉท ๗ แสดงธรรมที่สงเคราะห์เข้าเป็น หมวด หมู่ รวมกัน ชื่อว่า สมุจจยสังคหวิภาค เป็นการศึกษาโดยรวบรวม หมวด หมู่ธรรมต่าง ๆ ตลอดจนพื้นฐานการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จะได้ศึกษาเรื่องหนทางเดินไปสู่พระนิพพานอันเป็นความพ้นทุกข์ได้ตลอดกาล

ปริจเฉท ๘ แสดงธรรมที่อุดหนุนซึ่งกันและกัน และบัญญัติธรรม ชื่อว่า ปัจจยสังคหวิภาค ผู้ศึกษาจะเข้าถึงเหตุผลในเรื่องของชีวิตต่าง ๆ แม้แต่ในเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิดว่า มีเหตุทั้งในชาตินี้และในชาติอดีตมาอุดหนุนได้อย่างไร ผู้ศึกษาจะคลายจากความสงสัยว่าสัตว์ที่เกิดอยู่ในภพภูมิต่าง ๆ นั้น มีกำลังอำนาจของเหตุปัจจัยสนับสนุนประการใดบ้าง จึงได้บังเกิดมีชีวิตขึ้นมาได้

ปริจเฉท ๙ แสดงธรรมที่เกี่ยวกับสมถะและวิปัสสนา ชื่อว่า กรรมฐานสังคหวิภาค ผู้ศึกษาจะได้ทราบถึงวิธีการปฏิบัติให้จิตตั้งอยู่ในความสงบไม่ฟุ้งซ่าน บังคับหรือข่มกิเลสมิให้เฟื่องฟู ซึ่งจะกระทำให้บังเกิดความสุข ความสงบเยือกเย็นใจ นอกจากนี้ยังจะได้ศึกษาเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งจะกระทำให้จิตเกิดปัญญามีความสามารถประหาณกิเลสให้ออกไปจากจิตใจได้โดยเด็ดขาด ได้มรรคผลนิพพานพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด พ้นจากทุกข์โดยเด็ดขาดสิ้นเชิง อันเป็นยอดปรารถนาของสัตว์ทั้งมวล

ตลอดเวลา ๔๕ พรรษา นับตั้งแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้แสดงพระธรรมคำสั่งสอนโปรดสัตว์ทั้งหลาย เพื่อให้พ้นไป

จากทุกข์นั้น เมื่อรวบรวมสงเคราะห์ก็แบ่งออกได้เป็น ๓ หมวดด้วยกัน เรียกว่าพระไตรปิฎก

หมวดที่ ๑ ได้แก่ พระวินัยปิฎก

หมวดที่ ๒ ได้แก่ พระสุตตันตปิฎก

หมวดที่ ๓ ได้แก่ พระอภิธรรมปิฎก

หมวดที่ ๑ พระวินัยปิฎกนั้น เป็นธรรมที่แสดงถึงระเบียบวินัย หรือข้อบังคับของพระภิกษุสงฆ์ เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยสวยงาม และเป็นการฝึกฝนจิตให้สะอาด เพื่อจะได้เอาไว้รองรับการปฏิบัติในขั้นสูง อันได้แก่หนทางเดินไปสู่มรรคผลนิพพาน ดังนั้น จึงมีการปรับโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดตามสมควร ในพระวินัยปิฎกนี้แยกออกเป็น ๕ คัมภีร์ด้วยกัน คือ

๑. คัมภีร์อาทิกัมมิกะ

๒. คัมภีร์ปาจิตติยะ

๓. คัมภีร์มหาวรรค

๔. คัมภีร์จุลวรรค

๕. คัมภีร์ปริวาร

หมวดที่ ๒ พระสุตตันตปิฎก เป็นธรรมที่แสดงถึงเรื่องอันเกี่ยวกับสัตว์กับบุคคล เรียกกันว่า สมมุติสัจจะ ซึ่งเป็นความจริง โดยสมมุติขึ้นของชาวโลก เพื่อให้สัตว์ทั้งหลายมีความประพฤติดีต่อกัน ให้สัตว์ทั้งหลายรู้จักบาปบุญคุณโทษ แล้วอยู่กันด้วยความสงบเรียบร้อย ปราศจากการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน และพระสุตตันปิฎกนี้ บางทีก็เรียกกันสั้น ๆ ว่า พระสูตร ซึ่งได้จำแนกออกเป็น ๕ นิกายด้วยกัน คือ

๑. ทีฆนิกาย

๒. มัชฌิมนิกาย

๓. สังยุตตนิกาย

๔. อังคุตตรนิกาย

๕. ขุททกนิกาย

พระวินัยกับพระสูตรนั้น ก็มีเรื่องราวสำคัญที่ควรจะศึกษามากเหมือนกัน เมื่อหลานเรียนพระอภิธรรมพอเข้าใจแล้ว จึงค่อยไปเรียนพระวินัยกับพระสูตรอีกทีหนึ่ง ก็จะมีความรู้กว้างขวางยิ่งขึ้น ดังนั้น ลุงจึงไม่ได้ขยายความออกไปเลยว่า พระวินัยกับพระสูตรนั้นมีอะไรเรียนกันบ้าง

สำหรับพระอภิธรรมปิฎกอันเป็นหมวดที่ ๓ เป็นปิฎกที่ประเสริฐสูงสุด ที่หลานกำลังจะศึกษานั้น ลุงก็ได้แผ้วถางนำทางมาพอให้หลานได้เห็นหน้าตาบ้างแล้ว ตั้งแต่ตอนต้น

ต่อจากนี้ไป หลานจะได้ศึกษาพระอภิธรรมมัตถสังคหะทั้ง ๙ ปริจเฉท เริ่มตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ เป็นต้นไป หลานจะได้ศึกษาไปเป็นลำดับ แต่ในชั้นต้นนี้ ก่อนที่จะได้ศึกษาโดยพิสดาร หลานจะต้องศึกษาเรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพานโดยย่อ ๆ ให้เข้าใจบ้างพอเป็นแนวทางเสียก่อน ทั้งนี้ก็เพื่อจะได้เอาไว้เป็นความรู้พื้นฐาน เพราะศึกษาหัวข้อใดก็มักจะเกี่ยวพันพาดพิงไปถึงหัวข้ออื่น ๆ เสมอ เช่น เมื่อพูดถึงเรื่องจิตแล้ว ก็อาจจะเกี่ยวพันไปจนถึงเจตสิก รูป หรือนิพพาน เป็นต้น ถ้าไม่ได้ทำความเข้าใจเอาไว้เสียบ้างแล้ว ก็จะทำให้ยุ่งยากแก่การศึกษาได้

ป. มีคำอยู่หลายคำเป็นภาษาบาลี แสดงไว้แต่เพียงคำแปลโดยแปลว่ากระไรเท่านั้น ถ้าคุณลุงจะได้ขยายความออกไปให้กว้างขวางสักหน่อยก็จะดี เช่น คำว่าอภิธรรม และคำว่าปรมัตถธรรม

ก. ลุงก็ได้ตั้งใจเอาไว้แล้วว่า จะอธิบายขยายความคำทั้งสองนี้ออกไปอีก เพราะเป็นหัวข้อ เป็นชื่อ จำเป็นที่จะต้องทำความเข้าใจเอาไว้ให้ดีสักหน่อยเสียก่อน

อภิ แปลว่า ยิ่ง. ประเสริฐ, หรือสูงสุด

ธรรม แปลว่า ธรรมชาติที่ทรงสภาพของตน

ปัญหาสำคัญอันยิ่งใหญ่ของสัตว์ทั้งหลาย ก็คือ "ความทุกข์" ไม่ว่าจะเกิดเป็นเปรต อสุรกาย สัตว์เดรัจฉาน มนุษย์ หรือเกิดเป็นเทวดา ก็มีปัญหาอยู่ประการเดียว คือ จะแก้ความทุกข์ของตน ตั้งแต่ทุกข์เล็ก ๆ น้อย ๆ เบ็ดเตล็ดไปจนถึงทุกข์ที่ยิ่งใหญ่ แล้วจะต้องแก้ไขตั้งแต่เกิดไปจนกว่าจะถึงแก่ความตาย

ในพระพุทธศาสนาพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไม่เหมือนศาสนา และศาสดาอื่นที่สอนถึงพระผู้เป็นเจ้ารวมทั้งการสร้างโลก และสัตว์ทั้งหลายที่ตายลงไปแล้วก็มิต้องเวียนว่ายตายเกิด

แม้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจะได้สอนว่า สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิดก็ดี พระองค์มิได้ทรงขอร้องให้ใครเชื่อ และมิได้เสนอแนะให้ใครๆ กระทำตามคำสั่งสอนนั้นโดยปราศจากเหตุผล แต่พระองค์ก็ได้ให้หลักการและเหตุผลพร้อมบริบูรณ์ ทั้งยังมีบทพิสูจน์รวมอยู่ด้วย จึงสามารถท้าทายผู้มีปัญญาทั้งหลายให้เข้ามาค้นคว้าหาความจริง ให้ทุกๆ คนได้มีอิสระในความคิดอ่านที่จะเชื่อหรือไม่ จะทำตามคำสอนหรือไม่ ก็ตามแต่ใจ

พระองค์ทรงสั่งสอนว่า สัตว์ทั้งหลายต้องเวียนว่ายตายเกิด และเกิดขึ้นมาแล้วจนนับจำนวนไม่ถ้วนครั้งจนวิวัฒนาการขึ้นมาเป็นมนุษย์ เมื่อรวมความเกิดแล้ว กระดูกของทุกๆ ชาติที่เกิดมาจะกองเป็นภูเขาใหญ่ และน้ำตาของสัตว์ทั้งหลายนั้นเล่ารวมกันเข้าแล้วก็ราวกับน้ำในมหาสมุทร

แต่ละชาติที่ได้เกิดขึ้นมา ก็ต้องแก้ปัญหาให้แก่ตัวเองอยู่ตลอดไป หยุดไม่ได้เลย บางครั้งก็ต้องผจญต่อทุกข์โศกโรคภัยอย่างสุดแสนที่จะทนทานได้ บางคราวก็ต้องดิ้นรนขวนขวายอย่างเต็มความสามารถ เพื่อให้ตัวอยู่รอดและปลอดภัย แม้จะเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอย่างแสนจะทารุณ แม้ว่าจะเศร้าโศกเสียใจร้องไห้จนน้ำตาแทบจะเป็นสายเลือด และแม้จะต่อสู้ชีวิตมาอย่างทรหดอดทนยิ่งยวดประการใด ก็หนีความแก่และความเจ็บป่วยและความตายไปไม่พ้น จะต้องเจ็บ จะต้องแก่ จะต้องตายอย่างแน่นอน และเมื่อได้ตายลงไปแล้ว ก็หาสาระแก่นสารอะไรมิได้ ไม่มีอะไรเลยแม้สักเท่าละอองธุลีที่จะติดมือไป ไม่มีอะไรเลยที่จะเอาไปได้ นอกจากกำมือเปล่าๆ

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงทรงสอนว่า ความเกิดเป็นทุกข์ มีชีวิตขึ้นมาแล้วเป็นทุกข์ เกิดขึ้นมาแล้วมีชีวิตขึ้นมาแล้วจะไม่มีความทุกข์ จะไม่ต้องแก้ปัญหาก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นถ้ามิได้เกิดขึ้นมาหรือไม่มีชีวิตขึ้นมาเสียเลยแล้ว จะเอาความทุกข์มาแต่ไหน ก็ไม่ต้องแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตอีกต่อไป ก็จะได้ชื่อว่าเป็นความสุขอันสถาพร และตลอดกาลนิรันดร

คำว่า อภิ แปลว่าประเสริฐ หรือสูงสุดนั้นก็ได้แก่วิทยาการที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิต ซึ่งจะหาวิทยาการใดมาเปรียบปานไม่ได้เลย เพราะการศึกษาเรื่องของชีวิตเสียให้เข้าใจก็ย่อมจะแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตได้ จะได้เดินไปในหนทางที่พ้นจากทุกข์โศกโรคภัยทั้งปวง ไม่ต้องมาเวียนเกิดเวียนตายแล้วได้รับความผาสุกตลอดกาลนิรันดร

หลานเห็นหรือไม่ หนทางพ้นจากความทุกข์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นแตกต่างกับที่บุคคลทั้งหลายเข้าใจเพียงใด มีผู้ใดบ้างหรือไม่ที่จะสอนเรื่องของชีวิตให้เราเข้าใจได้ มีผู้ใดอีกหรือที่จะสามารถนำพาเราไปในหนทางที่พ้นจากพระยามัจจุราชถามหาได้ตลอดไป

ส่วนคำว่า ธรรมะ นั้น หมายถึงธรรมชาติที่ทรงสภาพของตน ธรรมชาติที่ทรงสภาพของตน ก็ได้แก่ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง หรืออะไรก็ตามมีความเป็นไปอย่างไรมันก็จะเป็นไปอย่างนั้น มันจะไม่มีวันผันแปรกลับกลอกหรือเปลี่ยนแปลงไม่ว่าในเวลานี้หรือเวลาไหน ไม่ว่าจะเป็นในอดีตอันไกลแสนไกลหลายหมื่นหลายแสนปีมาแล้ว หรือจะเป็นในอนาคตอีกหลายหมื่นหลายแสนปีต่อไปข้างหน้า ทั้งไม่เลือกด้วยว่าจะเป็นในโลกนี้หรือโลกอื่นในจักรวาลนี้หรือจักรวาลอื่นใดทั้งสิ้น

ถ้าลุงพูดเช่นนี้ทำให้หลานเข้าใจยาก ลุงก็จะขอซักถามหลานเพื่อให้เข้ามาสู่เรื่องราวนี้ให้ใกล้ชิดยิ่งขึ้น อาจจะช่วยให้หลานคลายความหนักใจลงได้บ้าง

หลานลองคิดดูทีหรือว่า ที่พูดกันอยู่เสมอ ๆ โดยทั่วไปว่า ความจริง ความจริงนั้นคืออะไร

ป. คุณลุงถามขึ้นมาเป็นคำถามง่าย ๆ แต่ก็คงจะตอบลำบากไม่ใช่เล่น แม้ว่าผมจะมีความเข้าใจดีในเรื่องนี้ แต่ที่จะสรรหาถ้อยคำออกมาเป็นคำตอบ ผมก็จำเป็นจะต้องคิด

ความจริงก็คือ ไม่ใช่เป็นเรื่องเท็จ หรือ

เป็นเรื่องที่สามารถพิสูจน์ได้ หรือ

เป็นเรื่องที่ไม่มีผู้ใดหักล้างทำลายว่า ไม่เป็นความจริงได้

ก. หลานตอบมาก็นับว่าถูกต้องพอใช้ แต่ไม่แจ่มกระจ่างแล้วเด็ดขาดเพียงพอถ้าว่าโดยหลักของพระอภิธรรมแล้ว ก็นับว่ายังห่างกันอยู่มาก ทั้งนี้ ก็เพราะหลานมิได้แยกแยะออกไปว่า มันเป็นความจริงในเรื่องอะไรเสียก่อน แล้วเป็นความจริงของใครกัน จึงไม่ทราบว่า จริงชนิดไหน แล้วใครเล่าที่จะเป็นผู้ตัดสินว่ามันเป็นความจริง คนไทยว่า เป็นความจริง แขกหรือฝรั่ง อาจจะว่าไม่จริงก็ได้ หรือคนทั้งหลายว่าเป็นความจริง แต่สัตว์เดรัจฉานก็มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รับรู้เหมือนกับคนเหมือนกัน แต่มันหาได้ร่วมการตัดสินทั้งหมดว่าเป็นความจริงเหมือนกับคนไม่

ตามหลักของพระอภิธรรมนั้น ผู้ศึกษาจะต้องแยกความจริงออกเป็นสองเสียก่อน คือ

๑. <u>สมมุติสัจจะ</u> ความจริงโดยสมมุติขึ้น

๒. <u>ปรมัตถสัจจะ</u> ความจริงโดยแท้จริง

ที่เรากล่าวว่า "ความจริงนั้น" ใครเป็นผู้ตัดสินเล่า

ผู้ใดใครอื่นที่ไหนเล่าที่จะตัดสินได้ นอกจากสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้น ที่จะตัดสินว่าอะไรจริงแท้แน่นอน และอะไรจริงไม่แท้แน่นอน

๑. <u>สมมุติสัจจะ</u> เป็นความจริงโดยสมมุติขึ้นของคนกลุ่มหนึ่ง หรือหมู่หนึ่งเท่านั้น คนกลุ่มหนึ่งหรือหมู่หนึ่งนั่นเอง หรือผู้สมมุติมันขึ้น เพื่อให้การพูดถึงเป็นที่เข้าใจกันได้ คนอื่นทั้งหลายนอกนั้นไม่เข้าใจ ไม่ได้มาร่วมการสมมุติด้วยจึงไม่อาจจะตัดสินว่ามันเป็นความจริงได้

เราสมมุติเรียกกันว่า พ่อ แม่ ภรรยา สามี บุตร ธิดา ก็เป็นที่เข้าใจกันของคนในกลุ่มหรือในหมู่ของเรา ว่าหมายถึงอะไร แต่คนที่อยู่ตามชายแดน หรือคนที่อยู่ในต่างประเทศ เช่น แขกหรือฝรั่ง เขาหาได้มาร่วมสมมุติกับเราด้วยไม่ จึงไม่ทราบความหมายว่า พ่อ แม่ ภรรยา สามี บุตร ธิดา นั้นคืออะไร

เราสมมุติโดยตั้งชื่อ ว่าหญิง ว่าชาย ว่านายแดง นายดำ สุนัขตัวดำ ๆ เราก็เรียกชื่อมันว่าเจ้าหมี และสุนัขด่างชื่อว่าเจ้าด่าง คนอื่น ๆ เขามิได้มาสมมุติกับเราด้วยเขาก็ไม่ทราบว่ากระไร

เราสมมุติว่าต้นไม้ ว่าพื้นดิน ว่าบ้าน ว่าเรือน ว่าสีขาว สีแดง แต่ฝรั่งหรือแขกเขาก็เรียกของเขาไปอีกอย่างหนึ่ง หาได้เรียกอย่างเราไม่ เขาฟังเราแล้วเขาก็ไม่เข้าใจ เป็นการสมมุติขึ้นสำหรับเราเท่านั้นเอง

ตัวอย่างทั้งหลายดังที่ยกขึ้นมาทั้งหมดก็ล้วนแต่เป็นความจริงทั้งนั้น ใครเล่าจะปฏิเสธว่ามิได้เป็นความจริง แต่เป็นความจริงที่สมมุติขึ้น เมื่อเรียกกันขึ้นมาในหมู่ในพวกมันก็มี ถ้าไม่เรียกไม่ขานมันก็ไม่มีอะไร

๒. ปรมัตถสัจจะ เป็นความจริงแท้แน่นอน โดยไม่ต้องให้มีใครตั้งชื่อไม่ต้องให้มีใครสมมุติเรียกชื่อ ความจริงจะปรากฏแก่ใจของสัตว์ทั้งหลายไม่เลือกว่าจะเป็นมนุษย์สัตว์เดรัจฉาน ทั้งไม่เลือกกาล และไม่เลือกสถานที่ คือไม่ว่าเวลาไหน และไม่ว่าที่ไหนทั้งนั้น มันเป็นความจริงอย่างไร มันก็จะประกาศกับใจของสัตว์ทั้งหลายอย่างนั้น สัตว์ทั้งหลายจะยอมรับนับถือความจริงนั้นเหมือน ๆ กันหมด คือ ไม่ว่ามนุษย์ที่เกิดอยู่บนส่วนใดของโลกหรือแม้แต่สัตว์เดรัจฉานก็ตาม

ป. คุณลุงขอรับ เรื่องของปรมัตถสัจจะนี้ออกจะแปลกดี คุณลุงจะเอาอะไรมาว่าเป็นความจริง แล้วจะให้สัตว์ยอมรับนับถือความจริงนั้น เหมือน ๆ กันไปทั้งหมดจะได้หรือ

ก. ต้องได้ซีหลาน จะต้องได้อย่างแน่นอน แต่ก่อนที่หลานจะได้ทำความเข้าใจจะขอถามหลานสักหน่อยก่อน เมื่อลุงเอาเข็มไปแทงที่ตัวของหลาน หลานจะรู้สึกอย่างไร

ป. ผมก็รู้สึกเจ็บ

ก. ถ้าลุงเอาเข็มไปแทงเด็กเล็ก ๆ ที่นอนอยู่ในเบาะที่ยังพูดไม่เป็น หรือเอาเข็มไปแทงฝรั่ง แทงแขก หรือแทงคนป่าในกาฬทวีป เขาจะไม่เจ็บเลยกระมัง

ป. เขาก็จะต้องเจ็บขอรับ

ก. ถ้าเช่นนั้น ลุงเอาเข็มไปแทงสัตว์เดรัจฉาน เช่น แมว สุนัข ช้าง ม้า วัว ควาย มันจะรู้สึกเจ็บหรือไม่

ป. มันก็จะรู้สึกอย่างแน่นอน

ก. ความรู้สึกเจ็บของคนทั้งหลาย ไม่ว่าชาติใดภาษาใด หรือความรู้สึกเจ็บของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ มันไม่ "เจ็บ" เหมือนกันดอกหรือ แล้วจำเป็นจะต้องพูดออกมาเป็นเสียงด้วยหรือไม่ว่า "เจ็บ"

ป. ไม่ต้องพูดเลยขอรับ คนทั้งหลายไม่ว่าชาติใดภาษาใด หรือสัตว์เดรัจฉานตัวไหน ต่างก็รู้สึกเจ็บเหมือนกันทั้งนั้น ปรมัตถนี่แปลกจริง ๆ

ก. มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานที่เกิดขึ้นมาแล้วในอดีตอันไกลแสนไกล และที่จะเกิดในอนาคตที่นับเวลาไปไม่ไหว และแม้จะเกิดอยู่ในจักรวาลใด ๆ ขอให้มีประสาทกายที่จะรับสัมผัสได้ ขอให้มีเข็มเข้าไปทิ่มแทงเอา ก็จะมีความรู้สึกเจ็บเหมือน ๆ กันหมดทั้งนั้น ไม่ต้องพูด ไม่ต้องออกเสียง หรือไม่ต้องทำกิริยาอาการใด ๆ เลยก็ได้ เพราะความรู้สึกมันเกิดขึ้นมาจากทางใจ

ตามตัวอย่างนี้ หลานก็จะเห็นได้ว่า ถ้าความรู้สึกที่เกิดขึ้นมามันไม่มีสภาวะมันมิได้เป็นปรมัตถแล้ว สัตว์ทั้งหลายจะประกาศความรู้สึกออกมาเหมือน ๆ กันได้อย่างไร ซึ่งต่างกับธรรมชาติที่เป็นบัญญัติ ที่สมมุติพูดกันขึ้นมา เช่นคำพูดที่ว่า "เจ็บ" นั้น รู้เฉพาะคนไทย คนต่างภาษาก็พูดกันไปอีกอย่างหนึ่ง และสัตว์เดรัจฉานก็ไม่ได้ใช้คำพูดนี้

ความรู้สึก "เจ็บ" ของสัตว์ทั้งหลาย จึงเป็นความจริงปรมัตถ สัตว์ทั้งหลายเป็นผู้รับรองความจริงนี้

ถ้อยคำที่พูดว่า "เจ็บ" จึงเป็นสมมุติ ที่สัตว์ทั้งหลายเอ่ยอ้างอิงถึง เพื่อให้เข้าใจกันเท่านั้น เป็นสมมุติที่มีปรมัตถรับรองเฉพาะเพื่อเข้าใจกัน หรือตั้งชื่อเอาไว้ เพื่อจะได้ใช้พูดกันให้รู้เรื่อง

เรื่องความจริงอันเป็นสมมุติ กับความจริงอันเป็นปรมัตถตามที่ลุงได้อธิบายพร้อมทั้งยกตัวอย่างขึ้นมาให้ฟังแล้ว หลานเห็นว่าเป็นอย่างไร มีข้อข้องใจอะไรอยู่อีกก็ซักถามได้

ป. ผมได้พิจารณาไปตามที่คุณลุงอธิบายมา ก็พอจะจับเหตุผลได้ และก็ได้รับความประหลาดใจที่ไม่เคยได้ยินได้ฟังเช่นนี้มาแต่ก่อนเลย ผมยอมรับว่าผมไม่อาจจะคัดค้านเหตุผลในความจริงทั้งสองประการนี้ได้ แต่คุณลุงยกตัวอย่างขึ้นมาให้ฟังตัวอย่างเดียวเท่านั้น ถ้ามีอีกหลาย ๆ ตัวอย่างก็จะดี

ก. ได้ซีหลาน แต่จะต้องเป็นการตอบคำถามบ้าง ไม่ใช่ลุงอธิบายไปฝ่ายเดียว

เมื่อสัตว์ทั้งหลายโดนไฟจี้เข้า ต่างก็จะมีความรู้สึก "ร้อน" เหมือน ๆ กัน หลานลองตอบมาดูทีหรือว่า อะไรเป็นปรมัตถ อะไรเป็นบัญญัติหรือสมมุติขึ้น

ป. ความรู้สึกร้อน เป็นปรมัตถสัจจะ ความจริงแท้ มีสภาวะรับรองความจริงนั้น แต่คำพูด หรือตัวหนังสือที่ว่า "ร้อน" นั้น เป็นบัญญัติหรือเป็นสมมุติสัจจะ สมมุติพูดเพื่อให้เข้าใจกันเฉพาะคนกลุ่มที่เข้าใจกันได้เท่านั้น

ก. ความรู้สึก "เห็น" นั้นไม่ใช่เกิดขึ้นมาลอย ๆ หากแต่ต้องมีเหตุมาประชุมกัน เหตุที่มาประชุมกันเพื่อให้เกิดความรู้สึกที่เรียกว่า "เห็น" นั้นก็คือ

๑. รูปารมณ์ อันได้แก่คลื่นของแสงที่มากระทบตา

๒. อาโลกะ อันได้แก่แสงสว่าง

๓. จักขุปสาทะ ได้แก่ประสาทตา

๔. จิต หรือวิญญาณ ตัวการที่ก่อให้เกิด "รู้"

เมื่อเหตุ ๔ ประการนี้มาประชุมพร้อมกันแล้ว ความรู้สึก "เห็น" ก็จะเกิดขึ้น จะห้ามไม่ให้เห็นไม่ได้เลยเป็นอันขาด แต่ถ้าเหตุทั้ง ๔ ประการนี้ขาดไปแม้เหตุใดเหตุหนึ่ง หรือหลายเหตุก็ดี จะไม่มีการเห็นเลยอย่างแน่นอน ใครจะดลบันดาลอย่างไรก็ไม่ได้เลย

ขอให้หลานตอบมาว่า "เห็น เป็นปรมัตถสัจจะ หรือสมมุตสัจจะเพราะเหตุใด

ป. ความรู้สึก "เห็น" ของสัตว์ทั้งหลายเป็นปรมัตถสัจจะ เป็นความจริงแท้ มีสภาวะรับรองความจริงนั้น สัตว์ทั้งหลายมีตาก็จะเห็นได้ทั้งนั้น แต่คำพูดว่า "เห็น" หรือตัวหนังสือว่า "เห็น" นั้น เป็นสมมุติสัจจะ เพราะสมมุติพูดกันขึ้นมาเพื่อจะให้เข้าใจกันเท่านั้น

ก. ดีแล้วหลาน ขอให้ลองตอบดูอีกสักครั้งกับตัวอย่างที่ลุงจะให้ใหม่ หลานได้ยินเสียงอะไรบ้างไหมในขณะนี้

ป. ได้ยินขอรับ เสียงวิทยุเปิดเพลงเขมรไทรโยก

ก. ได้ยินเสียงเพลงเขมรไทรโยก อะไรเป็นปรมัตถสัจจะ อะไรเป็นสมมุติสัจจะ ขอให้แยกตอบมาให้หมดทุกคำ

ป. ความรู้สึกได้ยิน เป็นปรมัตถสัจจะ

คำว่าเพลงเขมรไทรโยก เป็นสมมุติสัจจะ

ก. นับว่าหลานมีความเข้าใจได้เร็วดี หวังว่าต่อไปคงจะเรียนปรมัตถธรรมได้ในขั้นละเอียด

พระอภิธรรมนั้นเป็นธรรมอันประเสริฐ มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับเรื่องของชีวิต และเป็นปรมัตถสัจจะ คือ เป็นความจริงอันแท้จริง เป็นคำสอนที่ไม่มีวันจะผันแปรกลับกลอก แม้เวลานี้จะล่วงเลยมาถึง ๒๕๐๐ ปีเศษแล้ว ก็ยังรอคอยผู้มีความรู้มาก ๆ มีเหตุผลดี ๆ ที่จะมาพิสูจน์หาความจริงอยู่เสมอ แต่ก็แน่ละ จะต้องมีสมมุติสัจจะ คือ ความจริงโดยสมมุติเข้ามาอธิบาย หาไม่แล้วก็จะศึกษาไม่ได้เลย เช่น จิตใจนั้นเป็นธรรมชาติที่ "รู้" คือ เห็นหรือได้ยิน หรือนึกคิด เป็นต้น ใคร ๆ ก็เกิดความรู้หรือรู้สึกได้ แต่การที่เกิดความรู้หรือรู้สึกนั้นเป็นเนื้อความ คือ ปรมัตถสัจธรรมภายใต้ชื่อ คือ พระอภิธรรม แต่คำว่าจิตหรือวิญญาณนั้น เป็นสมมุติสัจจะสมมุติขึ้นมาเพื่อความเข้าใจกัน

ลุงก็ได้นำทางให้หลานมาก็พอสมควรแล้ว ต่อจากนี้ไปจะเข้าบทศึกษาจริง ๆ เสียทีขอให้หลานดูแผนผังปรมัตถธรรม ทั้งจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ก็จะเห็นได้ว่ามีความสลับซับซ้อนกันอย่างไร ทั้งมีตัวเลขประเภทต่าง ๆ ควบคุมมากมาย แต่ยังไม่ต้องจำหรือจะต้องเข้าใจจริง ๆ เมื่อหลานค่อย ๆ เรียนไปแล้วพอสมควร จึงค่อยกลับมาค้นใหม่

เมื่อน้ำขุ่นมัว ไม่ใส บุคคลย่อมไม่แลเห็นหอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทราย และฝูงปลา ฉันใด บุคคลก็ย่อมไม่เห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ฉันนั้น

เมื่อน้ำไม่ขุ่นมัว ใสบริสุทธิ์ บุคคลย่อมแลเห็นหอยกาบ หอยโข่ง กรวด ทราย และฝูงปลา ฉันใด เมื่อจิตไม่ขุ่นมัว บุคคลย่อมเห็นประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่น ฉันนั้น.

(๔๒/๘๕ อนภิรติชาดก)

แผนผังปรมัตถธรรม

ปรมัตถธรรม

- สังขต
  - นาม
    - จิต = ๘๙
      - โลกียะ (๘๑)
        - กามาวจรจิต (๕๔)
          - อโสภณะ ๓๐
          - โสภณะ ๒๔
        - มหัคคตจิต (๒๗)
          - รูปาวจร ๑๕
          - อรูปาวจร ๑๒
      - โลกุตตระ (๘)
        - มรรคจิต ๔
        - ผลจิต ๔
    - เจตสิก = ๕๒
      - อัญญสมานา (๑๓)
        - สัพพจิตตสาธารณะ ๗
        - ปกิณณกะ ๖
      - อกุสล (๑๔)
        - โมจตุกะ ๔
        - โลติกะ ๓
        - โทจตุกะ ๔
        - ถีทุกะ ๒
        - วิจิกิจฉา ๑
      - โสภณ (๒๕)
        - โสภณสาธารณะ ๑๙
        - วิรตี ๓
        - อัปปมัญญา ๒
        - ปัญญา ๑
  - รูป = ๒๘
    - มหาภูตรูป ๔
    - อุปาทายรูป (๒๔)
      - ปสาทรูป ๕
      - โคจรรูป ๔
      - ภาวรูป ๒
      - หทยรูป ๑
      - ชีวิตรูป ๑
      - อาหารชรูป ๑
      - ปริจเฉทรูป ๑
      - วิญญัติรูป ๒
      - วิการรูป ๓
      - ลักขณรูป ๔
- อสังขต .... นิพพาน ๑

ปรมัตถธรรม – –
- จิต ... ... ๘๙ หรือ ๑๒๑
- เจตสิก ๕๒
- รูป ๒๘
- นิพพาน ๑

จิตอย่างย่อโดยภูมิ – –
- กามาวจรจิต ๕๔
- รูปาวจรจิต ๑๕
- อรูปาวจรจิต ๑๒
- โลกุตตรจิต ๘

= ๘๙

จิตอย่างพิสดารโดยโลก –
- โลกียะ ๘๑
- โลกุตตระ –
  - กุสล ๒๐
  - วิบาก ๒๐

= ๑๒๑

จิต - (= ๘๙)

- กามาวจรจิต (๔๕)
  - อกุสลจิต (๑๒)
    - โลภมูล ๘
    - โทสมูล ๒
    - โมหมูล ๒
  - อเหตุกจิต (๘๑)
    - อกุสลวิบาก ๗
    - กุสลวิบาก.... .... ๘
    - กิริยา ๓
  - กามาวจรโสภณจิต (๒๔)
    - กามาวจรกุสล ๘
    - กามาวจรวิบาก.... ๘
    - กามาวจรกิริยา.... ๘
- มหัคคตจิต (๒๗)
  - รูปาวจรจิต (๑๕)
    - รูปาวจรกุสล ๕
    - รูปาวจรวิบาก ๕
    - รูปาวจรกิริยา ๕
  - อรูปาวจรจิต (๑๒)
    - อรูปาวจรกุสล ๔
    - อรูปาวจรวิบาก ๔
    - อรูปาวจรกิริยา ๔
- โลกุตตรจิต (๘)
  - โลกุตตรกุสล ๔
  - โลกุตตรวิบาก ๔

- **เจตสิก** — ๒๕
  - อัญญสมานาเจตสิก — ๑๓
    - สัพพจิตตสาธารณเจตสิก — ๗
      - ผัสสะ …. …. …. ๑
      - เวทนา …. …. …. ๑
      - สัญญา …. …. …. ๑
      - เจตนา …. …. …. ๑
      - เอกัคคตา …. …. ๑
      - ชีวิตินทรีย์ …. …. ๑
      - มนสิการ …. …. ๑
    - ปกิณณกเจตสิก …. …. — ๖
      - วิตก …. …. …. ๑
      - วิจาร …. …. …. ๑
      - อธิโมกข์ …. …. ๑
      - วิริยะ …. …. …. ๑
      - ปีติ …. …. …. ๑
      - ฉันทะ …. …. …. ๑
  - อกุศลเจตสิก — ๑๔
    - โมจตุกเจตสิก …. …. — ๔
      - โมหะ …. …. …. ๑
      - อหิริกะ…. …. …. ๑
      - อโนตตัปปะ …. ๑
      - อุทธัจจะ …. …. ๑
    - โลติกเจตสิก …. …. — ๓
      - โลภะ …. …. …. ๑
      - ทิฏฐิ …. …. …. ๑
      - มานะ …. …. …. ๑
    - โทจตุกเจตสิก …. …. — ๔
      - โทสะ …. …. …. ๑
      - อิสสา …. …. …. ๑
      - มัจฉริยะ …. …. ๑
      - กุกกุจจะ …. …. ๑
    - ถีทุกเจตสิก …. …. — ๒
      - ถีนะ …. …. …. ๑
      - มิทธะ …. …. …. ๑
    - วิจิกิจฉาเจตสิก …. — ๑
      - วิจิกิจฉา …. …. ๑ =
  - โสภณเจตสิก — ๒๕
    - โสภณสาธารณเจตสิก.. — ๑๙
      - สัทธา …. …. …. ๑
      - สติ …. …. …. ๑
      - หิริ …. …. …. ๑
      - โอตตัปปะ …. …. ๑
      - อโลภะ…. …. …. ๑
      - อโทสะ…. …. …. ๑
      - ตัตตรมัชฌัตตตา… ๑
      - กายปัสสัทธิ …. ๑
      - จิตตปัสสัทธิ …. ๑
      - กายลหุตา …. …. ๑
      - จิตตลหุตา …. …. ๑
      - กายมุทุตา …. …. ๑
      - จิตตมุทุตา …. …. ๑
      - กายกัมมัญญตา …. ๑
      - จิตตกัมมัญญตา …. ๑
      - กายปาคุญญตา …. ๑
      - จิตตปาคุญญตา …. ๑
      - กายุชุกตา …. …. ๑
      - จิตตุชุกตา …. …. ๑
    - วิรตีเจตสิก …. …. — ๓
      - สัมมาวาจา …. …. ๑
      - สัมมากัมมันตะ …. ๑
      - สัมมาอาชีวะ …. ๑
    - อัปปมัญญาเจตสิก …. — ๒
      - กรุณา …. …. …. ๑
      - มุทิตา…. …. …. ๑
    - ปัญญาเจตสิก …. …. — ๑
      - ปัญญา …. …. …. ๑

มหาภูตรูป ๔	๑. มหาภูตรูป	-๑. ปฐวี ๑-	๔	นิปผันนรูป ๑๘	๒๘
		-๒. อาโป ๑			
		-๓. เตโช ๑			
		-๔. วาโย ๑-			
อุปาทายรูป ๒๔	๒. ปสาทรูป	-๕. จักขุปสาทรูป ๑-	๕		
		-๖. โสตปสาทรูป ๑			
		-๗. ฆานปสาทรูป ๑			
		-๘. ชิวหาปสาทรูป ๑			
		-๘. กายปสาทรูป ๑-			
	๓. วิสสยรูป	-๑๐. วัณณะ ๑-	๔		
		-๑๑. สัททะ ๑			
		-๑๒. คันธะ ๑			
		-๑๓. รสะ ๑			
	๔. ภาวรูป	-๑๔. อิตถีภาวรูป ๑-	๒		
		-๑๕. ปุริสภาวรูป ๑			
	๕, หทยรูป	๑๖. หทยรูป ๑			
	๖. ชีวิตรูป	๑๗. ชีวิตรูป ๑			
	๗. อาหารชรูป....	๑๘. อาหารชรูป ๑			
	๘. ปริจเฉทรูป....	๑๙. ปริจเฉทรูป ๑		อนิปผันนรูป๑๐	
	๙. วิญญัตติรูป	-๒๐. กายวิญญัตติรูป.... ๑-	๒		
		-๒๑. วจีวิญญัตติรูป ๑-			
	๑๐. วิการรูป	-๒๒. ลหุตารูป ๑-	๓		
		-๒๓. มุทุตารูป ๑			
		-๒๔. กัมมัญญตารูป ๑-			
	๑๑. ลักขณรูป	-๒๕. อุปจยรูป ๑-	๔		
		-๒๖. สันตติรูป ๑			
		-๒๗. ชรตารูป ๑			
		-๒๘. อนิจจตารูป ๑-			

อภิธรรมัตถสังคหบาลี ปริจเฉทที่ ๑

จิตตสังคหวิภาค

คาถาเริ่มต้นปกรณ์

๑. สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ   สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ   อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ ฯ

๒. ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา   จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ   นิพฺพานมิติ สพฺพถา ฯ

คาถาสังคหะ

๓. อฏฺฐธา โลภมูลานิ   โทสมูลานิ จ ทฺวิธา
โมหมูลานิ จ เทฺวติ   ทฺวาทสากุสลา สิยุํ ฯ

๔. สตฺตากุสลปากานิ   ปุญฺญปากานิ อฏฺฐธา
กฺริยาจิตฺตานิ ตีณีติ   อฏฺฐารส อเหตุกา ฯ

๕. ปาปาเหตุกมุตฺตานิ   โสภณานีติ วุจฺจเร
เอกูนสฏฺฐี จิตฺตานิ   อเถกนวุตีปิ วา ฯ

๖. เวทนาญาณสงฺขาร-   เภเทน จตุวีสติ
สเหตุกามาวจร-   ปุญฺญปากกฺริยา มตา ฯ

๗. กาเม เตวีส ปากานิ   ปุญฺญาปุญฺญานิ วีสติ
เอกาทส กฺริยา เจติ   จตุปญฺญาส สพฺพถา ฯ

๘. ปญฺจธา ฌานเภเทน   รูปาวจรมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา   ตํ ปญฺจทสธา ภเว ฯ

๙. อาลมฺพนปฺปเภเทน	จตุธารุปฺปมานสํ
ปุญฺญปากกฺริยาเภทา	ปุน ทฺวาทสธา ฐิตํ ฯ
๑๐. จตุมคฺคปฺปเภเทน	จตุธา กุสลนฺตถา
ปากนฺตสฺส ผลตฺตาติ	อฏฺฐธานุตฺตรํ มตํ ฯ
๑๑. ทฺวาทสากุสลาเนว	กุสลาเนกวีสติ
ฉตฺตึเสว วิปากานิ	กฺริยาจิตฺตานิ วีสติ ฯ
๑๒. จตุปญฺญาสธา กาเม	รูเป ปณฺณรสีริเย
จิตฺตานิ ทฺวาทสารูเป	อฏฺฐธานุตฺตเร ตถา ฯ
๑๓. อิตฺถเมกูนนวุติปฺ-	ปเภทํ ปน มานสํ
เอกวีสสตํ วาถ	วิภชนฺติ วิจกฺขณา ฯ
๑๔. ฌานงฺคโยคเภเทน	กเตฺวเกกนฺตุ ปญฺจธา
วุจฺจตานุตฺตรํ จิตฺตํ	จตฺตาฬีสวิธนฺติ จ ฯ
๑๕. ยถา จ รูปาวจรํ	คยฺหตานุตฺตรํ ตถา
ปฐมาทิชฺฌานเภเท	อารุปฺปญฺจาปิ ปญฺจเม ฯ
๑๖. เอกาทสวิธํ ตสฺมา	ปฐมาทิกมีริตํ
ฌานเมเกกมนฺเต ตุ	เตวีสติวิธํ ภเว ฯ
๑๗. สตฺตตึสวิธํ ปุญฺญํ	ทฺวิปญฺญาสวิธนฺตถา
ปากมิจฺจาหุ จิตฺตานิ	เอกวีสสตมฺพุธาติ ฯ[๑]

จบอภิธรรมมัตถสังคหบาลี ปริจเฉทที่ ๑

ว่าด้วยจิตตสังคหวิภาค

(๑) ตัวบาลีทั้งหมดนี้คัดมาจาก "อภิธมฺมตฺถสงฺคหปาลิยา" ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ พ.ศ. ๒๕๐๔ โดยรักษาให้ตรงตามนั้นทุกตัวอักษร

ปริจเฉทที่ ๑ ว่าด้วยจิตตสังคหวิภาค

ต่อไปนี้จะได้อธิบายขยายความตามหัวข้อบาลีที่แสดงไว้ข้างต้นโดยลำดับ

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส

ปณามและปฏิญญาของพระอนุรุทธาจารย์

(คาถาเริ่มต้นปกรณ์)

๑. สมฺมาสมฺพุทฺธมตุลํ สสทฺธมฺมคณุตฺตมํ
อภิวาทิย ภาสิสฺสํ อภิธมฺมตฺถสงฺคหํ

ข้าพเจ้า (พระอนุรุทธาจารย์) ขอถวายอภิวาทแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ตรัสรู้เญยธรรมโดยพระองค์เองอย่างถูกถ้วน หาผู้เสมอเหมือนมิได้ พร้อมทั้งพระสัทธรรมและหมู่แห่งพระอริยสงฆ์เจ้าผู้อุดมแล้วทั้งหลาย จักแต่งคัมภีร์ที่ชื่อว่า อภิธรรมมัตถสังคหะ ต่อไป

๒. ตตฺถ วุตฺตาภิธมฺมตฺถา จตุธา ปรมตฺถโต
จิตฺตํ เจตสิกํ รูปํ นิพฺพานมิติ สพฺพถา

แปลความว่า "อรรถแห่งพระอภิธรรมัตถสังคหะนั้น เมื่อว่าโดยปรมัตถธรรมแล้ว มีอยู่เพียง ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป นิพพาน เท่านั้น

ปรมัตถธรรม คืออะไร ?

ปรมัตถ แยกออกเป็น ๒ บท คือ ปรม + อตฺถ

ปรม แปลว่า ยิ่งใหญ่ ประเสริฐ หรือประเสริฐอย่างยิ่ง

อตฺถ แปลว่า เนื้อความ

ฉะนั้น ปรมตฺถ จึงแปลว่า เนื้อความอันประเสริฐ และคำว่าปรมัตถธรรม จึงแปลว่า ธรรมที่มีเนื้อความอันประเสริฐ

คำว่า ปรม ที่แปลว่า ประเสริฐ จึงมิได้มีความหมายว่า ประณีต สวยงาม แต่หมายถึงสภาพธรรม ๓ ประการ คือ

(๑) ประเสริฐ เพราะไม่มีการวิปริตปรวนแปร จากอภิธัมมัตถวิภาวินีฎีกา หน้า ๖๖ แสดงว่า

"ปรโม อุตฺตโม อวิปริโต อตฺโถติ ปรมตฺโถ แปลความว่า สภาวธรรมที่ประเสริฐ คือ ไม่ปรวนแปร จึงชื่อว่า ปรมัตถะ

ทั้งนี้ ก็หมายความว่า ธรรมชาตินั้นเป็นอยู่อย่างไร มันก็จะเป็นอยู่อย่างนั้น จะไม่มีวันผันแปรกลับกลอกไปเป็นอย่างอื่น เช่น ธรรมชาติของจิต หรือวิญญาณนั้น ไม่เที่ยงแท้แน่นอน หรือธรรมชาติของรูป คือ สสาร และพลังงาน ย่อมเคลื่อนที่อยู่เสมอ จะตั้งอยู่อย่างมั่นคงไม่ได้ มันก็จะไม่เที่ยงแท้แน่นอน และจะเคลื่อนที่อยู่เสมอ ไม่มีใครไปบังคับมันได้ ทั้งไม่ว่าเวลาใด หรือไม่ว่าที่ไหนก็ตาม

(๒) ประเสริฐ เพราะเป็นที่โคจรแห่งญาณอันประเสริฐ จากบาลีว่า

ปรมสฺส อา อุตฺตมสฺส ญาณสฺส โคจโรติ ปรมตฺโถ แปลความว่า สภาวธรรมใดเป็นที่โคจรอันประเสริฐ คือสูงสุด สภาวธรรมนั้นชื่อว่า ปรมัตถะ

ในข้อนี้ก็ได้แก่ ปรมัตถธรรมนั้น เป็นธรรมที่มีเนื้อความละเอียดลึกซึ้ง สุขุมคัมภีรภาพยิ่งนัก ผู้ที่ไม่มีปัญญาอันประเสริฐแล้ว ก็ย่อมจะทำความเข้าใจในสภาวะของปรมัตถธรรมนี้ไม่ได้ จึงได้กล่าวกันโดยทั่วไปว่า ใช่วิสัยของปุถุชนทั้งหลายไม่ว่าจะเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตชั้นใดก็ตาม ก็ไม่อาจที่จะค้นคว้าด้วยตนเองเข้าไปถึง แม้จะมีการศึกษาเล่าเรียนตามคำสั่งสอนก็จะต้องเป็นผู้มีอุดมญาณ จะต้องเป็นติเหตุกบุคคล คือ ผู้ประกอบด้วยการบำเพ็ญปัญญาบารมีมาแต่ในอดีตชาติสนับสนุน แม้จะมากหรือน้อยก็ยังได้พอให้เป็นพื้นฐานรองรับ

(๓) ประเสริฐ เพราะเป็นธรรมที่เป็นประธาน แห่งบัญญัติธรรมทั้งหลาย จากบาลีว่า

ปรโม (ปธาโน) อตฺโถ ปรมตฺโถ แปลความว่า เนื้อความที่เป็นประธานนั้นชื่อว่า ปรมัตถะ

ได้แก่บรรดาสัตว์และสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ มีอยู่มากมายหลายประเภท จนเรากล่าวได้ว่า หาประมาณมิได้ แต่ถ้าจะคัดเลือกหรือคัดเอาความจริงแท้ขึ้นมาตั้ง ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต แล้วก็มีแต่เนื้อความ ซึ่งได้แก่ธรรมชาติที่เป็นรูปอย่างหนึ่งกับธรรมชาติที่เป็นนามอีกอย่างหนึ่งเท่านั้นเอง ในโลกนี้ไม่มีอะไรนอกจากนี้อีก และตามหลักปรมัตถธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่ นาม คือจิตเจตสิกกับรูปเท่านั้น ส่วนพระนิพพานเป็นธรรมที่พ้นจากโลก

ปรมัตถธรรมนั้นมีอยู่สองประการคือ สังขตธรรม อย่างหนึ่งกับ อสังขตธรรม อย่างหนึ่ง

สังขตธรรม ได้แก่ธรรมทั้งหลายที่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

อสังขตธรรม ได้แก่ธรรมทั้งหลายที่มิได้ถูกปัจจัยปรุงแต่ง

สังขตธรรม ได้แก่ธรรมทั้งหลาย มีจิต เจตสิก และรูปถูกปรุงแต่ง และถูกปรุงแต่งด้วยปัจจัยทั้ง ๔ คือ กรรม จิต อุตุ อาหาร

อสังขตธรรม ได้แก่ธรรมทั้งหลาย คือ พระนิพพานและบัญญัติ ซึ่งมิได้ถูกปัจจัยทั้ง ๔ ปรุงแต่งเลยแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นธรรมที่นำให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากทุกข์นั่นเอง

ความหมายของคำว่า ธรรม

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเทศนาว่า

อตฺถิ ภิกฺขเว อญฺเญว ธมฺมา คมฺภีรา ทุกฺทสา

ความว่า สภาวธรรมอย่างอื่น ที่สุขุมคัมภีรภาพ เห็นได้ยาก รู้ตามได้ยาก สงบประณีต ไม่ใช่อยู่ในวิสัยของตรรก ละเอียด รู้ได้เฉพาะบัณฑิต

คำว่า "ธมฺมา" ท่านอรรถกถาได้อธิบายเอาไว้ว่า

ตตฺถ ธมฺมาติ คุเณ เทสนายํ ปริยตฺติยํ นิสฺสตฺเตติ

ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นได้แก่ คุณธรรม ๑ เทศนาธรรม ๑ ปริยัติธรรม ๑ นิสสัตตธรรม ๑

สำหรับคุณธรรมก็ได้แก่คำสอนที่ท่านได้แสดงทั้งคุณและโทษ ด้วยบาลีว่า

น หิธมฺโม อธมฺโม จ อุโภ สมวิปากิโน
อธมฺโม นิรยํ เนติ ธมฺโม ปาเปติ สุคตินฺติ

คำว่า ธรรมและอธรรมทั้งสองนี้ มีผลไม่เท่ากัน เพราะอธรรมย่อมนำไปสู่นรก ส่วนธรรมย่อมนำไปสู่สุคติ ดังนี้

คำว่า "ปริยัติธรรม" นั้น ได้แก่คำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้แก่คำว่า

วิธ ภิกขุ ธมฺมํ ปริยาปุณาติ สุตฺตํ เคยฺยนฺติ อาทีสุ

พระภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมศึกษาเล่าเรียนธรรม คือ สุตฺต และ เคยฺย เป็นต้น ซึ่งก็คือพระไตรปิฎกนั่นเอง

สำหรับคำว่า "นิสฺสตฺตธรรม" นั้น ก็ได้แก่ธรรมที่เป็นปรมัตถอันเป็นธรรมชาติล้วน มิได้มีสัตว์หรือบุคคล ตัวเรา ตัวเขา หญิงหรือชาย เหมือนเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ที่ว่าด้วย แสง เสียง ความร้อน แม่เหล็ก ไฟฟ้า เป็นต้น

คำว่า "คมฺภีรา" นั้น หมายถึงว่า ลึกซึ้งอย่างยิ่ง ไม่มีผู้ใดจะค้นคว้าหาความจริงออกมาตีแผ่ได้ นอกจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เราทั้งหลายอาศัยธรรมของท่านศึกษาก็ยากที่จะบังเกิดความเข้าใจอย่างละเอียดละออจริง ๆ ได้

พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น มีคุณแก่ผู้ปฏิบัติตามเป็นอันมาก เพราจะรักษาผู้ปฏิบัติมิให้ตกในที่ชั่ว จะไม่ทำความชั่ว และยังสามารถบรรลุถึงความสุข ความสงบ ความเยือกเย็นใจ ทั้งในภพนี้ภพหน้าและถึงที่สุด คือความสิ้นทุกข์ ได้แก่พระนิพพานไม่ต้องเวียนมาแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตอีกต่อไป

สำหรับคำว่าสังขตธรรมกับอสังขตธรรม ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่ง และธรรมที่มิได้มีปัจจัยปรุงแต่งนั้น ก่อนที่ลุงจะได้บรรยาต่อไป ลุงก็จะขอเล่าเรื่องนำทางย่อ ๆ ให้หลานฟังเสียก่อนสักเรื่องหนึ่ง คือเรื่องของพระสารีบุตร

ท่านพระสารีบุตรนี้ ผู้ที่เรียนธรรมะบ้างก็ย่อมจะรู้จักดี เพราะท่านเป็นอัครสาวกเบื้องขวาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เดิมท่านชื่อว่า "อุปติสสะ" บิดาของท่านชื่ออังคนตพราหมณ์ เป็นนายบ้านแห่งบ้านนาลันทา ไม่ไกลจากกรุงราชคฤห์เท่าใดนัก

ครอบครัวนี้เป็นสกุลใหญ่ มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติและบริวาร ด้วยเหตุดังนี้เอง จึงเท่ากับได้เปิดช่องโอกาสให้ท่านอุปติสสะได้รับการศึกษาวิชาในสมัยนั้นเป็นอย่างดี ด้วยอำนาจแห่งบุญและปัญญาบารมีแต่หนหลัง ท่านจึงได้รับยกย่องจากบรรดาญาติและมิตรโดยทั่วไปว่า เป็นผู้ที่ปรีชาสามารถในวิชาการด้านต่าง ๆ เป็นอันมาก

อุปติสสะมีสหายอยู่คนหนึ่งชื่อ โกลิตะ แต่ใคร ๆ ชอบเรียกชื่อว่า โมคคัลลานะ เป็นบุตรของนางโมคคัลลีพราหมณ์ และพราหมณ์ผู้บิดาเป็นนายบ้านอยู่ไม่ห่างไกลนาลันทาเท่าใดนัก โกลิตะผู้นี้ก็ชอบการศึกษาไม่แตกต่างกับอุปติสสะเช่นเดียวกัน ทั้งสองท่านเป็นสหายที่สนิทสนมกันมาก

ท่านสารีบุตร และท่านโมคคัลลานะ ต่างพยายามมุ่งแสวงหาโมกขธรรม จึงได้บวชเป็นปริพาชกในสำนักของท่านอาจารย์สญชัย ตั้งหน้าอุตสาหะพากเพียรเรียนรู้จากอาจารย์ จนสิ้นความรู้ของอาจารย์แล้ว ท่านอาจารย์สญชัยก็ได้ยกย่องศิษย์สองสหายนี้ว่ามีความรู้เสมอกับท่าน จึงได้รับแต่งตั้งให้เป็นอาจารย์ผู้ช่วยสอนศิษย์ต่อไป

สารีบุตรกับโมคคัลลานะปริพาชก เป็นผู้มีปัญญามาก ต่างก็ทราบอย่างชัดแจ้งว่า ลัทธิของท่านอาจารย์สญชัย หาได้เป็นหนทางไปสู่ความพ้นทุกข์ได้ไม่ จึงได้สัญญากันเอาไว้ว่า จะต้องพยายามหาอาจารย์ที่มีความสามารถสอนให้ถึงโมกขธรรม ผู้ใดพบก่อนก็จะต้องมาบอกอีกคนหนึ่ง

วันหนึ่ง สารีบุตรปริพาชกได้มองเห็นพระอัสชิเถรเจ้า กำลังเดินบิณฑบาตอยู่ รู้สึกมีความพอใจในอากัปกิริยาของพระอัสชิ จะก้าวเดิน จะถอยหลัง จะก้มเงย คู้หรือเหยียด ทุก ๆ อิริยาบถนั้นเหมาะสมและงดงามยิ่งนัก สมกับที่ท่านรู้ธรรมอันยิ่ง จึงได้เดินตามไปห่าง ๆ

ครั้นพระอัสชิเถรเจ้าหลีกออกไปนั่งพักฉันบิณฑบาต สารีบุตรที่ติดตามมาอย่างใกล้ชิดจึงถือโอกาสทำตนเป็นอุบาสกที่ดี จัดที่ให้นั่ง หาน้ำมาถวาย นั่งปฏิบัติรับใช้อยู่ เมื่อพระอัสชิท่านฉันบิณฑบาตอิ่มหนำดีแล้ว สารีบุตรจึงได้ก้มกราบลงด้วยความเคารพ แล้วเรียนถามท่านพระอัสชิว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก ผิวพรรณก็เป็นที่เจริญตาเจริญใจ ท่านบวชจำเพาะใคร ใครเป็นอาจารย์ของท่าน ท่านชอบใจในธรรมของใคร

พระอัสชิจึงได้ตอบว่า ท่านปริพาชก พระมหาสมณศากยบุตร จากศากยะตระกูล ท่านเป็นพระอรหันต์ เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ข้าพเจ้าบวชจำเพาะพระองค์ พระองค์เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าชอบใจในธรรมของพระองค์

สารีบุตรจึงซักถามต่อไปว่า อาจารย์ของท่านสอนอย่างไร

พระอัสชิจึงได้ตอบว่า ข้าพเจ้าเพิ่งบวชใหม่ มาสู่พระธรรมวินัยนี้ไม่นาน จึงไม่อาจแสดงแก่ท่านโดยพิสดารได้ แต่จะขอแสดงต่อท่านเพียงเป็นใจความย่อ ๆ

สารีบุตรจึงได้กราบเรียนท่านว่า ท่านผู้เจริญ ขอให้ท่านแสดงแต่ใจความเถิด กระผมก็มีความประสงค์จะทราบแต่ใจความเท่านั้น เรื่องมากความกระผมไม่มีความปรารถนาเลย

ท่านพระอัสชิจึงได้แสดงธรรมโดยย่อ ความว่า

เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา เป็นต้น ซึ่งแปลว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระศาสดาทรงแสดงเหตุแห่งธรรมนั้น และความดับแห่งธรรมนั้น พระศาสดาทรงสั่งสอนดังนี้

สารีบุตรได้ฟังธรรมโดยย่อแล้ว ก็ทราบความชัดโดยอำนาจปัญญาบารมีที่หนุนอยู่เบื้องหลัง ว่าธรรม (ธรรมชาติ) ทั้งปวงเกิดขึ้นมาแต่เหตุทั้งสิ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้ระงับดับเหตุแห่งธรรมที่ก่อให้เกิดทุกข์ สิ่งใดที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาอันเป็นต้นเหตุ สิ่งนั้นทั้งหมดล้วนแต่ต้องมีความดับเป็นธรรมดา เหตุดับแล้วผลก็จะเกิดขึ้นมาได้ ไม่ใช่เป็นไปด้วยอำนาจการดลบันดาลของใคร และจะสงบระงับดับเหตุได้ ก็ด้วยอาศัยปัญญาเข้าถึงความจริงนั้น ๆ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนให้สงบระงับดับเหตุ เพราะดับเหตุก่อน ผลก็จะเกิดขึ้นตามต้องการ เรียกว่าธรรมจักขุ เป็นการสั่งสอนตรงกันข้ามกับที่ได้ศึกษามาว่า จะต้องมีผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นใหญ่ในสรวงสวรรค์หรือเป็นใหญ่ในสากลจักรวาลมาดลบันดาลให้เป็นไป

ต่อจากนั้น ท่านสารีบุตรปริพาชก ก็ได้ถามถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ประทับอยู่ ณ ที่ใด ครั้นแล้วก็นมัสการลาท่านอัสชิเถรเจ้า เดินทางไปตามโมคคัลลานะผู้สหายรักไปเฝ้าพระบรมศาสดา ณ เวฬุวันมหาวิหารด้วยกัน

ตามเรื่องราวที่ได้ยกขึ้นมานี้ ย่อมจะชี้ให้เห็นแล้วว่า ธรรม คือธรรมชาติทั้งหลาย คือทั้งที่มีชีวิตหรือมิได้มีชีวิตก็ตามในโลกนี้ หาได้เกิดขึ้นมาเองได้ไม่ ทั้งมิได้อยู่ในอำนาจการดลบันดาลของใครด้วย หากแต่ธรรมชาติทั้งหลายเหล่านั้นอาศัยเหตุเป็นแดนเกิด หรือจะต้องมีเหตุแล้วผลจึงจะเกิดขึ้นมาได้เมื่อผลเกิดขึ้นมาจากเหตุแล้ว ถ้าจะดับก็จะต้องดับที่เหตุ ฉะนั้น ผลที่เกิดคือความทุกข์ระทมขมขื่น ความเศร้าหมองเร่าร้อนที่ครอบงำชีวิตอยู่ ถ้าปรารถนาจะทำลายให้หายสูญสิ้นไป ก็จะต้องค้นหาเหตุให้พบ แล้วทำลายเหตุที่ทำให้เกิดความทุกข์ร้อนนั้นเสีย

การศึกษาปรมัตถธรรมความจริงที่เที่ยงแท้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็จะทราบถึงเรื่องของทุกข์ เหตุให้เกิดทุกข์ ความดับเหตุให้เกิดทุกข์ และหนทางที่จะเดินไปสู่ความดับทุกข์พร้อมบริบูรณ์

ได้กล่าวแล้วว่าในโลกนี้ก็มีแต่จิต เจตสิก รูป เท่านั้น ชีวิตทั้งหลายก็ประกอบด้วยจิต เจตสิก และรูป หาได้มีอื่นใดนอกจากนี้มิได้

แต่จิต เจตสิก รูปทั้งหมดนี้เป็นสังขตธรรม เป็นธรรมชาติที่มีปัจจัยปรุงแต่งและปรุงแต่งอยู่ทุกเวลานาที ดังนั้นมันจึงไม่เที่ยง ย่อมต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลา แม้จะบังคับบัญชาให้มันไม่ผันแปร ไม่เปลี่ยนแปลง ก็พ้นวิสัยที่จะเป็นไปได้ เพราะมันเป็นอนัตตาบังคับบัญชาไม่ได้ ดังนั้น จึงก่อให้เกิดทุกข์ เราจะหาความสุขจากธรรมชาติที่ไม่เที่ยงแท้แน่นอนได้อย่างไรเล่า เราจะหนีความทุกข์ไปได้อย่างไรเล่า เพราะเราเกิดอยู่กับชีวิต และชีวิตก็มีแต่จิต เจตสิก รูป ซึ่งเป็นสังขตธรรมคือธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่งอยู่เสมอ เราจะมีความสุขอยู่กับความเป็นอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยงจะได้หรือเราจะพ้นไปจากความเศร้าหมองเร่าร้อนไปได้อย่างไร เพราะเราอยู่กับความเป็นอนัตตาเพียงแต่มันมาประชุมกันชั่วคราว ทั้งจะบังคับบัญชาให้มันหยุดเปลี่ยนแปลงก็ไม่ได้

ป. คุณลุงขอรับ ที่คุณลุงกล่าวว่า สังขตธรรมนั้นเป็นธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งเพราะเหตุที่มันมีปัจจัยปรุงแต่งนี่เอง มันจึงไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และเป็นอนัตตา ผมจึงขอคำอธิบายจากคุณลุงต่อไปว่า ตัวการที่มาปรุงแต่งที่คุณลุงว่า คือ กรรม จิต อุตุ อาหารนั้น มันมาปรุงแต่งอย่างไร

ฑ. การที่ลุงกล่าวถึงสังขตธรรม อสังขตธรรม เป็นการจำเป็นที่จะต้องกล่าวพาดพิงเข้าไปถึง เพื่อให้หลานได้ทราบว่า อะไรเป็นตัวการที่ทำให้สิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตต้องผันแปรเปลี่ยนแปลง หรือทำให้เป็นไปต่าง ๆ จะได้ทราบว่ามิได้เกิดขึ้นมาจากการดลบันดาลของใคร แต่ในขั้นนี้ขอให้หลานเพียงแต่จำเอาไว้เท่านั้นก่อนว่า กรรม จิต อุตุ และอาหารนั้น เป็นผู้ปรุงแต่ง ส่วนกรรม จิต อุตุ อาหาร คืออะไร และปรุงแต่งกันอย่างไรขอให้ค่อย ๆ ศึกษาต่อไปก็จะทราบได้โดยละเอียด

บัดนี้ ลุงเห็นว่าได้นำทางหลานในเรื่องราวต่าง ๆ ของพระอภิธรรมมาพอสมควรแล้ว ลุงจะได้เริ่มต้นบรรยายต่อไป

การที่จะศึกษาพระอภิธรรมโดยละเอียดต่อไปนั้น ในพระอภิธรรมก็มีศึกษาเรื่องของจิต เจตสิก รูป และนิพพาน ๔ อย่างนี้เท่านั้น แต่ก็มีความจำเป็นที่จะต้องเรียนรู้เรื่องจิต เจตสิก รูป และนิพพานโดยย่อ ๆ เสียบ้างก่อน เพื่อว่าจะได้อาศัยเอาไว้เป็นฐานรองรับธรรมะที่สูงขึ้นไปในเมื่อบางครั้งต้องกล่าวพาดพิงเข้าไปถึง

๑. จิตปรมัตถ์

ก. จิตคืออะไร

จิต เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่มีลักษณะรู้อารมณ์ (อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ) ที่ว่ารู้อารมณ์นั้นก็หมายถึงรู้อารมณ์จากทางทวาร หรือประตูทั้ง ๖ เช่น เมื่อมีรูปมากระทบตา ก็เกิดรู้อารมณ์ขึ้น คือ เห็น รูปที่มากระทบตา เมื่อเสียงมากระทบหู ก็เกิดการรู้อารมณ์ขึ้น คือ ได้ยินเสียง ที่มากระทบหู เมื่อกลิ่นมากระทบจมูก ก็เกิดการรู้อารมณ์ขึ้น คือ รู้สึกกลิ่น ที่มากระทบจมูก เมื่อรสกระทบลิ้นก็เกิดการรู้อารมณ์ คือ รู้รส ที่มากระทบลิ้น เมื่อมีของที่เย็น ร้อน อ่อน แข็ง มากระทบกับกายเข้า ก็เกิดความรู้สึก เย็น ร้อน อ่อน แข็ง ที่มากระทบกับกาย และเมื่อมีเรื่องราวต่าง ๆ มากระทบใจก็รู้เรื่องคิดนึกที่มากระทบนั้น

ถ้าจะว่าง่าย ๆ ย่อ ๆ ก็ว่า จิตมีลักษณะรู้อารมณ์ หรือรู้อารมณ์อยู่เสมอจากทาง ตา, หู, จมูก, ลิ้น กาย และใจ เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สัมผัส และคิดนึก ลงชื่อว่าจิตแล้วจะไม่รู้หาได้ไม่ และความรู้ที่เกิดขึ้นนี้ นอกจากทางทวารหรือประตูทั้ง ๖ นี้แล้ว จิตจะไปรู้อารมณ์ทางอื่น ๆ นอกจากนี้อีกไม่มีเลย

ป. คุณลุงขอรับ จิตจะแปลว่า รู้เฉย ๆ ได้หรือไม่ และคำว่าอารมณ์ ผมก็ได้ยินใคร ๆ พูดกันบ่อย ๆ แต่อารมณ์นั้นหมายถึงอะไรขอรับ

ธ. คำว่าจิตจะแปลว่ารู้เฉย ๆ ก็พอได้ แต่ผู้ฟังจะเข้าใจไม่ดี เพราะว่ารู้ได้จากทางถึง ๖ ทาง ถ้าใช้คำว่ารู้เฉย ๆ ก็ไม่สามารถจะทราบได้ว่ารู้อะไร เพราะรู้ที่เกิดจากทางตา เรียกว่า "เห็น" รู้ที่เกิดจากทางหู เรียกว่า "ได้ยิน" และรู้ที่เกิดจากทางใจก็เรียกว่า "นึกคิด" เป็นต้น

ส่วนคำว่า อารมณ์ นั้น คนทั้งหลายพูดกันบ่อย ๆ ก็จริง แต่ถ้าได้ตั้งคำถามว่าอารมณ์คืออะไรแล้ว ก็ตอบกันไม่ใช่ง่าย ๆ แต่ตามหลักในปรมัตถธรรม รวบรวมคำตอบเอาไว้แล้ว

คำว่าอารมณ์ ก็ได้แก่ ธรรมชาติที่ถูกรู้นั่นเอง

ลองตอบคำถามของลุงดูทีหรือ ขณะนี้หลานเห็นอะไรที่อยู่ในมือของลุง หลานก็คงตอบว่า เห็นหนังสือ หนังสือที่หลานเห็นนั้นก็เป็นอารมณ์ หรือเวลานี้หลานได้ยินเสียงอะไร ได้ยินลุงพูดธรรมะ ธรรมะที่ลุงพูดก็เป็นอารมณ์ ทางทวารอื่น ๆ ก็เช่นเดียวกัน

ตามที่ลุงกล่าวมานี้ ก็จะเห็นได้ว่า ในการรู้อารมณ์นั้น มีธรรมชาติอยู่ ๒ อย่างเกิดร่วมกัน คือ ๑. ธรรมชาติรู้ อันได้แก่จิตอย่างหนึ่ง ธรรมชาติที่ถูกรู้ ซึ่งได้แก่อารมณ์อีกอย่างหนึ่ง

การที่จะรู้อารมณ์ได้นั้นก็ต้องมีธรรมชาติทั้ง ๒ นี้เสมอไป

ตามหลักธรรมะอารมณ์ที่เกิดจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ เรียกว่ารูปธรรม นามธรรม หรือรูปกับนาม

ถ้าหลานจะพิจารณาดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นได้ว่า ในโลกนี้ทั้งโลกถ้าย่นย่อลงจนที่สุดแล้วก็ไม่มีอะไรเลย นอกจากรูปกับ นาม เท่านั้นเอง คือ

ธรรมชาติที่ถูกรู้ เป็นตัวยื่นให้จิตรู้ หรือเป็นตัวยื่นให้จิตเข้าไปจับ เรียกว่าอารมณ์นั้น อย่างหนึ่ง

และธรรมชาติที่รู้ อันได้แก่ นามหรือจิต อีกอย่างหนึ่ง

พูดง่าย ๆ ก็ว่า ธรรมชาติที่ยื่นให้จิตรู้เรียกว่าอารมณ์ และธรรมชาติที่รู้ คือจิต ขอให้หลานลองคิดดู ถ้าย่อลงจนถึงที่สุด ดังนี้ นอกจากรูป–นามแล้ว ยังจะมีอะไรหลงเหลืออยู่อีกหรือ ?

ป. ไม่มีขอรับ เพราะว่าถึงจะมีอะไร ๆ ยกขึ้นมาให้มากสักเท่าใด เมื่อย่อลงแล้วก็มีสิ่งที่ยื่นให้รู้ คือ อารมณ์ และสิ่งที่รู้ คือ นาม หรือจิตเท่านั้นเอง แต่เอ ! ผมเคยได้ยินใคร ๆ พูดกันถึงเรื่องรูปธรรม นามธรรม หรือรูป–นาม นี้บ่อย ๆ ผมเคยเข้าใจว่ารูป คือ ร่างกายของเราทั้งหมด ตลอดจนข้าวของต่าง ๆ ด้วย และนามก็จิตใจ แต่ตามที่คุณลุงยกตัวอย่างขึ้นมาก็แปลกไปหน่อย เช่น ผมเห็นหนังสือ หนังสือที่เห็นนั้นเป็นรูปหรือเป็นอารมณ์ เพียงเท่านี้พอทำเนา แต่อีกตัวอย่างหนึ่งน่ะซีขอรับ คือได้ยินเสียงธรรมะ

ที่คุณลุงพูด เสียงธรรมะนั้นก็เป็นรูปหรือเป็นอารมณ์ เสียงที่พูดก็ไม่มีตัวไม่มีตน ทำไมถึงเป็นรูปเป็นอารมณ์ไปได้เล่าขอรับ

ก. ถูกแล้ว เสียงที่พูดนั้น ไม่มีรูปร่างตัวตนให้เราเห็นหน้าตาเพราะเป็นพลังงานอย่างหนึ่งตามหลักวิชาทางโลก แต่ก็ได้มาเป็นตัวยืนให้จิตรู้ ดังนั้น จึงเป็นอารมณ์ได้

แท้จริงแล้ว เสียงก็ย่อมจะเป็นรูปอยู่เอง เพราะเป็นคลื่นแห่งความสั่นสะเทือนของอากาศ คลื่นแสงที่เข้ามากระทบตาก็เป็นรูปเหมือนกัน แม้ในทางวิทยาศาสตร์จะว่าเป็นพลังงาน แต่ในทางธรรมะก็เป็นรูป เป็นรูปอย่างไรก็จะได้เรียนกันต่อไปข้างหน้า

ขอให้หลานจำไว้ว่า รูปหรืออารมณ์นั้น ไม่จำเป็นต้องเป็นรูปร่างเสมอไป แม้จะเป็นความร้อน แสง เสียง ไฟฟ้า ก็เป็นรูปหรืออารมณ์ได้ทั้งนั้น หรือหลานชิมอาหารอย่างหนึ่ง รสของอาหาร เช่น เค็มหรือหวานนั้นก็เป็นอารมณ์ แม้เรื่องราวที่หลานคิดขึ้นบางเรื่องบางราวที่คิดนั้นก็เป็นรูปหรือเป็นอารมณ์ของหลานได้

ป. เรื่องอารมณ์ผมก็พอเข้าใจแล้ว แต่เรื่องของจิต ผมจำเป็นที่จะต้องขอฟังเพิ่มเติมอีก

คุณลุงว่า จิต คือธรรมชาติที่รู้อารมณ์ แต่คุณลุงหาได้บอกไม่ว่า จิตที่ว่ารู้อารมณ์นั้น จิตมันเป็นอะไร

ก. ก็เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์นะซีหลาน

ป. ผมหมายถึงว่า จิตเป็นดวง ๆ เหมือนดวงไฟ หรือเหมือนหิ่งห้อย หรือเหมือนควันไฟ จัดเข้าอยู่ในจำพวกวัตถุ สสาร หรือพลังงาน

ก. จิตมิได้เป็นดวง ๆ เหมือนหิ่งห้อย หรือเหมือนควันไฟ ทั้งไม่ใช่จำพวกวัตถุ สสาร หรือพลังงานอย่างใดอย่างหนึ่งเลย

จิตเป็นนามธรรม เราไม่สามารถที่จะเห็นหรือสัมผัสได้ จิตไม่ใช่พลังงาน แต่ถ้าพลังงานหมายถึงความสามารถที่จะทำงานได้ตามที่เราแปลความกันตรง ๆ แล้ว แม้ว่าจิตไม่ใช่พลังงาน แต่จิตก็มีอำนาจ มีพลังงาน เพราะจิตมีความสามารถที่จะทำงานได้เหมือนกัน เช่น จิตมีความสามารถคิดอ่านจดจำ และมีความสามารถอื่น ๆ อีกมาก ก็จะเปรียบกับสิ่งที่เห็นได้ง่าย ที่หลานได้ศึกษามา ก็เปรียบเหมือนไฟ ไฟก็คือไฟนั่นเอง

ไม่ใช่พลังงาน แต่ไฟนั้นมีความสามารถ คือให้ความร้อนได้ และให้แสงสว่างอันเป็นพลังงานได้

ป. ฟังคุณลุงตอบพร้อมทั้งยกเหตุผลกับตัวอย่างประกอบ ผมยอมรับว่าเป็นที่พอใจน่าเลื่อมใส แต่อย่างไรก็ดี ผมก็ยังไม่ทราบเรื่องของจิต ที่คุณลุงอธิบายมาตรงกับคำถามเลย เพราะผมถามว่า จิตมันเป็นอะไร คุณลุงก็ว่าจิตเป็นธรรมชาติรู้ จะว่าเป็นรูปหรือวัตถุก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นพลังงานก็ยังไม่ถูก ถ้าเช่นนั้น จิตก็คือเป็นสิ่งหนึ่งที่ว่าง ๆ เปล่า ๆ เฉย ๆ ไม่มีอะไรเลย แต่สามารถรู้ได้เท่านั้นเอง หากเป็นเช่นนี้ก็จะเห็นว่าเป็นสิ่งแปลกประหลาดที่สุดในโลก เพราะความว่าง ๆ เปล่า ๆ เฉย ๆ มีความรู้ขึ้นมาก็ได้ ผมอาจจะซักคุณลุงเกินไปซักหน่อยกระมังขอรับ

ก. ซักอย่างไรก็ได้ ไม่เป็นไร ลุงอนุญาต ได้บอกหลานแล้วว่า ให้ซักไซ้ได้ทุกอย่าง ธรรมะชั้นนี้ไม่ยกเว้นไว้ แต่บางเรื่องควรจะรู้ภายหลัง และบางเรื่องตอบแล้วเข้าใจดียังไม่ได้ เพราะจำเป็นจะต้องเรียนรู้อะไรอีกบ้างเสียก่อนก็มี

ขอให้หลานดูที่มือของลุง ดูซิ หลานเห็นอะไร

ป. เห็นกล่องไม้ขีดไฟกล่องหนึ่งอยู่ที่มือหนึ่ง และเห็นก้านไม้ขีดไฟอันหนึ่งอยู่ที่มืออีกมือหนึ่ง

ก. ขอให้หลานดูต่อไป เมื่อลุงเอาไม้ขีดไฟขีดเข้าที่ข้างกล่อง ไฟก็จะเกิดขึ้น มันไม่น่าประหลาดดอกหรือ ที่มีแต่กล่องไม้ขีดกับก้านและหัวไม้ขีดเท่านั้น หาได้มีอะไรอีกไม่ ว่าง ๆ เปล่าแท้ ๆ ความร้อนก็ไม่มี แสงสว่างจากไฟก็หาไม่พบ จะหาไฟจุดบุหรี่หรือหาไฟเอาไว้เผาอะไรสักหน่อยก็ไม่ได้ จะเอาวางไว้ตรงไหนก็ไม่มีใครว่า ใส่ไว้ในกระเป๋าก็ได้สบาย แต่เมื่อขีดเข้าหน่อยเดียวเท่านั้น ไฟก็ลุกขึ้น ความร้อนก็ติดตามมา แสงสว่างก็มีขึ้นพร้อมกัน พลังงานของความร้อน และพลังงานของแสงสว่างก็เกิดมีขึ้น เมื่อทำเหตุให้เหมาะสมขึ้นมาแล้ว ก็อุตส่าห์มีอะไร ๆ ขึ้นมาให้เราเห็นเรารู้สึกด้วย เวลานี้เราจะเอาไฟหุงข้าวให้เรากินก็สุก หรือจะเอาไฟเผาตลาดใหญ่ ๆ ทั้งตลาดก็ยังได้ การที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะเราได้สร้างเหตุปัจจัยขึ้นนั่นเอง ถ้าเราไม่สร้างเหตุปัจจัย คือ ขีดขึ้น ไฟจะมีขึ้นมาเองจะได้หรือ

จิตก็เหมือนกัน เป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และจะรู้ได้ก็จะต้องอาศัยรู้ตามทวารต่าง ๆ ทวารต่าง ๆ ก็คือ ประตู ได้แก่ประตูตา ประตูหู ประตูจมูก ประตูลิ้น ประตูกาย และประตูใจ ไม่มีประตูจิตก็ไม่อาจจะรู้ได้ เพราะประตูตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย นั้นมีประสาท คือประสาทรับสัมผัส เมื่อรูป อันได้แก่ คลื่นของแสงมากระทบกับจิตที่ประสาทอันเป็นประตูตา เราก็เห็น เมื่อมีเสียงคือความสั่นสะเทือนของอากาศกระทบกับจิตที่ประสาทอันเป็นประตูหู เราก็ได้ยิน เมื่อมีเรื่องราวกระทบกับจิตที่ประตูใจ เราก็รู้สึกนึกคิด ดังนั้น หลานก็จะเห็นได้ว่า จิตจะเกิดขึ้นมาเห็นหรือได้ยินตลอดจนคิดนึกได้นั้น ต้องอาศัยการกระทบ คือ ผัสสะ ต้องอาศัยเหตุปัจจัย จิตจะเกิดขึ้นมาลอย ๆ โดยไม่มีเหตุกระไรได้

การที่จิตขึ้นมารับอารมณ์ เช่น เห็นหรือได้ยินนั้น ยังมีเหตุผลทั้งตื้นและลึก ทั้งเหตุผลในปัจจุบันและเหตุผลในอดีตอีกมากมายนัก จะศึกษาให้เข้าใจในวันนี้เห็นจะยาก ทั้งลุงก็อธิบายให้หลานฟังเพียงเพื่อเป็นเค้าโครงเท่านั้นเอง แต่อย่างไรก็ดี ถ้าหลานไม่ท้อถอยเสียกลางคัน ก็จะได้ความละเอียดและจะรู้สึกแปลกประหลาดใจเป็นอันมาก ว่าวิชาการทางโลกอธิบายเรื่องการเห็น การได้ยิน ถูกต้องสัก ๑ ใน ๑๐ ใน ๑๐๐ เท่านั้นเอง เวลานี้ขอให้ลุงอธิบายเรื่องจิต เจตสิก รูป นิพพาน อย่างคร่าว ๆ ก่อน แล้วจึงจะได้ว่ากันทีละอย่าง โดยละเอียดอีกครั้งหนึ่ง

ขณะนี้ หลานยังยุ่งยากใจในเรื่องจิตอยู่บ้างก็ไม่เป็นไร ขอให้ยึดหลักว่า คำว่าจิตนั้น เป็นคำที่เราสมมติตั้งชื่อขึ้นเพื่อให้เข้าใจกันเท่านั้นเอง อย่ายึดให้มากนัก ความจริงก็ธรรมชาติที่เห็น ธรรมชาติที่ได้ยิน เป็นต้นนี่แหละ...

ป. ผมต้องขอเพิ่มเติมอีกสักหน่อยขอรับ มิฉะนั้นใจไม่ค่อยสบาย ศึกษาต่อไปไม่สะดวก คือ คุณลุงกล่าวว่า จะเกิดการรู้อารมณ์ขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยเหตุปัจจุบัน เช่น รูปมากระทบก็จะเห็น เมื่อเห็นจิตก็เกิดขึ้น ผมอยากทราบว่า ประสาทรับสัมผัสก็เป็นวัตถุ แต่เมื่อแสงหรือเสียงมากระทบกับประสาทเข้า ก็จะทำให้เห็น ให้ได้ยิน ได้อย่างไรกัน และเมื่อยังไม่ได้กระทบ ยังไม่ได้เห็น ยังไม่ได้ยิน จิตไม่มีหรือ ถ้ามีจิตมันอยู่ที่ไหน

ก. หลานนี่ไม่ใช่เล่น ถามซอกแซกไปเสียหมดทุกแง่ทุกมุม ไม่เปิดช่องโอกาสให้หลบหลีกเสียบ้างเลย นี่ถ้าไม่ใช่เป็นพระอภิธรรม อันเป็นธรรมะที่ว่าด้วยชีวิตอย่างลึก

ซึ้งแล้ว ลุงก็คงจะหงายหลังตั้งตัวไม่ติดเป็นแน่ ไหน ๆ หลานก็ได้ซักถามขึ้นมาแล้ว ลุงก็จะตอบให้ฟัง แต่อย่าเพิ่งเอาให้ละเอียดนักเลย เพราะเพิ่งจะได้ตั้งต้นเรื่องจิตกันเท่านั้น

แน่นอน ! เมื่อคลื่นของแสงมิได้กระทบที่ประสาทตา ก็จะเกิดการเห็นขึ้นไม่ได้ เมื่อคลื่นของเสียง คือความสั่นสะเทือนของอากาศ มิได้มากระทบเข้าที่ประสาทหู ก็จะได้ยินไม่ได้เหมือนกัน ทั้งนี้ก็เพราะประสาทตากับประสาทหูเป็นรูป เป็นวัตถุ และแสงกับเสียง ในทางธรรมก็ว่าเป็นรูป แต่ในทางวิทยาศาสตร์ว่าเป็นพลังงาน ทางธรรมะเรียกว่าการกระทบกันระหว่างรูปกับรูป และรูปกับรูปกระทบกันแล้ว จะเกิดรู้อารมณ์ก็ไม่ได้เหมือนกัน

การเห็นจะเกิดขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. จักขุประสาท หมายถึงประสาทตา

๒. รูปารมณ์ รูป อันได้แก่คลื่นของแสง

๓. อาโลกะ แสงสว่าง

๔. มนสิการ การทำอารมณ์ให้แก่จิต ซึ่งได้แก่เจตสิกตัวหนึ่งที่น้อมนำให้จิตเข้าสู่อารมณ์นั้น หรือพูดกันว่าตั้งใจ

เมื่อเหตุทั้ง ๔ ประการนี้ มาประชุมหรือจรดพร้อมกันเข้าแล้ว การเห็นก็จะเกิดขึ้น ถ้าเหตุทั้ง ๔ ประการนี้ ขาดไปแม้แต่อันใดอันหนึ่ง ก็จะเกิดการเห็นขึ้นไม่ได้เลย เช่นประสาทตาไม่มี หรือไม่ดี คลื่นของแสงมิได้มากระทบ แสงสว่างน้อยเกินไปเป็นต้น และโดยทำนองเดียวกัน ถ้าเหตุ ๔ ประการนี้มาประชุมหรือจรดกันพร้อมแล้ว จะไม่ให้เกิดการเห็นขึ้นก็ไม่ได้ จะต้องเห็นอย่างแน่นอน

ได้ยินจะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยเหตุ ๔ ประการเหมือนกัน

๑. โสตปสาทะ ประสาทหู

๒. สัททารมณ์ เสียง

๓. วิวรากาส ช่องว่างในหู (คลื่นของเสียงจะได้สืบต่อผ่านเข้าไป)

๔. มนสิการ การทำอารมณ์ให้แก่จิต ซึ่งได้แก่เจตสิกตัวหนึ่งที่น้อมนำให้จิตเข้าสู่อารมณ์นั้น หรือพูดกันว่า ตั้งใจ

เหตุทั้ง ๔ ประการนี้ มาประชุมพร้อมกันเมื่อใด เมื่อนั้นได้ยินก็จะเกิดขึ้น แต่ถ้าขาดไปแม้แต่เหตุเดียว การได้ยินก็จะบังเกิดขึ้นไม่ได้ เช่นประสาทหูไม่ดี เสียงมิได้มากระทบ หรือไม่ได้ตั้งใจจะฟัง เป็นต้น

การที่ลุงนำเอาเหตุของการเห็น การได้ยินมาแสดงต่อหลานโดยย่อ ๆ เช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เป็นแนวทางเบื้องต้นที่ชี้ให้ทราบว่า แม้การเห็น การได้ยิน ก็ต้องอาศัยเหตุปัจจัย จะเห็นจะได้ยินขึ้นมาลอย ๆ โดยปราศจากเหตุหาได้ไม่ ไม่มีพระพรหม ไม่มีพระผู้เป็นเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ มาบันดาลให้เราเห็น ให้เราได้ยิน และถ้าเหตุต่าง ๆ มาประชุมพร้อมกัน (ไม่ก่อนหลังกว่ากัน) แล้วก็ไม่มีพระพรหม พระผู้เป็นเจ้า หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ ในโลกจะมาดลบันดาลไม่ให้เห็น ไม่ให้ได้ยินได้เลยเป็นอันขาดเช่นเดียวกัน ทั้งนี้หลานก็จะได้เห็นว่า พระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยเหตุผลเพียงใด และเรื่องเห็นเรื่อง ได้ยินเพียงเท่านี้ ก็จำเป็นต้องศึกษาไปอีกนาน หลานจะได้ศึกษาทั้งเหตุในอดีตและเหตุในปัจจุบัน หลานจะได้เห็นการแสดงด้วยภาพในเรื่องการทำงานของจิตโดยพิสดาร ลุงขอพูดย่อ ๆ ให้หลานฟังเท่านี้ก่อน ขอเวลาให้อีกสักหน่อยเถิด หลานก็จะได้เรียนละเอียดยิ่งขึ้น

"เห็น" "ได้ยิน" จะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยเหตุดังกล่าวแล้ว แต่ก็มิได้เป็นการกระทบกันระหว่างรูปกับรูปเท่านั้น แต่เป็นการกระทบระหว่างรูปกับภวังคจิต (ภวังคจิตจะทราบภายหลัง) และรูปหรืออารมณ์ที่จะมากระทบกับภวังคจิตนั้นกระทบที่ประสาทตาและประสาทหู อาศัยประสาทของตา และประสาทของหู เป็นทางแสดงออกของจิต "เห็น" จิต "ได้ยิน"

เพื่อป้องกันมิให้หลานเข้าใจผิด ลุงก็จะขอบอกให้หลานทราบว่า คำว่าประสาทตา ประสาทหูนั้น ทางธรรมะเรียก จักขุปสาท และโสตประสาท ไม่เหมือนกับวิชาทางโลกที่นายแพทย์สามารถเอาคีมจับเอาประสาทขึ้นมาให้เราดูได้เป็นเส้นยาว ๆ ปสาทะคือ ประสาทในทางธรรมนั้น เราไม่อาจจะเห็นหรือไม่อาจจะถูกต้องได้ เพราะเป็นรูปอันละเอียด ประสาทในที่นี้หมายถึงความใส ซึ่งเหมือนกับกระจกเงาที่สามารถรับกระทบรูปต่าง ๆ ให้เกิดเงาขึ้นได้ เมื่อศึกษาถึงรูป หลานจึงค่อยทราบให้ละเอียดยิ่งขึ้น

ป. ผมขอขอบพระคุณคุณลุงมาก ที่ทำให้ผมสว่างขึ้นเป็นกอง แต่คุณลุงก็กล่าวเพียงว่า เห็น ได้ยิน ได้อาศัยการกระทบของรูปและภวังคจิต ต้องอาศัยเหตุปัจจัย แต่คุณลุงก็หาได้บอกไม่ว่าจิตนั้นอยู่ที่ไหน

ก. จิตอยู่ที่ไหน หลานก็ควรเข้าใจได้เองแล้ว รู้อารมณ์ที่เกิดขึ้นที่ไหน จิตก็จะอยู่ที่นั่น เห็นหรือได้ยินเกิดขึ้นตรงไหน จิตก็จะอยู่ ณ ที่ตรงนั้น เห็นเกิดขึ้นทำการงานที่ตา จิตจะไปอยู่ที่หู และได้ยินเกิดขึ้นทำงานที่หู จิตจะไปอยู่ที่ตากระไรได้

ป. ถ้าเช่นนั้น คุณลุงก็หมายความว่า ตาเป็นผู้เห็น และหูเป็นผู้ได้ยินกระมัง

ก. *เปล่าเลย หลานนี่สำคัญจริง ๆ จะหลอกให้ลุงตกหลุมเสียแล้ว ลุงไม่เคยได้บอกเลยว่า ตาเป็นผู้เห็น หูเป็นผู้ได้ยิน ตาและหูเป็นรูปเป็นวัตถุ เห็น ได้ยิน ไม่ได้ หากแต่ตาและหูเป็นเพียงทวาร คือ ประตูที่จิตจะแสดงการเห็นการได้ยินให้ปรากฏ ณ ที่นี้เท่านั้น*

ป. เมื่อเห็นหรือได้ยินยังไม่เกิดขึ้น ขณะนี้จิตไม่มีหรือขอรับ ถ้ามีมันอยู่ที่ไหน

ก. เห็น ได้ยิน ยังไม่เกิดขึ้น จิตก็มี คือจิตก็ไปอยู่ยังอารมณ์อื่น ๆ ต่อไป

ป. ถ้าอารมณ์อื่น ๆ ก็ยังไม่มีเล่าขอรับ จิตไม่มีหรือ ถ้ามีมันอยู่ที่ไหน

ก. ธรรมชาติของจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ เหตุนี้เอง ไม่ว่าจิตจะอยู่ที่ไหนจิตก็จะมีอารมณ์อยู่เสมอ ลงได้เป็นจิตแล้วจะไม่มีอารมณ์เป็นไม่มีเลย จิตกับอารมณ์นั้นเกิดอยู่ด้วยกันเสมอ ขาดจากกันไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย หรือใจก็ตาม เหมือนมีไฟก็จะต้องมีแสงสว่าง มีสามีก็จะต้องมีภรรยา มีอาจารย์ก็จะต้องมีศิษย์ จะมีแต่ไฟแล้วไม่มีแสงสว่าง มีสามีอย่างเดียวแล้วไม่มีภรรยา หรือมีแต่อาจารย์แต่ไม่เคยมีศิษย์เลยกระไรได้ แม้ว่าจะเป็นจิตที่มิได้แสดงออกมาทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย หรือใจ จิตบางประเภทที่ไม่แสดงออกมาทางทวารเหล่านี้เลย เช่น นอนหลับก็ตาม, แน่นอนละ มันจะต้องทำงาน มันจะต้องมีอารมณ์ แต่อารมณ์และการงานของจิตย่อมไม่เหมือนกัน

ที่หลานต้องการทราบว่า เมื่ออารมณ์ยังไม่เกิดขึ้นทางตา, หู จมูก, ลิ้น, กาย, ใจ นั้น จิตมีหรือเปล่า ถ้ามีมันอยู่ที่ไหน ในข้อนี้ ลุงขอให้หลานทราบแต่เพียงว่ามีเท่านั้น

ก่อน ว่ามีอยู่ที่ไหนก็เอาเป็นว่า อยู่ในร่างกาย คือตามทวารทั้ง ๖ นี่แหละ แต่ไม่ได้อยู่ในสมอง หรืออย่าไปถือเอามันสมองเป็นตัวจิตเข้าก็แล้วกัน การที่ลุงยืดเวลาที่จะอธิบายเรื่องนี้ให้หลานฟังต่อไปนั้น ก็เพราะว่าไม่ใช่เป็นเรื่องเล็ก ถ้าปล่อยไปหลานได้ซักไซร้ไล่เลียงออกไปอย่างไม่อั้นเสียเลยแล้วก็จะทำให้หนทางที่จะเดินกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งขึ้น จนทำให้เราทั้งสองหลงทางก็เป็นได้ นี่เราเพิ่งจะได้ตั้งต้นศึกษากันเท่านั้น ขอเวลาต่อไปอีกสักพักหนึ่งเถิด

ป. ก็ได้ขอรับ

ก. ตามที่ลุงได้บรรยายมาตั้งแต่ต้นว่า จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ หลานก็ได้ตั้งคำถามมา ลุงก็ได้โต้ตอบไปมากมายพอสมควรแล้ว สำหรับในขั้นต้น ต่อจากนี้ไปหลานก็ควรทราบอีกว่า นอกจากจิตจะเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์แล้ว จิตก็มิได้ยืนยงคงทนเป็นอมตะไม่รู้จักตาย ไม่รู้จักแตกดับ หรือจะเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่ลอยละล่องท่องเที่ยวไปได้เหมือนจิตในศาสนาอื่น ๆ หากแต่จิตเป็นธรรมชาติที่เกิดดับสืบต่อกันเสมอมิได้ขาด

ป. เกิด-ดับอย่างไรขอรับ

ก. ไฟฟ้าที่มาจุดยังหลอดให้สว่างนั้น มันไม่เกิดไม่ดับดอกหรือ

ป. เกิด-ดับอยู่เสมอขอรับ

ก. ก็มันเกิด-ดับอย่างไรเล่า

ป. เมื่อไฟฟ้าไหลมาจุดยังหลอดให้สว่างแล้วก็ดับไป ไฟใหม่ก็ไหลมาแทนที่จุดในหลอดให้สว่างแล้วก็ดับอยู่เรื่อย ๆ ติด ๆ กันไปโดยรวดเร็วมาก

ก. จิตก็เหมือนกัน มันก็เกิดมันก็ดับอยู่เสมอมิได้หยุดนิ่ง คล้าย ๆ กับการเกิด-ดับของไฟฟ้านี่แหละ แต่เป็นนามธรรม เห็นด้วยตาไม่ได้

ป. คนส่วนมากมิได้คิดว่าจิตเกิด-ดับสืบต่อกันอยู่เสมอ ใคร ๆ ก็พากันเข้าใจว่า จิตนั้นอยู่ตามสภาพเดิม เพียงแต่อารมณ์เท่านั้นที่รู้สึกว่าเปลี่ยนแปลงไป

ก. ใครจะเข้าใจอย่างไรก็เข้าใจกันไป ความจริงมันเป็นอยู่อย่างไรมันก็จะเป็นอยู่อย่างนั้น ไม่เกี่ยวกับความเข้าใจของใคร จะขอถามหลานสักหน่อย

เมื่อเรารื้อบ้านรื้อเรือนของเรากระจายออกเป็นชิ้น ๆ แล้ว เราจะได้อะไร

ป. เราจะได้ไม้, เสา, ตะปู, กระเบื้อง

ก. คำว่าบ้านเรือนยังจะมีอยู่หรือ

ป. ไม่มีขอรับ

ก. ถ้าเรารื้อวัตถุ สสาร หรือย่อยคน, สัตว์, โต๊ะ, เก้าอี้ ลงไปให้เล็กที่สุดจนถึงปรมาณูแล้ว เราจะได้อะไร

ป. เราก็ได้ประจุไฟฟ้า คือ อีเล็กตรอน โปรตรอน นิวตรอน เราก็ได้ประจุไฟฟ้าและพลังงาน คำว่า คน, สัตว์, โต๊ะ, เก้าอี้ หายไป

ก. แล้วอีเล็กตรอน โปรตอน นิวตรอน ประจุไฟฟ้าและพลังงานเหล่านี้มันหยุดอยู่นิ่ง ๆ หรือ

ป. หามิได้ขอรับ มันเคลื่อนไหวอยู่เสมอ ไม่มีหยุดเลยแม้แต่สักวินาทีเดียว

ก. หลานก็ได้ศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์มาแล้ว มีอะไรบ้างหรือในโลกนี้ที่คงทนถาวร ไม่มีการเปลี่ยนแปลงเลย มันเป็นอยู่อย่างไร แล้วก็เป็นอยู่อย่างนั้น ขอให้ลองยกขึ้นมาให้ดูสักตัวอย่างหนึ่งจะได้ไหม แม้แต่ภูเขาลูกโต ๆ เหล็กดุ้นใหญ่ ๆ ที่ตาของเราเห็นมันอยู่นิ่ง ๆ มันก็นิ่งอยู่ในสายตาของคนโง่ ๆ ที่ไม่รู้เท่าทันธรรมชาติเท่านั้น ปล่อยให้ธรรมชาติหลอกลวงได้ ที่ตาและที่หู เรียกว่าต่อหน้าต่อตา เพราะความจริงในยุคปัจจุบันนี้ค้นคว้าได้แล้วว่า วัตถุทั้งหลายเมื่อย่อยให้เล็กลงจนถึงที่สุด ก็เป็นปรมาณูอันประกอบด้วยประจุไฟฟ้า ซึ่งเคลื่อนไหวไปมาอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น ภูเขาและเหล็กที่ว่านั้นมันก็มิได้นิ่งอยู่เฉย ๆ เหมือนดังที่ตาเราเห็น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่า ในโลกนี้เป็นอนิจจัง ได้แก่ความไม่เที่ยง เมื่อไม่เที่ยงแล้ว ก็ย่อมจะเป็นทุกข์ คือทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ เพราะความสุขจะตั้งอยู่บนความไม่เที่ยงจะได้อย่างไร ธรรมชาติทั้งหลายเหล่านี้ หรือในโลกนี้ เป็นอนัตตา ไม่มีตัวตนคนหรือสัตว์ อันจะบังคับบัญชาได้ทั้งนั้น สภาพของอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ตามสภาวธรรม มิได้หมายแต่เพียงเท่าที่เห็น ๆ ได้เท่านั้น เช่น เห็นคนเกิดมา แล้วก็แก่ แล้วก็ตายไป หรือเห็นข้าวของต่าง ๆ เสื่อมสลายสูญหายไป หากแต่หมายถึง อณู ปรมาณู (อณู ปรมาณู แยกธาตุตามหลักธรรมจะได้ศึกษาต่อไป) ซึ่งไม่อาจคงที่ด้วย เมื่อหลาน

ได้ศึกษาเรื่องรูป (สสารและพลังงานในพระพุทธศาสนา) ก็จะได้ความละเอียดยิ่งขึ้น พระองค์สอนเช่นนี้หลายพันปีมาแล้ว

เมื่อโลกนี้ทั้งโลกมิได้มีอะไรแม้แต่อย่างใดอย่างหนึ่งที่คงทนถาวรตั้งมั่นอยู่ได้ เช่นนี้จะเอาจิตซึ่งเป็นธรรมชาติที่ เกิด–ดับ มาเป็นตัวมั่นคงตั้งอยู่ได้โดยไม่เปลี่ยนแปลง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ใช้ไม่ได้เท่านั้นเอง

ป. คุณลุงยกตัวอย่างมาแล้วเป็นเรื่องของวัตถุ ซึ่งมองเห็นได้ ถูกต้องได้ แต่จิตนั้นเป็นนามธรรม มันเป็นคนละอย่างกัน

ก. ถูกละ แต่พลังงานไม่ใช่วัตถุ หรือไม่ใช่สสาร (ในขณะที่มันเป็นพลังงาน) อะไรเหมือนกันไม่ใช่หรือ หลานสัมผัสพลังงานได้หรือ

ป. ไม่ได้ขอรับ

ก. พลังงาน เห็นได้ ได้ยินได้ ได้กลิ่นได้ รู้รสได้ ถูกต้องได้ และเอามาชั่งมาตวงได้ด้วยหรือ

ป. ไม่ได้

ก. ในหลักการณ์ของวิชาวิทยาศาสตร์ พลังงานก็ไม่ใช่วัตถุหรือสสารนะซิ (พลังงานก็ได้แก่สสารที่สลายตัวแล้ว)

ป. ถูกแล้วขอรับ พลังงานไม่ใช่วัตถุสสาร

ก. พลังงานไม่ใช่วัตถุหรือสสาร แต่อยู่นิ่ง ๆ หรือเปล่า

ป. เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอไม่คงที่

ก. จิตก็เหมือนกัน ไม่คงที่ จิตเป็นธรรมชาติที่มองไม่เห็น สัมผัสก็ไม่ได้ เรื่องนี้ถ้าหลานไม่ให้ลุงยกเอาวัตถุมาเทียบให้เข้าใจง่ายแล้ว จะให้เอาอะไร

ป. ตามที่คุณลุงอธิบายมาผมก็พอเข้าใจ แต่คุณลุงยกเอาตัวอย่างมาให้เห็นอีกสักหน่อยก็จะดียิ่งขึ้น

ก. ได้ซีหลาน แต่การยกตัวอย่างก็หนีออกไปจากรูปไม่ได้

หลานลองมองดูไปทางหน้าต่างทีหรือ หลานจะได้เห็นสระน้ำที่มีน้ำใสสะอาดและสงบนิ่ง ลุงเอาก้อนดินก้อนหนึ่งโยนลงไปกลางสระ หลานเห็นไหมว่าเกิดอะไรขึ้น

ป. เกิดลูกคลื่นขอรับ

ก. ลูกคลื่นลูกที่ ๑ สูงขึ้นเหนือระดับน้ำ เพราะอำนาจกดดันของก้อนดิน เมื่อน้ำยุบลง เป็นเหตุให้ไปกดดันน้ำจนก่อให้เกิดคลื่นลูกที่ ๒ แล้วลูกที่ ๑ ก็ยุบหายไป ลูกที่ ๒ ถูกดันให้เกิดคลื่นเหนือระดับน้ำแล้วกดต่ำจนเป็นเหตุให้เกิดลูกที่ ๓ แล้วลูกที่ ๒ ก็ยุบหายไป ลูกที่ ๓ ก็เป็นเหตุให้เกิดลูกที่ ๔ แล้วลูกที่ ๓ ก็ยุบหายไปอีก ทั้งนี้ หลานก็จะเห็นได้ว่าลูกคลื่นจะเกิดขึ้นเป็นลำดับกันไปเช่นนี้ จนถึงริมสระโดยรอบ ถ้าคลื่นลูกที่ ๑ ไม่มี ลูกสุดท้ายก็จะมีไม่ได้ และเมื่อลูกที่ ๑ เกิดขึ้นแล้ว ลูกสุดท้ายจะไม่มีก็ไม่ได้อีกแล้ว จะว่าลูกคลื่นลูกสุดท้ายเป็นลูกที่ ๑ หรือก็ไม่ใช่ เพราะไม่ใช่ลูกเดียวกัน แต่ลูกสุดท้ายก็เป็นลูกที่เกิด–ดับสืบต่อมาจากลูกที่ ๑ นั้น แน่นอนละ มันอาศัยกันเกิดกันดับเช่นนี้เหมือนกับจิตซึ่งเกิดดับสืบต่อกันอยู่เสมอมิได้หยุดนิ่ง ในวินาทีหนึ่งตั้งมากมาย

ธรรมชาติของจิตนั้น เกิด–ดับรวดเร็วยิ่งนัก หลานก็จะสังเกตเห็นได้ง่าย ๆ ประเดี๋ยวเห็น ประเดี๋ยวได้ยิน ประเดี๋ยวก็คิด ขณะนี้จิตอยู่ที่ป่าเขาลำเนาไพร อีกขณะหนึ่งจิตก็ไปอยู่ที่ในประเทศอเมริกา แล้วก็มาเมืองจีน จิตที่รู้อารมณ์ขึ้นนี้เป็นจิตแต่ละประเภทสืบต่อกันมาทั้งนั้น ไม่ใช่จิตประเภทเดียวที่เป็นเหมือนกับสิ่งกายสิทธิ์ แล้วท่องเที่ยวไปไปเกิดอารมณ์ได้หลายทาง และมีความรู้ไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง สำหรับจิตเกิด–ดับอย่างไรก็เอาไว้เพียงเท่านี้ก่อน เรายังมีเรื่องจิตโดยพิสดารข้างหน้าอีกมากนัก เช่นเหตุปัจจัยอะไรบ้างที่มาสนับสนุนให้จิตเกิด–ดับสืบต่อกันไปไม่ขาดสาย สำหรับครั้งแรก ๆ ตอนเริ่มเรียนนี้เอาเพียงเข้าใจบ้างพอเป็นหนทางเท่านี้ก็พอแล้ว

นอกจากจิตจะเกิด–ดับสืบต่อกันอยู่เสมอ ดังที่ได้อธิบายมาให้หลานฟังย่อ ๆ แล้ว จิตยังมีการงานอีกอย่างหนึ่ง คือมีหน้าที่เก็บอารมณ์ต่าง ๆ เอาไว้ในจิต ไม่ว่าเห็นหรือได้ยิน หรือคิดอะไร จิตก็เก็บเรื่องที่เห็น เรื่องที่ได้ยิน เรื่องที่คิดเอาไว้ในจิตหมดสิ้น ไม่ได้สูญหายไปไหนเลย

ป. แต่ก็มีบ่อยครั้งที่ผมได้ลืมเรื่องที่ตั้งใจว่าจะจดจำเอาไว้เสีย และก็เสมอ ๆ เหมือนกัน ที่ผมพยายามจะลืมเรื่องบางเรื่อง แต่มันก็คอยนึกคอยจำได้อยู่เสมอ

ก. หลานจะจำได้หรือจำไม่ได้ จะนึกออกหรือนึกไม่ออก ก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง ลุงเพียงจะกล่าวว่า จิตมีอำนาจในการจดจำหรือเก็บอารมณ์ต่าง ๆ ได้ เช่น เห็น ได้ยิน และคิด เป็นต้น เอาไว้ในจิตทั้งหมด มิได้สูญหายไปไหนเลย

ป. แต่ผมก็เห็นคนเป็นอันมาก คิดอะไรพูดอะไรแล้วก็ลืมไปเสียง่าย ๆ บางคนชั่วเวลาประเดี๋ยวเดียวเท่านั้น

ก. เก็บอารมณ์หรือจดจำอารมณ์เอาไว้ กับการนึกได้หรือไม่ของหลานนั้น มันคนละอย่าง เป็นคนละเรื่องไม่เหมือนกัน จิตจะเกิดอารมณ์ต่าง ๆ แล้วก็จะเก็บหรือจดจำอารมณ์เหล่านั้นเอาไว้ด้วย ส่วนจะนึกได้หรือไม่นั้น มันเป็นอีกเรื่องหนึ่ง เช่นเด็กอ่าน ก. ไก่ ข. ไข่ เพียงครั้งเดียวเที่ยวเดียว ไปเห็น ก. ไก่ ข. ไข่ ที่ไหนก็นึกไม่ได้ อ่านไม่ออก แต่จิตก็ได้เก็บเอา ก. ไก่ ข. ไข่ เอาไว้ในจิตแล้ว สมัยนี้เขาเรียกจิตภายใต้ความสำนึก ถ้าหากว่าอ่านเที่ยวเดียวจิตมิได้เก็บ ก. ไก่ ข. ไข่ ไว้เลยแล้ว อ่าน ๒–๓ เที่ยว หรือจะสักกี่เที่ยวก็ตาม จิตก็จะมิได้เก็บเหมือนกัน ก็จะไม่มีวันอ่านหนังสือออกเลยเป็นอันขาด ทั้งนี้ ไม่ว่าจะหัดอ่านสักกี่ร้อยกี่พันเที่ยวก็ตาม หลานคงเคยเห็นเด็ก ๆ หัดอ่าน ก. ไก่ ข. ไข่ อ่านแล้วอ่านอีก จึงได้จำได้และอ่านออก นี่แสดงว่าจิตได้เก็บเอา ก. ไก่ ข. ไข่ เอาไว้ในจิตแล้ว แต่มันไม่แน่นหนาเพียงพอ จึงได้นึกอยู่นาน

ในสมัยโบราณ ไม่มีไม้ขีดไฟใช้ เขาใช้ไม้มาถูกันเข้าจนเกิดไฟขึ้น หลานลองคิดดู เอาไม้มาถูกันครั้งสองครั้ง หรือสักสิบครั้งจะเกิดไฟขึ้นได้อย่างไร สมมุติว่าถูร้อยครั้งจึงจะเกิดไฟขึ้นก็จริง แต่ถู ๑ ครั้งก็จะมีความร้อนขึ้นนิดหนึ่ง แล้วถู ๒ ครั้ง ความร้อนก็เพิ่มขึ้นอีกนิดหนึ่ง ๓ ครั้งก็เพิ่มขึ้นอีก และจะเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จนถึง ๑๐๐ ครั้ง ไฟก็จะลุกพรึบขึ้น ไฟจะลุกขึ้นเมื่อถูถึง ๑๐๐ ครั้งแล้ว ซึ่งเป็นเหมือนที่เขาว่าปฏิกิริยาลูกโซ่เชื่อมโยงกัน ถ้าครั้งที่ ๑ ไม่ร้อน ครั้งที่ ๒ ก็ไม่ร้อน ครั้งที่ ๓–๔ มันจะร้อนได้อย่างไร และในครั้งที่ ๑๐๐ ก็ไม่มีไฟเกิดขึ้นได้เลยเป็นอันขาด

ตามที่ลุงยกตัวอย่างขึ้นมาให้หลานเห็นเช่นนี้ ก็เพื่อจะแสดงว่า จิตนั้นมีความสามารถเก็บจดจำอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งสิ้นทุกเวลานาทีที่อารมณ์เกิด ไม่ว่าจะมากหรือน้อย หนักหรือเบา และไม่ว่าจะเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาทางทวารใด เช่น ทางตา หู

หรือทางใจก็ตาม และจะเก็บเอาไว้ในจิตได้โดยไม่รู้จักเต็มเลย ซึ่งควรจะเรียกง่าย ๆ ว่า การสั่งสมสันดาน

อารมณ์ที่เกิดขึ้นไม่ว่าจะเป็นทางตา, หู, จมูก, ลิ้น, กาย หรือใจนั้น ในวันหนึ่ง ๆ ย่อมจะเกิดอยู่มากมาย มีทำดีบ้างชั่วบ้าง พูดดีบ้างชั่วบ้าง คิดดีบ้างชั่วบ้าง ทางธรรมะเรียก กุศลกรรม อกุศลกรรม และกุศล อกุศล บุญหรือบาปนี้ ก็จะเก็บประทับไว้ในจิตหมดสิ้น มิได้สูญหายไปไหนเลย และถ้ามีเหตุปัจจัยอันสมควรแล้ว ผลของบุญ–บาปก็จะแสดงตัวออกมาในทันที

ป. บุญ–บาป เก็บประทับไว้ในจิตอย่างไรขอรับ บุญ–บาปไม่มีตัวไม่มีตน มองก็ไม่เห็น สัมผัสก็ไม่ได้ และเมื่อมีเหตุปัจจัยอันสมควร ผลของบุญ–บาปนั้นก็จะแสดงออกมา ผมขอฟังตัวอย่างที่อาจจะเห็นเป็นความจริงประกอบด้วย และขอทราบด้วยว่า ถ้ายังไม่มีเหตุปัจจัยอันสมควรแล้ว ผลของบุญ–บาปนั้นมันหลบหน้าซ่อนตาอยู่ตรงไหน

ก. การอธิบายและยกตัวอย่างต่อไปนี้ ขอให้หลานเพียงแต่คิดว่ามันเป็นตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจเท่านั้น

หลานเห็นที่ลุงเขียนนี้หรือไม่ว่าอะไร

ป. เห็นขอรับ ที่คุณลุงเขียนนั้น คือ ก. ไก่

ก. หลานทำไมจึงรู้ว่ามันเป็น ก. ไก่ เล่า

ป. อ้าว ! ก็ผมเคยเรียนมานี่ขอรับ

ก. ถ้าให้เด็กเล็ก ๆ ดู เด็กที่ยังไม่ได้เรียนหนังสือ เด็กเล็ก ๆ นั้นจะรู้จักว่า ก. ไก่ หรือไม่

ป. ไม่รู้จักแน่

ก. ถ้าเช่นนั้น ในจิตใจของหลาน ก็ต้องมี ก. ไก่ อยู่ก่อนน่าซี มิฉะนั้นไฉนเลยหลานจะอ่านออกได้

ป. แน่นอนละขอรับ ในจิตใจของผมต้องมี ก. ไก่ อยู่ก่อนแล้ว ข้อนี้ผมไม่อาจจะเถียงได้

ก. แล้ว ก. ไก่ มันอยู่ในจิตของหลานอย่างไร มันหลบหน้าซ่อนตาอยู่ตรงไหน

ป. ผมก็ไม่ทราบว่าอยู่ได้อย่างไร แต่ก็คงอยู่ในจิตใจนั่นเอง

ก. เมื่อรูป ก. ไก่ มากระทบกับตาของหลานเข้า หลานก็จำได้ อ่านออก ถ้าเช่นนั้นนัยน์ตาเป็นผู้อ่าน ก. ไก่ ออกกระมัง

ป. เอ ! ผมก็ไม่ทราบ ทราบแต่ว่าพอตาเห็นแล้วก็อ่านได้

ก. *ตาจะรู้จัก ก. ไก่ ได้หรือ ตาจะรู้จัก ก. ไก่ ไม่ได้เลย เพราะตา (จักขุปสาทะ) เป็นทางแสดงออกของจิต "เห็น" เท่านั้น ตามีหน้าที่เป็นประตูให้เกิดการเห็นได้อย่างเดียว (ซึ่งต่อไปจะได้ทราบว่า "เห็น" ได้อย่างไรโดยพิสดาร แม้จะได้ทราบด้วยว่า ในขณะ "เห็น" นั้น จิตใจมันทำงานกันอย่างไรด้วย) ส่วนที่รู้ว่าเป็น ก. ไก่ เป็นหน้าที่ทางใจ คือมโนทวารต่างหาก เพราะใจจึงอ่านคำว่า ก. ไก่ได้ และที่อ่านได้ก็เพราะใจได้เก็บเอา ก. ไก่ ไว้ก่อน แล้วยกขึ้นมาเทียบกับจิตที่ "เห็น" อีกทีหนึ่ง เรื่องนี้ขอให้หลานได้ศึกษาต่อไปอีกสักพักก็จะเห็นจริง*

ตามตัวอย่างนี้ หลานก็จะจับความจริงได้ว่า เมื่อมีเหตุปัจจัย คือ รูป อันได้แก่คลื่นแสงสะท้อนจากตัว ก. ไก่ มากระทบตา (จักขุปสาทะ) จักขุวิญญาณรู้อารมณ์ทางตา คือ เห็นก็จะเกิดขึ้น และ ก. ไก่ ซึ่งเป็นอารมณ์เก่าๆ ที่จำที่เก็บเอาไว้ในจิตนั้น ก็จะยกขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง ทำให้เกิดการเห็น ก. ไก่ อันเป็นปัจจุบันขึ้น ดังนั้น ลุงจึงได้ว่า ก. ไก่ ที่เป็นอารมณ์เก่าๆ นั้น แสดงตัวขึ้นมาจากที่ได้เก็บเอาไว้ ซึ่งเป็นอดีต และ ก. ไก่ ที่ว่าเป็นอารมณ์เก่าๆ อันเป็นอดีตนี้ ก็ยกขึ้นมารวมกับอารมณ์ใหม่ นั่นก็คือ กรรมอันได้แก่การกระทำมาแต่อดีตที่เคยเรียนมาแล้วนั่นเอง แต่โผล่ขึ้นมาใหม่เมื่อได้รับการกระทบ

ป. ก็พอจะได้ความแล้วขอรับ แต่ผมใคร่ขอให้คุณลุงยกตัวอย่างอีกสักตัวอย่างหนึ่ง

ก. ได้ซีเมื่อเร็วๆ นี้ คู่รักของหลานต้องมาจากไป หลานเสียใจมากไม่ใช่หรือ

ป. ใช่ขอรับ

ก. หลานลองคิดดู ทำไมหลานจึงเสียใจขึ้นมาได้

ป. ก็เพราะว่ารักกันมากนี่ขอรับ เราเกิดเข้าใจผิดบางประการ แต่เสียใจขึ้นมาได้ ก็เพราะระลึกถึงความสัมพันธ์ที่มีต่อกันมาแต่ก่อน

ก. ขอให้หลานคิดดูให้ดี ถ้าภาพแห่งความใกล้ชิด หรือการพูดจาเอาอกเอาใจซึ่งกันและกัน คือเรื่องราวอันผูกพันกันมาเก่า ๆ มิได้มี หลานก็จะเสียใจในเรื่องนี้หาได้ไม่ เพราะเรื่องก็ได้เกิดขึ้นในอดีต เป็นเรื่องเก่าที่เลิกที่ดับไปแล้ว และเมื่อเสียใจในเรื่องนี้ขึ้นอีก ก็ย่อมแสดงให้เห็นว่า กรรม คือ การกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย วาจา ใจ แล้วเก็บไว้ในจิตเก่า ๆ นั้น ได้แสดงผลของมันขึ้นในปัจจุบันแล้ว

ถ้ารูปมิได้มากระทบตา เราก็จะไม่เห็น ถ้าเสียงมิได้มากระทบหู เราก็จะไม่ได้ยิน โดยทำนองเดียวกัน ถ้าเรื่องแห่งความเสียใจ คือกรรมเก่า ๆ มิได้มากระทบกับจิตของเราแล้ว จะเสียใจได้หรือ หลานลองคิดดูให้ดี

โดยเหตุนี้เอง หลานก็จะโต้เถียงไม่ได้ว่า กรรม คือการกระทำ ไม่ว่าจะทางกาย วาจา ใจ หรือเป็นอารมณ์เกิดขึ้นทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กรรม คืออารมณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้วเก็บไว้ในจิตได้ โดยที่ไม่เห็นมีตัวมีตนอะไรเลย มิหนำซ้ำ ทั้ง ๆ ที่ไม่มีตัวตนก็ยังอุตส่าห์สามารถแสดงผลของมันออกมาให้หลานเสียใจก็ได้ โดยอารมณ์เก่า ๆ ที่เก็บเอาไว้ในจิตนั้นก็มีกำลังมาก และมากระทบกับจิตอยู่เสมอ หลานจึงเกิดอารมณ์ใหม่ คือเสียใจมิได้หยุดหย่อน บางทีก็นอนหลับไม่ลงเสียด้วยซ้ำไป เพราะเรื่องเก่า ๆ กระทบใจบ่อย ๆ จึงทำให้ตื่นอยู่เสมอยังมีข้อโต้แย้งอะไรอีกก็ว่ามา

ป. ผมไม่อาจจะโต้แย้งได้ เพราะได้แก่ตัวของผมเอง

ก. เรื่องจิตก็ได้ศึกษากันมาพอสมควรที่จะเป็นพื้นฐานรองรับแล้ว ขณะนี้หลานเพิ่งจะได้เริ่มต้น ยังมิได้เข้าสู่บทเรียนจริงจังนัก รู้หยาบ ๆ กว้าง ๆ พอเป็นพื้นไว้เพียงเท่านี้ก่อน ยังมีความจริงที่จะต้องศึกษาให้เข้าใจอีก ๓ เรื่อง คือ เจตสิก รูป และนิพพาน เมื่อศึกษาย่อ ๆ ให้หมดทั้ง ๔ ข้อนี้แล้ว ก็คงเป็นบันไดขั้นแรกที่จะก้าวสู่ขั้นสองต่อไป ต่อจากนั้นจึงจะตั้งต้นกันใหม่ในเรื่องจิตโดยพิศดารอีกเป็นลำดับไป

๒. เจตสิกปรมัตถ์

ก. เจตสิก คืออะไร และมีงานเกี่ยวข้องกับจิตอย่างไร

ในวิชาการทางโลกที่ว่าด้วยจิตวิทยาก็ดี ในลัทธิหรือศาสนาใด ๆ ก็ดี ได้กล่าวเรื่องจิตใจไว้ในวงแคบ ทั้งมิได้ชี้แจงเหตุผลที่เกิดขึ้นและความเป็นไปของจิตใจอย่างพิศดาร

เลย แต่ในพระพุทธศาสนา เฉพาะอย่างยิ่งพระอภิธรรมปิฎก หลานจะศึกษาเรื่องจิตใจนี้ได้อย่างละเอียดละออกว้างขวางยิ่งขึ้นทุกที ตลอดเวลานี้หลานมิได้ท้อถอยในการศึกษา ทั้งความสงสัยต่าง ๆ ในเรื่องของจิตใจ ก็จะลดลงไปเป็นลำดับ และเมื่อมีความรู้มีความเข้าใจมากขึ้นแล้ว จิตใจก็จะสดชื่นแจ่มใสเป็นสุขมากขึ้นกว่าเดิมด้วย

วิทยาการทางโลกที่ว่าด้วยจิตหรือลัทธิศาสนาอื่น ที่กล่าวถึงจิต ก็ว่ากันแต่จิตตัวเดียวโดด ๆ มิได้มีอะไรแฝงอยู่หรือเกิดร่วมกับจิตเลย มีแต่พระพุทธศาสนาเท่านั้นที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่า จิตมิได้อยู่โดดเดี่ยวแต่ลำพัง จิตนั้นมีธรรมชาติอีกชนิดหนึ่งเข้าประกอบร่วมด้วย ธรรมชาติที่เกิดร่วมกับจิตนี้ เมื่อแยกออกก็มีถึง ๕๒ ประเภท ซึ่งธรรมชาตินั้นเรียกว่า เจตสิก

ธรรมดาของบ้าน โรงเรือน จะมีแต่เสา มีแต่เฉพาะหลังคา หรือมีแต่พื้นเท่านั้น เราก็หาเรียกเป็นบ้าน โรงเรือนได้ไม่ มันจะต้องมีพร้อมทั้งเสา พื้น ฝา หลังคา ประตู หน้าต่าง ประกอบกัน

ธรรมดาสิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เป็นต้นว่า หนังสือที่หลานถืออยู่ในมือ มันก็ต้องประกอบไปด้วยเซลลูโล๊ส ซึ่งเป็นเยื่อใยของพืช ตัวยาเคมีบางชนิด แป้ง หรือกาวตลอดจนถึงหมึกพิมพ์

ธรรมดาสสารทั้งหลาย ไม่ว่าจะเป็นธาตุแท้หรือธาตุผสม เมื่อแยกออกไปแล้วในที่สุดก็เป็นอนุภาคเล็ก ๆ เป็นประจุไฟฟ้าบวก ไฟฟ้าลบ และพลังงาน เป็นต้น

วัตถุทั้งหลายในโลก หรือสิ่งสารพัดทั้งปวงบนพิภพนี้ ไม่ว่าจะเป็นในน้ำ บนพื้นแผ่นดิน และในอากาศ ไปจนถึงขั้นสตราโตเฟีย ไม่มีอะไรเลยที่จะเป็นตัวเดียวโดด ๆ โดยมิได้มีอะไรมาเจือปนเลย เมื่อเช่นนี้ มันก็จะเป็นสิ่งแปลกประหลาดมหัศจรรย์ถ้าหากว่าจิตซึ่งถึงแม้ว่าจะเป็นนามธรรม แต่เป็นจิตตัวเดียวโดด ๆ มิได้มีอะไรแฝงอยู่หรือเกิดร่วมด้วยเลย

ดังนั้น การสอนถึงธรรมชาติอันไม่มีอะไรมาปนอยู่เลย ไม่ว่าธรรมชาตินั้นจะเป็นรูปธรรม หรือนามธรรม ก็ตามเราก็จะมีความรู้สึกพึงไม่สนิท เพราะมันเป็นการฝืนความรู้สึกจากความนึกคิดตามเหตุผลของวิชาการต่าง ๆ ที่เราได้เคยศึกษามา

เมื่อมีไฟเกิดขึ้น แม้เราจะเรียกไฟคำเดียว หรือเราจะเข้าใจว่าไฟมีอย่างเดียวก็ดี แต่ความจริงแล้ว ในไฟนั้นก็ย่อมจะมีความร้อน มีแสงสว่าง มีพลังงานอันเกิดจากความร้อน พลังงานอันเกิดจากแสงสว่างร่วมอยู่ด้วย เช่น เป็นไฟตะเกียง ก็ย่อมจะมีละอองน้ำมัน อ๊อกซิเจน และคาบอนไดอ๊อกไซด์ เป็นต้น เพิ่มขึ้นอีก

เจตสิกเป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ประกอบกับจิต เหมือนกับความร้อน แสงสว่างต้องมีขึ้นประกอบกับไฟ ไฟเกิดขึ้นมาแล้วจะไม่มีความร้อน แสงสว่าง และพลังงานย่อมเป็นไปไม่ได้ จิตเกิดขึ้นมาแล้วจะไม่มีเจตสิกประกอบร่วมกับจิตด้วยก็ไม่มีเลยเป็นอันขาด ส่วนการที่เราจะทราบว่าเป็นเจตสิกนั้น ก็ด้วยยึดหลักที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอนไว้ ๔ ประการ คือ

๑. เอกุปฺปาท เกิดพร้อมกับจิต

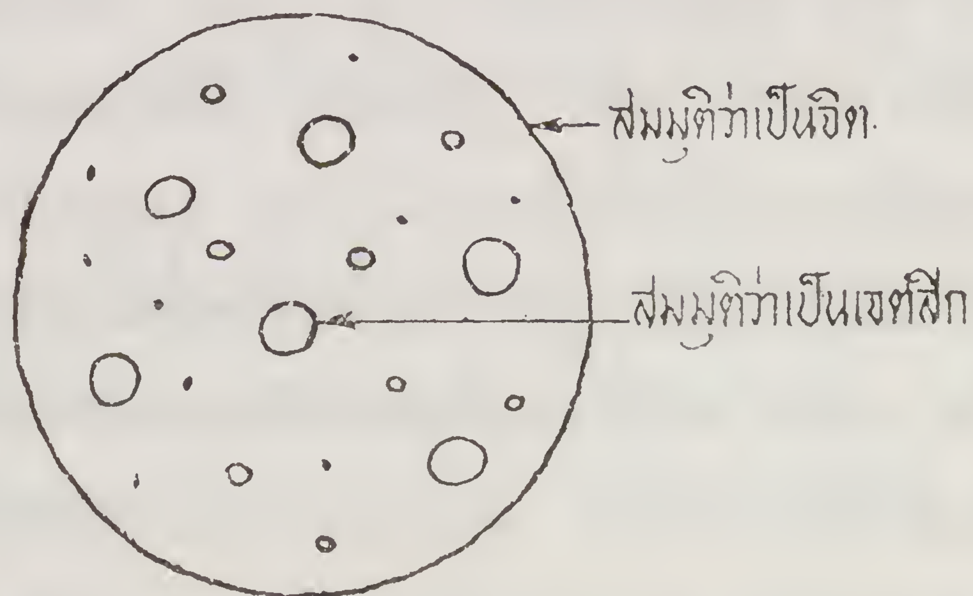
๒. เอกนิโรธ ดับพร้อมกับจิต

๓. เอกาลมฺพน มีอารมณ์เดียวกับจิต

๔. เอกวตฺถุก มีที่อาศัยที่เดียวกับจิต

ธรรมชาติใดเกิดขึ้นครบถ้วนตามหลัก ๔ ประการนี้แล้ว ธรรมชาตินั้น ชื่อว่าเจตสิก

อย่างอื่นไม่ว่าอะไรทั้งนั้น จะเกิดขึ้นมาโดยมีองค์หรือมีหลัก ๔ ประการนี้ร่วมกัน แต่ไม่ใช่เจตสิกย่อมไม่มี

การบรรยายธรรมชาติที่เป็นนามธรรม อันมีแต่ชื่อเรียกโดยไม่มีตัวตน เพื่อจะให้เข้าใจได้ง่าย บางทีเราก็ต้องยกเอารูปธรรม หรือสิ่งที่เห็นง่าย ๆ มาเปรียบเทียบสำหรับ

เรื่องจิต เจตสิกแล้ว เปรียบกับไฟเข้าใจได้ง่าย โดยเปรียบว่าจิตเหมือนกับไฟ ส่วนเจตสิกนั้นเหมือนกับความร้อน แสงสว่างและพลังงาน

๑. เกิดพร้อมกับจิต เมื่อไฟเกิดขึ้น เราจะห้ามไม่ให้มีความร้อน แสงสว่างและพลังงานหาได้ไม่ และเราจะกล่าวว่า ไฟเกิดขึ้นก่อน แล้วแสงสว่าง ความร้อน และพลังงานจึงเกิดตามหลังมา ก็ว่าไม่ได้อีก เพราะในทันทีที่ไฟเกิดขึ้น ความร้อนก็ดี แสงสว่างก็ดี และพลังงานก็ดี ย่อมจะเกิดขึ้นมาพร้อมกัน ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากันเลย เพียงแต่ว่าไฟนั้นเป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นหัวหน้าในการเกิดนั้น

เจตสิกก็เหมือนกัน เมื่อจิตเกิดขึ้นมาแล้ว จะไม่มีเจตสิกเกิดร่วมด้วย ก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ เพราะเจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต และเมื่อจิตเกิดขึ้นมารับอารมณ์ เช่น เห็นหรือได้ยินเป็นต้น เจตสิกก็เกิดขึ้นพร้อมกันกับจิต ไม่ก่อนไม่หลังกว่ากันเลย (เจตสิกมี ๕๒ ประเภท เจตสิกอะไรบ้างที่เข้าประกอบในขณะไหนจะทราบภายหลัง) และจิตนั้นย่อมเป็นใหญ่เป็นประธาน เป็นหัวหน้าในการเกิดขึ้นรับอารมณ์

๒. ดับพร้อมกับจิต เรื่องดับนี้ก็เหมือนกันกับเกิด คือเมื่อไฟดับลงแล้ว ความร้อน แสงสว่าง และพลังงาน ก็พลอยดับลงไปด้วยพร้อมกับจิต เจตสิกก็ไม่ต่างอะไรกัน เมื่อจิตดับลงแล้ว เช่น จิตเกิดขึ้นรับอารมณ์ เห็น ได้ยิน ดับลง หรือไม่เห็น ไม่ได้ยินแล้วทันทีนั้นเจตสิกก็ดับลงพร้อมกันด้วย

๓. มีอารมณ์เดียวกันกับจิต ในข้อนี้หมายถึงว่า จิตมีอารมณ์อย่างไร เจตสิกก็จะมีอารมณ์อย่างนั้น เช่น มีรูปมากระทบตา จิต "เห็น" ก็จะเกิดขึ้น เจตสิกจะได้ยิน หรือได้กลิ่นไม่ได้ จะต้อง "เห็น" เหมือนกัน (จิตกับเจตสิกมีการงานในการทำการงานต่างกัน) และเมื่ออารมณ์นั้นเกิดขึ้นทางมโนทวาร ประตูทางใจ คือ คิดในเรื่องอะไร เจตสิกก็จะเกิดร่วมกับจิต คือประตูทางใจในเรื่องที่คิดนั้นด้วยกัน (ทำการงานอย่างไรจะทราบภายหลัง) จิต เจตสิก จะไม่มีอารมณ์แยกกันไปคนละอย่างเป็นอันขาด

๔. มีที่อาศัยที่เดียวกันกับจิต จิตกับเจตสิกมีที่อาศัยเกิดที่เดียวกัน ไม่ว่าจิตจะอยู่ที่ไหน เจตสิกก็จะอยู่ที่นั่น จิตเกิดในที่ใด เจตสิกก็จะเกิดอยู่ในที่นั้น เช่น ในขณะเห็นจิตจะเกิดอยู่ที่ประสาทตา เจตสิกก็จะอยู่ที่ประสาทตาด้วยเหมือนกัน จิตกับเจตสิกไม่มีวันพรากจากกันเลย จะต้องมีที่ตั้งที่อาศัยเป็นวัตถุอันเดียวกันเสมอ

ป. คุณลุงอธิบายถึงเรื่องเจตสิกคืออะไรไปแล้ว ผมก็พอจะเข้าใจบ้างเล็กน้อย ยังมีปัญหาอีกมากนักที่ผมจะซักถาม แต่ผมเห็นว่าคุณลุงบรรยายชั้นต้นนี้เพียงเป็นเค้าหยาบ ๆ พอให้เป็นพื้นฐานที่จะศึกษาต่อไป ผมจึงยับยั้งไว้ก่อน แต่อย่างไรก็ดี คุณลุงกล่าวแต่เรื่องเจตสิกว่าคืออะไร แต่หาได้ชี้แจงต่อไปไม่ว่าการงานของเจตสิกนั้นมีอะไรบ้างไม่

ก. ลุงกำลังจะบรรยายให้หลานฟังอยู่แล้ว เจตสิกนั้นเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต มีหน้าที่การงานก็คือ ปรุงแต่งจิต ส่วนปรุงแต่งจิตอย่างไรนั้น ขอให้ฟังตัวอย่างต่อไปนี้

เมื่อเราเอาน้ำใสสะอาดมาใส่ลงไปในแก้วใบหนึ่ง แล้วเอาสีแดงใส่ลงไป น้ำที่ใสสะอาดอยู่นั้นก็จะกลายเป็นสีแดงไปทั้งแก้ว แต่ถ้าเราเอาสีเขียวใส่ลงไป น้ำในแก้วนั้นก็จะเป็นสีเขียวไปทั้งหมด

การที่ลุงยกตัวอย่างที่เป็นวัตถุขึ้นมาให้เห็นเช่นนี้ ก็เพื่อจะให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น เพราะจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ มีหน้าที่รู้อารมณ์ต่าง ๆ เท่านั้น ซึ่งเปรียบเหมือนกับน้ำใส ๆ ในแก้ว แต่เจตสิกเหมือนกับสีแดงหรือสีเขียว เมื่อผสมลงไปในน้ำ ก็ทำให้น้ำบังเกิดเป็นสีแดงหรือสีเขียวนั้น แม้จิตกับเจตสิกจะเกิดด้วยกันดับด้วยกัน และมีที่อาศัยแห่งเดียวกันก็จริง แต่จิตและเจตสิกก็มิใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หน้าที่การงานก็คนละอย่าง ซึ่งเหมือนกับน้ำในแก้วกับสี แม้น้ำกับสีจะละลายปนกันจนเรามองดูแล้วก็แยกมันไม่ออกก็จริง แต่น้ำกับสีก็เป็นคนละชนิด น้ำกับสีก็มีหน้าที่การงานก็เป็นคนละเรื่อง

ป. คุณลุงยกวัตถุขึ้นมาตั้งเพื่อเปรียบเทียบเช่นนี้ เข้าใจดีขึ้น แต่ได้โปรดยกตัวอย่างที่เกิดอารมณ์ขึ้นมาจริง ๆ ด้วยเถิดขอรับ

ก. ได้ซีหลาน

เมื่อหลานมองเห็นภาพวิวที่ติดอยู่ที่ข้างฝา หลานก็ชอบใจอยากได้ "เห็น" ก็เป็นจิต เพราะจิตมีลักษณะรู้อารมณ์ แต่ความอยากได้ภาพนั้นก็เป็นโลภเจตสิก เพราะปรุงแต่งจิตให้อยากได้

เมื่อมีใครมาด่าหลาน เมื่อหลานได้ยินเข้า "ได้ยิน" ก็เป็นจิต เพราะจิตมีลักษณะรู้อารมณ์ แต่ความโกรธก็เป็นเจตสิก เพราะปรุงแต่งให้จิตโกรธ

นอกจากนี้ยังปรุงแต่งให้จิตเป็นกุศล อกุศลต่าง ๆ เช่น การทำบุญให้ทาน หรือฆ่าสัตว์ตัดชีวิต เป็นต้น

หลานอย่าลืมว่า เมื่อเจตสิกปรุงแต่งจิตแล้ว จิตก็พลอยเป็นไปเช่นเดียวกัน เพราะเป็นอารมณ์เดียวกัน

การที่แบ่งแยกการงานของจิตและเจตสิกออกเช่นนี้ ก็เพราะเราจะได้ทราบว่าอันไหนทำหน้าที่อย่างไร เหมือนเราเรียนเรื่องเครื่องยนต์ โดยแยกให้รู้หน้าที่แต่ละชิ้นแต่ละอัน แล้วเราก็จะได้หายสงสัยว่า เครื่องยนต์แล่นไปได้อย่างไร ถ้าเรารู้ชิ้นส่วนและหน้าที่โดยละเอียดดีแล้ว เราก็จะได้ไม่งมงาย โดยจะได้ทราบว่าการที่เครื่องยนต์ทำงานได้นั้น เพราะชิ้นส่วนหลายอย่าง ต่างก็ทำหน้าที่ต่าง ๆ กันตามเหตุที่ช่างเขาบังคับไว้ สรีรยนต์คือร่างกายของเราก็เหมือนกัน ถ้าเรารู้เรื่องของมันโดยละเอียดแล้ว ความยึดมั่นตัวตนก็จะลดลง ความเห็นผิดต่าง ๆ ก็จะน้อยเข้า จากนั้นความทุกข์ก็จะเบาบาง อย่างไรก็ดี สำหรับเครื่องยนต์ ถ้าเราเอาหม้อทำไฟ เช่น แม๊กเนตโต หรือไดนาโม หรือเอาที่พักน้ำมัน คือคาบูเรเตอร์ ออกเสียแล้ว ความเป็นเครื่องยนต์ก็จะไม่สมบูรณ์ เราจะว่าเรารู้จักเครื่องยนต์ไม่ได้ โดยทำนองเดียวกัน ร่างกายของเราก็เหมือนกัน ถ้าไม่ศึกษาเรื่องจิต เจตสิก ให้เข้าใจดีแล้ว จะว่าเรารู้จักสรีรยนต์หาได้ไม่ ข้อสำคัญหลานต้องไม่ลืมหลักเดิมที่ว่าเจตสิกนั้น เกิดพร้อมกับจิต ดับพร้อมกับจิต มีอารมณ์เดียวกับจิต และมีที่อาศัยที่เดียวกับจิต

ลุงจะว่าให้ฟังง่าย ๆ อีกสักอย่าง จิตนั้นมีหน้าที่การงานในการรู้อารมณ์เท่านั้น เช่น เห็น ได้ยิน คิด แต่เจตสิกมีหน้าที่การงานในการปรุงแต่งให้จิตเป็นไป เช่น ทำให้โลภ โกรธ หลง หรือไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง เป็นต้น

เมื่อจิตเกิดขึ้นแล้ว ในขณะนั้นก็มีเจตสิกเข้าประกอบหลายประเภทด้วยกัน เช่นว่า บางประเภททำหน้าที่รับการกระทบ เช่น กระทบรูป กระทบเสียง บางประเภททำหน้าที่เก็บ จดจำเอาไว้ในเรื่องราวที่กระทบแล้ว บางประเภททำให้จิตใจตั้งมั่นใน

อารมณ์นั้น ๆ และบางประเภททำหน้าที่ให้เกิดความตั้งใจในอารมณ์ที่มากระทบเหล่านี้ เป็นต้น

เรื่องเจตสิกนี้ ถ้าหลานพอเข้าใจบ้างเล็กน้อยแล้ว ลุงก็คิดว่าจะพอกันที แล้วจะได้ศึกษาเรื่องรูปต่อไป

๓. รูปปรมัตถ์

ก. รูป คืออะไร ?

รูปเป็นธรรมชาติที่มีความผันแปรเปลี่ยนแปลงไป ตั้งอยู่ไม่ได้ เพราะเย็น และร้อนมีจำนวน ๒๘ รูป และใน ๒๘ รูปนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. มหาภูตรูป

๒. อุปาทายรูป

ในเรื่องของรูป เป็นเรื่องกว้างใหญ่ไพศาลเหมือนกัน ถ้าจะศึกษาให้เข้าใจละเอียดแล้วก็ต้องใช้เวลามาก ฉะนั้น ลุงจะบรรยายให้หลานฟังสักเล็กน้อยเท่านั้นก่อน

๑. มหาภูตรูป มี ๔ ที่เรียกว่าธาตุทั้ง ๔ นั่นเอง ได้แก่ ปถวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม

ป. ในหลักธรรมะนั้นแปลกจริง ๆ มีธาตุอยู่นิดเดียว คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม เท่านั้น ช่างน้อยเสียเหลือเกิน ตรงกันข้าม การค้นคว้าในวิชาวิทยาศาสตร์ในเรื่องของธาตุในปัจจุบันไปได้ไกลและกว้างขวางมาก สำหรับเรื่องธาตุ เวลานี้มีถึงร้อยกว่าธาตุแล้ว

ก. ลุงจะอธิบายเรื่องธาตุให้หลานฟังโดยละเอียด ก็จะเสียเวลามากนัก ดังนั้นจะว่าให้ฟังสักนิดหน่อย มิฉะนั้นหลานก็จะเห็นว่า ธาตุในธรรมะเป็นเรื่องน่าชวนหัว เมื่อไปเทียบกับเรื่องธาตุในวิชาวิทยาศาสตร์

คำว่าธาตุมิได้มุ่งหมายไปในทำนองเดียวกับวิชาทางโลก ธาตุในธรรมะกว้างขวางมาก แม้ในสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น จิตใจ ก็ใช้คำว่าธาตุ เช่น จักขุวิญญาณธาตุ มโนธาตุ เป็นต้น

คำว่า "ธาตุ" นั้น เป็นภาษาธรรมะที่เขาใช้กันมาหลายพันปีมาแล้ว ในวงการพระพุทธศาสนา วิชาทางโลกทางวิทยาศาสตร์ได้นำเอาคำว่า "ธาตุ" นี้ไปใช้ แล้วให้

คำจำกัดความขึ้นมาเสียใหม่ เป็นธาตุแท้ธาตุผสม แยกออกไป ตั้งชื่อเพิ่มออกไปมากมาย แต่ความหมายในเรื่องธาตุของทางธรรมะไม่ใช่มีความหมายดังนั้น เป็นคนละเรื่องทีเดียว มันน่าขบขันน้อยไปหรือที่ทางโลกเอาคำของธรรมะเขาไปใช้ ไปตั้งคำจำกัดความตามใจของตนเองขึ้นมาใหม่จนผิดหลักเดิมของเขาไป แล้วใช้กันมานานจนลืมบัดนี้กลับมาหาว่าธาตุในทางธรรมะมีน้อย มิหนำซ้ำยังเข้าใจธาตุ ๔ ในทางธรรมะนั้นว่าธาตุดินก็คือดินที่เราเดินย่ำอยู่นี้ ธาตุน้ำก็คือน้ำที่เราดื่ม ธาตุไฟก็คือไฟที่เราใช้จุดตะเกียงหรือไฟที่ใช้หุงข้าว และธาตุลมก็คือลมที่พัดไปพัดมาเท่านั้น ความจริงความเข้าใจเหล่านี้ยังไม่เป็นการถูกต้อง

คำว่า "ธาตุ" ในทางธรรมะหมายถึง ธรรมชาติที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน เช่น ไฟ ย่อมจะทรงความร้อนของมันไว้ ไม่ว่าไฟนั้นจะอยู่ในโลกนี้หรือโลกไหน ในเวลานี้หรือเวลาไหน และไม่ว่าไฟนั้นจะมีมากหรือน้อยเพียงใด ไฟมีมากก็ร้อนมาก ไฟมีน้อยก็ร้อนน้อย แต่มันจะทรงสภาพของตน คือ จะยืนความร้อนอยู่เสมอ

คำว่าธาตุ หมายถึงธรรมชาติที่ทรงสภาพของตน ไม่ผันแปร ไม่กลับกลอก ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอยู่อย่างไรมันก็เป็นอยู่อย่างนั้น ไม่ว่าในกาลใดหรือไม่ว่าอยู่ที่ไหน เช่น ธรรมชาติของรูปที่เรียกว่ารูปธาตุก็ดี ธรรมชาติของจิตใจที่เรียกว่าวิญญาณธาตุก็ดี ย่อมจะไม่เที่ยงแท้แน่นอน ย่อมจะผันแปรเปลี่ยนแปลงไปมาอยู่เสมอ ไม่ว่าในเวลาไหน หรือในที่ใดก็ตาม ไม่มีใครไปทำให้มันหยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลงได้เลยเป็นอันขาด เป็นต้น

คนเข้าใจคำว่า "ธาตุ" ในทางธรรมะน้อยเหลือเกิน เช่น ธาตุน้ำ ก็มีคนเป็นอันมากเข้าใจว่าเป็นน้ำที่เราใช้ดื่ม ใช้อาบ ความจริงธาตุน้ำในธรรมะ เห็นด้วยตาก็ไม่ได้ ซ้ำยังสัมผัสจับต้องก็ไม่ได้เสียอีกด้วย แม้เอามาชั่งตวงก็ไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะเป็นรูปปรมาณูที่ละเอียดมาก มีหน้าที่ยึดโยงมิให้ธาตุดินกระจัดกระจาย ลุงจะขอแยกลักษณะของรูปให้เห็นบ้างสักเล็กน้อย

มหาภูตรูปมีอยู่ ๔

มหาภูตรูป คืออะไร ?

ที่เรียกมหาภูตรูป ก็เพราะเป็นรูปที่เป็นใหญ่เป็นประธานแก่รูปอื่น หรือจะว่าเป็นรูปที่ปรากฏชัดก็ได้ มีอยู่ ๔ คือ

๑. ปถวีธาตุ เป็นธาตุชนิดหนึ่ง คือธาตุดิน มีลักษณะแข็งและอ่อน เช่น เมื่อเราสัมผัสสิ่งใดสิ่งหนึ่งรู้สึกว่าอ่อน นั่นย่อมหมายความว่ามีความแข็งน้อยนั่นเอง ธาตุอื่น ๆ ไม่สามารถทำให้เรารู้สึกแข็งหรืออ่อนได้ ธาตุดิน เช่น เหล็ก ไม้ หิน แป้ง เป็นต้น

๒. อาโปธาตุ ธาตุน้ำ มีลักษณะไหลหรือเกาะกุม ธาตุน้ำเป็นธาตุที่มีความสามารถยึดเหนี่ยวปรมาณูของธาตุปถวีธาตุให้ติดกัน ธรรมชาติที่มีธาตุน้ำมากก็ย่อมจะไหลไปได้ ถ้ามีธาตุน้ำน้อยก็ย่อมเกาะกุมให้เป็นกลุ่มเป็นก้อน แต่น้ำที่เราดื่มมิใช่ธาตุน้ำ เป็นแต่เพียงว่ามีธาตุน้ำอยู่มากเท่านั้น ธาตุน้ำไม่สามารถจะดู เห็นได้ หรือถูกต้องได้ เป็นธาตุที่รู้ได้ด้วยใจ ดังนั้น ในเมื่อเราเอามือจุ่มลงไปในน้ำ เมื่อมือกระทบน้ำ ก็หมายความว่าเรากระทบปถวีธาตุ (ธาตุดิน) เข้าแล้ว มิใช่กระทบน้ำ คือกระทบกับความอ่อน หลานไม่ประหลาดใจบ้างหรือ เมื่อเอามือจุ่มลงไปในน้ำแล้วกลับบอกว่า ไปกระทบเอาธาตุดินเข้าแล้ว และธาตุน้ำเกิดอยู่ในรูปต่าง ๆ โดยทั่วไป

๓. เตโชธาตุ ธาตุไฟ มีลักษณะร้อนและเย็น การที่เรียกว่าเย็นก็เพราะมีความร้อนน้อยนั่นเอง ธาตุไฟทำให้วัตถุต่าง ๆ นุ่มนวลอ่อนละมุน ในเตโชธาตุนี้ยังแบ่งออกไปอีกหลายอย่าง ไม่ว่าในร่างกายของสัตว์ประเภทต่าง ๆ ในร่างกายของมนุษย์ และวัตถุต่าง ๆ ย่อมจะมีธาตุไฟอยู่ทั้งนั้น เตโชบางชนิดทำให้ร่างกายทรุดโทรม เช่น ผมหงอก ตามัว เป็นต้น

๔. วาโยธาตุ ธาตุลม มีลักษณะเคลื่อนไหวและเคร่งตึง ทำให้รูปที่เกิดพร้อมกับตนนั้นเคลื่อนไหว เป็นต้น สำหรับลมที่พัดมาโดนเรานั้น หาใช่ธาตุลมไม่ นอกจากนี้ธาตุลมมีอยู่ในร่างกายของสัตว์ และในวัตถุต่าง ๆ ทั่วไป

ธาตุทั้ง ๔ อย่างนี้ ลุงว่าให้ฟังแต่เพียงย่อ ๆ เท่านั้น ความจริงในธาตุทั้ง ๔ นี้ แต่ละธาตุยังมีแยกออกไปอีกมาก ซึ่งถ้าลุงจะกล่าวในเวลานี้ก็จะกว้างใหญ่เกินไป

นอกจากธาตุทั้ง ๔ คือ มหาภูตรูปตามที่ลุงได้อธิบายไปแล้ว ยังมีรูปอื่นอีก ๒๔ เรียกว่า อุปาทายรูป อันได้แก่รูปที่เกิดจากมหาภูตรูปอีกทีหนึ่ง เช่น ปสาทรูป คือ รูปประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น ภาวรูป คือ รูปปรมาณูอันแสดงเพศที่มีอยู่ทั่วร่างกายทั้งหญิงและชาย รวมทั้งสิ้นเป็น ๒๘ รูปด้วยกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงรูปต่าง ๆ ไว้ว่า การประชุมหน่วยเล็กของอณูปรมาณู (อณู ปรมาณู ในทางธรรมะ) ทำให้เป็นรูปต่าง ๆ ที่เห็นและสัมผัส ปรากฏเกิดขึ้นมาได้นั้น ไม่มีรูปใดตั้งอยู่ได้คงทนถาวร ย่อมเปลี่ยนแปลงไปเสมอมิได้หยุดนิ่งด้วยอำนาจของความเย็นและร้อน และรูปทั้งหลายจะรู้อารมณ์ต่าง ๆ มิได้เลย ไม่ว่ารูปนั้นจะวิวัฒนาการมานานสักเท่าใดก็ตาม เมื่อหลานได้ศึกษาโดยละเอียดแล้ว ก็จะได้เห็นการแยกธาตุของธรรมะ ก็จะได้ทราบถึงรูปต่าง ๆ อันเกิดขึ้นในร่างกายและรูปที่อยู่ภายนอก ซึ่งอาจเป็นรูปที่หยาบ ๆ เห็นได้ สัมผัสได้ ไปจนถึงรูปอันละเอียดสุขุมที่ไม่สามารถเห็นหรือถูกต้อง แต่อย่างไรก็ดี รูปทั้งหลายก็หนีไปไม่พ้นจากการเคลื่อนไหวอยู่เสมอ หยุดนิ่งมิได้เปลี่ยนแปลงไปมาอยู่มิได้หยุดหย่อน ขัดแย้งกันอยู่ร่ำไป และรูปที่ตั้งอยู่ทั้งหลายก็ย่อมเชื่อมต่อสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอยู่เป็นประจำในเรื่องของรูป ลุงเห็นว่าควรให้หลานได้ทราบไว้เพียงเท่านี้ก่อนก็เห็นจะพอแล้ว

๔. นิพพานปรมัตถ์

ก. นิพพาน คืออะไร

นิพพานก็คือธรรมชาติอย่างหนึ่งที่ดับความทุกข์ทั้งปวง มีลักษณะเป็นสันติสุข

ธรรมชาติของจิตก็ดี เจตสิกก็ดี รูปก็ดี จะเกิดขึ้นมาและเป็นไปได้นั้นก็จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย คือ กรรม หรือจิต หรืออุตุ หรืออาหาร อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่างเป็นผู้ปรุงแต่ง ธรรมชาติที่ต้องถูกปรุงแต่งเหล่านี้ เราเรียกว่า สังขตธรรม และธรรมชาติที่มิได้ถูกปรุงแต่งด้วยกรรม จิต อุตุ อาหารเลยนั้น เรียกว่า อสังขตธรรม ซึ่งได้แก่นิพพานนั่นเอง และนิพพานหาใช่ จิต เจตสิก และรูปไม่

คำว่า นิพพาน เมื่อแยกออกเป็น ๒ บท ก็คือ นิ + วาน

นิ = พ้นไป

วาน = ธรรมชาติเกี่ยวโยงร้อยรัด อันหมายถึงตัณหา

เมื่อรวมกันเข้าแล้วก็คือ ธรรมชาติที่พ้นจากตัณหานั่นเอง

ความตายและความเกิดของสัตว์ทั้งหลายที่สืบต่อ ๆ กันเรื่อย ๆ ไปนั้น เป็นธรรมชาติที่ลึกซึ้งยิ่งนัก ไม่มีใครเลยที่จะมีความรู้ความเข้าใจได้ นอกจากพระสัมมา

สัมพุทธเจ้าเท่านั้นที่ทรงค้นพบ และพระองค์ได้แสดงว่าเพราะตัณหาคือ ความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ อันถูกเก็บประทับฝังใจนี่เอง ที่เป็นตัวเชื่อมโยงเกี่ยวพันทำให้สัตว์ทั้งหลายต้องเกิดและต้องตาย ต้องแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตอยู่วุ่นวายมิได้หยุดหย่อน เพราะตัณหาตัวนี้แท้ ๆ ที่ทำให้วัฏฏะคือ ความหมุนเวียนเกิดแล้วเกิดอีก ทุกข์แล้วทุกข์อีกไม่รู้จักจบสิ้น และเพราะตัณหานั่นทีเดียว ที่ทำให้ภพชาติเก่ากับภพชาติใหม่เชื่อมโยงติดกันอยู่ตลอดมาจนถึงบัดนี้ ดังนั้น ตัณหาจึงเรียกว่า "วาน" นิพพานจึงเป็นธรรมชาติที่พ้นจากตัณหาคือเครื่องร้อยรัด ให้ภพชาติบังเกิดขึ้น ที่เรียกว่าเวียนว่ายตายเกิด

ป. ผมฟังคุณลุงมานานแล้ว ผมยังไม่ทราบเลยว่า นิพพานคืออะไรแน่ ผมเคยแต่ได้ยินเขาพูดกันว่า เมืองนิพพานนั้นช่างแสนจะสุขสนุกสบายเป็นเลิศ แม้สวรรค์ชั้นฟ้าก็ไม่ปาน แต่ครั้นถามว่าอยู่ที่ไหน ก็ตอบไม่ได้ว่าอยู่ที่ไหน บางคนก็ว่าไม่ใช่เราเข้าไปอยู่ในเมืองนิพพาน เรานั่งทำสมาธิแล้วมองเห็นนิพพานต่างหาก แต่ครั้นถามว่าเห็นแล้วได้อะไรขึ้นมา มันก่อให้เกิดความสนุกสนานเพลิดเพลินนักหรือ มันเป็นเพียงจินตนาการที่เกิดจากการทำสมาธิกระมัง หรือเหมือนกับฝันไป ขืนหลงไหลมาก ๆ หนักเข้าก็จะต้องไปหาหมอที่ฝั่งธนบุรี (โรงพยาบาลโรคจิต) และบางคนก็ว่า นิพพานนั้น คือความไม่ต้องมาเกิดอีกต่อไปนั่นเอง ในเรื่องนี้บางท่านก็ว่าตายแล้วสูญไปเลย ไม่เกิดขึ้นมาอีกนั้น เขาก็ยังไม่ต้องการ เขายังอยากเกิดอยู่ต่างหาก เพราะถ้าไม่เกิดขึ้นมาจะเรียกว่ามีความสุขได้อย่างไร ไม่มีตัวตนที่จะรับสุขเสียแล้ว เมืองนิพพานก็ไม่มีอาหารอร่อย ไม่มีเหล้าจะดื่มและภาพยนตร์ก็ไม่มีดู

ก. แน่นอน ! นิพพานไม่มีอาหารอร่อย ๆ ขาย ไม่มีเหล้าดื่ม และไม่มีภาพยนตร์ดู หลานจะหาสิ่งเหล่านี้ในนิพพานไม่ได้เลย เพราะนิพพานไม่ใช่บ้านเมือง ไม่ใช่กลางวัน ไม่ใช่กลางคืน ไม่ใช่คน ไม่ใช่สัตว์ ทั้งไม่ใช่สิ่งของ ไม่ใช่อะไร ๆ ในโลกนี้ทั้งนั้น และไม่ใช่อะไร ๆ ในโลกอื่นทั้งสิ้น เพราะพระนิพพานไม่ใช่เป็นธรรมของโลกนี้ แต่เป็นธรรมที่พ้นจากโลกต่างหาก และพระนิพพานเป็นธรรมที่พ้นไปจากความปรุงแต่งทั้งหลาย และพ้นจากความพินาศทั้งปวงด้วย

ความสุขที่เราได้รับต่าง ๆ ที่เกิดจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เช่นเห็นรูปที่ดีน่ารัก น่าพอใจ ก็ปลาบปลื้มเป็นสุข เมื่อได้ยินเสียงที่ไพเราะก็สดชื่นรื่นเริง จิตใจสบาย หรือเมื่อคิดถึงเรื่องราวต่าง ๆ ที่เป็นเรื่องราวสนุกสนานก็เพลิดเพลินเบิกบานใจ สามัญชนทั้งหลายที่ไม่ได้ศึกษาปฏิบัติธรรม ย่อมจะคิดว่าความสุขของคนเรานั้นก็มีอยู่เพียงเท่านั้นเอง แล้วก็พยายามแสวงหากันตัวเป็นเกลียว ยื้อแย่งแข่งดีและช่วงชิงความสุขนั้นกันอย่างสุดเหวี่ยง แต่ความจริง ยังมีความสุขอีกชนิดหนึ่ง เป็นความสุขที่นอกเหนือไปจากความสุขดังกล่าวแล้ว เป็นความสุขอันเกิดจากอำนาจของสมาธิจากผู้ที่ปฏิบัติสมถกรรมฐาน เป็นความสุขที่ใหญ่ยิ่งและน่าภาคภูมิใจ ทั้งเป็นความสุขที่มิต้องเข้าไปยื้อแย่งแข่งดีกันให้ลำบากทั้งกายและใจ เทียบกับความสุขที่เกิดจากทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว ก็จะผิดกันเป็นฟ้าและดินทีเดียว ผู้ใดมิได้เข้าปฏิบัติจนได้รับเองแล้วจะเข้าใจยากมาก

อย่างไรก็ดี ความสุขที่กล่าวครั้งหลังนี้ ถึงแม้จะเป็นความสุขชั้นเลิศก็จริง แต่ก็ไม่ประเสริฐสูงสุดเท่ากับความสุขของนิพพาน เพราะความสุขที่เกิดจากนิพพานนั้น เป็นความสงบสุขอันปราศจากกิเลสมารบกวน เป็นความสุขที่ไม่ผันแปรกลับกลอก ด้วยกิเลสได้ถูกประหาณลงแล้วโดยเด็ดขาด และเมื่อปฏิบัติถึงที่สุดแล้ว ก็จะไม่มีการเกิดขึ้นมาเพื่อรับทุกข์โทษภัยอีกต่อไป เมื่อชีวิตไม่มีเสียแล้ว จะเอาทุกข์มาแต่ไหน

ป. ผมฟังคุณลุงกล่าวมาทั้งหมดก็พอจะเข้าใจ และเห็นความดีของนิพพานบ้าง ผมทราบว่า นิพพานเป็นธรรมที่พ้นไปจากการปรุงแต่ง นิพพานเป็นธรรมที่พ้นไปจากตัณหาเครื่องร้อยรัด นิพพานเป็นธรรมชาติที่ดับความทุกข์ทั้งปวง และมีลักษณะเป็นสันติสุข แต่ถึงกระนั้นก็ดี ผมก็ยังไม่ทราบว่านิพพานเป็นอะไร ?

ก. *ผู้ที่จะได้พระนิพพานนั้น จะต้องปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานซึ่งการปฏิบัติลุงจะไม่ขอกล่าวในที่นี้ จะต้องว่ากันเป็นเรื่องหนึ่งต่างหากทีเดียว (เชิญอ่านเรื่องวิปัสสนากรรมฐานของอภิธรรมมูลนิธิ) เมื่อปฏิบัติจนได้ญาณ คือ ปัญญาเกิดขึ้นแล้ว กิเลสตัณหาก็จะอ่อนลง ๆ เป็นลำดับไป เมื่อถึงที่สุด โลกุตรอารมณ์ก็จะเกิดขึ้น อารมณ์โลกุตรนี้ก็คือจิตเกิดขึ้นจับนิพพานนั่นเอง ถ้าจะพูดให้เข้าใจง่าย ๆ ก็จะว่า นิพพานนั้นเป็นอารมณ์ ๆ หนึ่ง หลังจากการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานถึงที่สุดแล้ว มรรคจิต ผลจิต เป็น*

ผู้รู้หรือเป็นผู้เห็นนิพพานทางมโนทวาร หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็ว่า มรรคจิต ผลจิต จับเอาพระนิพพานเป็นอารมณ์ ในขณะนั้นเองกิเลสก็จะถูกปัญญาประหาณ และประหาณลงได้ เป็นสมุจเฉท ไม่เกิดกิเลสที่ได้ถูกประหาณไปแล้วอีกต่อไป ดังนั้น พระสัมมา-สัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงกล่าวว่า นิพพานํ ปรมํ สุขํ พระนิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง ไม่มีสุขอื่นใดที่จะเทียบเท่าได้ เพราะไม่ต้องแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตอีกต่อไปตลอดกาลนิรันดร

ถ้าจะขยายความออกไปก็จะไปกันใหญ่ ลุงก็ได้ตั้งใจไว้ว่าในชั้นต้นนี้จะให้หลานเข้าใจเพียงหยาบ ๆ เท่านั้น สิ่งใดที่ยังสงสัย เมื่อศึกษาต่อไปก็จะเข้าใจไปเอง อย่าเพิ่งใจร้อนมากนัก พระอภิธรรมเปรียบเหมือนภาพยนตร์โรงใหญ่ ซีนิมาสโค๊ปจอกว้าง ทั้งเป็นสีเทคนิคตั้งแต่ต้นมาจนถึงเวลานี้ ลุงก็เพียงแต่ปิดป้ายโฆษณาเอาไว้ แล้วอธิบายคุณภาพว่าเรื่องอะไรจะสนุกสนานเพียงใดเท่านั้นเอง ยังไม่ได้ลงมือแสดงจริงจังเลยสักหน่อย ขอให้หลานจงได้ตรวจตามที่ได้บันทึกเอาไว้ แล้วคิดพิจารณาให้จงดี ก็คงจะเป็นฐานชั้นแรกที่จะรองรับความรู้ในชั้นต่อ ๆ ไป ในคราวหน้าหลานก็จะได้ทราบถึงเรื่องของจิตที่ละเอียดขึ้นกว่านี้ เช่น จิตกับวิญญาณต่างกันหรือไม่ ต้นไม้และสัตว์หรือเชื้อโรคบางชนิดมีจิตหรือเปล่า จิตเป็นธรรมชาติที่ทำให้เป็นไปอย่างไรบ้าง มีการกระทำวิจิตรพิสดารอย่างไรตลอดจนการสั่งสมกรรมและกิเลสเอาไว้ภายในจิตใจเป็นต้น ตลอดไปจนถึงจิตที่วนเวียนเกิดในภูมิต่าง ๆ หลานจะได้เริ่มต้นศึกษาเรื่องจิตโดยละเอียด ซึ่งลุงคิดว่าหลานยังมิได้เคยศึกษามาก่อนเลย แล้วหลานจะได้ท่องเที่ยวไปสู่ความเร้นลับมหัศจรรย์ในเรื่องราวของชีวิตที่จะหาศึกษาจากใครที่ไหนไม่ได้ นอกจากในพระพุทธศาสนา และเฉพาะอย่างยิ่งในพระ-อภิธรรมปิฎกเท่านั้น

จิตปรมัตถ์

ก. เป็นอย่างไรบ้างหลาน เรื่องที่สนทนากันไปเมื่อวันก่อน

ป. ผมออกจะสนใจอยู่ขอรับ เพราะเป็นวิชาการที่ว่าด้วยเรื่องชีวิต ซึ่งควรจะศึกษาอย่างยิ่งกว่าวิชาใด

ก. *ถูกแล้ว เมื่อมีชีวิตขึ้นมา เราก็ควรศึกษาเรื่องของชีวิต มิฉะนั้นจะแก้ปัญหาของชีวิตได้อย่างไร ? บุคคลผู้ซึ่งมีความฉลาดน้อย จึงได้คิดว่าเรื่องของชีวิตนั้นไม่มีความสำคัญ ไม่จำเป็นต้องศึกษาให้ป่วยการ และมีกังวลเปล่าๆ สู้ปล่อยให้ชีวิตเป็นไปตามยถากรรมไม่ได้ สบายดี การคิดเช่นนี้เปรียบเหมือนเด็กเล็กๆ ที่ได้แต่ซุกซนสนุกสนานไปวันหนึ่งๆ ไปตามเรื่อง เป็นไปตามธรรมชาติซึ่งเป็นคติของเด็ก คือ ได้แต่กิน ได้แต่นอน ได้แต่เล่น หาสารประโยชน์จริงจังอะไรไม่ได้* พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้พบความจริงข้อนี้ ด้วยพระมหากรุณา พระองค์จึงได้แจกแจงเรื่องของชีวิตทั้งที่ตื้นๆ และลึกซึ้งให้เข้าใจ เมื่อมีความเข้าใจบ้างแล้วเราจึงได้รู้สึกว่า ประโยชน์ของการศึกษาเรื่องชีวิตนี้มีมหาศาลจริงๆ ไม่มีวิชาการใดเทียบเท่า ถ้าจะแลกกันได้ เราก็ไม่อาจจะแลกวิชานี้กับแก้วแหวน เงินทอง หรือ เพชรนิลจินดา สิ่งของที่มีค่าสูงสุดทั้งหลาย แม้จะเป็นของ ๆ พระมหาจักรพรรดิ์ เพราะอื่น ๆ บนพิภพนี้หาได้เป็นเหตุทำให้เราหลุดรอดไปจากความทุกข์ได้ไม่

หลานได้ศึกษาถึงเรื่องของจิต เจตสิก รูป นิพพาน ไปบ้างแล้วพอได้หนทาง ลุงก็ได้อธิบายให้หลานพึงถึงหัวข้อแต่ละอย่าง ๆ หยาบ ๆ บัดนี้ ลุงเห็นว่าหลานควรจะได้ศึกษาเรื่องของจิตใหม่อีกครั้งหนึ่ง แต่คราวนี้ควรจะให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และคราวนี้ลุงจะได้กล่าวถึงจิตแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ก็แน่นอนละ คงจะพาดพิงไปถึง เจตสิก รูป และนิพพานบ้าง

หลานได้เคยศึกษามาเมื่อครั้งที่แล้วว่า จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ จิตย่อมสั่งสมสันดาน จิตย่อมจะเก็บอารมณ์ต่าง ๆ ไว้ได้หมดสิ้น และจิตย่อมเกิดดับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย เหมือนน้ำที่ไหลอยู่ในลำธาร

บัดนี้ ลุงก็จะได้ขยายความเรื่องของจิตใจออกไปอีก เมื่อลุงอธิบายจบลงแล้ว หลานมีความข้องใจสงสัยประการใด ก็จะซักถามได้ทุกอย่าง

จิตใจ คืออะไร จิตใจก็ได้แก่ธรรมชาติที่รู้อารมณ์ (อารมฺมณวิชานนลกฺขณํ)

เราอาจพูดว่ารู้อารมณ์ หรือรับอารมณ์ เพราะมันจะรู้อารมณ์หรือรับอารมณ์อยู่เสมอ ไม่มีได้หยุดเลย เช่น เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น ได้รูรส รู้สึกถูกต้อง และคิดนึก ดังมีวจนัตถะแสดงว่า

อารมฺมณํ จินฺเตตีติ = จิตฺตํ

ธรรมชาติใดย่อมรู้อารมณ์ คือ ได้รับอารมณ์อยู่เสมอ ฉะนั้น ธรรมชาตินั้นชื่อว่า จิต

หรืออีกนัยหนึ่ง ตามวจนัตถะ แสดงว่า

จินฺเตนฺติ สมฺปยุตฺตธมฺมา เอเตนาติ = จิตฺตํ

สัมปยุตธรรม คือ เจตสิกทั้งหลายย่อมรู้อารมณ์ โดยอาศัยธรรมชาตินั้น ฉะนั้น ธรรมชาติที่เป็นเหตุแห่งการรู้อารมณ์ของเจตสิกเหล่านั้น ชื่อว่า จิต

จิตจะเกิดการรู้อารมณ์ จะเกิดขึ้นมาตามทวารหรือทางประตูต่าง ๆ

เมื่อเกิดขึ้นทางตา	ก็รู้อารมณ์	"เห็น"
เมื่อเกิดขึ้นทางหู	ก็รู้อารมณ์	"ได้ยิน"
เมื่อเกิดขึ้นทางจมูก	ก็รู้อารมณ์	"ได้กลิ่น"
เมื่อเกิดขึ้นทางลิ้น	ก็รู้อารมณ์	"รู้รส"
เมื่อเกิดขึ้นทางกาย	ก็รู้อารมณ์	"รู้สึกสัมผัสทางกาย"
และเมื่อเกิดขึ้นทางใจ	ก็รู้อารมณ์	"คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ"

การรู้อารมณ์นี้ แบ่งออกได้เป็น ๓ แบบด้วยกัน คือ

๑. การรู้แบบสัญญารู้ คือมีความรู้ขึ้นมาโดยอาศัยการกำหนดจดจำเอาไว้ เช่น จำได้ว่า เป็นสีขาว สีดำ สีแดง ผู้หญิง ผู้ชาย อ้วนหรือผอม เป็นต้น

ความรู้แบบจำได้ดังกล่าว มิได้เกี่ยวข้องกับปัญญาแต่ประการใด เช่น มิได้คิดพิจารณาในเหตุผลอะไรเลย เป็นความรู้ที่เกิดขึ้นมาเพราะว่าจำเอาไว้ได้เท่านั้นเอง อุปมา

เหมือนเด็กไปเห็นทองเข้า ก็รู้ว่าเป็นทอง เพราะจำได้ว่าทองนั้นสีเหลือง ๆ เช่นนี้ แต่จะเป็นทองที่แท้หรือทองที่ปลอมหาได้ทราบไม่

๒. การรู้แบบปัญญารู้ คือรู้ตามความเป็นจริง เช่นรู้ว่า สิ่งไหนดี สิ่งไหนไม่ดี สิ่งไหนดีมีประโยชน์ สิ่งไหนไม่ดีให้โทษ เป็นการรู้ที่เกิดขึ้นมาแล้วทำลายความเห็นที่ไม่ถูกต้อง

เปรียบเหมือนเด็กที่ดูทองแล้วก็มิใช่ทราบว่าเป็นทองเฉย ๆ หากแต่มีความรู้ว่าเป็นทองแท้หรือทองเทียม ทั้งประมาณได้ว่า มีน้ำหนักมากหรือน้ำหนักน้อยอย่างไร ทั้งมีความรู้ด้วยว่า จะนำเอาทองนี้มาทำเป็นอะไร สำหรับตบแต่งร่างกายจึงจะเหมาะสม

๓. การรู้แบบวิญญาณรู้ คือรู้ในการรับอารมณ์อยู่เสมอ ตามทวารต่าง ๆ เช่น เห็น หรือได้ยิน เป็นต้น

ความรู้ในข้อนี้ เป็นความรู้คนละแบบอย่างกับที่กล่าวมาแล้ว มิใช่จะรู้ดีกว่าแบบสัญญาหรือแบบปัญญารู้ หากแต่เป็นแบบรู้อารมณ์ธรรมดา

แม้จิตจะมีความสามารถ "รู้" ได้ก็ดี แต่จิตก็เป็นนามธรรม มิใช่รูป แต่ก็มีเหตุปัจจัยสนับสนุนให้จิตเกิดขึ้นมาได้ ไม่ใช่เกิดมีขึ้นมาลอย ๆ ซึ่งหลานจะได้ศึกษาในโอกาสต่อไป

ป. ขอได้โปรดเถิดขอรับ ผมยังมีปัญหาที่จะซักถามคุณลุงในเรื่องจิตอีกมาก ล้วนแต่สำคัญ ๆ ทั้งนั้น

ตามที่คุณลุงได้กล่าวไว้ในตอนก่อนแสดงว่า จิตเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ จิตเป็นนามธรรม มองไม่เห็น ถูกต้องไม่ได้ จะชั่งตวงก็ไม่สำเร็จ ซ้ำยังไม่กินเนื้อที่ จะว่าเป็นวัตถุหรือพลังงานก็ไม่ตรง แต่จะเกิดขึ้นก็โดยอาศัยเหตุปัจจัย และสามารถรู้อารมณ์ได้ ครั้นผมซักถามว่าเรื่องของจิตเป็นเรื่องของระบบประสาทในสมองต่างหาก คุณลุงก็ว่าระบบประสาทเป็นรูปไม่อาจรู้อารมณ์ได้ ไม่ว่าจะวิวัฒนาการมานานสักกี่หมื่นกี่แสนหรือกี่ล้านปีก็ตาม

คุณลุงขอรับ บัดนี้ทางวิทยาศาสตร์ได้ค้นคว้าพบความจริงในเรื่องของจิตแล้ว ในทัศนะของนักวิทยาศาสตร์ที่มีชื่อเสียงเป็นอันมากยืนยันว่า ความรู้สึกนึกคิดนั้น เป็นปรากฏการณ์ธรรมชาติอันเกิดขึ้นจากระบบประสาทในสมอง

ผลของการทดลองทางวิทยาศาสตร์ เราก็พบว่า มันสมองส่วนบนมีลักษณะเป็นขดหยัก ๆ เรียกว่า "เซอรีบรุม" (Cerebrum) มันสมองส่วนนี้แบ่งออกเป็นหลายซีกมี "คอร์เทกซ์" (Cortex) มีหน้าที่รวบรวมความคิด, ความจดจำ, ความสนใจ มันสมองส่วนหลังเรียก "เซอริเบลลัม" (Cerebellum) ทำหน้าที่เกี่ยวกับการบังคับบัญชาความเคลื่อนไหวของร่างกาย มันสมองส่วนล่าง คือ "เม็ดดัลลาออบลองกาตา" (Medulla Oblongata) มีหน้าที่บังคับอวัยวะภายใน เช่น หัวใจ ลำไส้ เป็นต้น

เมื่อทดลองกับสัตว์ โดยเอามันสมองบางส่วนออก สัตว์ก็มีชีวิตอยู่เป็นเวลานาน แต่ไม่รู้สึกร้อนหนาว หรือเจ็บปวดใด ๆ

นักปราชญ์บางท่านเอาลวดอีเล็กโตร๊ด ทำด้วยโลหะเจาะทะลุเข้าไปในมันสมองของคนที่ยังมีชีวิตอยู่ จากขั้วอีเล็กโตร๊ดนี้ ก็ต่อสายไปยังเครื่องวัดศักย์ไฟฟ้าและศักย์ไฟฟ้าก็จะเปลี่ยนไปในลักษณะเป็นคลื่น แล้วก็หยั่งจิตของมนุษย์ได้โดยวิธีนี้

ตามทฤษฎีของลัทธิวัตถุนิยมแบบไดอาเล็กติถือว่า โลกนี้ทั้งโลกประกอบไปด้วยวัตถุ และถือว่าจิตนั้นคือมันสมอง ความรู้สึกนึกคิดของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นเพราะปรากฏการณ์ภายนอกกับเซลล์ของมันสมอง หรือเหตุจากสสารวัตถุซึ่งเป็นปฏิกิริยาต่อกันอันจะนึกคิดหรือรู้สึกขึ้นมาโดยอิสระหาได้ไม่ กระบวนการเครื่องจักรกลทั้งหลายอยู่ในมันสมองทั้งสิ้น และเครื่องจักรกลทั้งหลายเหล่านี้ก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของเหตุการณ์ภายนอกโดยสิ้นเชิง สำหรับในเรื่องนี้มิใช่ว่าผมจะเห็นด้วยกับทฤษฎีต่าง ๆ เหล่านั้นโดยมั่นคงแน่นอน เพราะว่าการอธิบายถึงเรื่องนี้ เป็นการอธิบายที่ยังมัว ๆ มิได้วางหลักเกณฑ์ลงไปให้แน่ชัด แต่อย่างไรก็ดี ผมได้ยินคุณลุงอวดเรื่องการศึกษาพระอภิธรรมว่ามีเรื่องของจิตศึกษากันมากมาย ผมก็มีความสนใจในเรื่องจิตอยู่ไม่น้อย ขอได้โปรดอธิบาย และได้โปรดยอมให้ผมซักถามให้กว้างขวางสักหน่อยเถิดขอรับ

ก. ลุงเปิดโอกาสให้หลานซักได้เต็มที่เสมอ

ลุงจะขอถามหลานว่า เราจะตั้งโรงงานทำพิษของงู พิษตะขาบ พิษแมลงป่อง และเราจะสร้างโรงงานเอาดินมาทำสี ทำกลิ่น ทำรสแปลก ๆ ให้เหมือนผลไม้จะได้หรือไม่

ป. เห็นจะไม่ได้ดอกขอรับ สัตว์ที่มีพิษ เช่น งูพิษ ตะขาบ แมลงป่อง มันมีโรงงานสร้างพิษของมันขึ้นจากอาหารที่มันกินเข้าไป ในเรื่องนี้คนเราก็ยังค้นไม่พบว่ามันสร้างอย่างไร จึงได้แต่อนุมานว่าดังนั้น ดังนี้

ผลไม้เป็นอันมากย่อมมีสี มีกลิ่น และรสแปลก ๆ เราก็รู้อยู่ว่าต้นไม้ทำ สี กลิ่น รสแปลก ๆ นั้น ได้มาจากพื้นดิน แต่เราก็หารู้ไม่ว่าต้นไม้มันทำ สี กลิ่น รส ได้อย่างไร ถ้าเรารู้ เราก็ไม่จำเป็นต้องปลูกต้นไม้ให้ลำบาก ทั้งต้องใช้เวลานาน เราก็ควรขุดเอาดินมาเข้าโรงงานทำผลไม้ต่าง ๆ เสียก็สิ้นเรื่อง

ถ้ามนุษย์เราเกิดขึ้นมาเพียงแต่อาศัยเซลล์ คือ สเปอร์มาโตโซ (Spermatozoa) และไข่ของมารดา คือ โอวัม (Ovum) แล้ว เราก็จัดแจงเอาเซลล์ทั้ง ๒ นี้มาผสมกันในหลอดแก้ว สร้างอุณหภูมิและสิ่งแวดล้อมให้เหมือนกับครรภ์ของมารดาขึ้น เราก็อาจจะมีโรงงานสร้างมนุษย์ขึ้นเองได้

วิชาการที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิต ลุงได้เคยกล่าวมาแล้วว่า เป็นวิชาที่ลึกซึ้งยิ่งนักเกินที่สามัญชนทั้งหลาย หรือนักปราชญ์ราชบัณฑิตคนใดจะค้นคว้าได้ จะต้องอาศัยพระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น เหตุนี้เอง หลานจะเห็นได้ว่าบรรดานักวิทยาศาสตร์ทางชีวภาพ นักมนุษยวิทยา สัตวศาสตร์ แพทยศาสตร์ หรือนักจิตวิทยาจึงมีความคิดเห็นมิได้ตรงกันว่า ชีวิตคืออะไร ต่างก็พากันให้ความคิดเห็นไปคนละอย่าง ต่างก็แสดงความรู้อันตนได้ศึกษามาไปคนละทางไม่เหมือนกัน เช่น บางท่านก็ว่ามันสมองเป็นจิตใจ บ้างก็ว่าไม่ใช่ บ้างก็แสดงว่าชีวิตคืออะไร บ้างก็ว่าไม่ใช่ ดังนั้น

เมื่อรวบรวมข้อมูลทั้งหมดเข้าแล้ว ก็จะเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายนั้นแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน มีร่างกายส่วนหนึ่ง และจิตใจส่วนหนึ่ง องค์ประกอบทั้งร่างกายและจิตใจที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปนั้น ถือว่าเป็นตัวการสำคัญ อย่างไรก็ดี จะชี้ลงไปให้แน่ว่า ชีวิตคืออะไรนั้น ย่อมพ้นวิสัย แต่ถ้าหลานศึกษาปรมัตถธรรมต่อไปอีกเพียงสัก ๒-๓ ปริจเฉทเท่านั้น หลานก็จะเข้าใจได้ว่า ชีวิตคืออะไรได้บ้าง และขอให้หลานทราบไว้ด้วยว่า ตามสภาวธรรมนั้น ร่างกายของเราไม่ใช่ชีวิต จิตก็ไม่ใช่ชีวิต เป็นอันว่าทั้งร่างกายและจิตใจที่เราเห็น ๆ รู้ ๆ อยู่นี้ หาใช่ชีวิตไม่ แต่ทั้งจิตใจและร่างกายนั้นมี "ชีวิต" แฝงอยู่ ซึ่ง

หลานจะได้ศึกษาในโอกาสต่อไป (ชีวิตตามสภาวธรรมไม่ใช่ชีวิตตามแบบที่ได้ศึกษากันในวิชาวิทยาศาสตร์)

ศาสตราจารย์ในวิชาที่ว่าด้วยจิตใจในมหาวิทยาลัยใหญ่ ๆ ในประเทศต่าง ๆ ค้นคว้าศึกษาต่อ ๆ กันมานับร้อยปี ได้แต่งตำราจิตวิทยา ให้นักศึกษาเล่าเรียนเล่มโต ๆ เป็นอันมาก สอนวิชาที่ว่าด้วยจิตใจหรือจิตวิทยา ให้แก่นักศึกษาในมหาวิทยาลัยไม่น้อยแห่ง เมื่อถูกถามว่า จิต คืออะไร ? อยู่ที่ไหน ? เขาก็จะตอบได้ว่า "จิตเป็นปรากฏการณ์ที่สนองตอบต่อสิ่งเร้า และจิตเป็นสิ่งหนึ่งที่มีกระบวนทำงานใกล้ชิดที่สุดกับมันสมอง" แล้วก็ว่ารายละเอียดอันมีแต่พฤติกรรมที่แสดงออกแล้ว

ในเรื่องของจิตใจ ตลอดไปจนถึงเรื่องการตายแล้วไปเกิด ลุงก็ได้อ่านหนังสือมาแล้วหลายเล่ม เป็นของนักวิทยาศาสตร์ทางชีววิทยาเมืองไทยที่ถือตำราของชาวตะวันตกเป็นที่พึ่งแต่อย่างเดียว และนักโมเมศาสตร์บางท่าน ที่มิได้ศึกษาพุทธศาสนาในขั้นละเอียดต่างก็แสดงความเชื่อมั่นว่า จิตนั้นได้แก่มันสมอง และการไปเกิดใหม่ได้นั้นเพราะเอ๊กซ์และวายโครมโมซอม์สที่จับคู่ได้สมส่วนกัน การสืบสายโลหิตจากเซลล์ของพ่อแม่ที่สมสู่อยู่ด้วยกัน แล้วถ่ายทอดกันไปเป็นชั้น ๆ หลาย ๆ ชั่ว ในที่สุดก็จะกลับเหมือนตัวเดิมอีก ซึ่งหมายถึงการกลับชาติมาเกิดใหม่ ทั้งนี้ รู้ได้โดยการทดสอบผสมพันธุ์พืชและสัตว์ดูหลาย ๆ ชั้น ชีวิตจะต้องมีการแบ่งแยกหรือแบ่งภาค เป็นชีวิตเล็ก ๆ ต่อไปอีก จากพ่อแม่ถ่ายไปสู่ลูก จากลูกไปสู่หลานสืบ ๆ กันไป และชีวิตที่สิงสถิตอยู่เมื่อปฏิสนธินั้น ก็ได้ถ่ายทอดลักษณะของจิตใจไปกับโครมโมซอม์ส (Chromosomes) ซึ่งบรรจุอยู่ภายในยีนส์ (Genes) เมื่อเกิดใหม่แล้วจึงค่อย ๆ เจริญขึ้นเป็นลำดับ การถ่ายทอดโดยวิธีนี้เป็นการถ่ายทอดกันในทางรูป ซึ่งเป็นการถูกต้องเป็นส่วนน้อย เพราะชีวิตจะตั้งต้นขึ้นเพียงเท่านี้ย่อมเป็นไปไม่ได้

ลุงได้อ่านตำราจิตวิทยาของนักเขียนผู้ทรงคุณวุฒิหลายท่าน ท่านเหล่านี้ได้ศึกษาค้นคว้ามาเป็นเวลานาน มีความสันทัดจัดเจนในพฤติกรรมของชีวิตและของจิตเป็นอันมาก ลุงมิได้พบเลยแม้แต่ท่านเดียวที่จะโมเมเอาเหมือนนักโมเมทั้งหลาย ที่ว่า จิตคือมันสมอง การไปเกิดใหม่ของมนุษย์นั้น คือการสืบต่อไปของเซลล์เท่านั้น และลักษณะอุปนิสัยใจคอ

นั้นถ่ายทอดปนเปไปกับน้ำเลี้ยง คือภายในโปรโตปาสม์ (Protoplasm) จากพ่อแม่ปู่ย่าตายายต่อ ๆ กันมา

มันสมองประกอบขึ้นด้วยเซลล์ และเซลล์ทั้งหมดนี้เป็นวัตถุย่อมมีแต่อนุภาคของไฟฟ้าและพลังงาน ขอให้หลานลองพิจารณาดูให้ดี วัตถุอะไรจะมีความคิดอ่าน, จดจำ, เห็น, ได้ยิน ตลอดจนมีความทุกข์ ความสุขได้ รู้ว่าดีว่าชั่ว บุญหรือบาปได้ ไม่ว่าวัตถุนั้นจะเจริญวิวัฒนาการมาสักกี่หมื่นกี่แสนปี ไม่ว่าจะวิวัฒนาการมาเป็นชั้น ๆ ตามสิ่งแวดล้อมทั้งหลายผลักดันหรือเป็นตัวการกำหนดให้เป็นไป หรือไม่ว่าจะวิวัฒนาการมาอย่างแบบก้าวกระโดด ตามแบบฉบับของนักวิทยาศาสตร์บางท่าน คุณสมบัติของวัตถุหรือสสารก็ย่อมเป็นไปตามอำนาจของวัตถุหรือสสาร หรือไม่ก็แปรเปลี่ยนเป็นพลังงาน (Energy) ไป แต่สสารหรือพลังงานจะกลับมารู้จักคิด รู้จักพิจารณา รู้จักค้นคว้าหาเหตุผลต่าง ๆ แม้จนรู้จักความดีความชั่วหาได้ไม่ ถ้าใครคิดว่าสสารหรือพลังงานทำได้เช่นนั้น ก็จะเป็นเรื่องที่น่าขบขันยิ่งนัก

การที่หลานว่า นักวิทยาศาสตร์ได้ใช้ลวดอีเล็กโตร๊ดที่ทำด้วยโลหะเจาะทะลุเข้าไปในมันสมอง แล้วต่อสายไปยังเครื่องวัดศักย์ไฟฟ้า ศักย์ไฟฟ้าก็จะแปรเปลี่ยนเป็นคลื่น แล้วก็สามารถหยั่งจิตของมนุษย์ได้นั้น ในข้อนี้ลุงไม่ขอเถียง นักปราชญ์ย่อมทำได้แน่นอน แม้จะยิ่งกว่านั้นก็ยังได้

ขอให้หลานคิดดูว่า นั่นเป็นการรู้จักจิตดีแล้วหรือว่า จิต คืออะไร หรืออยู่ที่ไหน การแสดงออกของจิตจากคลื่นของไฟฟ้า มันเพียงเป็นการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของจิตเท่านั้น หาได้อธิบายเรื่องจิตโดยตรงไม่ เหมือนหลานจะศึกษาว่า ได้ยินได้อย่างไร หลานก็ค้นคว้าทดลองที่ในหูว่า เสียงคือความสั่นสะเทือนของอากาศเข้ามากระทบเยื่อหู กระเทือนถึงกระดูกรูปฆ้อน รูปโกลน รูปทั่ง ที่อยู่ในหู ว่าสั่นสะเทือนสืบต่อกันไปอย่างไร ตลอดจนไปถึงแอ่งน้ำที่มีอยู่ในหู แล้วก็มีประสาทอยู่ ณ ที่นั้นเป็นอันมาก เพื่อรับอารมณ์อันได้แก่ความสั่นของช่วงคลื่นต่าง ๆ การค้นคว้าเช่นนี้ หลานจะค้นคว้านานสักเท่าใด หรือจะใช้เครื่องมือชนิดไหน หลานก็จะได้ความจริงเพียงประสาทหู ซึ่งเป็นประตู และการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของการได้ยินเท่านั้น จะรู้จักรูปร่างหน้าตาของจิต อันเป็นเสมือนคนที่อยู่ในห้องโดยดูจากภายนอกได้อย่างไรกัน

เหตุนี้เอง การศึกษาหาความรู้ที่ตาและหู ถึงจะกระทำกันให้วิจิตรพิสดารอย่างไร ก็หารู้จักจิตได้ไม่ เพราะที่ประสาทตาและที่ประสาทหู เป็นเพียงประตู เป็นเพียงสถานที่ ๆ แสดงออกของจิต "เห็น" จิต "ได้ยิน" เท่านั้น โดยทำนองเดียวกัน การทดลองค้นคว้าศึกษาที่มันสมอง ในวิธีการต่าง ๆ ที่จะเข้าใจเรื่องของมันสมอง และการแสดงออกของจิตเท่านั้น แต่ไม่มีวันที่จะเข้าถึงตัวจิตได้เลย เพราะมันสมองนั้น เป็นสถานที่อันละเอียดอ่อนที่จิตใช้แสดงออก เป็นสถานที่บัญชาการ ที่มีเครื่องมืออันทันสมัยที่จะให้จิตได้ใช้แสดงความคิดอ่านจดจำต่าง ๆ ออกมา แต่แน่นอนละ ลุงกล่าวว่ามันมิใช่เป็นตัวจิต ทั้งจิตก็มิได้อาศัยอยู่ในสมองเสียด้วย และก็ด้วยจิตมิใช่มันสมองนี่เอง จิตจึงมิได้ถ่ายทอดมากับเซลล์ตัวหนึ่งตัวใดจากของพ่อและของแม่สืบต่อกันไปดังที่หลานได้กล่าวมา

ลุงมีความยินดีที่จะขอเสนอหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องชีวิต เรื่องสมอง ให้หลานได้อ่านสักเล่มหนึ่ง ที่แสดงถึงเรื่องมันสมองและระบบประสาทต่าง ๆ ว่า ไม่ใช่จิต ชื่อเรื่องว่า "ธรรมะบางประการที่น่าสนใจ และข้อเปรียบเทียบธรรมะบางประการกับวิทยาศาสตร์" เป็นหนังสือที่อภิธรรมมูลนิธิพิมพ์ขึ้นเผยแพร่

เป็นหนังสือที่ลุงเขียนขึ้นเอง บางทีหลานก็จะหาว่า เป็นหนังสือของสมภารแก่วัด มีความเชื่อถือในเรื่องจิต ในเรื่องวิญญาณเป็นทุนเดิมที่เหนียวแน่น หรือมิฉะนั้นหลานอาจจะคิดว่า คนที่ใกล้ชิดวัดมามากก็มีความโน้มเอียงได้ง่าย เช่น เมื่อเด็กก็เคยเป็นเด็กวัด เมื่อโตเคยบวชเณรอยู่นาน เมื่อเป็นผู้ใหญ่ก็บวชเป็นพระอยู่หลายปี หลังจากนั้นก็ไปวัดอยู่เรื่อย ๆ ดังนั้นความคิดเห็นใด ๆ ก็มักจะถูกโน้มเข้าไปหาวัดเสมอไป

สำหรับท่านผู้เขียนหนังสือเล่มนี้ หลานจะตำหนิดังนั้นไม่ได้เลย เพราะท่านเป็นสุภาพสตรี เมื่อเด็กย่อมจะไม่ได้อยู่วัด ไม่เคยบวชเณรหรือบวชเป็นพระภิกษุมาก่อนเลย มิหนำซ้ำท่านยังเป็นนายแพทย์เสียด้วย ทั้งยังเป็นนายแพทย์ที่สอนวิชาแพทย์ฝ่ายกายวิภาคให้แก่นิสิตนักศึกษาแพทย์ ท่านคือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ แพทย์หญิงสุธีรา อังคทะวานิช แห่งแผนกกายวิภาคศาสตร์ โรงพยาบาลจุฬาลงกรณ์ พระนคร

ลุงขอถ่ายทอดออกมาดังต่อไปนี้ :-

ตามหลักศาสนาพุทธถือว่า สิ่งไร้ชีวิต (คือสสารและพลังงาน) นั้น คือ รูป ส่วนสิ่งมีชีวิตนั้นประกอบด้วย ทั้งรูปและนาม (มียกเว้นบ้าง)

รูป หมายถึงสสารและพลังงานทั้งหมดที่ประกอบเป็นร่างของสิ่งต่าง ๆ หรืออยู่โดดเดี่ยว เป็นตัวกระตุ้นให้จิตรู้ได้ พูดตามภาษาสรีรวิทยา ก็เทียบได้กับคำว่า Stimuli นั่นเอง กระตุ้นผ่านทางทวารทั้งหก ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ (มโนทวาร)

นาม หมายถึงสิ่งที่ไม่ปรากฏแก่ ตา หู จมูก ลิ้น และ กาย เพราะไม่มีตัวตน แต่สามารถรู้อะไรได้ต่าง ๆ ได้แก่จิต และเจตสิก

จิต หมายถึงธรรมชาติที่รู้อารมณ์ สามารถรับรู้ Stimuli ต่าง ๆ ถ้าจะเทียบตามภาษาสรีรวิทยา ก็ว่า การทำงานของจิต รู้โดยผ่านทาง Receptive Centers ของ Cerebrum มีหน้าที่เพียงรับรู้ว่า Stimulus อันนั้นเป็นอะไร เช่นรู้ว่าเป็นภาพมีรูปอย่างนั้น เป็นเสียงสูงต่ำอย่างนั้น เป็นรสนั้น เป็นกลิ่นนั้น รู้ว่าสิ่งที่กายสัมผัสมีความเย็น ร้อน อ่อน หรือแข็ง

เจตสิก คือธรรมชาติที่ปรุงจิตให้รับอารมณ์ต่าง ๆ เช่น ชอบใจ ไม่ชอบใจ หรือเฉย ๆ และทำให้เกิดความจำ เป็นต้น การทำงานของเจตสิก เทียบกับภาษาสรีรวิทยา ก็คือทำงานผ่านทาง Association Centers ของสมองนั่นเอง Association Centers ต่าง ๆ ในสมองเป็นศูนย์กลาง หรือแหล่งชุมนุม Nerve Impulses ที่มาจาก Receptive Centers ต่าง ๆ แล้วเกิดความใคร่ครวญว่า สิ่งที่ Receptive Centers ต่าง ๆ ได้รับแต่ละคราวเป็นสิ่งที่น่ายินดี ไม่น่าพึงพอใจหรือเฉย ๆ แล้วก็บันทึกไว้เป็นความทรงจำ เป็นแหล่งเกิดของความใคร่ครวญ เช่น เห็นการกระทำของบุคคลหนึ่ง ก็เก็บมาพิจารณาเห็นว่าเป็นการกระทำที่ดี เจตสิกก็ปรุงแต่งให้เกิดอนุโมทนาจิต คิดพอใจที่จะเป็นมิตร พอใจที่จะช่วยเหลือเกื้อกูลส่งเสริมความดีของบุคคลนั้น นี่เป็นเจตสิกของบุคคลที่มีจิตเป็นกุศลสำหรับบุคคลที่มีจิตอกุศล เจตสิกของเขาก็ทำงานไปในทางตรงกันข้าม คือเกิดความไม่สบายใจ เมื่อเห็นผู้อื่นทำความดีหรือมีอะไรดีกว่าตน เกิดความอิจฉาริษยา ซึ่งอาจรุนแรงถึงกับเกิดอารมณ์ประทุษร้ายด้วยกายหรือด้วยวาจาแก่ผู้นั้นได้ เหล่านี้เป็นการงานของเจตสิก – การปรุงแต่งจิตให้เกิดอารมณ์ต่าง ๆ

(รูป ได้แก่สสารและพลังงานในทางวิทยาศาสตร์ อันไม่มีความรู้สึกนึกคิดได้ นามได้แก่ธรรมชาติที่รู้อารมณ์หรือรู้สึกนึกคิดได้ คือ จิตหรือวิญญาณ และรวมทั้งเจตสิกที่เข้ามาปรุงแต่งจิตหรือวิญญาณด้วย)

ข้อสังเกต

จิตมิใช่ระบบประสาท ระบบประสาทประกอบด้วยสสารต่าง ๆ มาประชุมกัน เป็นรูปธรรม เป็นอนารัมมณะ คือไม่สามารถรู้อารมณ์ แต่จิตสามารถรับรู้ได้โดยอาศัยระบบประสาท เช่น จิตอาศัยตาเห็น อาศัยหูได้ยิน อาศัยลิ้นรู้รส เป็นต้น พระพุทธเจ้าตรัสว่า การเห็นจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยเหตุ ๔ ประการ คือ

๑. จักขุปสาทะ – ต้องมีประสาทตา
๒. รูปารมณ์ – ต้องมีรูปที่จะให้เห็น อันได้แก่คลื่นของแสงที่สะท้อนจากรูปมากระทบตา
๓. อาโลกะ – ต้องมีแสงสว่าง
๔. มนสิการ – ต้องมีความตั้งใจ

เมื่อเหตุทั้ง ๔ ประการนี้มาประชุมหรือจรดพร้อมกันเข้าแล้ว การเห็นจึงจะเกิดขึ้น เมื่อเหตุ ๔ ประการนี้ขาดไปแม้อันใดอันหนึ่ง ก็จะเกิดการเห็นขึ้นไม่ได้เลย เป็นต้นว่ามีเหตุที่ ๑–๓ แต่ขาดเหตุที่ ๔ คือ ความตั้งใจที่จะดู ก็จะไม่เห็น

การฟังก็เช่นเดียวกัน พระพุทธองค์ตรัสว่า การได้ยินจะเกิดขึ้นต่อเมื่อมีเหตุ ๔ ประการนี้มาประชุมหรือจรดพร้อมกัน ได้แก่

๑. โสตปสาทะ – ต้องมีประสาทหู
๒. สัททารมณ์ – ต้องมีเสียง
๓. วิวรากาส – ต้องมีช่องว่างในหู
๔. มนสิการ – ต้องมีความตั้งใจ

นี่ก็เช่นเดียวกัน แม้จะมีเหตุที่ ๑–๓ แต่ขาดเหตุที่ ๔ คือไม่ได้ตั้งใจฟังก็จะไม่ได้ยิน

เชื่อว่านิสิตทุกคนคงเคยสังเกตมาแล้วในเวลาจด Lecture ขณะที่กำลังตั้งใจจด จะไม่ได้ยินว่าอาจารย์ Lecture ว่ากระไรในระหว่างนั้น เพราะความตั้งใจไปอยู่ที่การเขียน ไม่ได้อยู่ที่การฟัง จึงจับถ้อยความไม่ได้

ขอให้นิสิตเพ่งความสนใจที่ตรงนี้สักเล็กน้อย ตรงความตั้งใจ ที่ไม่อาจตั้งใจทำอะไรหลาย ๆ อย่างพร้อมกัน ตั้งใจทำได้เพียงคราวละหนึ่งอย่าง อันนี้เอง แสดงลักษณะอย่างเด่นชัดที่แยกจิตออกจากระบบประสาท ถ้าการรับรู้เป็นงานของระบบประสาท Stimuli ที่เกิดพร้อม ๆ กันตามทวารต่าง ๆ ควรจะรับรู้พร้อมกันด้วย ไม่ใช่รับรู้เฉพาะทวารที่ตั้งใจจะรับเท่านั้น ในระหว่างจด Lecture, Impulse จากประสาทหูย่อมแล่นไปถึง Auditory Center ตลอดเวลา ควรจะจับถ้อยความที่อาจารย์กำลังพูดได้ด้วยในขณะกำลังจดงาน แต่นี่ก็จับถ้อยความไม่ได้ เพราะขาดความตั้งใจฟังขณะตั้งใจจด เวลาคิดก็ต้องคิดทีละเรื่อง คิดพร้อมกันหลายเรื่องไม่ได้ น่าจะมีเหตุผลหรือไม่ว่า ความตั้งใจนี้เองเป็นการแสดงตัวตนของจิต จิตจะต้องตั้งใจทำงานทีละอย่าง เพื่อทุกอย่างจะได้รับการประทับลงในจิตโดยไม่ขาดตกบกพร่อง

โครงสร้างของเซลล์ประสาท มี Organelles เหมือนเซลล์ชนิดอื่น ต่างกับเซลล์อื่น เพียงตรงที่มี Neurofibrils ซึ่งเป็น Fibrous Protein เพิ่มเข้ามาอีกอย่างหนึ่งเท่านั้น Fibrous Protein อันนี้หรือที่จะมีความคิดค้นคว้าสิ่งต่าง ๆ ได้ พูดถึงการทำงานของเซลล์ประสาท ก็ไม่พ้นไปจากปฏิกิริยาเคมี และกระแสไฟฟ้า ไม่แตกต่างกับการทำงานของเซลล์ชนิดอื่น เช่น เซลล์กล้ามเนื้อ เป็นต้น แล้วปฏิกิริยาเคมีกับพลังงานไฟฟ้า จะแปรรูปออกมาเป็นความรู้สึกนึกคิดได้หรือ สมองอีเล็คโทรนิคไม่อาจคิดอะไรนอกเหนือไปจากข้อมูลที่ป้อนเข้าไปให้จดจำล่วงหน้า จึงไม่สามารถคิดประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ขึ้นมา แต่สมองคนมักมีความคิดแปลก ๆ ใหม่ ๆ อยู่เสมอ แสดงว่าความคิดไม่ใช่ผลงานของพลังไฟฟ้า แต่เป็นงานของจิตซึ่งพลังงานไฟฟ้าไม่อาจทำได้ดีเท่า พูดถึงการทำงานของระบบประสาทใน Pathway หนึ่ง ๆ ที่ Impulse แล่นจาก Receptor ไปถึง Receptive Center เหตุใดศูนย์รับรู้จึงต้องอยู่ใน Cerebrum เหตุใดเซลล์ประสาทต่ำกว่าระดับของ Cerebrum จึงรับรู้ไม่ได้ ทั้ง ๆ ที่เป็นเซลล์ประสาทเหมือนกัน และอยู่ใน Pathway ที่ Impulse แล่น

มาจาก Receptor เดียวกัน แสดงว่าต้องมีอะไรสิ่งหนึ่งคือ จิต ตั้งอยู่ใน Cerebrum คอยรับรู้ จดจำ และคิด โดยอาศัย Impulse ที่แล่นผ่านระบบประสาท

เมื่อ ๒๕๐๐ ปีเศษล่วงไปแล้ว พระพุทธองค์ทรงศึกษาด้วยจิตอันละเอียดอ่อนอย่างยิ่งของพระองค์ การหยั่งรู้ด้วยสัพพัญญุตญาณ (ความสามารถรู้อะไรได้ทุกสิ่ง) ของพระพุทธองค์ มีหลายสิ่งหลายอย่างที่ได้รับการยืนยันจากนักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน เมื่อความเจริญของวิทยาศาสตร์ก้าวหน้าไปถึง เช่น ทรงรู้สึกได้แม้กระทั่งความเคลื่อนไหวของปรมาณูว่า ทุกปรมาณูไม่อยู่นิ่ง แต่เคลื่อนที่ด้วยความเร็วสูง นักวิทยาศาสตร์ในปัจจุบันพบว่า ในปรมาณูมี Electron วิ่งวนด้วยอัตราเร็วสูง เป็นการยืนยันพุทธพจน์ข้อหนึ่ง

พระพุทธองค์รู้ได้แม้กระทั่งความถี่ของรูปที่มากระทบ เช่น คลื่นแสง คลื่นเสียงว่ามีลักษณะเกิดดับ ๆ ตามช่วงคลื่น แต่ถี่มากจนดูเป็นสันตติ (ต่อเนื่องกันไปตลอด) ข้อนี้ก็ได้รับการยืนยันจากนักวิทยาศาสตร์ว่า แสงและเสียงเดินทางเป็นช่วงคลื่นถี่มาก ตรงตามพุทธพจน์ เพียงแต่พระองค์ไม่ได้ทรงใช้คำว่า ช่วงคลื่น เท่านั้นเอง

การที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ชีวิตมีการเวียนว่ายตายเกิด มนุษย์ตายแล้วเกิดเป็นโอปปาติกะ (และสัตว์ต่าง ๆ ก็ได้รับการยืนยันแล้ว จากหลักฐานการถ่ายภาพโอปปาติกะได้ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น)

อีกตัวอย่างซึ่งแสดงถึงความถูกต้องของพุทธพจน์ คือ ในข้อที่พระองค์ทรงรู้สึกได้ถึงสภาพของจิตว่าไม่คงทนถาวร แต่เกิดดับตลอดเวลาตามความเกิดดับของรูปที่มากระทบ ซึ่งแสดงถึงความรู้อันละเอียดยิ่งของพระองค์ = ทรงรู้กระทั่งการแล่นของ Impulse ผ่าน Nerve Cell แต่ละตัว ทรงจับความรู้สึกได้ตั้งแต่ Nerve Impulse เข้าสู่ Dendrite (ทรงใช้คำว่า อุปาทขณะ = ขณะจิตเกิด) ขณะ Impulse แล่นผ่าน Nerve Cell (ฐีติขณะ = ขณะจิตทรงอยู่) และขณะ Impulse ออกจากปลายของ Axon (ภวังคขณะ = ขณะจิตดับ) จิตรู้โดยอาศัย Nerve Impulse ที่แล่นผ่าน Neuron ดังนั้นจิตจึงเกิดดับตาม Impulse ที่เกิดดับใน Neuron ซึ่งเกิดดับตามความเกิดดับของรูปอีกต่อหนึ่ง

สรุป จิตหนึ่งขณะใหญ่ (ขณะ Impulse แล่นผ่าน Neuron ตัวหนึ่ง) แบ่งเป็น ๓ ขณะเล็ก คือ

๑. อุปาทขณะ (ขณะจิตเกิด) = ขณะ Nerve Impulse เข้าสู่ Dendrite

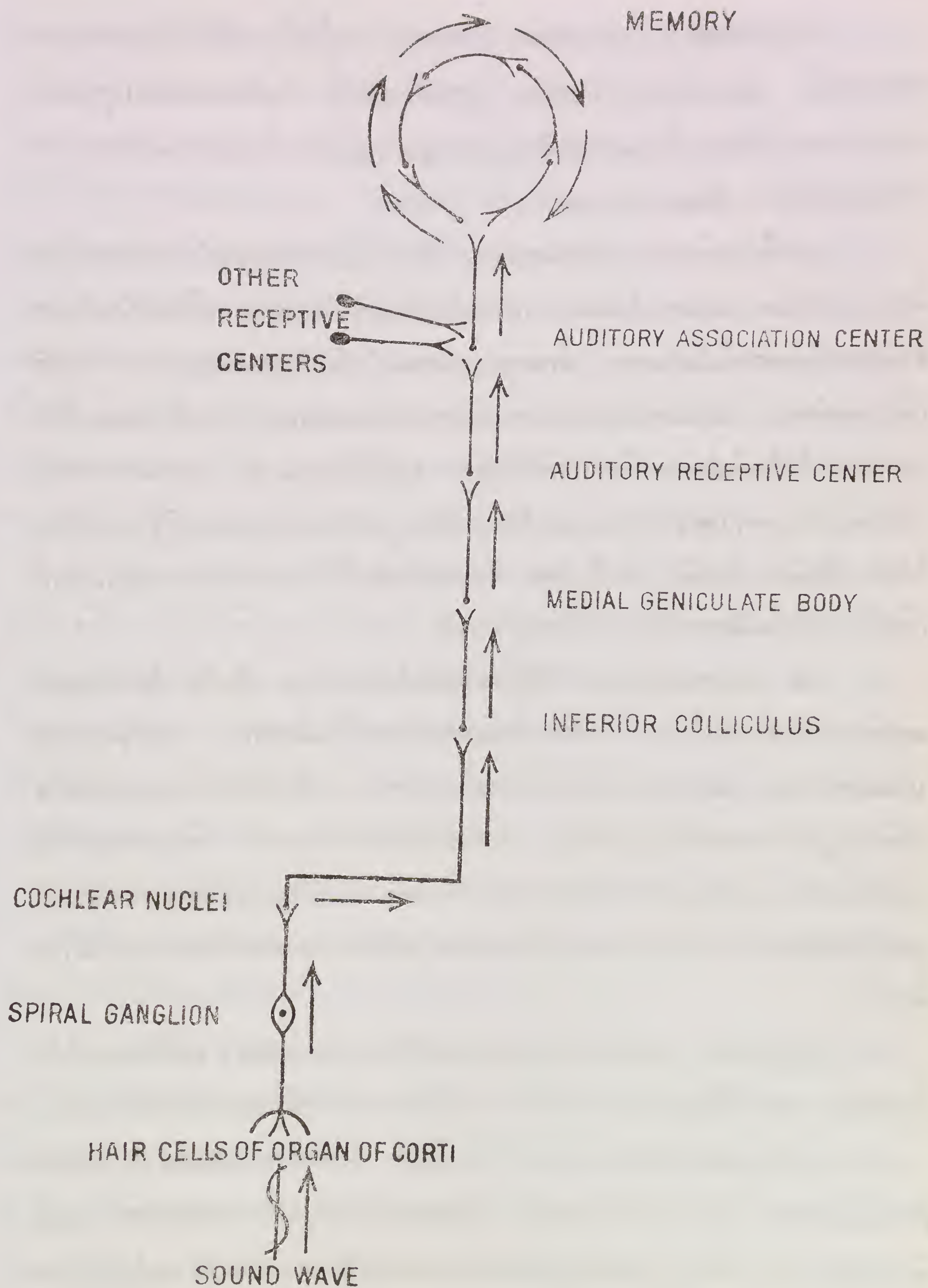
๒. ฐีติขณะ (ขณะจิตทรงอยู่) = ขณะ Nerve Impulse แล่นผ่าน Neuron

๓. ภังคขณะ (ขณะจิตดับ) = ขณะ Nerve Impulse ออกจากปลาย Axon เพื่อเข้าสู่ Neuron ตัวอื่นต่อไป

เมื่อรูป (Stimulus) มากระทบจิตครั้งหนึ่ง เรียกว่า รูปขณะหนึ่ง การทำงานของจิตที่รับรู้รูปหนึ่งขณะ แบ่งออกเป็น ๑๗ ขณะจิตใหญ่ (= ๕๑ ขณะจิตเล็ก) ขอยกตัวอย่างการทำงานของจิตขณะได้ยินเสียงสวดมนต์ เทียบกับ Auditory Pathway จาก Organ of Corti ไปถึง Auditory Center จะเห็นว่าที่พระพุทธองค์ทรงบรรยายไว้ละเอียดกว่าที่เรียนรู้มาจาก Neuro–Anatomy มีช่องว่างที่นักวิทยาศาสตร์ยังรู้ไม่ถึง แต่พระพุทธ-องค์ทรงทราบได้ด้วยสัพพัญญุตญาณของพระองค์

Auditory Pathway :

เมื่อความสั่นสะเทือนของคลื่นมากระทบ Hair Cells ของ Organ of Corti, Hair Cells จะทำให้เกิด Nerve Impulse ขึ้นที่ Peripheral Process ของ Spiral Ganglion Cells จากนี้จะถ่ายทอด Impulse เป็นทอด ๆ จนถึง Auditory Center (ศูนย์รับรู้เสียง) และ Auditory Association Center (ศูนย์พิจารณา และเสพอารมณ์พร้อมทั้งบันทึกลงเป็นความจำ) ตามลำดับ ดังแผนผังที่แสดงไว้ต่อไปนี้ :–

MEMORY
OTHER
RECEPTIVE
CENTERS
AUDITORY ASSOCIATION CENTER
AUDITORY RECEPTIVE CENTER
MEDIAL GENICULATE BODY
INFERIOR COLLICULUS
COCHLEAR NUCLEI
SPIRAL GANGLION
HAIR CELLS OF ORGAN OF CORTI
SOUND WAVE

เมื่อมีคลื่นเสียงมากระทบอายตนะ (Receptor) ครั้งหนึ่ง แล้วก็ดับตามความห่างของช่วงคลื่น เรียกว่าเกิดรูปหนึ่งขณะ ในรูปหนึ่งขณะนี้ จิตซึ่งทำหน้าที่รับรู้รูปหนึ่งขณะจะทำงานเกิดดับ ๆ ถึง ๑๗ ขณะใหญ่ (หรือ ๕๑ ขณะเล็ก) ซึ่งเรียกว่า ๑ วิถีจิต (หรืออาจจะเรียกได้ว่า A Neural Reaction)

การศึกษาเรื่องจิต ลุงได้บอกแล้วว่า หลานจะศึกษาอีกหลายปี ก็ยังไม่สามารถศึกษาเรื่องจิตในพระอภิธรรมได้หมด เพราะเป็นเรื่องกว้างใหญ่มาก ทั้งจิตก็เป็นตัวการสำคัญมากที่สุดตัวหนึ่งในร่างกาย ถ้าหลานจะอดทนต่อไปไม่ท้อถอยเสียกลางวัน ก็จะได้เห็นความพิสดาร หลานก็จะต้องถึงแก่ตกตะลึงตาค้างอย่างแน่นอน ! สำหรับในขณะนี้ถ้าหลานจะซักไซ้ไล่เลียงมากนักก็จะไปกันใหญ่โต ลุงรู้สึกเสียดายเวลา ถ้าหลานยังสงสัยก็ขอให้ยึดไว้ง่าย ๆ เพียงว่าจิตจะเป็นอะไรก็ช่างก่อน แต่จิตนั้นเป็นธรรมชาติรู้ เช่น เห็น, ได้ยิน, คิดนึก เป็นต้น เท่านั้นก็พอ ซึ่งการเชื่อเช่นนี้เป็นการเชื่อตามความเป็นจริงที่เห็นได้ การเชื่อเพียงเท่านี้คงจะไม่ผิดอะไรกระมัง

ป. ขอบพระคุณคุณลุง ที่อธิบายให้ผมฟังจนละเอียด เรื่องจิต เรื่องมันสมอง ผมจะยับยั้งไว้เพียงเท่านี้ก่อน แต่ก่อนที่คุณลุงจะอธิบายเรื่องจิตต่อไป ผมจะขอถามในประเด็นที่สำคัญ ๆ และควรทราบอีกสักเล็กน้อย ผมคิดว่า เวลาที่จะเสียไปก็ควรยอมเสียบ้าง นักศึกษาผู้ใดศึกษาแต่หลัก ๆ เท่านั้น ความเข้าใจก็จะไม่กว้างขวาง ซ้ำยังอาจจะทำให้สงสัยอันจะเป็นเหตุให้ลดศรัทธาในโอกาสต่อ ๆ ไปด้วย สำหรับผมเองถ้ามีความสงสัยอะไรแฝงอยู่ในจิตใจแล้ว ผมก็จะศึกษาต่อไปไม่สะดวก ขอให้โอกาสแก่ผมได้ผ่อนคลายในเรื่องนี้ลงบ้าง

คุณลุงขอรับ คุณลุงได้อธิบายเรื่องจิตมาก็ไม่ใช่เล็กน้อยแล้ว ผมก็มีความเข้าใจเรื่องจิตบ้าง แต่บัดนี้ก็ยังตัดสินใจไม่ได้ว่า ต้นไม้ต่าง ๆ นั้นมีชีวิตและมีจิตใจหรือเปล่า

เท่าที่ดูจากพฤติกรรมของมัน ก็จะเห็นว่า พืชมีความเป็นไปคล้ายมนุษย์และสัตว์เป็นอันมาก น่าจะต้องมีจิตใจครอง มันแสดงการกินอยู่หลับนอนได้คล้าย ๆ มนุษย์ พืชบางชนิด เมื่อไม่ได้แสงแดดพอเพียง มันก็จะเอนออกไปหาแสงแดดได้ เหมือนมันมีตามองเห็น เช่น พืชที่ปลูกไว้ข้างบ้าน หรือบนขอบหน้าต่าง ในเวลาเย็นค่ำลง พืชหลายชนิด

เช่น ต้นจามจุรี ต้นสน ต้นแค ก็หุบใบได้ เหมือนมันจะพักผ่อนหลับนอนด้วยได้ตรากตรำทำงานมาตลอดวัน เมื่อที่ดินที่ไหนชุ่มชื้นอยู่เสมอ มีอาหารมาก มันก็จะทวีจำนวนรากฝอยรากขนอ่อนมากยิ่งขึ้น เพราะมันรู้ว่าอาหารที่อุดมสมบูรณ์นี้ จะช่วยให้มันมีชีวิตยืนยาวได้ต่อไปอีกนาน เมื่อมันเติบโตขึ้นมีอายุพอสมควรแล้ว เหมือนมันเป็นหนุ่มเป็นสาว มันก็จะกระทำการอันเป็นไปตามธรรมชาติ คือผสมพันธุ์เพื่อสืบเชื้อสายกันต่อไป จากเกสรตัวผู้ตัวเมีย พืชบางชนิดไปกระทบมันเข้านิดเดียว ก็เกิดปฏิกิริยาสนองตอบโดยกระดุกกระดิกใบได้ แสดงว่ามีความรู้สึกอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ต้นไมยราพเป็นต้น ยิ่งกว่านั้น พืชบางชนิดยังมีความสามารถเป็นพิเศษ ที่จะใช้วิธีการอันชาญฉลาดของมัน จับตัวแมลงได้ มันจะจับตัวแมลงด้วยวิธีกักขังไว้ในใบหรือในดอกเมื่อสัตว์นั้นตายลงแล้ว พืชก็จะปล่อยน้ำย่อยออกมาย่อยให้เป็นประโยชน์แก่ต้นพืชต่อไป

อันการที่พืชกระทำได้ถึงเช่นนี้ ย่อมแสดงถึงว่า มันมีชีวิตจิตใจเหมือนสัตว์ชนิดหนึ่ง ดังนั้น เมื่อกินพืชก็เท่ากับกินสัตว์ ใครที่ตัดหรือทำลายต้นพืชทุกชนิด ก็จะได้ชื่อว่ากระทำบาปฆ่าสัตว์ เหตุนี้ ก็จะเห็นว่าธรรมชาติได้ผูกมัดรัดรึงสัตว์เอาไว้ จนดิ้นให้หลุดไปจากบาปมิได้เลย เพราะสัตว์ทั้งหลายต้องใช้พืชและสัตว์เป็นอาหาร ถ้าเกิดบาปขึ้นเช่นนี้จริง ๆ แล้ว ผมก็คิดว่า เมืองนรกก็จะไม่มีที่พอจะบรรจุสัตว์ที่จะมาตกเป็นแน่ พยายมก็จะทำงานมือไม่แห้ง กรรมกรในเมืองนรกก็จะทำงานกันไม่หวาดไหว ป้ายบอกรับสมัครคนงานก็คงจะติดอยู่ดาษดื่น และถ้าคิดกันเล่นสนุก ๆ มนุษย์บนพื้นพิภพนี้ที่หางานทำไม่ได้ ไปลองสมัครงานในเมืองนรกดูบ้างก็เห็นจะดี นอกจากนี้ถ้าใครตัดต้นไม้บ่อย ๆ ตายไปก็คงจะต้องไปเกิดเป็นต้นไม้ให้คนอื่นเขาตัดบ้างก็ได้

ก. ฟังคำถามของหลานแล้วก็รู้สึกว่า เหมือนตัวของหลานจะเป็นต้นไม้เสียเองช่างรู้ใจต้นไม้ดีจริง ๆ เช่นกล่าวว่าอยากได้แสงแดด อยากพักผ่อนหลับนอน อยากผสมพันธุ์ อยากกินอาหารเนื้อสัตว์ แล้วจับสัตว์มากินเป็นอาหาร หลานพยายามดึงให้ลุงเข้าไปสู่วิชาการทางโลกอย่างเต็มกำลัง ความรู้ในเรื่องต้นไม้มีจิตหรือไม่ ไม่ทำให้หนทางที่จะเดินไปสู่ความเข้าใจเรื่องของชีวิตและการพ้นทุกข์สั้นเข้าเลย แต่อย่างไรก็ดีมีคนเป็นอันมากสนใจใคร่จะทราบ ทั้งลุงก็เกรงว่าถ้าไม่ได้อธิบายให้หลานฟังเสียบ้างเลยก็จะทำให้

หลานไม่ค่อยสะดวกใจที่จะศึกษาต่อไปตามที่หลานว่า และปรารถนาจะให้หลานมีความเข้าใจอันดี เพื่อว่าวันหน้าหลานจะได้อธิบายให้ผู้ที่จะเริ่มศึกษาต่อไปอีกด้วย

นักปราชญ์ในวิชาพฤกษศาสตร์ ต่างก็ค้นคว้าในวิชานี้มามากมายมิใช่น้อย ทั้งเวลาก็ยาวนานมานับเป็นร้อยเป็นพันปี ความรู้ในเรื่องพืชและเรื่องสัตว์ก็เพิ่งจะได้ความจริงนิดหน่อยเท่านั้น ในต้นของพืชและในตัวของสัตว์ยังมีความเร้นลับซ่อนอยู่อีกมากมายจนเหลือที่จะนับ จำเป็นที่จะต้องค้นลงไปให้ถึงข้อเท็จจริงตามสภาวะด้วยความประณีตจะเอาแต่ได้ยินด้วยหู หรือมองดูด้วยตาเท่านั้นหาได้ไม่ เพราะลุงก็ได้ดูอย่างที่หลานได้ดูลุงก็ได้ยินอย่างที่หลานได้ยิน ทั้งดูและได้ยินก็ในเวลาเดียวกันด้วย แต่ลุงก็หาอาจได้เห็นหรือได้ยินเหมือนกับที่หลานได้เห็นหรือได้ยินก็เป็นได้

ที่หลานถามว่า พืชมันมีชีวิตหรือไม่นั้น ลุงจะต้องแบ่งตอบออกเป็น ๒ ประการเสียก่อน คือ วิชาทางโลกกับวิชาปรมัตถธรรม (ความจริงแท้ของธรรมชาติอันไม่มีการแปรผันเปลี่ยนแปลง) การค้นคว้าในวิชาการทางโลก วางหลักเกณฑ์ในเรื่องของชีวิตไว้อย่างหนึ่ง แต่ในทางธรรมะอาศัยญาณความตรัสรู้ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งรู้อะไรได้ในสิ่งสารพัดทั้งปวง อันเป็นความจริงแท้แน่นอนไม่มีการกลับกลอกด้วยกาลเวลาหรือสถานที่ แล้ววางหลักเกณฑ์ตามที่พระองค์พบแล้วนั้นไว้อีกอย่างหนึ่ง ในทางโลกถือเอาพฤติกรรมต่าง ๆ ของพืชของสัตว์ที่แสดงออกมาให้รู้ และค้นลงไปเท่าที่จะรู้เห็นได้ แล้ววางกฎเกณฑ์ว่า ธรรมชาติชีวิตนั้น ต้องมีการกินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตได้ สืบพันธุ์ได้หายใจได้ รู้สึกสัมผัสได้ และไหวกายได้ เป็นต้น แต่สำหรับหลักเกณฑ์เรื่องชีวิตที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ค้นพบนั้น เป็นความจริงที่เที่ยงแท้แน่นอนอีกอย่างหนึ่ง หาได้วางหลักเกณฑ์ไว้เหมือนกับทางโลกไม่ เพราะชีวิตที่ไม่มีการกิน ไม่มีการถ่าย ไม่มีการเจริญเติบโต ไม่มีการสืบพันธุ์ ไม่มีการหายใจ ไม่รู้สึกในการสัมผัส และไหวกายก็ไม่ได้นั้นมีอยู่ ซึ่งปุถุชนทั้งหลายไม่อาจทราบ นอกจากจะศึกษาเจาะพระอภิธรรม แต่ทางธรรมะวางกฎเกณฑ์ไว้อย่างนั้น หลานจะต้องศึกษาไปเป็นขั้น ๆ ถ้าลุงจะอธิบายเสียในเวลานี้แล้ว เรื่องอื่น ๆ ก็เห็นจะไม่ต้องพูดกันเป็นแน่

อีกประการหนึ่ง ทรงแสดงไว้ว่า มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยอำนาจของกรรม (อำนาจของกรรมอย่างไรจะได้ทราบภายหลัง) เป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ เป็นประธาน ส่วนต้นไม้นั้นอาศัยอำนาจของอุตุเป็นหัวหน้า เป็นใหญ่ เป็นประธาน และต้นไม้นั้นอาศัยอำนาจของอุตุเป็นหัวหน้าในการเกิดขึ้น

การที่หลานถามว่าพืชมีจิตหรือเปล่านั้น ตามหลักปรมัตถธรรม พืชไม่มีจิตใจครอง พืชหลายชนิดแสดงเหมือนหนึ่งว่ามันมีความรู้สึกได้ เช่นเอนออกไปหาแสงสว่างได้ เมื่อดินมีความชุ่มชื้น รากฝอยและรากขนอ่อนก็เกิดขึ้นมากมาย เวลาเย็นค่ำลง พืชหลายชนิดทำอาการหุบใบคล้ายจะหลับนอน บางชนิดเมื่อมันถูกกระทบเข้า ก็กระดุกกระดิกใบได้ และบางชนิดจับสัตว์กินเป็นอาหารได้เสียด้วยซ้ำ การที่เราเห็นมันกินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตได้ สืบพันธุ์ได้ แล้วเราจะทึกทักเอาว่ามันมีจิตใจนั้น ก็จะเป็นความคิดที่น่าสงสาร เพราะการกินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตได้ สืบพันธุ์ได้นั้น มันเป็นไปตามแบบฉบับของพืช ซึ่งเมื่อจะพิเคราะห์โดยละเอียดแล้ว ย่อมห่างไกลกันอย่างลิบลับกับแบบฉบับของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ลุงจะว่าให้ฟังแต่โดยย่อเท่านั้น เพราะรู้สึกว่าออกจะเสียดายเวลา

การกินอาหารของสัตว์นั้น อาหารที่สัตว์กิน ย่อมเป็นวัตถุที่เป็นของแข็งและของเหลว มีทั้งอินทรีย์วัตถุและอนินทรีย์วัตถุ เช่น คาร์โบไฮเดรต (แป้ง, น้ำตาล) โปรตีน (มีอยู่ในเนื้อสัตว์) ไขมัน และจำพวกเกลือแร่ต่าง ๆ วัตถุเหลวและแข็งเหล่านี้จะมีการย่อยด้วยน้ำย่อยอาหาร ตั้งแต่ปาก กระเพาะอาหารไปจนถึงลำไส้ ทั้งนี้ก็เพื่อทำให้อณูคือโมเลกุลที่เป็นอาหารนั้น ถูกย่อยสลายตัวลงจนละเอียด เช่น แป้งและน้ำตาลถูกย่อยลงเป็นน้ำตาลกลูโคส โปรตีนถูกย่อยลงจนเป็นกรดอะมิโน (Amino Acids) ซึ่งเป็นโมเลกุลที่เล็กมาก แล้วจึงซึมไปตามผนังของลำไส้ไหลไปตามเส้นโลหิตทั่วร่างกายซึ่งแน่ละย่อมผ่านไปยังเซลล์ต่าง ๆ แล้วเซลล์ทั้งหลายก็เอาไปสันดาปกับอ๊อกซิเจนที่ได้มาจากเม็ดโลหิตสีแดงก็จะเกิดเป็นพลังงานเพื่อให้ชีวิตดำรงคงอยู่สืบต่อไป นอกจากนี้ก็นำเอาไปสร้างให้เซลล์เติบโตขยายตัวขึ้นและแบ่งตัวออกไปเรื่อย ๆ

การกินอาหารและย่อยอาหารของสัตว์ย่อมอาศัยจิตใจ เมื่อเราอยากอาหารขึ้นมา น้ำลายและน้ำย่อยอาหารก็เตรียมพร้อมที่จะรับการย่อย นักวิทยาศาสตร์ได้ทดลองเอาเนื้อ

ชิ้นหนึ่งใส่ลงไปในลำคอของสุนัข โดยไม่ให้สุนัขรู้ว่าเป็นอาหาร น้ำย่อยก็ไม่ออกมาย่อยตามปกติ ถ้าแม้นว่าหลานมีเรื่องราวที่ต้องเศร้าโศกเสียใจ หรือเกิดความดีใจมาก ๆ หลานก็จะไม่รู้สึกหิว กินอาหารไม่ลง ผู้ที่ใช้ความคิดคร่ำเคร่งอยู่ในการงาน หรือทุกข์ร้อนเศร้าโศกอยู่เสมอ ๆ โดยมากมักจะเกิดเป็นโรคทางเดินของอาหาร เช่น แผล หรือเนื้องอกในกระเพาะอาหารหรือลำไส้ ท้องอืดเฟ้อ นอนไม่หลับ เหน็บชา ฯลฯ ถ้ายังคงใช้จิตใจอยู่เช่นนั้นไม่ยอมเปลี่ยนแปลง ก็จะเป็นมากขึ้นและถึงแก่ความตายได้ สำหรับต้นไม้มันไม่ได้ทำอะไรในการกินอาหารคล้ายกับสัตว์เลยแม้แต่น้อย ทั้งมันไม่เคยคิดการงานคร่ำเคร่งหรือเศร้าโศกเสียใจ ไม่ว่าในเรื่องอะไรทั้งนั้น

การกินอาหารของต้นไม้นั้น คือ Osmosis ซึ่งในภาษาไทยยังมิได้กำหนดศัพท์เฉพาะของคำนี้เอาไว้ และด้วยกรรมวิธีดังกล่าว ต้นไม้มิได้กิน มิได้ดื่ม ทั้งอาหารและน้ำก็มิได้ซึมขึ้นไปแบบไส้ตะเกียง

วิธี Osmosis นั้น จะอธิบายก็เป็นการเข้าใจยาก จึงจะขอยกตัวอย่างมาให้หลานพึงดีกว่า หาไข่ไก่มาฟองหนึ่ง แกะเปลือกไข่ทางด้านป้านออกเล็กน้อย โตประมาณสักเท่าเหรียญสลึงหรือกว่านิดหน่อย และระวังอย่าให้เหยื่อของไข่เป็นอันตราย ส่วนทางด้านแหลมของไข่ เจาะลงไปให้ทะลุถึงเยื่อ จากรูเล็ก ๆ คือรูที่เจาะแล้วนี่เอง หาหลอดแก้วเล็ก ๆ มาสอดลงไป แล้วหาวัตถุเหนียว ๆ มายาโดยรอบ ให้หลอดแก้วกับเปลือกไข่ติดกันให้แน่น เมื่อเสร็จแล้วนำเอาฟองไข่ทางด้านป้านวางลงในน้ำ ไม่ช้านักหลานก็จะเห็นน้ำที่อยู่ในไข่สูง ๆ ขึ้นไปตามหลอดแก้วอย่างชัดเจน ทั้งนี้ย่อมแสดงว่า อาหารที่ปนอยู่ในน้ำผ่านขึ้นไปทางเยื่อของไข่ทางด้านป้านด้วยวิธี (Osmosis) เพราะน้ำที่บางกว่าย่อมกระจายตัวออกไปยังน้ำที่ข้นกว่า การทดลองแบบนี้ หลานจะใช้กระเพาะหมูมาล้างให้สะอาด แล้วเอาน้ำตาลเชื่อมใส่แล้วจุ่มลงในน้ำก็ได้ พูดง่าย ๆ ก็เหมือนหลานเอาเกลือ ๑ ก้อนใส่ลงไปในแก้วน้ำ ในไม่ช้าความเค็มก็จะกระจายไปทั่วทั้งแก้ว

การกินอาหารอีกวิธีหนึ่งของพืช ก็คือ Diffusion วิธีนี้ก็คล้าย ๆ กับวิธี Osmosis นั่นเอง ต่างกันอยู่นิดหน่อยที่ว่า พืชโดยมากที่รากของมันมีเยื่อบาง ๆ กั้นอยู่ ส่วนวิธีที่ ๒ ไม่มีเยื่อบาง ๆ กั้นเลย อาหารและน้ำจะผ่านตรงเข้าทางเซลล์ และเซลล์เหล่านี้ทำหน้าที่แทนเยื่อไปในตัว

หลานก็จะเห็นได้แล้วว่า ต้นไม้มันไม่ได้กินอาหารเหมือนสัตว์ มันไม่ได้ดูดเหมือนเด็ก และมันไม่ได้ซึมเหมือนไส้ตะเกียง

ตามที่ลุงได้เล่ามานี้ หลานเห็นหรือยังว่า ต้นไม้กินอาหารแตกต่างกับสัตว์มากน้อยเพียงใด มันไม่ได้กิน ไม่ได้ดื่ม ไม่ได้ซึมแบบไส้ตะเกียง ไม่ได้ทำด้วยวิธีหนึ่งที่ใกล้เคียงกับสัตว์เข้าไปเลย แต่คนโดยมากที่ไม่ได้ศึกษาวิชาพฤกษศาสตร์มาเลย เข้าใจว่ามันดูดอาหารกิน แม้ในเรื่องของรถยนต์ มันไม่ได้กินน้ำมันเลยสักหน่อย แต่คนโดยมากมักชอบว่ามันกิน โดยพูดว่า "รถคันนี้กินน้ำมันจุ"

อาหารที่พืชใช้นั้น ต้องเป็นสารที่ละลายในน้ำได้ มีความเข้มข้นประมาณ ๐.๔% เช่นเกลือแร่ ไนเตรต ฟอสเฟตของโซเดียม โปแตสเซียม เป็นต้น สารเหล่านี้จะผ่านขึ้นมาตามมาลำดับ กิ่งก้าน ตลอดจนถึงใบ และใบก็จะกระทำหน้าที่ดูดก๊าซคาร์บอนได-อ๊อกไซด์มาจากในอากาศ แล้วปนกับน้ำ สงเคราะห์ให้เป็นแป้งและน้ำตาล แล้วก็จะถูกใบไม้ปรุงอาหารเหล่านี้ โดยสงเคราะห์ให้เป็นพวกเอไมด์ (Amides) เป็นกรดอมิโน (Amino Acids) ฉะนั้น จะเห็นได้ว่าใบของพืชทำหน้าที่หลายอย่าง นอกจากดูดก๊าซอ๊อกซิเจนแล้ว ยังใช้สำหรับหายใจ (ไม่ใช่หายใจแบบสัตว์) คายน้ำเพื่อลดความร้อนแล้วยังกระทำหน้าที่สังเคราะห์แสง เป็นการปรุงอาหารเพื่อไปเลี้ยงต้นพืช โดยการรวมคาร์บอน-ไดอ๊อกไซด์กับน้ำ แล้วมีแสงของพระอาทิตย์เข้าช่วย โดยมีคลอโรฟีลล์ (Chlorophyll) ที่อยู่ในใบไม้เป็นตัวสนับสนุน ก่อให้เกิดปฏิกิริยาเร็วเข้า

คนเศร้าโศกเสียใจก็กลืนอาหารไม่ลง น้ำย่อยอาหารไม่ค่อยออก เพราะคนเรามีจิตใจ จิตใจก็เข้าไปเกี่ยวข้องกับการย่อยอาหารด้วย ส่วนต้นไม้ไม่มีจิตใจ แต่หลานก็เพียรพยายามเอาจิตใจไปใส่ให้ต้นไม้จนได้ จึงได้พูดว่า ต้นไม้เศร้าโศกเสียใจ ต้นไม้มันอยากมีสามีภรรยา ต้นไม้มันอยากกินอาหารเนื้อสัตว์ และต้นไม้ต้องการพักผ่อนหลับนอน เพราะทำงานเหนื่อยมาตลอดวัน

การที่หลานสงสัยว่า ต้นไม้รู้จักเอนออกหาแสงสว่าง เหมือนมันมีความรู้สึกได้นั้น ในข้อนี้ก็ไม่มีปัญหาอะไรมาก เพราะหลานก็ทราบแล้วว่า ต้นไม้ต้องการแสงแดดเพื่อปรุงอาหารที่ใบ เหมือนเราเก็บเกี่ยวข้าวที่ในนาเอามาเข้ายุ้งฉางไว้ ยังใช้เป็นอาหาร

ไม่ได้ จำเป็นที่จะต้องต้มเสียก่อน อาการของต้นไม้ก็เช่นเดียวกัน จะต้องมาปรุงที่ใบ โดยใช้แสงแดดเป็นตัวช่วย แล้วจึงจะส่งไปเลี้ยงต้นพืชได้ เมื่อเราปลูกต้นไม้ไว้ข้างบ้าน ด้านที่อยู่ชิดกับบ้าน ย่อมไม่ได้รับแสงแดดเพียงพอ แต่อีกด้านหนึ่งได้รับแสงแดดมาก ด้วยเหตุนี้เองอาหารที่ส่งไปเลี้ยงเซลล์อยู่ตรงข้ามจึงมาก เซลล์จึงเจริญขึ้นยาวเร็วกว่าอีกด้านหนึ่ง ต้นพืชจึงเอนออกหาแสงสว่างได้ทีละน้อย ๆ ทั้งนี้เป็นไปโดยอัตโนมัติเหมือนเครื่องยนต์กลไก มันไม่ได้เอนออกไปหาแสงสว่างเพราะมันรู้ว่าไม่มีแสงเพื่อใช้ในการปรุงอาหาร มันจึงได้ดิ้นรนแสวงหา และมันก็หาได้มีจิตใจสั่งให้เอนออกไปมิได้

การกินอาหารของต้นไม้แตกต่างกับของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานมาก อาหารและน้ำผ่านลำต้นขึ้นไป โดย Osmosis ผ่านไปตามลำต้นแล้วไปตามใบ รับแสงแดด เพื่อปรุงเสียก่อน โดยโคลโลฟีลที่ใบ แล้วก็ทำให้เกิดปฏิกิริยาที่ใบ อันเป็นเรื่องของการปรุงอาหารก่อนที่จะเป็นประโยชน์แก่ต้นไม้ได้ แล้วจึงส่งไปเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้อีกทีหนึ่ง ส่วนที่เหลือก็ระเหยออกไปทางใบ ด้วยเหตุนี้ นักวิทยาศาสตร์บางคนจึงได้ทำให้เกิดแสงไฟขึ้นในเวลากลางคืน เพื่อหวังว่าต้นไม้จะได้ทำการปรุงอาหารได้มากยิ่งขึ้นแล้วจะได้โตเร็วๆ

ด้วยเหตุที่ต้นไม้ต้องการแสงสว่างเพื่อเข้าช่วยในการปรุงอาหารเช่นนี้ เซลล์ของต้นไม้ในด้านหนึ่งจึงเจริญขึ้นมากกว่าอีกด้านหนึ่ง ผู้ที่ไม่มีความเข้าใจ ก็คิดว่าต้นไม้มันเอนออกไป เพราะมันมีจิตใจสั่งให้เอนออกไปหาแสงสว่างได้

การที่ต้นไม้เจริญเติบโตมากขึ้นในทิศทางของแสงสว่างนั้น ก็มีสาเหตุเนื่องมาจากการที่ต้นไม้สะสมฮอร์โมนสำหรับความเจริญเติบโตทางด้านไม่มีแสงสว่าง จนมีจำนวนฮอร์โมนเกินกว่าธรรมดาไป ฮอร์โมนเหล่านี้ช่วยให้บังเกิดปฏิกิริยาทางเคมีในต้นไม้เป็นไปอย่างถูกต้องสม่ำเสมอ ฮอร์โมนนี้มีชื่อในวิชาพฤกษศาสตร์ว่า อ๊อกซินส์ (Auxins) ซึ่งในเรื่องนี้เป็นที่รับรองต้องกันในวงการวิทยาศาสตร์ ฝ่ายพฤกษศาสตร์ว่าเซลล์ของต้นไม้จะเติบโตได้ในเมื่อมีอ๊อกซินส์อยู่ อ๊อกซินส์จะหมุนเวียนไปในด้านของต้นไม้ที่ไม่ได้รับแสงสว่างมากกว่าทางด้านที่มีแสงสว่าง คือทางด้านที่ได้รับแสงสว่างน้อยจะมีอ๊อกซินส์มากกว่าทางด้านที่มีแสงสว่างมาก เหตุนี้เอง เซลล์ของพืชทางด้านทึบแสงจึงได้ขยายตัวออกไปมากกว่าทางด้านที่ได้รับแสง จึงเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ต้นไม้เอนออก

ไปทางด้านที่มีแสงสว่างมาก ดูเสมือนหนึ่งมันจงใจจะเอนออกไปเช่นนั้น จนเป็นเหตุให้ผู้ที่ไม่มีความสันทัดในกรณีนี้คิดว่า ต้นไม้มันคงมีความต้องการแสงสว่างมากจึงได้ค่อย ๆ เอนออกไป

ส่วนต้นแค ต้นจามจุรี ต้นโสน หุบใบได้ในเวลาเย็นนั้น ก็เพราะเย็นค่ำลงแสงแดดที่จะใช้ปรุงอาหารไม่มีแล้ว ใบของพืชก็หมดการงานปรุงอาหารใบของพืชเหล่านี้จึงได้หุบลง สำหรับต้นไมยราพ และผักกระเฉด ถ้าไปกระทบถูกต้องมันเข้าก็หดใบได้เหมือนมีจิตใจนั้น ถ้าไม่ได้ศึกษาให้ดีก็จะเข้าใจผิด แล้วคิดว่ามันทำได้เหมือนสัตว์ แต่ความจริงพืชทั้ง ๒ ชนิดนี้มีตระกูลเดียวกัน ที่โคนใบมีปุ่มกลม ๆ ยาว ๆ ภายในมีวัตถุเหลว ๆ ขังอยู่แต่ไม่เต็ม ทั้งภายในปุ่มกลมยาวที่ว่านี้ก็ประกอบไปด้วยเซลล์โปร่ง เมื่อได้รับความกระเทือนน้ำเหลว ๆ ที่โคนของใบก็จะไหลลงมาถ่วงให้ใบหนัก ใบจึงได้หุบลงและถ้าน้ำนี้ไหลกลับไปที่เดิมแล้ว ใบก็จะกลับยกขึ้น ถ้าหลานเข้าไปโดยไม่กระเทือนเลยใบของมันก็จะไม่หุบลงมา

บุคคลทั้งหลายเห็นแต่แมลงต่าง ๆ กินต้นไม้ เมื่อมาได้ยินว่าต้นไม้ก็สามารถกินแมลงต่าง ๆ ได้เหมือนกัน ก็ไม่ค่อยเชื่อ แต่ความจริงต้นไม้ที่กินแมลงได้มีหลายชนิดสามารถจับแมลงเป็น ๆ มากินเป็นอาหารได้เหมือนมันไม่ใช่ต้นไม้ นอกจากกินสัตว์แล้วบางชนิดก็กินต้นไม้ด้วยกันเอง เพราะมันมีใบที่ใช้ปรุงอาหารไม่ได้ จึงต้องอาศัยเพื่อนด้วยกันให้ช่วยเลี้ยงดูก็มี เช่นเห็ดที่ขึ้นอยู่ตามต้นไม้ต่าง ๆ

ต้นไม้กินแมลงได้นั้น มันมีถุงเล็ก ๆ ไว้หุบแมลงเป็นอาหาร มีทั้งในน้ำและบนบก เช่นต้นแขนงนายพราน (Pitcher plants) ที่ปลายของใบมีรูปเป็นกรวยยาว แล้วมีฝาปิดได้ เมื่อฝนได้ตกลงมาน้ำฝนก็จะขังอยู่ในกรวย แมลงที่แสนจะโง่ เมื่อหิวน้ำจะบินลงไปกินน้ำในกรวยนั้น ฝาของแขนงก็จะปิดลงแมลงตัวน้อย ๆ เหล่านั้นดิ้นออกมาไม่ไหวก็จะจมน้ำตาย ร่างกายเน่าเปื่อยของแมลงเหล่านั้นก็จะเป็นอาหารของต้นแขนงต่อไป เพราะรากของมันอยู่ที่นั่นนอกจากนี้ยังมีต้นแสงอาทิตย์ (Sundew) รูปร่างคล้ายหอย มีปีกเล็ก ๆ อยู่รอบที่ปลายมีน้ำเหนียว ๆ ติดอยู่ เมื่อแมลงมาดูดเข้าจานก็จะหุบลง เจ้าแมลงโง่ ๆ เหล่านั้นก็จะติดตายเป็นอาหารของต้นไม้ต่อไป โดยมากต้นไม้เหล่านี้ขาดไนโตรเจน

จากพื้นดิน จึงกินอาหารจากตัวแมลงซึ่งมีในโตรเจนมากอีกทางหนึ่งกลไกวิธีจับสัตว์ของมันที่เกี่ยวกับเซลล์ในพืชเหมือนที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเองมันมิได้มีจิตใจสั่งงานให้เป็นไปต่าง ๆ ได้เลย

เมื่อว่าถึงการสมสู่อยู่ด้วยกันเพื่อสืบพันธุ์กันต่อไปของพืชนั้น มันก็เป็นไปตามแบบฉบับของพืชตามที่ลุงว่ามานั่นแหละ ไม่มีพืชต้นใดท่องเที่ยวไปหาตัวผู้หรือหาตัวเมียแล้วก็สมสู่กันด้วยความรักเหมือนสัตว์เดรัจฉาน ไม่ว่าตัวของพืชเอง อวัยวะเพศหรือในการผสมพันธุ์ของเจ้าบ่าวหรือเจ้าสาวต้นพืช มันก็เป็นไปตามแบบฉบับของพืชอย่างชัดแจ้ง

เมื่อพืชมีอายุพอสมควร พืชก็จะเริ่มออกดอก ภายในดอกนั้นบางทีก็มีทั้งเชื้อละอองที่เป็นเกสรทั้งตัวผู้และตัวเมีย (เราว่ากันเอาเองตามอย่างที่พูดถึงสัตว์) บางทีเกสรตัวผู้ก็อยู่คนละดอก แล้วอาศัยลมพัดพาไปบ้าง ตัวแมลงเล็ก ๆ ซึ่งได้เที่ยวเสาะแสวงหาน้ำผึ้งและเกสรได้พาติดแข้งติดขาติดขนไปให้ได้พบกันบ้าง เมื่อละอองเกสรตัวผู้ผสมกับตัวเมียแล้วก็จะเกิดผลขึ้นในโอกาสต่อไป

ลุงก็ได้กล่าวเรื่องของพืชให้หลานฟัง เพื่อให้หลานเห็นความแตกต่างระหว่างสัตว์กับพืชว่ามันมีความเป็นอยู่ ความเป็นไปผิดกันมากเพียงไร ความจริงลุงก็ได้อธิบายให้หลานฟังไปกระนั้นเอง ควรจะตัดประเด็นเสียนานแล้ว โดยยกที่ตั้งอาศัยของจิตเป็นต้น

เพราะว่าจิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้แสดงว่า การรู้อารมณ์ของมนุษย์และสัตว์เดรัจฉานนั้น จะต้องอาศัยประตู อันได้แก่ประสาทที่ใช้เป็นที่ ๆ แสดงออกของจิต เช่น ประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น ถ้าหากว่าไม่มีประสาทที่เป็นเครื่องรองรับการแสดงออกของจิตแล้ว จิตก็ไม่อาจจะแสดงการรู้อารมณ์ได้ เช่น ตาบอดเสียแล้ว การเห็นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลย หูหนวกเสียแล้วจึงหมดโอกาสที่จะได้ยิน เป็นต้น

พืชทุกชนิด ไม่ว่าเล็กหรือใหญ่ ไม่ว่าขึ้นอยู่ในที่ใด หรือไม่ว่าจะแสดงอาการคล้าย ๆ สัตว์ได้สักเพียงไหน ก็จะไม่มีประสาทรับสัมผัสอารมณ์ต่าง ๆ เลยทั่วทั้งต้นของพืช ตั้งแต่รากของพืชจนไปสู่ปลายใบ เราจะหาประสาทที่จะใช้สำหรับแสดงออกของจิตไม่พบเลยจริง ๆ ลุงไม่เคยได้ยินนักวิทยาศาสตร์ในวิชาพฤกษศาสตร์คนใด กล่าวรับรอง

แม้แต่สักคนหนึ่งว่า พืชมีประสาทอันเป็นประตูเจ้าของการก่อให้เกิดอารมณ์ แล้วจะให้มีจิตรับอารมณ์ได้หรือ และถ้ากล่าวตามที่หลานเคยว่ามาเรื่องมันสมองเป็นตัวจิต ถ้ามันสมองเป็นตัวเช่นนั้นต้นไม้ก็คงมีความรู้สึก รู้อารมณ์ได้ ต้นไม้มันก็คงจะมีมันสมองด้วยกระมัง ? แล้วมันสมองและระบบประสาทอันเป็นส่วนสำคัญของพืชในการเกิดอารมณ์ต่าง ๆ ตั้งอยู่ที่ไหนเล่า ? การที่มันมีอะไรแสดงว่าน่าจะมีชีวิตเหมือนเป็นสัตว์ชนิดหนึ่งนั้นมันก็เป็นไปเหมือนกับเครื่องยนต์กลไกที่ทำงานได้ต่าง ๆ ได้ เพราะนายช่างบังคับให้มันเป็นไป ส่วนพืชมันเป็นไปเช่นนั้นได้ เพราะพืชมีชีวิตมานานมากเป็นเวลาหลายพันหลายหมื่นล้านปีมาแล้ว ตั้งแต่เป็นพืชชั้นต่ำ ๆ ดิน ฟ้า อากาศ ลม ฝน อุณหภูมิอยู่ในโซนร้อนหรือหนาว การผสมพันธุ์และสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ย่อมกำหนดและเลือกคัดให้พืชเป็นไปเพื่อให้เหมาะสมกับการดำรงชีวิตอยู่ ค่อย ๆ ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปตามแต่ธรรมชาติเลือกคัดทีละเล็กทีละน้อยปีแล้วปีเล่าพวกใดที่ไม่เหมาะสมก็ตั้งอยู่ไม่ได้ย่อมล้มตายและสูญพันธุ์ไป จากเวลาที่ยาวนานมาเช่นนี้เราจึงได้เห็นพืชทำอาการเหมือน ดังว่ามันมีชีวิต ตามที่ตามองเห็นแต่ขาดความคิดพิจารณาให้แยบคายแท้จริง มนุษย์ผู้ไม่รู้เท่าทันธรรมชาติ แล้วหลงผิดคิดไปเองต่างหาก สำหรับเรื่องนี้ลุงก็เคยศึกษาวิชาพฤกษศาสตร์ (Botany) มาบ้างจะให้ความรู้ในเรื่องพืชแก่หลานได้อีกมาก จะพิสูจน์เรื่องต้นไม้มีจิตหรือไม่อีกก็ได้ เช่น ในเรื่องโครงสร้างหรือเรื่องของพืชชนิดต่าง ๆ อวัยวะเครื่องสืบพันธุ์ ส่วนต่าง ๆ ของลำต้น การเจริญเติบโต การขยายพันธุ์ของพืชใบเลี้ยงเดี่ยว ใบเลี้ยงคู่ ฯลฯ แต่ขณะนี้เรากำลังศึกษาปรมัตถธรรมอยู่ ลุงก็เห็นว่าไม่บังควรพาหลานเข้าไปในอาณาจักรของพืชให้มากนัก เพียงเท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดก็คงจะพอให้หลานคลายความสงสัยลงได้กระมัง ?

ป. พอแล้วขอรับ ผมฟังคุณลุงอธิบายก็พอจะหายข้องใจไปบ้าง ถ้าเป็นเช่นนั้นคนตัดต้นไม้ก็ไม่บาปแน่ เพราะมันไม่มีจิต ไม่รู้อารมณ์ว่าเป็นอย่างไร

ก. แน่นอน

ป. แล้วทำไม จึงกำหนดอาบัติให้แก่ภิกษุสงฆ์ ผู้ถอนทิ้งต้นไม้เล่าขอรับ ?

ก. การกำหนดอาบัติไม่จำเป็นว่าจะต้องกระทำบาปเสมอไป เกี่ยวแก่ความเหมาะสม หรือไม่เหมาะสมแก่ภิกษุก็ได้

ป. ผมพอจะเข้าใจ แต่ไหน ๆ คุณลุงก็ได้อธิบายเรื่องของพืชมาเป็นอันมากแล้ว ผมต้องขอเวลาอีกสักเล็กน้อยเถิด ขอถามถึงเรื่องของสัตว์บ้าง พืชกับสัตว์เกี่ยวข้องกัน ใกล้ชิดเสมอ และมนุษย์ก็จำเป็นต้องเกี่ยวข้องพัวพันกับสัตว์มาตั้งแต่เล็กจนโต ฉะนั้นเมื่อมาศึกษาธรรมะเข้าเช่นนี้ เราก็ควรศึกษาเรื่องของสัตว์บ้างพอสมควร ไม่ควรจะละเลยเสียทีเดียว แม้จะเสียเวลาไปบ้างก็ไม่ควรจะเสียดาย ผมขอถามคุณลุงว่า การฆ่าสัตว์ย่อมเป็นบาปไม่ใช่หรือขอรับ ?

ก. ถูกแล้ว เพราะมีเจตนาที่จะให้ผู้อื่นเจ็บปวด เจตนาที่จะให้ผู้อื่นตาย

ป. ถ้าเช่นนั้น คนที่ป่วยเจ็บ เพราะมีตัวเชื้อโรคมารบกวนในร่างกาย เช่น ไข้หวัดใหญ่ ดังที่เป็นกันอยู่ในปัจจุบัน หรือเชื้อโรคอื่น ๆ ที่เป็นกันอยู่ชุกชุม เช่น เชื้อไข้มาเลเรียที่ติดมากับยุง หรือเชื้อโรคบิด เป็นต้น เหล่านี้ เมื่อใครเป็นขึ้นมาแล้วก็จำเป็นต้องกินหยูกกินยารักษาตัว หาไม่แล้วก็จะเป็นมากขึ้น และถึงแก่ความตายได้ แต่การกินยาครั้งหนึ่งๆ ย่อมจะทำลายชีวิตสัตว์เสียเป็นอันมาก เพราะเชื้อโรคย่อมทวีตัวเองเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในชั่วโมงหนึ่งนับจำนวนไม่หวาดไหว ดังนั้น การฆ่าก็จะเป็นไปอย่างมหาศาลทีเดียว ยิ่งเป็นหมอด้วยแล้ว วันหนึ่งฉีดยาคนไข้ตั้งมากมาย เมื่อเช่นนี้ใคร ๆ ก็จะพากันไปนรกหมดสิ้น อีกสักหน่อยคนก็จะลดน้อยลงไปทุกที ๆ จะแก้ตัวว่า ไม่มีเจตนาจะฆ่านั้นย่อมไม่ได้ เพราะถึงอย่างไรก็รู้อยู่ว่า เชื้อโรคเหล่านั้นจะต้องตาย เรื่องนี้คุณลุงจะว่าอย่างไร ?

ก. ลุงก็ไม่ว่าอย่างไร และลุงจะว่าอย่างไรเอาเองย่อมไม่ได้ จะต้องยึดหลักความจริง ที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าวางเอาไว้ จะขอถามหลานเสียก่อน

หลานว่าเชื้อโรคต่าง ๆ ตามที่หลานยกตัวอย่างมานั้นเป็นสัตว์เดรัจฉานหรือ ?

ป. ผมว่าเป็น

ก. หลานรู้ได้อย่างไร ?

ป. ก็เห็น ๆ อยู่แล้วนี่ขอรับ ในวิทยาการของโลก เขาได้แยกเอาไว้ด้วย มันไม่ใช่กินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตได้ และสืบพันธุ์ได้เหมือนกับต้นไม้เท่านั้น มันยังสามารถ

เคลื่อนไหวไปมาถึงไหนก็ได้ มิหนำซ้ำบางครั้งมันยังรู้จักหลบหลีกที่อันตรายที่จะเกิดขึ้นได้เสียด้วย แล้วคุณลุงจะว่าไม่ใช่สัตว์เดรัจฉานได้อย่างไร ?

ความรู้ของบุคคลในสมัยนี้ไม่ใช่เล็กน้อย ทั้งเครื่องมือในการตรวจตราค้นคว้าก็มีมากมายและประณีต ฉะนั้น ถ้าความรู้ที่นักปราชญ์หรือนักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายเข้าค้นคว้าได้บังเกิดเป็นความจริง จนมีความคิดเห็นร่วมกันเป็นเอกฉันท์แล้ว ถ้ามีใครยังไม่ยอมรับความจริงนั้น ก็จะถูกได้ชื่อว่าถอยหลังเข้าคลอง เมื่อการค้นคว้าของเขาซึ่งกว่าจะได้มาก็ต้องฟันฝ่าเข้าไปด้วยความลำบากเป็นอันมาก ก็เมื่อความรู้เหล่านั้นเขาเอามาวางให้จนถึงธรณีประตูบ้านของเราแล้ว เราจะไม่ยินดีรับหรือ ? ต้องขออภัยด้วยนะขอรับ ถ้าผมได้กล่าวก้าวเกินไปบ้าง

ก. *ถ้าความจริงนั้น มันเป็นความจริง จริง ๆ ลุงก็จะยอมรับ แม้ลุงจะมีอายุมากและไม่ทันสมัย ไม่ได้ศึกษาวิชาการทางโลกมาอย่างหลาน ลุงก็จะไม่ดื้อ ไม่รั้น ไม่ถอยหลังเข้าคลอง และจะยอมรับโดยดี ยิ่งเขาเอาความรู้มาวางไว้ยังธรณีประตูบ้านด้วยแล้ว ก็น่าจะขอบคุณมาก และน่าสรรเสริญท่านผู้มีเจตนาดีเหล่านั้นยิ่งนัก แต่อย่างไรก็ดี ถ้าความคิดเห็นดังว่านั้น ผิดสภาวธรรมแล้วจะให้ลุงยอมรับก็ดูกระไรอยู่ การรับอะไรง่าย ๆ จนเกินไปก็เหมือนไม่ใช่ตัวของตัวเอง มันจะเสียเกียรติภูมิไปอย่างน่าละอาย จะได้ชื่อว่าไม่มีความคิดเห็นของตนเองเสียเลย*

ตามที่หลานทราบมา ไม่มีบ้างดอกหรือที่ความรู้ของทางโลก ที่ค้นคว้าทดลองพร้อมใจกันเห็นว่าถูกต้องดีแล้วในสมัยหนึ่ง แต่ในสมัยต่อ ๆ มา คนรุ่นหลังตั้งทฤษฎีขึ้นมาหักล้างทำลายทฤษฎีเก่าเสีย เพราะว่าไม่ถูกต้อง เรื่องนี้ เชื่อว่าหลานก็รู้อยู่แล้วหลายเรื่อง เพราะมีอยู่ไม่น้อย จะขอถามหลานอีกสักหน่อย

หลานเข้าใจว่า ตัวเชื้อโรคทั้งหลายมันมีจิตใจใช่ไหม ? เพราะจิตใจสั่งให้เคลื่อนไหวไปมาได้ รู้จักหลบหลีกภัยก็ได้

ป. ผมเข้าใจว่าเช่นนั้นแหละขอรับ จะเข้าใจเป็นอย่างอื่นไปได้อย่างไร

ก. *ร่างกายของเราทั้งหมด ไม่ว่ากล้ามเนื้อ, กระดูก, ขน, ผม, เล็บ, ฟัน, ย่อมประกอบขึ้นด้วยเซลล์ ซึ่งเป็นหน่วยเล็ก ๆ แล้วรวมกันเข้าเป็นร่างกาย เซลล์เหล่านี้*

ประกอบขึ้นด้วยหน่วยที่ถือว่ามีชีวิต เพราะสามารถกินได้ ถ่ายได้ เจริญเติบโตขยายตัว โดยแบ่งตัวเพิ่มขึ้นได้ และเคลื่อนไหวตัวก็ได้ เซลล์บางชนิด เช่นเซลล์ที่สืบพันธุ์ของชายและหญิง เซลล์พันธุ์ของชายสามารถแหวกว่ายไปผสมกับเซลล์พันธุ์ของหญิงก็ได้ เหมือนมีความรู้สึกกระหายที่จะทำเช่นนั้น ด้วยกลัวมนุษย์จะสูญพันธุ์ไปเสีย เซลล์บางชนิดยังรู้จักต่อสู้กับศัตรู คือเชื้อโรคที่มาทำอันตรายแก่ร่างกายของเราด้วยความจงรักภักดี เหมือนกับทหารที่ซื่อสัตย์ต่อประเทศชาติของตน

ในร่างกายของคนเรา ประกอบขึ้นด้วยเซลล์นับจำนวนเป็นหมื่น ๆ แสน ๆ ล้านเซลล์ ถ้าเซลล์เหล่านี้มีชีวิต มีจิตสั่งงานได้ดังที่กล่าวมาแล้ว คนเราก็คงมีจิตใจมากเหลือเกิน คงจะรับรู้อารมณ์ต่าง ๆ คงจะสั่งงานกันวุ่นวายจนจับความอะไรไม่ได้เป็นแน่ เมื่อไก่ถูกฆ่าลงตัวหนึ่ง ก็มิได้ถูกฆ่าตัวเดียว หากแต่ได้ฆ่าสัตว์เสียนับจำนวนไม่ถ้วน เพราะเซลล์ทุกเซลล์ยอมมีจิตรับรู้อารมณ์ได้ทั้งนั้น คงจะยุ่งกันพิลึก คงจะชุลมุนวุ่นวายกันยกใหญ่ เรื่องมันเกิดขึ้นเห็น ๆ อยู่เช่นนี้ แล้วหลานจะว่าอย่างไร

ป. ผมก็ไม่ว่าอย่างไรดอกขอรับ เพราะว่าอะไรไม่ถูก

ก. เชื้อโรคบางชนิด ใช้กล้องจุลทรรศน์ที่สามารถขยายได้โตขึ้นถึง ๒-๓ พันเท่าแล้วก็ยังเห็นไม่ได้ ไวรัส (Virus) บางชนิด ใช้ถ่ายรูปด้วยกล้องจุลทรรศน์ ชนิดที่ใช้รังษีเอ๊กซ์ (Electron Microscope) แล้ว ถึงแม้ดังนี้ เราก็ยังไม่อาจที่จะแยกเชื้อโรคอีกเป็นอันมากให้ทราบได้ว่า เป็นพืชหรือเป็นสัตว์ เพราะรูปร่างลักษณะของมันคล้ายผลึกของโปรตีน เราทราบว่ามันมีชีวิตก็เพราะมันเพิ่มจำนวน โดยการแบ่งตัวเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เช่น ไข้หัด อีสุก อีใส และคางทูม เป็นต้น

เชื้อโรคบางชนิด ทางวิทยาศาสตร์ได้ค้นคว้าแล้ว เห็นว่ามันเป็นสัตว์ ไม่ใช่พืช เป็นสัตว์ที่มีเซลล์เดียว (Protozoa) หรือหลายเซลล์ (Metazoa) เริ่มตั้งแต่ที่มองดูด้วยตาเปล่าแล้วมองไม่เห็น เช่น เชื้อไข้มาเลเรีย เชื้อบิด และที่มองดูด้วยตาเปล่าแล้วเห็นได้ เช่น พยาธิปากขอ และตัวไส้เดือนที่อยู่ในท้อง

สัตว์เล็ก ๆ อีกเป็นอันมาก ก็อยู่ในลักษณะก้ำกึ่งกัน ระหว่างสัตว์และพืช นักวิทยาศาสตร์เขาจัดเข้าไปอยู่ในหมวดพืช หรือหมวดสัตว์โดยอนุโลม แต่ก็ยังมีสัตว์เล็ก ๆ

และเชื้อโรคต่าง ๆ อีกไม่ต่ำกว่า ๑ ล้านชนิดที่ยังเข้าใจอะไรในตัวมันไม่ได้เลย รู้แต่ว่ามีอยู่และเป็นไปตามอัตภาพของมัน

สัตว์หรือเชื้อโรคบางชนิด มันเคลื่อนไหวไปมาได้ก็จริง แต่จากผลของการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ก็ได้พบว่ามีมากชนิดทีเดียว ที่มันไม่มีสมอง ไม่มีระบบประสาท ไม่มีส่วนหนึ่งส่วนใดเลยที่จะแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิด การเคลื่อนไหวของมันเมื่อกระทบกับแสงสว่างหรือไฟฟ้า ก็เป็นไปด้วยอำนาจของการแสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งเร้าด้วยอำนาจของวัตถุเคมีภายใน มิได้มีทีท่าว่าจะรู้สึกนึกคิดอะไรเลยจนนิดเดียว และเชื้อโรคบางอย่างที่เกิดขึ้นตามร่างกาย และขยายตัวลุกลามไปได้ เช่น โรคผิวหนังหลายชนิด จากผลของการค้นคว้าทางวิทยาศาสตร์ ก็พบว่า มันเป็นจำพวกพืชแท้ ๆ คือ จำพวกราต่างๆ

สัตว์เล็ก ๆ อีกมากมายอยู่ในลักษณะก้ำกึ่งกันระหว่างพืชและสัตว์ เช่นที่เราเข้าใจว่าเป็นสัตว์ เพราะเห็นว่ามันเคลื่อนไหวกายได้ และบางทีเราเข้าใจว่ามันเป็นพืช เพราะเห็นว่ามันไหวกายไม่ได้ก็มี แต่ครั้นตรวจสอบเข้าจริง ๆ ก็ตอบไม่ได้ว่า มันเป็นพืชหรือเป็นสัตว์แน่ เช่นตัวยูกลีนา (Euglena) ที่อยู่ตามบ่อหรือตามท้องร่องสวน เรามองเห็นเป็นสีแดง ๆ เหมือนสีของสนิม ลอยเต็มอยู่บนผิวน้ำ ความจริงมันเป็นสีเขียว เมื่อมองดูด้วยกล้องขยาย สัตว์ชนิดนี้มีหัวแหลมท้ายแหลมที่หัวมีหนวดเส้นหนึ่ง มีตาเป็นจุดแดงอยู่ที่หัวหนึ่งจุด การเคลื่อนไหวตัวไปมาได้คล้ายสัตว์ โดยที่อาศัยตัวของมันเองอ่อนนิ่มบุบบิบ ๆ ทำให้เคลื่อนที่ไปมาได้ ดูแล้วคล้ายสัตว์เหลือเกิน แต่การกินอาหารของมันกลับไปเหมือนกับพืช เพราะต้องอาศัยแสงมาช่วยปรุงอาหารเช่นเดียวกับพืช

ภายในอาณาจักรของสัตว์ (Animal Kingdom) ทางวิทยาศาสตร์แบ่งเป็นอาณาจักรเล็ก ๆ ออกไปอีก ลุงจะกล่าวให้ฟังสักนิดหน่อยเท่านั้น

๑. อาณาจักรโปรโตโซ (Protozoa) ได้แก่สัตว์เล็ก ๆ ที่บางชนิดเล็กมากจนต้องใช้กล้องจุลทรรศน์ส่องดูจึงจะสามารถเห็นได้ เช่น ตัวบิดและตัวเชื้อไข้มาเลเรีย สัตว์จำพวกนี้มีรวมด้วยกันเป็นหมื่น ๆ ชนิด

๒. อาณาจักรพาราโซ (Parazoa) เป็นสัตว์ที่มีหลายเซลล์ เช่นฟองน้ำชนิดต่าง ๆ ที่มีหนามแหลมคม และฟองน้ำที่เราใช้สำหรับถูตัวเด็ก

๓. อาณาจักรเมตาโซ (Metazoa) เป็นสัตว์ที่มีหลายเซลล์เหมือนกัน เช่น สัตว์จำพวกไฟลัมซีเลนเตอราตา (Coelenterata) บางชนิดติดอยู่กับที่ไม่เคลื่อนไหว เช่น พวกหอยหลอด หอยนางรม ฟองน้ำ แต่บางพวกลอยหรือว่ายน้ำได้เหมือนสัตว์น้ำ บางอย่างมีหนามแหลมเอาไว้แทงศัตรู บางชนิดมีหนวด มีอวัยวะโผล่ออกมาคล้ายกับมือ บางอย่างไม่มีหัว หาเท่าไรก็ไม่พบ ไม่มีทวารหนัก หรือไม่มีอวัยวะเหมือนสัตว์เลย เช่น ตัวไฮดรา (Hydra) ที่อยู่ในหนองหรือตามท้องร่อง ที่มีแหนหรือผักตบชวา ตัวมันขาว ๆ รูปร่างคล้ายต้นตาล และขอให้หลานลองสังเกตดูพวกหินปะการัง ตัวแมงกระพรุน ฟองน้ำ ซึ่งมีนับเป็นพัน ๆ ชนิด

ในจำนวนพยาธิต่าง ๆ คือ ไฟลัม แพลติเฮลมินเทิส (Platyhelminthes) ก็มีอยู่เป็นจำนวนหลายพันอย่าง บางอย่างไม่มีช่องว่างในลำตัวเลย บางอย่างไม่มีทวารหนัก ไม่ใช่เป็นตัวผู้หรือตัวเมีย มีทั้งเพศหญิงเพศชายอยู่ในตัวเดียวกันเหมือนดอกไม้

สิ่งที่เข้าใจว่าเป็นสัตว์และมีชีวิตที่ในทางโลกค้นคว้าได้นั้น มีมากมายยิ่งนัก ได้สูญพันธุ์ไปแล้ว และได้กลายเป็นหินและซากเหลือ (Fossiles) ก็ไม่ใช่น้อย สัตว์ต่าง ๆ นั้น นักวิทยาศาสตร์ตรวจค้นดู ก็เห็นว่ามีมากกว่า ๑ ล้านชนิด ที่ยังไม่รู้จักและยังไม่ได้ทราบอะไรเลย สัตว์จำพวกแมลงมีมากที่สุด คือกว่า ๖๐๐,๐๐๐ ชนิด จำนวนหอยต่าง ๆ ก็มีเป็นหมื่น ๆ ชนิดเสียแล้ว เวลานี้ลุงก็ยังมิได้พาหลานไปเข้าใจอาณาจักรของสัตว์จริง ๆ ว่ากันพอหอมปากหอมคอเท่านี้ จะพอกันทีกระมังหลาน ขืนศึกษาไปมากก็จะทำให้เราห่างไกลกับประโยชน์อันสำคัญที่เราควรจะได้รับออกไปทุกที และหาได้ทำให้เราพ้นทุกข์ได้ไม่ ในขณะนี้เราก็กำลังเรียนพระอภิธรรม ซึ่งเป็นวิชาการที่จะนำไปสู่ความเห็นอันถูกต้องในเรื่องของชีวิตก็จริง แต่ก็ไม่ควรจะไกลเกินไปนัก ลุงควรจะนำทางให้หลานเดินไปภายในขอบเขต และลุงจะพาให้หลานไปได้เห็นหนทางอันจะพ้นจากความทุกข์ที่หลานยังมิได้เคยรู้เคยเห็นมาก่อนเลย

อนึ่ง ลุงจะขอบอกหลานให้ทราบว่า แม้เรื่องของพืชและสัตว์จะได้กล่าวออกไปในแนวทางโลกมากก็ตาม แต่ลุงก็มิได้ทิ้งหลักความจริงที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสั่งสอน คือมนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน จุดเริ่มต้นปฏิสนธิ เมื่อว่าตามหลักสภาวธรรมแล้ว

ต้องตั้งต้นแต่น้ำใสเป็นกลละ คือจุดเล็ก ๆ ที่ละเอียดมากมองดูไม่เห็น ด้วยอำนาจของกรรมผลิตสร้างรูปขึ้นพร้อมกับจิต ก็ได้สืบต่อมาในครั้งแรกลงบนเซลล์พันธุ์ของหญิงและชาย ด้วยอำนาจกรรม จิต อุตุ อาหาร ในกาลต่อ ๆ มา (จะทราบละเอียดภายหลัง) แล้วจึงเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ มนุษย์และสัตว์เดรัจฉาน ถือกำเนิดจากครรภ์มารดา และจากไข่ ไม่ใช่ผลิตสร้างเป็นตัวตนขึ้นมาเลย ส่วนสัตว์ชนิดต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ประกอบขึ้นด้วยเซลล์ที่ขยายตัวของมันแยกออกจาก ๑ เป็น ๒ จาก ๒ เป็น ๔ เป็น ๘ ไปตามลำดับ เชื้อโรคดังที่กล่าวมาแล้วก็เหมือนกัน ไม่อาจมีจิตมาปฏิสนธิกับเซลล์ที่แยกตัวออกมาเช่นนั้นได้ ในหลักการไม่มีสัตว์ปฏิสนธิแบบนี้เลย และในประการสุดท้ายที่ขอให้หลานพิจารณา ก็คือ สัตว์เดรัจฉานและมนุษย์นั้น การแสดงออกซึ่งความรู้สึก เช่น "เห็น" "ได้ยิน" เป็นต้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ว่า แสดงออกได้ทางทวาร คือประสาทตา ประสาทหู เป็นต้น แต่แมลงบางชนิด และเชื้อโรคหลายอย่าง ทางวิทยาศาสตร์ค้นคว้าพบว่า มันไม่มีมันสมอง ไม่มีระบบประสาท และถ้ามันไม่มีจริง ๆ แล้ว จะว่ามีจิตจะได้หรือ

อย่างไรก็ดี ทางอันประเสริฐที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแนะนำเดินนั้น มิใช่ไปมัวค้นว่า สัตว์แต่ละตัวแต่ละชนิดอันไม่มีทางคาดคะเนจำนวนได้ ว่ามีจิตหรือเปล่า ถ้าขืนไปค้นให้หมดก็คงจะต้องตายเสียเปล่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าต้องการให้เราศึกษาค้นคว้าหนทางอันล้ำเลิศประเสริฐยิ่งกว่านั้น นั่นก็คือ ทางอันจะนำไปสู่การพ้นทุกข์ได้ตลอดกาลนิรันดร ฉะนั้นเรื่องสัตว์ต่าง ๆ มีจิตหรือไม่ ลุงคิดว่าควรจะยุติได้แล้ว ถ้าหลานยังสงสัย ก็ขอให้ยึดสภาวะไว้ก่อนว่า จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่รู้อารมณ์ ฉะนั้นสัตว์ใดที่รู้อารมณ์ได้สัตว์นั้นก็มีจิต แต่อย่างไรก็ตาม อย่าได้คิดว่าลงเคลื่อนไหวได้แล้ว ก็จะต้องมีจิตเสมอไป

ที่เราเรียกว่าสัตว์นั้น บางชนิดก็ย่อมแสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งเร้าได้ โดยมันมิได้มีจิตสั่งแต่ประการใดเลย เช่นสัตว์ชั้นต่ำหลายชนิดที่กล่าวมา ไม่มีระบบประสาทส่วนใดเลย ที่จะรับกระทบอันจะก่อให้เกิดความรู้อารมณ์ขึ้นได้ แต่สัตว์นั้นก็แสดงอาการได้ เช่น โปรโตปลาสม์กระทบกับแสงสว่างเข้า กระบวนการภายในเกิดขึ้น ย่อมจะไม่เหมือนที่มันไปกระทบกับของแข็งเข้า แต่มันก็แสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งเร้าเช่นเดียว

กัน เป็นต้น และถ้าสังเกตดูให้ดีแล้ว ก็จะเห็นว่ามันเคลื่อนไหวไปได้ ก็เหมือนมันเป็นเครื่องจักรกล หรือเปรียบเหมือนตุ๊กตาที่แสดงอาการต่าง ๆ ได้ เพราะไปไขลานมันเข้า มิได้มีจิตแสดงความรู้สึกนึกคิดอะไรเลย

ลุงจะขอเตือนหลานว่า การศึกษาวิทยาการใด ๆ ที่สำคัญ ๆ หลานจะต้องระมัดระวัง แยกออกเป็นหลักใหญ่ ๆ ๒ ประการเสียก่อน คือ หลักการ *และ* องค์บุคคล *สำหรับองค์บุคคลนั้น ก็อย่าได้หลงไหลว่า เพราะเป็นนักวิทยาศาสตร์ชั้นนั้น ชั้นนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องเชื่อ หรือเพราะว่าเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จึงคัดค้านไม่ได้ ขอให้หลานแยกหลักการณ์ และองค์บุคคลไว้คนละส่วน อย่าได้เอามารวมกัน แล้วลงมือศึกษาในหลักการณ์ให้พอสมควร และพิจารณาเหตุผล โดยเจพาะให้ประณีตจริง ๆ ตอนใดที่ยังไม่แน่ใจก็ทิ้งเอาไว้ก่อนอย่าเพิ่งตัดสินเอาง่าย ๆ เพราะอาจจะต้องใช้เวลาศึกษาเพิ่มเติมอีกก็ได้ และถ้าหลานขืนยึดแต่องค์บุคคลมั่นคงจนเกินไป ก็อาจจะถูกองค์บุคคลมัดตัวให้เอนเอียงได้ แล้วก็จะทำให้เราขาดการไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามิได้สอนให้ใครเชื่ออะไรง่าย ๆ เลย แต่กลับขอให้เข้ามาศึกษาเข้ามาทดลองพิสูจน์ความจริงที่พระองค์ค้นพบนั้น*

ความจริง การศึกษาพระอภิธรรม ก็คือการศึกษาธรรมชาติของชีวิต (ตามหลักปรมัตถธรรม ชีวิตไม่ใช่บุคคล เช่น มนุษย์ สัตว์โดยตรง) มิได้มีองค์บุคคลเข้ามาเกี่ยวข้องเลย แต่การที่ต้องยกบุคคลขึ้นมาบ้าง ก็เพื่อจะทำให้สภาวธรรมนั้นศึกษาได้ง่ายขึ้น ถ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสอนวิทยาการที่ง่าย ๆ เป็นวิทยาการที่ไม่เกี่ยวกับเรื่องของชีวิตอย่างลึกซึ้ง เป็นวิทยาการที่ปุถุชนค้นคว้าเอาได้ ทั้งไม่ใช่หนทางอันประเสริฐ คือ ทางพ้นทุกข์ได้เด็ดขาดจริง ๆ แล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ควรจะเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตเท่านั้น แต่ความจริงหาเป็นดังนั้นไม่ พระอรรถกถาจารย์ ซึ่งเป็นพระอรหันต์ผู้มีความเชี่ยวชาญในพระไตรปิฎก ได้ร้อยกรองคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าให้เราได้ศึกษากัน ถึงกับออกอุทานว่า พระปัญญาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเปรียบเหมือนน้ำในมหาสมุทร ตัวของท่านเปรียบเหมือนกระต่ายที่เอาหางหยั่งลงไปได้เท่านั้นเอง

สำหรับลุง แม้จะได้กล่าวว่า เป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าหลาย ๆ ครั้งก็จริง เมื่อลุงเริ่มศึกษา ก็ได้แยกองค์บุคคลออกเสียก่อนเหมือนกัน ลุงศึกษาปรมัตถธรรม

ใหม่ ๆ ลุงมิได้ถือหลักว่า ลงเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว สอนอะไรไม่ผิดเลย อะไร ๆ ก็ต้องเชื่อ อะไร ๆ ก็จริงไปเสียทั้งหมด ดังนั้น บางครั้งจึงคิดว่าคำสอนบางอย่างน่าจะผิด บางอย่างน่าจะขาด หรือน่าจะเกินไป แต่บัดนี้ เวลาก็ล่วงเลยมานานอักโข ลุงก็ยังไม่พบข้อผิด, ขาด หรือเกินไปเลย ทั้งธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ ก็ไม่มีวันเก่าหรือล้าสมัย ๒,๕๐๐ ปีเศษมาแล้ว ยังมิต้องแก้ไขวิชาที่พระองค์สอนนั้นให้หันเหไปตามหลักวิชาทางโลก ทางวิทยาศาสตร์ ที่ค้นคว้าเพิ่มเติมกันขึ้นมาเรื่อย ๆ ยิ่งศึกษาวิชาทางโลกมามาก หรือเป็นคนมีเหตุผลมากก็ยิ่งเป็นการดี เมื่อลุงตายแล้ว ก็ขอให้หลานดูต่อไปอีกว่า คำสอนของพระพุทธเจ้ามีที่ตรงไหนผิดสภาวะ หรือผิดธรรมชาติไปบ้าง แล้วก็ขอให้บอกลูกของหลานด้วยให้ดูกันต่อ ๆ ไปอีก แต่ขอให้ระวังศึกษาให้ละเอียดจริง ๆ

คนที่ศึกษาวิชาทางโลกมามาก แต่มิได้ศึกษาพระอภิธรรมมาเลย ได้พยายามเอาหลักธรรมเข้าไปอิงวิชาทางโลกยิ่งขึ้นอยู่ในเวลานี้ ได้อธิบายธรรมะพูดเอาตามอารมณ์เหมือนตัวเองเป็นพระพุทธเจ้า เช่น พูดเรื่องการปฏิสนธิก็เอาสเปอร์มาโตโซ (Spermatozoa) ซึ่งเป็นเชื้อของผู้ชาย และเอาโอวัม (Ovum) ซึ่งเป็นไข่ของหญิงขึ้นมาตั้ง แล้วแสดงว่ามีจิตใจติดมากับเซลล์นั้น ซึ่งแฝงตัวอยู่ในยีนส์ แล้วยังแถมเอาหลักธรรม คือปฏิสนธิวิญญาณเข้าร่วมไปอีก ทั้ง ๆ ที่ปฏิสนธิวิญญาณตัวเองก็ยังมิได้ศึกษาในความพิสดารซึ่งมีอยู่มิใช่น้อย เป็นธรรมะที่คิดเอาเองที่ขาดหลักสภาวธรรม โดยอาศัยเอาตำรับชีววิทยาของนักปราชญ์ชาวตะวันตก เช่น ชาร์ล ดาร์วิน (Charles Darwin) และกฎต่าง ๆ ของเมนเดิล (Mendelism) เป็นต้น ซึ่งความจริงท่านเหล่านี้กล่าวแต่ในด้านวัตถุเท่านั้น ทั้งวัตถุที่กล่าวถึงก็เป็นส่วนหยาบที่เห็นได้ง่าย รูปอันละเอียด (สุขุมรูป) อันผลิตสร้างขึ้นจากอำนาจของกรรม อำนาจของจิต อำนาจของอุตุ และอำนาจของอาหารก็ไม่อาจจะแสดงได้เพราะส่องกล้องไม่เห็น ถ้าจะกล่าวถึงเรื่องจิตครั้งใดก็จะอนุมานเอาตามอารมณ์ ความจริงลุงมิได้ตั้งใจจะติเตียนหรือพูดว่าเขาผิดไปทั้งหมด นักวิทยาศาสตร์ทางชีวภาพ ได้ค้นคว้ามาให้เราคลายความสงสัยในวิชาการที่ลึกซึ้งของธรรมชาติมิใช่เล็กน้อย ข้อสำคัญนักชีววิทยาหรือนักวิญญาณศาสตร์เมืองไทยมาขยายความแล้วอนุมานซ้ำเข้าไปอีก จึงได้ไปกันใหญ่

การศึกษาเรื่องของชีวิตซึ่งเป็นวิชาการอันประเสริฐ ขอให้หลานอุตส่าห์ศึกษาต่อไปให้จงดีเถิด แล้วก็จะได้พบความจริงว่า ที่ลุงกล่าวมาทั้งหมด มิได้ตั้งใจจะโฆษณาชวน

เชื่อพระอภิธรรม ลุงมิได้กล่าวเพราะเชื่อถือว่าเป็นศาสดาองค์ไหน และลุงมิได้เคารพกราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้า เพราะถือว่าเป็นพระผู้เป็นเจ้าองค์ใดที่จะบันดาลอะไร ๆ ก็ได้

ป. ผมฟังคุณลุงอธิบายมาด้วยความเอาใจใส่ บัดนี้ รู้สึกโล่งใจเป็นอันมากเรื่องต้นไม้และเชื้อโรคว่า มีจิตหรือไม่ ผมจะระงับไว้เพียงเท่านี้ก่อน แต่ผมใคร่จะขอถามเพิ่มเติมอีกสักเล็กน้อย ในเรื่องอื่นต่อไป

ยังมีศัพท์ธรรมะบางคำที่ทำให้ผมสงสัย และในที่ทั่ว ๆ ไป ผมฟังดูแล้วก็เห็นยังมีความเข้าใจกันสับสน คนหนึ่งก็อธิบายกันอย่างหนึ่ง อีกคนหนึ่งก็อธิบายไปอีกอย่างหนึ่ง คือ คำว่าจิต กับคำว่าวิญญาณ สำหรับคำว่าจิตคุณลุงก็อธิบายมาพอเข้าใจแล้ว ส่วนคำว่าวิญญาณมีผู้เข้าใจว่าหมายถึงธรรมชาติที่สิงประจำอยู่ในร่างกาย ทำให้เรามีชีวิตจิตใจ และเป็นธรรมชาติกายสิทธิ์ เมื่อเวลาคนตายลง วิญญาณก็จะออกจากร่างกายแล้วก็ท่องเที่ยวไปหาที่เกิดใหม่ เป็นคน เป็นสัตว์ ต่อไป บางคนก็เปรียบว่าร่างกายเหมือนกับบ้าน วิญญาณเหมือนกับคนอาศัยบ้าน เมื่อบ้านพังคนที่ไม่มีที่อาศัยจึงต้องไปหาที่อยู่ใหม่ ถ้าใครทำบุญไว้มาก ก็จะได้ไปอยู่ในบ้านที่ดี ๆ ถ้าทำบุญไว้น้อย ก็จะได้ไปอยู่ในที่ไม่มีอะไรจะพรักพร้อม บางคนเชื่อว่าจิตเหมือนไฟ วิญญาณเหมือนแสงสว่าง หรือจิตเหมือนกับไฟ วิญญาณเหมือนกับแสงไฟ บางทีผมได้ยินเขาพูดกันว่า คนเรานี้มีกาย ๒ ชั้น คือกายชั้นในและชั้นนอก (ร่างกาย เรียกว่า กายเนื้อ) เมื่อทำสมาธิจนจิตสงบแล้ว ก็ส่งกายชั้นในออกไปท่องเที่ยวในที่ต่าง ๆ ได้ อาจจะขึ้นไปเดินท่อม ๆ อยู่ในสวรรค์ได้ เห็นปราสาทแก้วปราสาททองอันวิจิตรตระการตา เห็นเทวดานางฟ้าที่แสนจะสวยงามเป็นเลิศ บางทีขึ้นไปถึงท้าวมหาพรหมเสียด้วยซ้ำ แถมยังสนทนาปราศรัยกับเทวดาหรือกับพรหม ได้โต้ตอบธรรมะกันเป็นที่เบิกบานสำราญใจก็มี แต่ถ้าได้ส่งกายทิพย์นี้ลงไปยังเมืองนรกแล้ว ก็จะได้เห็นพระยายมราช ซึ่งเป็นพระราชาในเมืองนรก ได้เห็นนายนิรยบาล กำลังทรมานสัตว์ด้วยวิธีอันแสนทารุณต่าง ๆ นานา ได้เห็นสัตว์นรกที่ถูกไฟเผาลนทรมาน และถูกอาวุธมีคมเชือดเฉือนร่างกาย ต่างก็พากันร้องครวญครางอยู่อย่างโหยหวน บางทีก็ได้เห็นหอกโตเท่าลำตาล พุ่งลงไปยังอกของสัตว์ ยิ่งกว่านั้นบางคนยังใช้อำนาจสมาธิของตนบังคับให้สัตว์นรกขึ้นมาฟังธรรมที่ตนบรรยายอยู่ก็มี การที่ทำได้ถึงเช่นนี้ คิดดูแล้วก็เหลือเชื่อ

วิญญาณหรือกายนอกกายใน กายทิพย์ คืออะไร พึ่งดูก็ออกจะสับสน จับหลักไม่ได้ เพราะผมยังไม่เข้าใจเรื่องวิญญาณเลย จึงต้องขอความกรุณาถามคุณลุงว่า วิญญาณคืออะไร มีหน้าที่การงานอย่างไรบ้าง เกี่ยวแก่กายชั้นนอกชั้นในหรือกายทิพย์อะไรหรือเปล่า ?

ก. หลานนี่สำคัญ หาเรื่องอะไรแปลก ๆ มาถามลุงเสมอ เรื่องที่หลานถามมานี้ก็มีคนพูดกันมากอยู่ ลุงจะอธิบายเรื่องจิต เรื่องวิญญาณให้เข้าใจ แต่เรื่องตายเรื่องเกิด เรื่องการไปทัศนาจรบนเมืองสวรรค์และลงไปในเมืองนรกนั้นเรื่องมันใหญ่ เท็จจริงอย่างไร จะอธิบายเวลานี้ก็จะยุ่งยากมากนัก ลุงจะพูดหยาบ ๆ พอเป็นแนวทางไว้ทีหนึ่งก่อน เมื่อหลานศึกษาละเอียดยิ่ง ๆ ขึ้น ความสงสัยในเรื่องเหล่านี้ก็จะน้อยลง ๆ ไปเป็นลำดับผู้ที่ศึกษาพระอภิธรรมมาพอสมควร ปัญหาโลกแตกต่าง ๆ ดังกล่าวก็จะคลี่คลายได้เป็นอันมาก

คำว่าจิต หมายถึงธรรมชาติที่รู้อารมณ์ และคำว่าวิญญาณ ก็หมายถึงธรรมชาติที่รู้อารมณ์อย่างเดียวกัน คือ รู้อารมณ์ต่าง ๆ จากทางทวารทั้ง ๖ ทวาร .....

ป. ถ้าเช่นนั้น ในที่บางแห่งทำไมจึงใช้คำว่าจิต ในเรื่องบางแห่งทำไมจึงใช้คำว่าวิญญาณ ถ้าความหมายเหมือนกันแล้ว ก็ควรจะใช้คำเดียวกันเสียจะดีกว่า จะได้ไม่ยุ่งจะศึกษาก็ง่ายไม่ลำบาก

ก. คำว่าจิต หรือแม้คำอื่น ๆ ในภาษาไทยก็ชอบใช้กันหลายอย่างเหมือนกัน ทั้งนี้ก็แล้วแต่ความเหมาะสม หรือสมควรที่จะอยู่ในที่ใด เช่น คำว่า ดวงใจ, มนะ, กมล หฤทัย, พระทัย, หัวใจ และจิตหรือใจ เป็นต้น คำเหล่านี้ก็ล้วนหมายถึงจิตใจด้วยกันทั้งนั้น

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเรื่องจิตเรื่องวิญญาณไว้ด้วยศัพท์ว่า

อารมฺมณํ จินฺเตตีติ เพราะรู้อารมณ์จึงเรียกว่าจิต

วิชานาตีติ วิญฺญาณํ เพราะรู้จึงเรียกว่าวิญญาณ

มน ชานาตีติ มโน เพราะรู้จึงเรียกว่ามโน

คำว่า วิญญาณ มโน ก็ได้แก่การรู้อารมณ์ด้วยกันทั้งนั้น นอกจากนี้ยังมีอีกหลายคำที่แปลว่ารู้อารมณ์

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเรียกตามเหตุ ตามผล หรือตามทวาร เช่น เรียกโลภมูลจิต เมื่อจิตมีเหตุเป็นโลภะ บางอย่างทรงเรียกโดยอาศัยทวาร เช่น จักขุทวาริกจิต

จักขุ = ตา

ทวาร = ประตู และ

จิต = จิต

คือ จิตที่เกิดทางประตูตานั่นเอง และเมื่อมีรูปมากระทบตาก็จะเกิดการรู้อารมณ์ขึ้น คือ "เห็น" เรียกจักขุวิญญาณ ได้แก่ การรู้อารมณ์ทางตา คำว่าจักขุวิญญาณถ้าจะเรียกว่าจักขุจิตจะได้หรือไม่ ความจริงก็ได้เหมือนกันไม่ผิด แต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกรงไปว่า ขืนเรียกเช่นนั้น ก็อาจจะมีผู้เข้าใจผิดว่า "ตา" นี่แหละเป็นจิตไปเสีย จึงไม่ใช้คำว่าจิต แต่ใช้คำว่า วิญญาณ คือ จักขุวิญญาณ–แทนอันหมายความว่า รู้อารมณ์จากทางประตูตา พระองค์ทรงเห็นว่าการบัญญัติศัพท์ ให้คนเข้าใจผิดไปได้ง่าย ๆ นั้นย่อมเป็นผลร้ายอย่างยิ่ง จึงได้แยกเสียให้ชัดเจน เช่น จิต หมายถึงจิตใจ จักขุวิญญาณหมายถึงรู้อารมณ์ทางตา โสตวิญญาณ หมายถึงรู้อารมณ์ทางหู เป็นต้น ซึ่งก็คือจิตนั่นเอง

การที่หลานกล่าวว่า เมื่อคนเราตายลง วิญญาณก็จะล่องลอยท่องเที่ยวไปเพื่อหาที่เกิดใหม่นั้น ข้อนี้เป็นความเห็นผิดไปจากสภาวธรรม ความจริง จิตหรือวิญญาณไม่ใช่ Soul หรือเป็นอาตมัน หรือปรมาตมันเหมือนศาสนาอื่น ซึ่งมีความเชื่อถือว่าวิญญาณเป็นอมตะไม่มีวันตาย ธรรมชาติของจิตหรือวิญญาณ ไม่ว่าจะเป็นจิต วิญญาณของมนุษย์ สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย หรือของเทวดาก็ตาม ลงว่าเป็นจิตหรือวิญญาณแล้ว ไม่มีการล่องลอยไปได้เหมือนเป็นสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่นเหมือนกับควันไฟละอองฝุ่น หรือเหมือนหิ่งห้อย และถ้าล่องลอยไปได้อย่างหลานว่าจริง ๆ แล้ว ก็จะเป็นการดี เพราะเราจะได้ไปหาที่เกิดเอาได้ตามขอบใจ เราก็จะได้ล่องลอยท่องเที่ยวไปยังเมืองสวรรค์ และเกิดเป็นเทวดา นางฟ้า มีรูปร่างสวยงาม กินอาหารทิพย์ได้รับความสุขสนุกสบายไม่มีใครเหมือน หรือถ้าอยากเกิดเป็นคน เราก็จะไม่เลือกเกิดในพ่อแม่ที่รูปร่างขี้ริ้วขี้เหร่ยากจน อดอยาก แต่เราจะเสาะแสวงหาที่เกิดที่พ่อแม่สวยงาม และเป็นเศรษฐีมหาเศรษฐี และเป็นเศรษฐีที่ไม่ได้มาจากคอรัปชั่น หรือได้มาจากการกดขี่

ขูดเลือดมาจากคนอื่น ถ้าเลือกเกิดเอาได้เช่นนี้จริงๆ แล้ว เมืองนรกก็คงจะเยือกเย็น เงียบเหงา ว้าเหว่วังเวงใจ เพราะไม่มีใครจะมาทัศนาจร แต่เมืองสวรรค์กลับเนืองแน่น และอึงอลไปด้วยศัพท์สำเนียงแห่งความหฤหรรษ์ ขอเสียทีเถอะหลาน อย่าได้คิดดังนั้นเลย ขอให้นึกถึงตายมบาลบ้าง แกจะไม่มีงานทำ ครอบครัวของแกจะพากันเดือดร้อน

ส่วนการที่เปรียบเทียบว่า บ้านที่อยู่อาศัยเปรียบเหมือนร่างกาย คนที่อาศัยอยู่ในบ้านเหมือนกับจิตใจ เมื่อบ้านที่อยู่อาศัยพังลงเสียแล้ว คนก็อยู่ในบ้านไม่ได้ ก็จำเป็นที่จะต้องไปหาบ้านที่อยู่ใหม่ การยกตัวอย่างขึ้นมาเช่นนี้ ความจริงก็ดีอยู่ เพราะเข้าใจได้ง่ายดี แต่เป็นการยกตัวอย่างที่ผิดไปจากสภาพความเป็นจริง เพราะเป็นการสอนให้คนเกิดสัสสตทิฏฐิ คือ เห็นว่าจิตนี้เที่ยง ไม่เกิด ไม่ดับ อันเป็นความเห็นผิดที่รุนแรงมากไม่ใช่เล่น ในสมัยพุทธกาล พระภิกษุองค์หนึ่งชื่อ สาติ เป็นมิจฉาทิฏฐิ เพราะมีความเชื่อว่า เมื่อคนเราตายจากโลกนี้ไปแล้ว วิญญาณของผู้ตายนั้นย่อมออกจากร่างไปรับหรือเสวยผลอันเป็นบุญ เป็นบาป คือ เสวยความสุข ความทุกข์ ที่ได้กระทำเอาไว้ตั้งแต่เมื่อยังมีชีวิตอยู่ แท้จริงเรื่องวิญญาณเก่าไปรับผลบุญและบาปดังนั้นไม่ได้ ถ้าวิญญาณเก่าไปรับได้ ก็หมายความว่าวิญญาณต้องเที่ยงไม่มีดับ คำว่า "สพฺเพ สงฺขารา อนิจฺจา" สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง ก็ไม่มีความหมายอะไรและใช้ไม่ได้ เพราะวิญญาณก็เป็นสังขาร เรื่องนี้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงไต่สวนพระสาติ และทรงตรัสติเตียนพระสาติว่า วาทะของพระสาติเป็นทุคคหิตะ คือ ถือผิด ย่อมเป็นการนินทาพระองค์ ทำลายตนเอง และจะทำให้อกุศลของตนเจริญขึ้นด้วย หลานอาจจะสงสัยแล้วซักถามต่อไปว่า ถ้าเช่นนั้นคนตายแล้วไปเกิดอย่างไรเล่า ? (เชิญอ่านเรื่องชีวิตภายหลังความตาย หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร) ในข้อนี้ลุงต้องขอทุเลาก่อน ถ้าขืนพูดมากไป มันก็จะไปกันใหญ่ขอให้ศึกษาไปเป็นลำดับเถิด แล้วจะเข้าใจละเอียด ขณะนี้เพียงแต่จำไว้ว่า จิตหรือวิญญาณเก่าของคนที่ตายไป รับผลบุญบาปที่ได้ทำเอาไว้ไม่ได้ เป็นวิญญาณที่สืบต่อไปเกิดก็ยังไม่ถูก เพราะมิได้สืบต่อไปแต่เกิดวิญญาณเท่านั้น ยังมีรูปชนิดเกิดพร้อมกันด้วย ดังนี้ หลานก็จะเห็นได้ว่า คนตายแล้วไปเกิดได้ ไม่ใช่พูดกันเพียงชั่วโมงสองชั่วโมงแล้วให้เข้าใจ

ส่วนที่ว่ากายสองชั้นสามชั้น มีชั้นนอกชั้นใน หรือกายเนื้อกายทิพย์นั้น ก็เหมือนกับความเห็นที่กล่าวมาด้วยอำนาจของสมาธิของผู้ปฏิบัติ ย่อมจะเห็นภาพของตนอยู่ในที่ใดที่หนึ่งก็ได้ ไม่ว่าจะเป็นในเมืองนรก เมืองสวรรค์ ตลอดไปจนถึงพรหมโลก หรือแม้เมืองนิพพานก็ยังได้ ซึ่งเป็นการสร้างขึ้นตามแบบมโนภาพด้วยอำนาจของจิต หรือเกิดขึ้นจากจินตนาภาพ ซึ่งบางทีก็ไม่รู้สึกว่ามีเจตนา กำลังอำนาจของสมาธิที่แหลมคมเช่นนี้ย่อมจะเสกสรรให้เห็นเป็นไปตามที่ตนต้องการ (บางครั้งไม่ได้รู้สึกว่าต้องการ) ผู้ปฏิบัติบางท่านจะยืนยันเสียงแข็งว่า กำลังทัศนาจรอยู่ในที่ต่าง ๆ เรื่องนี้ถ้าไม่ศึกษาสภาวะของจิตให้ละเอียดจากพระอภิธรรมปิฎกแล้ว ก็จะเกิดความเห็นให้ตรงตามความจริงไม่ได้ คนโดยมากเข้าใจผิดกันไม่ใช่น้อย และด้วยเหตุเหล่านี้เอง จิตไม่ดับ จิตล่องลอยไปไหนต่อไหนได้ หรือเชื่อว่าจิตเป็นอมตะไม่รู้จักตาย จึงได้เกิดขึ้น อันเป็นความเห็นผิดประการหนึ่งจากความเห็นผิดใน ๖๒ ประการนั้น

ส่วนในข้อที่ว่า ใช้อำนาจของตนคุยกับเทวดาบนเมืองสวรรค์ หรือเรียกสัตว์จากเมืองนรกมาฟังธรรมะได้นั้น เรื่องนี้ลุงขอเสียทีเถิด หลานเพิ่งจะได้เริ่มต้นศึกษาเรื่องจิตได้นิดเดียวเท่านั้น อย่าให้ลุงต้องตอบมากนักเลย เพราะมันออกจะไกลไปเสียแล้ว ขืนพูดกันมากนัก ประเดี๋ยวทั้งลุงทั้งหลานก็จะต้องพากันไปหาหมอที่ฝั่งธนบุรี (โรงพยาบาลโรคจิต) ลุงเอาตั้งแต่เกิดมายังไม่พบใครในเมืองไทยที่ได้ฌานถึงปัญจมฌาน แล้วได้อภิญญาจิต แล้วเรียกสัตว์นรกขึ้นมาสนทนากันได้ ถ้าหลานพบละก็ช่วยบอกลุงบ้าง เพื่อว่าท่านมีความกรุณาก็จะขอเบอร์ล็อตเตอรี่ที่ ๑ สักหน่อย จะได้ขยายการงานของอภิธรรมมูลนิธิออกไปให้มาก ๆ เวลานี้หลานอย่าได้ห่วงเรื่องเหล่านี้นัก อีกไม่ช้าหลานก็จะได้ศึกษาถึงเรื่องการทำฌานในพระพุทธศาสนาและอำนาจของอภิญญาจิต (ความรู้พิเศษที่คนธรรมดาสามัญทำไม่ได้)

อย่างไรก็ดี ในเรื่องเหล่านี้ก็มีผู้ที่มีความรู้ความสามารถติดต่อกับบรรดาท่านโอปปาติกะ (ผู้ปฏิสนธิที่มีกายอันละเอียด) ได้บ้างเหมือนกัน และบางทีก็เกิดขึ้นมาจากโอปปาติกะผู้มีอำนาจมาให้ความช่วยเหลือก่อให้เกิดอำนาจขึ้นก็ได้ แต่ถ้าหากมิได้อภิญญาจิตแล้ว ก็มีผิด มีถูก จริงบ้าง เท็จบ้าง ยิ่งเป็นเปรตหรืออสุรกายเข้ามาติดต่อด้วยแล้วก็ยากที่จะเชื่อถือ

ป. ผมฟังใคร ๆ พูดเรื่องจิตมาก็มากมายหลายคน ได้อ่านหนังสือธรรมะมาก็หลายเล่ม ได้คิดพิจารณาดูก็ไม่ใช่น้อย ก็ยังเข้าใจอะไรไม่ได้ แต่ใคร ๆ เขาพูดกันดังนั้นเป็นส่วนมาก ครั้นเมื่อถามคุณลุง คุณลุงก็ตอบไปอย่างหนึ่ง ไม่เห็นตรงกัน เรื่องนี้ผมไม่ทราบว่าจะเชื่อใคร แต่อย่างไรก็ดี เมื่อมีโอกาสในวันข้างหน้า ผมจะต้องซักคุณลุงให้มากยิ่งขึ้น

ก. ลุงมิได้ขอร้องให้หลานเชื่อ เพราะเชื่ออยู่เสมอว่า หลานก็เป็นตัวของหลานเอง แต่จะขอร้องประการเดียวเท่านั้น คือขอให้หลานศึกษาต่อไป อย่าได้ทอดทิ้งเสียกลางคัน พระอภิธรรมเป็นธรรมอันประเสริฐ กล่าวด้วยเรื่องชีวิตอันละเอียดพิสดาร มีเหตุผล ตลอดจนข้อเท็จจริงพร้อมเพรียง ไม่ได้หวั่นไหวเลยว่าใครจะไม่เชื่อ ใครจะซักฟอกอย่างไร หรือใครจะรับฟังเอาไว้เท่านั้น หากจะหวั่นไหวก็คงจะได้แก่ความยึดมั่นของบุคคลบางคนที่ไม่กล้าเผชิญหน้ากับความจริง ด้วยเกรงว่าความคิดเห็นหรือความเชื่อมั่นเดิม ๆ อันเป็นอุดมการณ์ของตนจะต้องกระเทือน หรือต้องเปลี่ยนแปลงไปเท่านั้นเอง

ป. ผมจะขอถามคุณลุงในเรื่องจิตอีกสักข้อหนึ่ง คุณลุงว่าจิตมันเกิดดับ เกิดดับอยู่เรื่อย ๆ มันเกิดทดแทนกันต่อ ๆ มา จนถึงบัดนี้ เราก็คงจะไม่มีอะไรเก่า ๆ เป็นของเราเอาจริง ๆ เลย เพราะมันเกิดขึ้นมาแล้ว ทันทีนั้นมันก็ดับไป แล้วก็เกิดใหม่ ถ้าเช่นนั้นตัวของเราก็ต้องเป็นตัวใหม่อยู่เสมอ และเหตุใดเล่า เมื่อจิตมันดับไปแล้ว บาปหรือบุญที่ได้ทำเอาไว้จะไม่ดับตามไปด้วย เพราะคุณลุงเองก็เคยแสดงว่า ผลของกรรมคือการกระทำมิได้สูญหายไปไหน หากแต่แฝงฝังอยู่ภายในจิตใจนั่นเอง และถ้าหากมีเหตุปัจจัยก็จะแสดงผลของมันขึ้นมาให้ปรากฏ ซึ่งข้อนี้ต้องเป็นความจริงที่ใครเถียงไม่ได้ ก็เหตุไฉนเล่า บาปบุญมันมีตัวมีตนอย่างไร ถึงได้กระโดดมาเกาะอยู่ที่จิตดวงใหม่ได้อีก ผมฟังคุณลุงแล้วรู้สึกว่าคัดค้านกับความจริง หรือคัดค้านกันเอง ตรงกันข้ามกับที่คนทั้งหลายเขาเข้าใจกัน อีกประการหนึ่ง ผมได้อ่านตำราจิตวิทยามาก็หลายเล่ม ยังไม่เคยได้ยินนักปราชญ์คนใดเขาเอ่ยถึงเรื่องจิตว่าเกิด เกิด–ดับ ดับอย่างนี้ คุณลุงเคยพูดเสมอ ๆ ว่า พระอภิธรรมเป็นธรรมะอันประเสริฐ ไม่หวั่นไหว ไม่โยกคลอนนั้น บัดนี้ น่ากลัวว่าความหวั่นไหว ความโยกคลอน จะเกิดขึ้นเสียแล้ว

ข้อที่น่าประหลาดที่สุดอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า เมื่อจิต เกิด-ดับ ดังที่คุณลุงได้กล่าวมาแล้วจริง ๆ ก็จะเป็นเหตุให้บุคคลใดก็ตามไม่เป็นตัวของผู้นั้นเอง สำหรับจิตของนาย ก. เมื่อวานนี้กับจิตของนาย ก. ในวันนี้ ไม่ใช่เป็นจิตอันเดียวกัน ฉะนั้น พ่อ แม่ บุตร ภรรยา ของเราก็จะไม่ใช่ พ่อ แม่ บุตร ภรรยา ของเราเสียแล้ว เพราะต่างก็มีจิตดวงใหม่เข้ามาแทนที่ด้วยกันทั้งสิ้น

ก. หลานนี่สำคัญจริง ช่างมีข้อสงสัยไปเสียทุกสิ่งทุกอย่าง คำถามแต่ละคำถามเล่นเอาลุงต้องลำบากใจมิใช่น้อย หลานควรศึกษาวิชากฎหมาย แล้วไปหากินทางว่าความดูท่าจะดีไม่น้อย ลุงจะขอถามหลานสักหน่อย

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ไม่ว่าอะไรในโลกนี้ หรือจะเป็นในโลกไหน ๆ ก็ตาม ย่อมจะไม่มีอะไรเลยที่ตั้งมั่นหรือยืนยงคงทนอยู่ได้ โดยมิได้เปลี่ยนแปลงไปเลยแม้แต่สักวินาทีหนึ่ง ไม่ว่ารูปอะไรหรือนามอะไรทั้งนั้น เพราะมันเป็นอนิจจัง คือ ความไม่เที่ยง แล้วเป็นอนัตตา คือ บังคับบัญชาไม่ได้ด้วย หลานลองค้นหาดูทีหรือ จะเป็นสสารหรือพลังงานอะไร มีบ้างไหม ที่มันตั้งมั่นอยู่เฉย ๆ ไม่ผันแปร ไม่เปลี่ยนแปลงเลย

ป. เห็นจะไม่มีแน่ขอรับ

ก. จะขอถามอีกสักข้อ หลานก็เคยศึกษาวิชาสรีรศาสตร์มาจากโรงเรียน แทบทุกส่วนของร่างกายหลานก็คงจะทราบดีแล้ว ฉะนั้น ขอถามหลานว่า ส่วนต่าง ๆ ในร่างกายของคนเรา ไม่ว่าจะเป็นขน, ผม, เล็บ, ฟัน, กล้ามเนื้อ, กระดูก เหล่านี้ประกอบขึ้นด้วยอะไร ?

ป. ขน, ผม, เล็บ, ฟัน, กล้ามเนื้อ, กระดูก ซึ่งเป็นส่วนต่าง ๆ ของร่างกายนั้น ประกอบขึ้นด้วยเซลล์ (Cell)

ก. ขอให้หลานเล่าถึงเรื่องเซลล์ แล้วอธิบายถึงรูปร่าง ความเป็นอยู่ ตลอดจนถึงหน้าที่ของเซลล์ พอที่จะให้พึงเข้าใจได้ย่อ ๆ มาดูทีหรือ

ป. ร่างกายของเรานี้ ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่เล็ก ๆ แล้วมารวมกัน สิ่งเล็ก ๆ ดังกล่าวนั้น บางส่วนก็อัดตัวกันแน่น เช่น เล็บ, กระดูก และบางแห่งอัดกันไม่แน่นนัก เช่น ผิวหนัง กล้ามเนื้อ สิ่งที่เล็กมาก หรือเป็นหน่วยที่เล็กที่สุดที่ประกอบกันขึ้นเป็น

ร่างกายของเรา หน่วยเล็ก ๆ เหล่านั้นเรียกว่า เซลล์, ภายในเซลล์ มีโปรโตรปลาสซึม (Protoplasm) มีนิวเคลียส (Nucleus) อยู่ตรงกลางซึ่งเป็นหน่วยเล็ก ๆ ที่สำคัญที่สุด อันถือว่าเป็นมูลฐานของชีวิต

ภายในโปรโตปลาสซึม เฉพาะที่สำคัญ ๆ ประกอบไปด้วย Nucleus, Cytoplasm Plastid, Cell Wall, Vacuole และตาข่าย Nucleus

มีก้อนเล็ก ๆ อยู่ตรงกลางของเซลล์ เรียกว่า นิวเคลียส ภายในมีก้อนเหลว ๆ เรียกว่า นิวคลีโอลัส (Nucleolus) มีหน้าที่การงาน คือ สะสมอาหารไว้เลี้ยงนิวเคลียส แล้วมี Plastid รูปร่างเป็นก้อนเล็ก ๆ ลอยไปลอยมาอยู่ในเซลล์ ทำหน้าที่เลี้ยงนิวเคลียส และเซลล์ให้เติบโต มีอยู่หลายสีด้วยกัน เช่น ในใบไม้สีเขียว หรือในดอกไม้มีสีต่าง ๆ เป็นต้น

นิวเคลียส มีหน้าที่หลายอย่าง เช่น การคายสิ่งโสโครกที่เซลล์ไม่ใช้แล้ว การสืบพันธุ์ และการเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของเซลล์ให้เจริญเติบโตขึ้น

รูปของเซลล์นั้นมีหลายอย่าง แล้วแต่จะเป็นเซลล์ของต้นไม้หรือของสัตว์ (เซลล์ของต้นไม้และสัตว์จะมีแตกต่างกันบ้าง) เช่น รูปเป็นสี่เหลี่ยม หกเหลี่ยม กลม ยาวรี เซลล์เหล่านี้ประกอบด้วยฝาของเซลล์ (Cell Wall) กั้นอยู่ เพื่อไม่ให้เซลล์กระทบกระเทือนมาก ภายในเซลล์นั้นประกอบไปด้วยน้ำ น้ำตาล โปรตีน เซลลูโลส ไขมัน แต่มีน้ำมากกว่าเพื่อน

เมื่อเซลล์ได้รับอาหารจนเจริญเติบโตแล้ว เซลล์ก็จะแบ่งตัวโดยการยืดยาวออกแล้วตรงกึ่งกลางของเซลล์ก็คอด ในที่สุดก็จะขาดออกกลายเป็น ๒ เซลล์ แล้วเซลล์ทั้ง ๒ ก็จะเจริญเติบโตขึ้น เมื่อเติบโตเต็มที่แล้ว ก็จะยืดยาวออกแบ่งเป็น ๔ เป็น ๘ ตามลำดับ ส่วนต่าง ๆ ของร่างกายไม่ว่า ขน, ผม, เล็บ, ฟัน, กล้ามเนื้อ และกระดูกก็ย่อมประกอบขึ้นด้วยเซลล์เหล่านี้ทั้งสิ้น......

ถ. เซลล์ต่าง ๆ ที่ประกอบขึ้นมาเป็นตัวของเรานี้ เป็นเซลล์ที่เกิดสืบต่อขยายตัวเพิ่มกันขึ้นมาเรื่อย ๆ มิใช่หรือ

ป. ขอรับ เซลล์ย่อมเจริญเติบโตขึ้นแล้วขยายตัวแบ่งเซลล์ไปเรื่อย ๆ

ก. เซลล์ ๆ หนึ่ง ที่แบ่งออกเป็น ๒ นี้ เซลล์ที่แบ่งแล้วมีปริมาณคุณภาพเป็นอย่างไร ?

ป. ทั้งปริมาณและคุณภาพก็ใกล้กับตัวเดิมนั่นแหละขอรับ

ก. ทำไมมันจึงใกล้กับตัวเดิมได้ ?

ป. ก็เซลล์ตัวเดิมถ่ายทอดออกไปเป็นตัวใหม่ โดยวิธีขาดออกตามที่ผมได้เรียนมานี่ขอรับ

ก. *ถ้าเช่นนั้น เมื่อหลานยังเล็ก ๆ อยู่ เซลล์ซึ่งเป็นร่างกายของหลานแม้ในส่วนที่แข็งที่สุด เช่น กระดูกและฟัน กับกระดูกและฟันซึ่งเป็นเซลล์ในปัจจุบันนี้ ก็ไม่ใช่เซลล์ตัวเดียวกันนะซิ ?*

ป. *ถูกละขอรับ แม้เซลล์ของกระดูกหรือฟันที่ว่าแข็งที่สุด ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้วในปัจจุบันนี้ เป็นเซลล์ที่เกิดสืบต่อ ๆ กันมาเท่านั้นเอง*

ก. เมื่อหลานยังเล็ก ๆ กับหลานในขณะนี้ก็คงไม่ใช่คนเดียวกันกระมัง ?

ป. เอ๊ะ ! ใช่ซิขอรับ

ก. ถ้าในวันนี้หลานขโมยเงินของใครเขามาแล้ว ต่อไปในวันหน้า ตำรวจก็คงไม่จับเพราะว่าเซลล์ในร่างกายของหลานเป็นตัวใหม่ไปหมดแล้ว เป็นคนใหม่ที่ไม่ใช่คนที่เป็นขโมย เป็นคนบริสุทธิ์ต่างหาก เช่นนั้นหรือ ?

ป. ถ้าอย่างนั้น เห็นจะไม่แน่ ตำรวจคงจะไม่ยอม

ก. จมูกของหลานเมื่อปีก่อน ๆ นี้ กับจมูกของหลานในวันนี้ไม่ใช่เป็นจมูกของคนคนเดียวกันเป็นแน่ ? และยิ่งกว่านั้น พ่อ, แม่, ปู่, ย่า, ตา, ยาย ของหลานเดี๋ยวนี้ก็คงไม่ใช่ พ่อ, แม่, ปู่, ย่า, ตา, ยาย ของหลานเสียแล้วกระมัง ? เพราะเซลล์ตัวเก่าไม่มีเหลืออยู่เลยจนนิดเดียว หากมีแต่เซลล์ที่เกิดขึ้นมาใหม่ทั้งสิ้น

ป. ต้องใช่ซิครับ

ก. อ้าว ? ทำไมล่ะ ? สนุกกันใหญ่ละ

ป. *เซลล์ตัวใหม่ก็สืบต่อไปจากเซลล์ตัวเก่า ทั้งในปริมาณและคุณภาพของเซลล์ตัวเก่าก็ได้ถ่ายทอดไปให้เซลล์ตัวใหม่ด้วย*

ก. จิตก็เหมือนกัน เมื่อจิตดวงเก่าจะดับลงนั้น ก็ได้มอบกิจ หน้าที่ คือ ทั้งปริมาณและคุณภาพ ส่งมอบให้กับจิตดวงใหม่ด้วยเหมือนกัน ไม่ว่าบาป, บุญ, สัญชาตญาณ, อุปนิสัยใจคอ หรืออำนาจวาสนาอย่างใดทั้งสิ้นก็ได้ส่งมอบให้กับจิตดวงต่อ ๆ กันไป เปรียบเหมือนกับเซลล์ที่หลานได้ว่ามานั่นแหละ

ป. แปลกจริง ๆ จิตเป็นนามธรรมมองไม่เห็น สัมผัสก็ไม่ได้ แต่ก็ทำการงานได้เหมือนกับเป็นรูปที่มองเห็นหรือส่องกล้องดูได้

ก. จะว่าแปลกก็แปลก แต่เป็นความจริง ขณะนี้หลานยังเพิ่งจะได้ศึกษา ฉะนั้นลุงจึงเห็นว่า ไม่เป็นการสมควรที่จะอธิบายให้มากกว่านี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนว่าธรรมทั้งหลายต้องไหลมาแต่เหตุ ถ้าปราศจากเหตุเสียแล้ว จะปรากฏผลขึ้นมาไม่ได้เลย ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นสิ่งเล็กน้อยกระจ้อยร่อยอย่างไรก็ตาม หรือแม้แต่สิ่งใดจะเคลื่อนจากที่ไปสักนิดหนึ่ง หรือหลานจะกระดิกนิ้วสักทีหนึ่ง ก็ย่อมอาศัยเหตุเกิดทั้งสิ้น แต่เหตุบางเหตุลึกซึ้งเกินไป จนปุถุชนทั้งหลายไม่สามารถที่จะสาวเข้าไปหาผลได้ และเหตุบางเหตุก็เป็นเหตุที่ไกลแสนไกล จนปุถุชนทั้งหลายไม่สามารถที่จะติดตามเข้าไปให้ถึงได้ จึงต้องอาศัยพระสัมมาสัมพุทธเจ้า สำหรับเรื่องจิตเกิดดับสืบต่อกันก็เหมือนกัน ถ้าหลานได้ศึกษาต่อไปอีก หลานก็จะได้ศึกษาถึงเหตุปัจจัยอันทำให้จิตเกิดดับ ว่ามัน เกิด-ดับ สืบต่อกันเพราะเหตุใด ว่าอะไรทำให้มันเกิด อะไรทำให้มันดับ เหมือนกับหลานศึกษาเรื่องเซลล์เพื่อให้ทราบว่าทำไมเซลล์มันจึงคอดกลางแล้วขาดออก และคอดกลางแล้วขาดออก เพราะเหตุใด ทั้งเหตุที่ตื้น ๆ และเหตุที่ลึก ๆ ตลอดจนเหตุที่ซ้อนเหตุ ซึ่งลุงจะบรรยายในขณะนี้ก็เห็นว่ายังไม่เป็นการสมควร เมื่อหลานพอเข้าใจบ้างแล้ว ก็ขอให้ศึกษาต่อไปก่อน

ป. คุณลุงก็ได้อธิบายมาพอสมควรแล้ว ผมก็พอจะเข้าใจบ้าง ครั้นจะซักไซ้ไล่เลียงต่อไปอีก ก็เกรงว่าจะทำให้ยุ่งยาก ทั้งจะเป็นการทำให้การศึกษาไม่เป็นแถวเป็นแนวไปตามทาง แต่อย่างไรก็ดี ผมก็จะขอซักคุณลุงอีกสักคำถามหนึ่ง ต่อจากนั้นก็จะขอให้คุณลุงบรรยายต่อไป

ตามที่คุณลุงกล่าวว่า จิตเกิด-ดับ สืบต่อกันมาเรื่อย ๆ พร้อมกันนั้น ก็ได้ส่งมอบหน้าที่ให้แก่จิตที่เกิดสืบต่อ ๆ กันไปด้วย โดยคุณลุงยกเอาเรื่องเซลล์ในร่างกายของเราเป็น

ตัวอย่าง ผมก็พอมองเห็นหนทางบ้าง แต่เรื่องของเซลล์เป็นไปได้ช้า ๆ ค่อยเป็นค่อยไป สำหรับเรื่องเซลล์ก็ขอให้ผ่าน บัดนี้ ขอคุณลุงได้โปรดแสดงให้ผมทราบด้วยว่า จิตนั้นเกิด–ดับ สืบต่อกันไปรวดเร็วอย่างไร ค่อยเป็นค่อยไปเหมือนเซลล์หรือไม่ ?

ก. เรื่องเซลล์ที่เกิด–ดับ สืบต่อกันไปก็ไม่ช้าดังที่หลานว่า ยิ่งเชื้อโรคบางชนิดการสืบต่อโดยคอดตรงกลางลำตัว แล้วขาดออกเป็น ๒ เป็น ๔ นั้น เป็นไปได้โดยรวดเร็วน่าพิศวง ไม่น่าจะเป็นไปได้เหมือนกัน โดยตั้งต้นจาก ๑ หรือ ๒ ตัวเท่านั้น เผลอไปเสียไม่กี่ชั่วโมง มันก็จะเกิดขึ้นมากจนหลานนับมันไม่ไหว เพราะไม่ใช่ร้อยหรือพัน แต่เป็นจำนวนล้าน

การเกิด–ดับ ของจิตนั้นรวดเร็วยิ่งกว่าสิ่งใด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงว่า ลัดนิ้วทีเดียว เกิดดับ ถึงแสนโกฏิขณะ ลุงคิดว่า เมื่อหลานได้ฟังเช่นนี้คงจะถึงแก่ตกใจ เพราะไม่น่าที่จะเชื่อถือว่า มีอะไรจะรวดเร็วได้ถึงเช่นนั้น แต่ธรรมชาติต่าง ๆ ในโลกนี้ก็ได้สร้างสรรค์ความจริงที่ไม่น่าเชื่อไว้ไม่ใช่น้อย ได้สร้างสรรค์สิ่งที่น่าอัศจรรย์เอาไว้เป็นอนันตังให้คนได้พิศวงสงสัย

มีสัตว์เป็นอันมาก ที่มีตาแปลกกว่าตาของเรา ดังนั้น การเห็นก็จะเหมือนกันไม่ได้ในจำนวนแมลง เป็นสัตว์ที่มีตามากเหลือเกิน บางชนิด เป็นจำนวนหลายร้อยตา เช่น ตาใหญ่ ๆ ข้างหนึ่งนั้น ประกอบไปด้วยตาเล็ก ๆ อีกเป็นร้อย ๆ พัน ๆ และสามารถเห็นแสงอุตราไวโอเล็ตได้ ซึ่งตาของมนุษย์ไม่เห็น

ผึ้งมีตาห้าดวง อยู่ที่ยอดของหัว ๓ ดวง มีดวงตาประกอบอีก ๒ ดวง ดวงตาที่ประกอบแต่ละดวงนั้น มีเลนซ์อยู่ถึง ๖,๐๐๐ อัน ซึ่งตามนุษย์มี ๒ อันเท่านั้น เลนซ์แต่ละอันมีรูปเป็น ๖ เหลี่ยม ฉะนั้นในรังของผึ้งมีแสงสว่างเพียงนิดเดียว จึงมีคุณค่าเท่ากับตาที่ดี ๆ ของมนุษย์มองดูของโต ๆ ท่ามกลางแสงแดดยามเที่ยง หลายสิ่งหลายอย่างที่เรามองไม่เห็น แต่ผึ้งเห็น และที่หนวดของผึ้งมีรูจมูกถึง ๕,๐๐๐ รู เหตุนี้ ดอกไม้ดอกเล็ก ๆ ดอกเดียว ที่อยู่ในระยะห่างไกลหลายสิบเส้น ผึ้งก็ได้กลิ่น แล้วตรงไปหาได้ถูกต้อง หลายสิ่งหลายอย่างที่เราไม่รู้ แต่ผึ้งรู้ นอกจากนี้ ผึ้งมีกำลังมากมายเสียยิ่งกว่าช้างสาร เมื่อเทียบกับปริมาณของตัวมัน มันสามารถกระพือปีกได้เร็วถึง ๑๖,๐๐๐ ครั้งต่อวินาที (แมลงวันก็

หลายร้อยครั้งต่อวินาที) และบินได้เร็วหลายสิบไมล์ต่อชั่วโมง แต่ถึงแม้มันจะบินได้เร็วถึงเช่นนี้ บทมันอยากจะหยุด มันก็หยุดเอาเฉย ๆ ได้ทันที เพราะมันมีเครื่องมืออันเป็นเสมือนห้ามล้ออย่างวิเศษ หลานเห็นหรือไม่หลายสิ่งหลายอย่างที่ผึ้งทำได้ แต่เราทำไม่ได้ การที่ลุงกล่าวมานี้ก็เพื่อจะให้หลานได้เห็นว่า โลกนี้มีสิ่งที่แปลก ๆ ที่ไม่น่าเชื่ออยู่มากเพียงใด

ป. ผมคิดว่า ที่คุณลุงกล่าวมาแล้ว ยังไม่ตรงประเด็น ทั้งเรื่องที่คุณลุงยกตัวอย่างขึ้นมาเปรียบเทียบก็เป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นรูป เป็นวัตถุ ซึ่งต่างกันไกลกับจิตอย่างตรงกันข้ามทีเดียว

ก. พลังงานปรมาณู ผลิตออกโดยกรรมวิธีใหญ่ ๆ สองวิธี คือ

๑. เกิดจากปรมาณูของธาตุไฮโดรเจนรวมตัวกันเข้าจนถึงอุณหภูมิสูงมาก ๆ ไฮโดรเจนจะปล่อยพลังงานออกมา เรียกระเบิดไฮโดรเจน วิธีนี้ยังบังคับให้ออกมาตามกำหนดยังไม่ได้ เป็นระเบิดที่มีอำนาจในการทำลายมากที่สุด

๒. อนุภาคของนิวตรอน วิ่ง (ยิง) ไปชนนิวเคลียสของ U 235 หรือนิวเคลียสของพลูโตเนียมเข้า นิวเคลียสนั้นก็จะสลายตัวให้พลังงานออกมา ซึ่งจะเป็นไปโดยรวดเร็วติดต่อกัน พลังงานจึงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ปฏิกิริยาเหล่านี้เป็นพลังงานที่ทำลายโลกอย่างมหาศาล พร้อมทั้งให้กัมมันตภาพรังสี และความร้อนไปในขอบเขตกว้างขวาง เรียกว่า ลูกระเบิดปรมาณู

การที่ลุงยกตัวอย่างของพลังงานอันเป็นอนุภาคทลายโลก มาแสดงให้หลานทราบเช่นนี้ ก็เพราะเห็นหลานเป็นนักศึกษาวิชาวิทยาศาสตร์อยู่แล้ว จึงใคร่จะถามหลานว่า เมื่ออนุภาคของนิวตรอนวิ่งไปชนนิวเคลียสของ U 235 หรือนิวเคลียสของพลูโตเนียม อันเป็นปฏิกิริยาลูกโซ่ติดต่อกันไป โดยไม่ขาดสายและรวดเร็วนั้น ในจำนวนน้ำหนักเพียง ๑ ปอนด์ หลานจะคำนวณหรือประมาณได้หรือไม่ว่ามีอนุภาคของนิวตรอน ซึ่งเป็นตัววิ่งไปชนอยู่เท่าใด จึงได้มีพลังงานเกิดขึ้นมากมายมหาศาล โดยเกือบจะฉับพลันทันที ทำลายทุกสิ่งทุกอย่างให้พินาศย่อยยับได้ในรัศมี ๑๐ ไมล์ ทั้งภายในระยะเวลาอันสั้น ซึ่งควรเรียกว่าพริบตาเดียวเท่านั้น

ป. ประมาณไม่ไหวดอกขอรับ เกินกว่าที่ใครจะคำนวณได้ว่ามากมายสักเท่าใด เพราะมันรวดเร็วเหลือเกิน

ก. หลานได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาการในทางโลกทางวิทยาศาสตร์มาแล้วก็มิใช่น้อย หลานลองค้นหา "อะไร ?" สักอย่างหนึ่งดูทีหรือ "อะไร" ที่ว่านั้นมีอยู่ในโลกนี้ ที่มีความคงทนถาวรไม่หวั่นไหวเป็นอย่างไรก็อย่างนั้น ก็ยืนอยู่ได้โดยไม่เปลี่ยนแปลงไปเลยแม้แต่น้อย ถ้าหลานพบแล้ว ก็ขอให้ลองบอกมาดูทีหรือว่า มันคืออะไร ?

ในพระพุทธศาสนาได้แสดงว่า รูปทั้งหลายเมื่อย่อยให้เล็กลงไปจนถึงที่สุดแล้ว ก็เรียกว่า "ปรมาณู" ปรมาณูในพระพุทธศาสนาก็มาจากการแยกย่อยเม็ดข้าวเปลือกเม็ดหนึ่งออกเป็น ๘๒ ล้านส่วนเศษ ๑ ส่วนจึงเป็น ๑ ปรมาณู (วิชาวิทยาศาสตร์เอาคำว่าอณูและปรมาณูในทางธรรมะไปใช้ แล้วกำหนดกฎเกณฑ์ขึ้นเสียใหม่ไม่เหมือนกับในทางธรรมะ)

ปรมาณูทั้งหลาย ไม่ว่าจะมาจากรูปชนิดใดย่อมจะไม่เที่ยง ย่อมจะผันแปรเปลี่ยนแปลงไปโดยรวดเร็วอยู่เสมอ เพราะด้วยอำนาจของอุณหเตโช คือ ความร้อน (ความเย็นก็ได้แก่ความร้อนน้อย) จึงได้จัดรูปทั้งหมดที่มีอยู่ ๒๘ รูป เข้าอยู่ในประเภทของสังขาร ซึ่งได้แก่ธรรมชาติที่ถูกปรุงแต่ง เป็นอนิจจัง คือความไม่เที่ยง ด้วยปรมาณูทั้งหลายย่อมไม่อยู่นิ่ง

ขอให้หลานลองพิจารณาดูด้วยว่าปรมาณูที่หลานศึกษาในวิชาวิทยาศาสตร์นั้น มันทำงานกันชุลมุนวุ่นวาย แต่ก็มีระเบียบ แล้วมันทำงานกันรวดเร็วเพียงใด

ก็เมื่อบรรดาสรรพสิ่งทั้งหลายมันไม่เที่ยงอยู่ดังนี้ ก็ไม่มีอะไรในโลกนี้ที่ยืนยงคงทน หรือ "เที่ยง" แม้แต่อย่างเดียว แล้วหลานจะให้จิตใจซึ่งก็เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งมันก็เกิดขึ้นมาจากเหตุปัจจัยปรุงแต่งเหมือนกัน แล้วจะให้จิตใจมันเที่ยงแท้มั่นคงไม่หวั่นไหว ไม่เปลี่ยนแปลงไป ไม่เกิดไม่ดับแล้ว พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ใช้ไม่ได้ อนิจจัง คือความไม่เที่ยงของสรรพสิ่งทั้งหลาย ก็ไม่มีคุณค่าอะไรเลย

ว่าอย่างไร หลานนึกออกหรือยัง มีอะไรบ้างไหมที่เที่ยงแท้ถาวรมั่นคงอยู่ได้ ไม่เปลี่ยนแปลงไปเลย ลองยกขึ้นมาดูสักอย่างหนึ่งจะได้ไหม และเห็นหรือไม่ว่า ธรรมชาติบางอย่างก็ผันแปรเปลี่ยนแปลงจนไม่น่าเชื่ออย่างไร

ป. ผมขอสารภาพว่า ยกขึ้นมาไม่ได้เลยแม้แต่อย่างเดียว ถึงแม้จะค้นหาอย่างไรก็คงไม่ได้พบอย่างแน่นอน พระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นช่างทันสมัยและมีความคงทนต่อการพิสูจน์ดีแท้ ๆ แต่อธิบายได้เท่านี้เองหรือขอรับ

ก. เรื่องของจิตเกิด-ดับ รวดเร็วอย่างไรนั้น ลุงก็ยกตัวอย่างต่าง ๆ มาเปรียบเทียบพอให้มองเห็นบ้างเท่านั้น ลุงก็ไม่ทราบว่าจะเอาอะไรมาเปรียบเทียบให้หลานได้เห็นความจริงได้ นอกจากอีกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นวิธีที่เด็ดขาด นั่นก็คือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน วิธีสุดท้ายนี้เองที่หลานจะได้ความจริงที่จิต เกิด-ดับ ได้โดยแน่นอน อันเป็นข้อเท็จจริงในวิธีสุดท้ายของพระพุทธศาสนา ซึ่งผู้ปฏิบัติที่มีสติ มีสมาธิ และมีปัญญาพอสมควร จะได้เห็น (ไม่ใช่มองดูด้วยตา) นามหรือจิต เกิด-ดับ สืบต่อกันไปรวดเร็วเพียงใด หวังว่าในวันใดวันหนึ่งหลานคงจะมีโอกาสเข้าปฏิบัติสัก ๗ วัน หลานก็จะล่วงพ้นความสงสัยเรื่องจิตเกิด-ดับไปได้

เรื่องสำคัญของจิตที่หลานควรจะได้ทำความเข้าใจเพิ่มเติมอีกก็คือ จิตนั้นรับอารมณ์ได้ครั้งละอารมณ์เดียว จะรับพร้อมกันสองอารมณ์ไม่ได้ เช่น เมื่อจิต "เห็น" เกิดขึ้นดับลงแล้ว จิต "ได้ยิน" จึงจะเกิดขึ้นมาได้ จะเห็นและได้ยินด้วยพร้อม ๆ กันไม่มีเลย หรืออารมณ์ "ร้องไห้" ได้สิ้นสุดลงแล้วจึงจะเกิดอารมณ์ "หัวเราะ" ได้ จะร้องไห้ด้วย แล้วก็หัวเราะด้วยพร้อม ๆ กัน ก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้เลยเป็นอันขาด

ป. คุณลุงขอรับ ผมก็เคยสังเกตเห็นว่า คนเรานั้นทำอะไรได้พร้อม ๆ กันก็มี เช่น เดินด้วย สูบบุหรี่ด้วย พูดด้วย เห็นและได้ยินด้วย

ก. แน่นอนละหลาน จะเห็นเช่นนั้นได้ เพราะในสายตาของเราที่ดูอยู่ ไม่มีความละเอียดลออพอ เพราะความจริงนั้น จิตเกิด-ดับสืบต่อกันเร็วมากเหลือเกิน แม้ปฏิกิริยาลูกโซ่ของลูกระเบิดปรมาณู หรือคลื่นของแสง คือแสงสว่างของดวงอาทิตย์ที่มีความรวดเร็วมากอย่างเหลือเกิน วินาทีหนึ่งเดินทางได้ถึง ๑๘๖,๐๐๐ ไมล์ แสงนี้จะเดินทาง

มาถึงโลกซึ่งห่างจากดวงอาทิตย์ ๙๓ ล้านไมล์ เป็นเวลาประมาณ ๘ นาที แต่เมื่อเอามาเปรียบเทียบกับจิตแล้วก็ย่อมจะเปรียบเทียบกันไม่ได้เลย

ด้วยเหตุนี้ จิตสั่งให้เดินด้วย สูบบุหรี่ด้วย พูดด้วย เห็นและได้ยินด้วยที่แสดงออกเป็นคนละขณะจิตติดต่อกันไปโดยรวดเร็วนั้น จึงดูเหมือนหนึ่งว่าจิตเกิดขึ้นพร้อม ๆ กัน

อีกประการหนึ่ง ถ้าจะว่าไปตามสภาวธรรมแล้ว รูปร่างต่าง ๆ ที่แสดงออกมาที่ปรากฏแก่สายตานั้น ดับช้ากว่าจิตเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้ เราจะไปดูรูปแล้วเอารูปเข้าไปตัดสินจิตอันเป็นเรื่องละเอียดนั้น ย่อมไม่เป็นการถูกต้อง

เมื่อหลานได้ทำความเข้าใจในเรื่องของจิตไปพอสมควรแล้ว หลานก็จะได้ศึกษาเรื่องจิตโดยละเอียดต่อไป

อำนาจจิต

นอกจากจิตจะมีลักษณะดังได้กล่าวมาแล้ว จิตยังมีอำนาจเป็นพิเศษอีกมาก อำนาจพิเศษนี้จะกระทำให้ความเป็นอยู่ และความเป็นไปของสัตว์ทั้งหลายเกิดความวิจิตรต่าง ๆ ดังวจนัตถะว่า

จิตฺตํ กโรตีติ = จิตฺตํ

ธรรมชาติใดทำความเป็นอยู่ของสัตว์ทั้งหลายให้วิจิตร ธรรมชาตินั้นชื่อว่า "จิต"

คำว่าวิจิตร แปลว่า งดงาม แปลก หรือน่าพิศวง แต่คำว่าวิจิตรที่ว่างดงาม แปลก น่าพิศวงนั้นอย่างไร

อำนาจที่จะทำให้สัตว์ทั้งหลายเกิดความวิจิตรนั้น เป็นไปได้ ๖ ประการ

๑. วิจิตรโดยการกระทำต่าง ๆ

๒. วิจิตรด้วยตนเอง

๓. วิจิตรในการสั่งสมไว้ซึ่งกรรมและกิเลส

๔. วิจิตรในการรักษาวิบากที่กรรมและกิเลสสั่งสมไว้

๕. วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตนเอง

๖. วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ

๑. จิตที่กระทำให้วิจิตรต่าง ๆ หมายความว่า สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในโลกเป็นอันมาก เช่น ตึกรามบ้านช่องอันเป็นที่อยู่อาศัย วัดวาอาราม และสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ อันนายช่าง สถาปนิกผู้มีฝีมือได้กระทำไว้ ตลอดจนช่างเขียน ช่างปั้น ช่างกล และช่างไม้ แม้วิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ วิทยาศาสตร์สังคม หรืองานศิลปศาสตร์อันประณีตทุกชนิด ผลิตผลที่ออกจากโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ทุกอย่าง ผลิตผลทั้งหลายเหล่านี้สำเร็จลงได้ก็ด้วยอาศัยจิตใจทั้งสิ้น

มนุษย์ในโลกนี้ ประดิษฐ์สิ่งต่าง ๆ ขึ้นได้อย่างวิจิตรพิสดาร จนแทบจะไม่น่าเชื่อว่าเป็นไปได้ มียานพาหนะที่แล่นไปได้ในอากาศและใต้ท้องทะเลลึกโดยความรวดเร็ว ซึ่งจะย่นเวลาลงได้ จากเดือนเป็นชั่วโมงเท่านั้น มีเครื่องวิเศษที่จะส่งและรับเสียงพูดหรือเสียงเพลงอันไพเราะ ซึ่งอยู่ห่างกันคนละมุมโลก ให้ย่นระยะทางเข้ามาเหมือนมาพูดอยู่ตรงหน้า มิหนำซ้ำยังสามารถเปลี่ยนคลื่นแสงให้กลายเป็นภาพ แล้วอาศัยดาวเทียมที่ทำขึ้นเป็นตัวถ่ายทอด เดินทางข้ามทวีปมาแสดงให้ประจักษ์ต่อหน้าต่อตาเสียด้วย แม้ดวงจันทร์ที่ส่องแสงลงมาในยามค่ำคืน ผู้ใดคิดว่าจะพิชิตมันได้ ชาวโลกทั้งหลายก็จะกล่าวหาว่า เป็นผู้ละเมอเพ้อฝัน ในปัจจุบันก็จะไม่มีคำกล่าวนี้อีกต่อไปแล้ว เครื่องอุปโภคบริโภคมากมายเหลือเฟือ งดงามน่ากินน่าใช้ ก็ถูกผลิตสร้างขึ้นมาตามความต้องการ ด้วยอาศัยอำนาจของเครื่องจักรอันทรงประสิทธิภาพ แบ่งซอยงานลงไปจนเหมือนกับเอามือจับวาง

อย่างไรก็ดี ไม่ว่าจะเป็นวิทยาการอันแสนประเสริฐหรือประดิษฐกรรมอันล้ำเลิศอย่างใด ๆ ก็ด้วยอาศัยจิตใจทั้งสิ้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนว่า สิ่งทั้งหลายที่วิจิตรพิสดารได้นั้น ก็เพราะอาศัยอำนาจของจิต ทำให้บังเกิดความวิจิตรพิสดารขึ้น เหตุนี้เรื่องของจิตจึงเป็นเรื่องที่น่าพิศวง และน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่ง (นอกจากนี้อำนาจของจิตยังสามารถทำให้เกิดความพิสดารอีกเป็นอันมาก)

๒. วิจิตรด้วยตนเอง สัตว์ทั้งหลายที่วิจิตรขึ้นได้นั้น ก็เพราะด้วยกำเนิดวิจิตร เช่นเกิดเป็นคน เป็นสัตว์ เป็นต้น แต่การที่สัตว์ทั้งหลายได้กำเนิดมาวิจิตร คือ เกิดเป็นคน เป็นสัตว์ได้ต่าง ๆ กันนั้น ก็ด้วยเหตุที่มีการกระทำทางกายบ้าง วาจาบ้าง ใจบ้างของตนเองวิจิตร

ตามธรรมดาสัตว์ทั้งหลาย ย่อมปรารถนาอารมณ์อยู่เสมอ ไม่ทางตาก็ทางหู หรือไม่ก็ทางจมูก ลิ้น กาย และใจ เมื่อได้อารมณ์ที่น่ารักหรือที่ชอบ ก็มีความยินดีติดใจในอารมณ์นั้น แล้วก็แสวงหาอารมณ์ที่ชอบนั้นให้ยิ่งขึ้นไปอีก เมื่อได้อารมณ์ที่ไม่น่ารักไม่น่าปรารถนา ก็หลีกหนีจากอารมณ์เหล่านั้น แต่ก็หนีไปเพื่อให้ได้อารมณ์ที่ดีที่ตนพอใจอีก ด้วยอำนาจของความติดใจในอารมณ์ที่ตนชอบนั่นเอง จึงเป็นเหตุให้เกิดการกระทำขึ้น เมื่อเกิดการกระทำขึ้นแล้ว ก็ย่อมเป็นกุศลบ้าง อกุศลบ้างอันเกิดจากการกระทำทางกาย, วาจา, ใจ ของตนเอง และเมื่อสัตว์นั้นถึงแก่ชีวิตลงด้วยอำนาจของกุศล–อกุศลที่สัตว์นั้นได้ทำไว้ ก็จะเป็นสื่อนำให้เกิดการปฏิสนธิขึ้น และด้วยอำนาจของกุศล–อกุศลที่สัตว์นั้นกระทำก็ย่อมนำให้สัตว์นั้นได้กำเนิดเป็นคนบ้างเป็นสัตว์บ้าง ต่าง ๆ กันตามอำนาจของการกระทำของตนเอง หรือตามเจตนารมณ์ที่ได้ถูกสั่งสมไว้เมื่อยังมีชีวิตอยู่

ความจริง ความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับสัตว์ทั้งหลายจนเป็นกำลังอันสำคัญยึดสัตว์ไว้แน่นหนา และเสริมกำลังความปรารถนาให้เกิดมากขึ้นนั้น ก็ด้วยอำนาจของสัญญา คือความจำเรื่องราวต่าง ๆ ไว้ได้นั่นเอง เช่นจำได้ว่าเสียงเหล่านี้ไพเราะ ก็พยายามที่จะให้ได้ฟังเสียงอันไพเราะนั้นต่อไป ได้รสของอาหารอันเป็นที่พอใจของตนก็จำเอาไว้ แล้วก็พยายามแสวงหารสเช่นนั้นให้เลิศยิ่งขึ้นไปอีกมากเท่าใดก็ยิ่งเป็นการดี อันความปรารถนาในอารมณ์ต่าง ๆ ที่วิจิตรได้นั้นก็อาจกล่าวได้ว่า เพราะเหตุด้วยอาศัยสัญญา คือความจำเรื่องราวต่าง ๆ วิจิตรนั่นเอง (สัญญาวิจิตร) แต่สัญญา คือความจำต่าง ๆ จะวิจิตรได้ก็ด้วยอาศัยจิตของตนเองวิจิตร

๓. วิจิตรในการสั่งสมไว้ซึ่งกรรมและกิเลส กรรมได้แก่การกระทำ การกระทำในที่นี้มิได้มีความหมายตามที่คนโดยมากเข้าใจกัน เพราะตามที่เข้าใจกันทั่วไปนั้น การกระทำจะต้องเกิดขึ้นโดยชัดแจ้ง เช่น ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ หรือคิดทุจริต หรือทำบุญให้ทาน แต่คำว่ากรรม หรือการกระทำตามหลักธรรมนั้นหมายถึงเจตนา และกรรมอันได้แก่เจตนานั้นก็มิได้มุ่งไปถึงเรื่องเจตนาตามหลักกฎหมาย เช่น ฆ่าคนตายแล้ว ยังกล่าวแก้ได้ว่าทำไปเพื่อป้องกันตัวมิได้มีเจตนา กรรมหรือเจตนาตามหลักสภาวธรรม หมายถึงการกระทำที่เกิดขึ้นทางกาย, วาจา, ใจ หรือจะเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นจากทางตา, หู, จมูก, ลิ้น,

กาย, ใจ โดยไม่ได้จำกัดว่าจะเป็นบาป หรือเป็นบุญ หรือจะไม่บาปไม่บุญก็ตาม เพราะการกระทำทั้งหลายเหล่านั้นล้วนมีเจตนาเกิดขึ้นด้วยเสมอไป อารมณ์ต่าง ๆ จะเกิดขึ้นโดยขาดเจตนาหาได้ไม่ ในข้อนี้ ลุงก็ได้กล่าวไว้ในตอนต้นบ้างแล้วว่าการกระทำเก็บสั่งสมไว้ในจิตอย่างไร ขอให้หลานลองค้นตามบันทึกไว้อีกทีหนึ่งในตอนต้น

ความมุ่งหมายที่ว่าสั่งสมกรรม คือการกระทำหรือกิเลส อันเป็นตัวการที่กระทำให้เกิดความเศร้าหมองเร่าร้อนนั้น ก็เพื่อจะแสดงว่า ไม่ได้สั่งสมไว้ที่อื่น หากแต่สั่งสมไว้ในจิตนั่นเอง

๔. วิจิตรในการรักษาไว้ซึ่งวิบากที่กรรมและกิเลสสั่งสมไว้ ในข้อนี้หมายถึงว่ากรรมและกิเลสที่จิตสั่งสมไว้ตามข้อ ๓ นั้น กรรมและกิเลสเหล่านั้นมิได้สูญหายไปไหน ก็ยังฝังประทับไว้ในจิตทั้งหมด และเมื่อมีเหตุปัจจัยอันสมควรแล้ว ผลของกรรมนั้นก็จะแสดงตัวขึ้นมาทันที แม้ว่ากรรมจะมิได้เป็นตัวเป็นตนให้เราเห็นหรือสัมผัสได้ก็ดี แม้ว่ากรรมที่เกิดนั้นจะดับไปแล้วก็ตาม หรือกรรมนั้นดูเสมือนเป็นความว่าง ๆ เปล่า ๆ ไม่มีอะไรเลยก็จริง แต่อย่างไรก็ดี กรรมนั้นย่อมมีอำนาจแสดงผลของมันอยู่เสมอ (ขอให้อ่านความมหัศจรรย์ของชีวิตตอนต้น ๆ ดูอีกครั้งหนึ่งซึ่งได้อธิบายย่อ ๆ แล้ว)

๕. วิจิตรในการสั่งสมสันดานของตนเอง หมายถึงจิตที่เกิดขึ้น แล้วก็ทำให้เกิดสืบต่อกันอยู่เรื่อย ๆ มิได้ขาดสาย เช่น จิตดวงแรกเกิดขึ้นแล้วดับลงไปนั้น เป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) แก่ดวงจิตหลังสืบต่อกันมาให้เกิดขึ้น และดวงจิตหลังที่เกิดขึ้นสืบต่อมานั้นเป็นอนันตรปัจจยุบบัน (ผล) ของจิตดวงที่ดับไปแล้ว แล้วดวงจิตที่เป็นอนันตรปัจจยุบบัน (ผล) นั้นก็กลับเป็นอนันตรปัจจัย (เหตุ) ให้เกิดดวงต่อไปอีกเรื่อย ๆ ไม่หยุดเลย

ในข้อนี้ ถ้าจะเปรียบให้เห็นง่าย ๆ ก็เหมือนหลานเอาดินปืนมากองเข้าให้ติด ๆ กัน แต่ละกองโตสักเท่าผลมะนาว ดินปืนควรจะย้อมสีเสียให้เห็นได้ชัดเมื่อขณะลุกไหม้ เช่นสีแดง, เหลือง, เขียว, ม่วง, ดำ เป็นต้น เสร็จแล้วก็จุดไฟขึ้นที่กองที่ ๑ เมื่อกองที่ ๑ ลุกไหม้ขึ้นแล้ว หลานก็จะเห็นลุกไหม้ติดกันไปเป็นลำดับ เพราะไฟเป็นสีต่าง ๆ มองเห็นได้ชัดเจน คือ กองที่ ๑ ลุกไหม้ขึ้นแล้วดับลง เป็นเหตุก่อให้เกิดการลุกไหม้กองที่ ๒ ขึ้น กองที่ ๒ ก็เป็นผลเกิดจากไฟกองที่ ๑ แต่กองที่ ๒ เป็นผลแล้วก็กลับเป็นเหตุเป็น

ปัจจัยให้เกิดไฟกองที่ ๓ ต่อไปอีก และไฟกองที่ ๓ ก็ได้ชื่อว่าเป็นผลเกิดจากเหตุกองที่ ๒ แต่ในที่สุดไฟกองที่ ๓ ก็กลับเป็นเหตุก่อให้เกิดไฟกองที่ ๔ ต่อไปอีก เป็นอยู่เช่นนี้เรื่อย ๆ ไม่ขาดสาย

๖. วิจิตรด้วยอารมณ์ต่าง ๆ ข้อนี้หมายถึงความเป็นไปในอารมณ์ที่เกิดขึ้นตามทวาร เช่นการเห็น การได้ยิน หรือการนึกคิด เป็นต้น เมื่อคลื่นของแสงกระทบกับจิตที่ประสาทตา ก็จะทำให้เห็น เมื่อคลื่นของเสียงกระทบกับจิตที่ประสาทหู ก็จะทำให้ได้ยิน หรือมีเรื่องราวต่าง ๆ มากระทบกับใจ ก็ทำให้คิดนึกไปต่าง ๆ เป็นอันมาก

อันการเห็นรูปแปลก ๆ ต่าง ๆ มีทั้งสีแดง, สีเขียว, กลม, ยาว, หรือทำให้ได้ยินเป็นเสียงเพลงอันไพเราะ เป็นถ้อยคำสำนวนโวหารที่น่าฟัง หรือเรื่องราวต่าง ๆ อันเกิดขึ้นทางใจ ทำให้เราคิดนึกไปเป็นเรื่องเป็นราวสนุกสนาน หรือสร้างภาพขึ้นตามจินตนาการได้มากมาย เรื่องนี้ถ้าจะพิจารณาดูให้ดี ก็จะเห็นได้ว่า เมื่อจิตบวกกับอารมณ์ที่มากระทบตามทวารต่าง ๆ แล้ว รูปที่มากระทบอันก่อให้เกิดอารมณ์เหล่านั้น เป็นตัวการทำให้จิตเกิดความวิจิตรขึ้นได้ทันที ถ้าหากรูปที่สวยสดงดงาม มีสีสรรค์แปลก ๆ หรือเสียงเพลงอันไพเราะ และเรื่องราวที่สนุกสนานเหล่านั้นขาดจิตไปเสียแล้ว มันก็จะไม่มีความหมายอย่างใดเลย และความวิจิตรก็เกิดขึ้นมาไม่ได้

ตามที่ลุงอธิบายไปแล้วนั้น เป็นความวิจิตรของจิตทั้ง ๖ ข้อ ก็จะเห็นได้ว่าสิ่งที่ไม่มีชีวิตทั้งหลาย ไม่ว่าจะแปลกประหลาดมหัศจรรย์ตามความรู้สึกของเราเพียงใด ไม่ว่าพื้นแผ่นดิน, ภูเขา, ต้นไม้, ท้องทะเลและมหาสมุทร, จนถึงดวงอาทิตย์, โลก ตลอดจนดาวพระเคราะห์ทั้งหลาย ไปจนถึงละอองธุลีทั่วไปในอากาศ เมื่อเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีชีวิตแล้ว ความวิจิตรพิสดารก็จะแตกต่างกันมากเหลือเกิน และที่แตกต่างกันมากนั้น ก็เพราะด้วยชีวิตทั้งหลายต่างก็มีอำนาจของจิต และอำนาจของจิตนี้มีอำนาจหรือมีความสามารถเป็นพิเศษมากอย่างเหลือเกินนั่นเอง

ความวิจิตรที่ได้แสดงไปแล้วทั้ง ๖ ข้อนั้น ก็มีแนวการอธิบายไปในหนทางหนึ่ง แต่ลุงจะขอแสดงเพิ่มเติมอธิบายความวิจิตรของจิตให้หลานได้ฟังอีกแนวหนึ่ง ขอให้คิดพิจารณาตามไปด้วยให้ดี ๆ มีบาลีแสดงไว้ในปรมัตถทีปนีว่า

จิตฺตวิจิตฺตตาย สญฺญาวิจิตฺตา สญฺญาวิจิตฺตตาย ตณฺหาวิจิตฺตา ตณฺหาวิจิตฺตตาย กมฺมานิ วิจิตฺตานิ กมฺมวิจิตฺตตาย โยนิโย วิจิตฺตา โยนิวิจิตฺตตาย เตสํ ติรจฺฉานคตานํ วิจิตฺตตา เวทิตพฺพา

ความวิจิตรพิสดารของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายนั้น เกิดเพราะอาศัยกำเนิดวิจิตร, ที่กำเนิดวิจิตรก็เพราะการกระทำทางกาย วาจา ใจ การกระทำทางกาย วาจา ใจ ที่วิจิตรนั้นเพราะตัณหา คือความยินดีติดใจวิจิตร ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญา คือความจำเรื่องราวต่าง ๆ วิจิตร สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

ถ้ากล่าวโดยสรุปแล้ว ธรรมชาติของจิตนั้นมีความเป็นไปอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. มีการรับอารมณ์อยู่เสมอ

๒. เป็นเหตุให้เจตสิกทั้งหลายรู้อารมณ์ขึ้นมาได้คล้าย ๆ กับผู้นำ

๓. ทำให้สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิตวิจิตรพิสดาร

ด้วยเหตุดังนี้เอง พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ท่านอรรถกถาจารย์ และท่านฎีกาจารย์จึงได้แสดงถึงความน่าอัศจรรย์ของเรื่องจิตเอาไว้เป็นอันมาก เช่นที่จะยกขึ้นมาโดยสังเขปดังต่อไปนี้ :-

ทิฏฺฐํ โว ภิกฺขเว จรณํ นาม จิตฺตนฺติ ? เอวํ ภนฺเต, ตํ ปี โข ภิกฺขเว จรณํ จิตฺตํ จิตฺเตเนว จิตฺติตนฺติ เตนาปี โข ภิกฺขเว จรเณน จิตฺเตน จิตฺตญฺเญว จิตฺตรนฺติ, นาหํ ภิกฺขเว อญฺญํ เอกนิกายมฺปี สมนุปสฺสามิ, ยํ เอวํ จิตฺตํ ยถยิทํ ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณา, เต ปี โข ภิกฺขเว ติรจฺฉานคตา ปาณา จิตฺเตเนว จิตฺติคตา, เหติ ปี โณ ภิกฺขเว ติรจฺฉานคเตหิ ปาเณหิ จิตฺตญฺเญว จิตฺตตรนฺติ

(สํยุตฺตพระบาลี)

แปลความว่า สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ทรงถามว่า ภิกษุทั้งหลาย รูปภาพอันวิจิตรชื่อว่า จรณะ ที่มีเผยแพร่อยู่ทั่วไปนั้น พวกเธอเห็นแล้วหรือ ? เห็นแล้วพระเจ้าข้า ภิกษุทั้งหลาย แม้รูปภาพที่วิจิตรถึงอย่างนั้น ก็เพราะจิตนั่นเองคิดขึ้น ภิกษุทั้งหลาย จิตนั้นเป็นธรรมชาติที่วิจิตรยิ่งกว่ารูปภาพอันวิจิตรนี้ ภิกษุทั้งหลาย บรรดาจำพวกสัตว์เดรัจฉานเหล่าใดมีอยู่ในโลก ตถาคตไม่เคยเห็นสัตว์เหล่าอื่นเหล่าใดที่จะวิจิตร

เหมือนสัตว์เดรัจฉานนี้เลย ภิกษุทั้งหลาย บรรดาสัตว์จำพวกเดรัจฉานที่วิจิตรถึงเพียงนี้ ก็เพราะจิตนี้เองเป็นผู้กระทำให้วิจิตร ภิกษุทั้งหลาย จิตนี่แหละวิจิตรยิ่งกว่าพวกสัตว์เดรัจฉาน

หลานก็จะเห็นอยู่เสมอว่า สัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย แตกต่างกันมากมายเพียงใด ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องของรูปร่างหรือในเรื่องของจิตใจ

รูปร่าง ความเป็นอยู่ ความเป็นไปของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายน่าอัศจรรย์ใจ ตั้งแต่ตัวเล็กตัวน้อยกระจ้อยร่อยเหลือเกิน เช่น พวกแมลงหรือมด ปลวก แต่บางพวกก็ใหญ่โตมาก เช่น แมวและสุนัข ไปจนถึงช้าง และปลาวาฬ

สัตว์บางชนิดอยู่บนพื้นดินและใต้ดิน บางชนิดก็อยู่ในน้ำ แต่สัตว์บางชนิดล่องลอยอยู่ในอากาศก็ได้เป็นเวลานาน ๆ และการทำมาหากินของสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นก็ล้วนแต่พิสดาร บางทีเราคาดไปไม่ถึงเลยว่าจะเป็นไปได้

พฤติกรรมที่แสดงออกนั้นเล่า ก็แตกต่างกันยิ่งกว่าฟ้ากับดินเสียอีก บางพวกก็เชื่องจนเรานึกรัก จนเอามาเลี้ยงดูให้อยู่เป็นเพื่อน บางพวกก็น่าเกลียดน่ากลัว ทั้งดุร้ายจนเราตกใจแล้ววิ่งหนี

ถ้าจะพิจารณาถึงชีวิตของสัตว์เดรัจฉานแต่ละชนิดให้ถี่ถ้วนจริง ๆ แล้ว ก็จะเห็นว่ามันเป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์ใจอย่างเหลือเกิน

แต่อะไรเล่าเป็นตัวการสำคัญ ที่ทำให้สัตว์ทั้งหลายแตกต่างกันจนน่าอัศจรรย์ใจเช่นนั้น วิทยาการทางโลกได้แสดงว่า จากเวลาที่ยาวนานมานับเป็นพันล้านปีนี่เอง ได้เลือกคัดจัดสรรค์ให้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงไปทีละน้อย ๆ จึงก่อให้เกิดความแปลก ๆ ต่าง ๆ จนเกิดความมหัศจรรย์ขึ้นมาได้

พระพุทธศาสนามิได้มีความเห็นคัดค้านกับหลักการดังได้กล่าวมา แต่กลับสนับสนุนหลักการนั้นอย่างเต็มที่

พระพุทธศาสนา แม้ว่าจะสนับสนุนหลักการนั้นก็จริง แต่ก็ถือว่าเป็นเพียงปัจจัยส่วนหนึ่งส่วนเดียวเท่านั้นเอง ในเรื่องการวิวัฒนาการของสัตว์นั้นเป็นเรื่องของรูปโดยตรง เพราะยังมีเหตุมีปัจจัยอีกมากมายที่นักวิชาการทางโลกทางวิทยาศาสตร์ทั้งหลายค้นคว้าเข้าไปไม่ถึง ด้วยเหลือวิสัยของเขาเหล่านั้นจริง ๆ

ตัวเหตุมีประการเดียวเท่านั้น ของ ชาลส์ ดาร์วิน ถือการเลือกคัดจัดสรรของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้สัตว์ได้ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปจนกลับกลายเป็นสัตว์ที่แปลกประหลาดน่าพิศวง ทั้งในรูปร่าง ในความเป็นอยู่ ตลอดจนความเป็นไปของชีวิต เช่น สัตว์ในน้ำชนิดต่าง ๆ สัตว์บนบกประเภทต่าง ๆ และสัตว์ที่เล็ก ๆ เช่น ตัวแมลงไปจนถึงสัตว์ที่ใหญ่โต เช่น ช้าง และปลาวาฬ

ถ้าท่านผู้ใดได้ศึกษาชีวิตสัตว์ต่าง ๆ ให้ละเอียดลออจริง ๆ แล้ว ก็จะรู้สึกอัศจรรย์ใจเพราะไม่น่าจะเป็นไปได้เช่นนั้นเลย แต่อย่างไรก็ดี อำนาจที่ผันแปรชีวิตของสัตว์ให้แตกต่างกันออกไปมากมายเหลือที่จะพรรณนา จนบังเกิดความมหัศจรรย์นั้นก็หาใช่เกิดจากสิ่งแวดล้อมและดินฟ้าอากาศเท่านั้นไม่ หากเกิดจากอำนาจของเจตนา คืออำนาจของกรรมที่สัตว์นั้นได้กระทำรวมลงไปด้วย

รูปทั้งหลายจะถูกผันแปรเปลี่ยนแปลงไปได้ก็ด้วยอำนาจของ กรรม, จิต, อุตุ และอาหาร รวม ๔ ประการด้วยกัน

สัตว์ทั้งหลายเกิดขึ้นมาแล้ว ต่างก็ดิ้นรนขวนขวายเพื่อให้ชีวิตของตนดำรงคงอยู่ทุก ๆ ชีวิตต้องต่อสู้เพื่อให้ตัวเองมีชีวิตรอด และปลอดจากภัยทั้งปวง ดังนั้นจึงได้กระทำทุกวิถีทางเท่าที่จะทำได้ การกระทำทั้งหลายดังกล่าวนั้นจึงชื่อว่าเป็นกรรม คือการกระทำอันเกิดมาจากเจตนา

อำนาจของกรรม หรืออำนาจของเจตนาเป็นตัวทำให้รูปอันเป็นร่างกายทั่วไปของสัตว์ทั้งหลายเปลี่ยนแปลงไป อำนาจผันแปรรูปดังกล่าวนี้ เรียกว่ากรรมชรูป คือรูปที่ถูกผลิตสร้างขึ้นมาใหม่ด้วยอำนาจของกรรม ตั้งแต่ขณะปฏิสนธิและต่อ ๆ มาจนกว่าจะตาย

เหมือนกับจิตของบุคคลผู้ซึ่งได้ฝึกฝนตนให้เป็นคนดุร้าย ไม่มีความเมตตากรุณาใคร อำนาจจิตก็ทำรูป เช่นหน้าตา ให้ใคร ๆ เห็นก็รู้สึกน่ากลัว ไม่กล้าเข้าใกล้

อำนาจของกรรมก็เหมือนกัน ถ้าฝึกหัดให้เป็นคนโหดร้ายไม่มีความเมตตากรุณา ใคร ๆ อยู่เสมอไปในชาตินี้แล้ว เมื่อปฏิสนธิ คือเกิดขึ้นมาใหม่ในชาติหน้า ก็จะหน้าตาดุร้าย ใครเห็นใครก็ไม่อยากจะเข้าใกล้ ซึ่งผิดกับคนที่รักษาศีล มีความเมตตากรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่คนทั่วไป ซึ่งถ้าเกิดขึ้นมาในชาติใหม่ก็จะมีรูปร่างสวยงามน่ารัก ใครเห็นใครก็สนใจรักใคร่

ด้วยเหตุดังนี้เอง ลุงจึงได้กล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายที่มีรูปกายและจิตใจแตกต่างกันมากมายจนน่าพิศวงนั้น ก็มีจากอำนาจของกรรมเป็นตัวการสำคัญที่สุด ที่จำแนกสัตว์ทั้งหลายให้เป็นไปต่าง ๆ แต่ก็แน่ละ ต้องรวมทั้งอำนาจที่เกิดขึ้นมาจากสิ่งแวดล้อมประกอบทั้งเวลาที่ยาวนานที่คอยเลือกคัดจัดสรรให้สัตว์เป็นไปด้วย

เรื่องดังที่ลุงได้กล่าวมาแล้ว อาจจะทำให้หลานยุ่งยากใจเป็นอันมาก หลานก็เพียงแต่รับฟังเอาไว้เท่านั้นก่อนก็ได้ เมื่อได้ศึกษาไปมากขึ้น เข้าใจเรื่องจุติปฏิสนธิ คือการตาย การเกิดแล้วก็จะหายสงสัยไปเอง

เรื่องความวิจิตรพิสดารของสัตว์ทั้งหลายนั้น มีคำอธิบายอยู่มากมายในพระพุทธศาสนา ถ้าค่อย ๆ ศึกษาไปก็จะได้พบมากขึ้น สำหรับหลานเพิ่งจะตั้งต้นศึกษาเท่านั้นแล้วจะให้เข้าถึงความละเอียดลออจริง ๆ ก็เห็นจะยากอยู่สักหน่อย ลุงจะขอแสดงย่อ ๆ พอให้หลานได้เห็นเป็นแนวทางสำหรับการศึกษาเริ่มต้นนี้เท่านั้น

เรื่องความวิจิตรของจิตทั้ง ๖ ประการนั้น ลุงก็ได้อธิบายไปบ้างแล้ว แต่ลุงก็เห็นควรจะได้อธิบายเพิ่มเติมอีก เพื่อแสดงถึงความวิจิตรพิสดารของจิตให้ละเอียดขึ้น เพื่อแสดงถึงความเกี่ยวพันกันเป็นชั้น ๆ อย่างไร แล้วทำให้ง่ายต่อความเข้าใจเพิ่มขึ้นด้วย

ความวิจิตร ๖ ประการ

๑. เพราะจิตวิจิตรจึงทำให้สัตว์ทั้งหลายวิจิตร (หมู่สัตว์)
๒. สัตว์ทั้งหลายวิจิตรก็เพราะกำเนิด (ที่เกิด)
๓. กำเนิดวิจิตรก็เพราะการกระทำวิจิตร (กรรม)
๔. การกระทำวิจิตรก็เพราะตัณหาวิจิตร (ตัณหา)
๕. ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญาวิจิตร (สัญญา)
๖. สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตรวิจิตร (จิต)

๑. เพราะจิตวิจิตรจึงทำให้สัตว์ทั้งหลายวิจิตร

สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ที่ไม่มีจิตใจ แม้ในสายตาของใคร ๆ จะเห็นว่ามันแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ใจ หรือเห็นว่ามันสวยงามประการใดก็ตาม แต่เมื่อเอามาเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีชีวิตจิตใจเข้าแล้ว ก็จะเปรียบเทียบกันไม่ได้เลย

แม้เราจะประหลาดใจว่าด้วยฤกษ์ คือ ดวงอาทิตย์ นั้น เป็นลูกไฟดวงใหญ่ที่ลุกโชติช่วงอยู่ไม่ขาดสายเหมือนมีใครมาคอยจุดให้อยู่ตลอดเวลา ตั้งแต่เราเกิดขึ้นมาจนบัดนี้หลายสิบปีแล้วก็ไม่เห็นดับไปสักที เป็นที่น่าอัศจรรย์ใจ แต่เราก็ศึกษาทราบได้ว่า เพราะดาวฤกษ์ดวงนี้มันมีแร่ธาตุบางชนิดที่ก่อให้เกิดการระเบิดขึ้นอยู่เสมอ

แม้เราจะประหลาดใจว่า โลกของเราซึ่งมีน้ำหนักตั้งมากมาย เหตุไฉนจึงได้ล่องลอยอยู่ท่ามกลางอากาศแล้วหมุนเวียนอยู่รอบดวงอาทิตย์ เราศึกษาเข้าแล้วจึงได้ทราบว่า อำนาจของมวลสารทั้งหลายที่มารวมตัวอัดกันแน่นอยู่มากมาย ย่อมจะเกิดกำลังดึงดูดอย่างมหาศาล

แม้ในเรื่องป่าเขาลำเนาไพร หรือในท้องทะเลและมหาสมุทร ตลอดจนพืชนานาชนิด จะน่าดูน่าชมน่าพิศวงสงสัยในความเป็นไปของมันประการใด แต่เมื่อเอามาเปรียบเทียบกับสัตว์ที่มีจิตใจครองเข้าแล้ว ก็เปรียบเทียบกันมิได้เลย หลานลองส่งใจออกไปพิจารณาดู ว่าเห็นอะไรบ้างไหมที่น่าอัศจรรย์ใจ

สัตว์ที่มีจิตใจครองทั้งหลาย รู้จักเห็นได้ รู้จักได้ยินได้ รู้จักคิดนึกได้ แต่มันเห็น ได้ยิน และคิดนึกได้อย่างไรเล่า ในขณะนั้นมันมีขบวนการทำงานกันอย่างไร

มันรู้จักแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ พูดก็ได้ ทั้งรักทั้งโศก ดีใจหรือเสียใจ ยิ้มแย้มแจ่มใส หัวเราะ หรือร้องไห้ก็ได้ ทำให้ซาบซึ้งตรึงใจต่อผู้ได้พบเห็นอย่างถึงขนาด

มนรู้จักยืน, เดิน, นั่ง, นอน, กิน, ดื่ม รู้จักแสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งเร้า แม้กระทั่งรู้จักความดีความชั่ว บุญหรือบาป รู้ว่าสิ่งไหนควรทำหรือไม่ควรทำ ตลอดไปจนรู้จักประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง ทำตนให้พ้นจากทุกข์ พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด ซึ่งไม่น่าจะเป็นไปได้เลย

ความวิจิตรพิสดารดังกล่าวมานี้ ก็เพราะอำนาจของจิตนั่นเอง เป็นตัวการสำคัญ หากขาดจิตไปเสียแล้ว ก็จะเกิดความวิจิตรพิสดารเช่นนี้ขึ้นมาไม่ได้เลยเป็นแน่

๒. สัตว์ทั้งหลายวิจิตรก็เพราะอาศัยกำเนิด

ในข้อนี้ หมายถึงเกิดขึ้นมาเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ จึงได้มีความวิจิตร เช่น เพราะเกิดเป็นปลาจึงน่าอัศจรรย์

ปลาชนิดต่าง ๆ มีมากมายเหลือเกิน ที่เรารู้ชื่อเสียงเรียงนามก็มาก ที่ไม่รู้จักมันเลยก็มีไม่น้อย เป็นปลาที่กินได้ก็มี กินไม่ได้ก็มี ปลาหายใจได้ในน้ำ แต่บางชนิดขึ้นบนบกหายใจก็ได้ ปลาบางชนิดตัวเล็กเหลือเกิน เราแทบจะมองไม่เห็นมัน แต่บางชนิดใหญ่โตมากราวกับภูเขา บางตัวยาวเกินกว่า ๑๐๐ ฟีต บางชนิดก็เชื่องและสวยงามน่ารัก แต่บางชนิดก็น่ากลัวและกินคนได้ ปลาบางชนิดไม่ดุร้าย ใครเข้าใกล้ก็ได้ แต่บางชนิดใครเข้าใกล้ก็เป็นอันตราย เพราะมันมีไฟฟ้าที่ทำเอง ปลาบางชนิดมีนัยน์ตาอยู่ที่หัวข้างละหนึ่งตาซ้ายกับขวา แต่บางชนิดมีตาทั้งสองอยู่ที่หัวตอนบนข้างเดียวกัน

ปลาบางชนิดหายใจได้โดยการใช้เหงือก บางชนิดก็มีทั้งเหงือกและทั้งปอด ปลาที่เดินได้ในออสเตรเลียอยู่บนบกก็ได้ อยู่ในน้ำก็ได้ ถ้ามันเอาหางจุ่มลงไปในน้ำแล้ว มันก็จะใช้หางของมันแทนเหงือก ซึ่งสามารถหายใจได้

ปลาบางชนิดเปลี่ยนสีไม่ได้ แต่บางชนิดเปลี่ยนสีได้ตั้งหลายสี เหมือนดังกิ้งก่าและผีเสื้อ เพื่อพรางตาต่อศัตรูของมันเพื่ออาจจะอยู่ข้างบน ข้างล่าง ข้าง ๆ หรือในที่ ๆ มีแสงสว่างมากหรือน้อย

ปลาบางชนิดมีความรู้สึกไว รู้อะไรมาก ฉลาด แต่บางชนิดเป็นใบ้และหูหนวก ความรู้สึกสัมผัสของมันดี จมูกของมันก็มีความว่องไวมาก และมันมีจมูกเอาไว้ดมกลิ่น มิได้เอาไว้หายใจ

ปลามากชนิดทีเดียว ไม่มีหนังตาที่จะใช้ปิดดวงตาของมัน จึงลืมโพลงอยู่เสมอทั้ง ๆ ที่อยู่ในน้ำ จึงไม่เหมือนกับสัตว์บนบกทั้งหลายที่ต้องกระพริบตา และนอนหลับตา แต่ปลาดังกล่าวนี้มันก็นอนหลับของมันได้ และมันมีการหลับในอยู่เสมอ ๆ คือ นอนหลับช่วงสั้น ๆ เป็นระยะ ๆ ไป

ความสามารถในการเจริญเติบโต ตลอดจนการเคลื่อนไหวได้นั้น เป็นขบวนการทำงานของสัตว์ที่มีชีวิต และขบวนการดังกล่าวนั้นอาศัยพลังงาน และพลังนี้ก็ได้แก่การดูดซึมอ๊อกซิเจนเข้าไปภายใน แล้วก่อปฏิกิริยาขึ้นภายในเซลล์

คนหายใจเอาอ๊อกซิเจนเข้าไปทางปอด แต่ตัวไส้เดือนที่อยู่ตามดิน แผ่กระจายอ๊อกซิเจนเข้าไปในตัวได้ง่าย ๆ เพราะอ๊อกซิเจนจะถูกดูดเข้าไปทางผิวหนัง ซึ่งภายใต้ผิวหนังนั้นมีเส้นโลหิตอยู่เป็นอันมาก

สำหรับปลานั้น ดูดอ๊อกซิเจนเข้าไปจากน้ำโดยใช้เหงือกของมัน และที่เหงือกนั้น ประกอบด้วยแผ่นเนื้อเยื่อที่บางมาก ซึ่งน้ำจะสามารถแทรกผ่านเข้าไปได้ เมื่อเคลื่อนไหวแล้วอ๊อกซิเจนที่อยู่ในน้ำก็จะผ่านไปตามเส้นโลหิต ผ่านไปยังเนื้อเยื่ออีกทีหนึ่ง

การดูดซึมอ๊อกซิเจนเข้าสู่เส้นโลหิตนั้น ไม่ว่าจะผ่านปอดหรือผ่านเหงือก อ๊อก-ซิเจนจะเข้าไปถึงพื้นผิวของโลหิตซึ่งมีอ๊อกซิเจนน้อยกว่า และการที่อ๊อกซิเจนน้อยกว่านี้เอง จึงเป็นเหตุทำให้อ๊อกซิเจนภายนอก มีความสามารถผ่านผนังบาง ๆ เข้าสู่โลหิตซึ่งไหลอยู่ในเนื้อเยื่อได้ และอ๊อกซิเจนที่เข้าไปนี้ก็ได้แก่สารที่เรียกกันว่า ฮีโมโกลบิน เป็นสีม่วงปนแดงของสัตว์ทั้งหลาย

เพราะเกิดมาเป็นปลาจึงได้มีความแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ใจ แต่เกิดมาเป็นสัตว์มนุษย์แล้ว ก็ยิ่งแปลกประหลาดน่าอัศจรรย์ใจยิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานมากมายนัก เพราะมนุษย์มีความสามารถยิ่งกว่า นอกจากมนุษย์จะอยู่ในลักษณะที่ตั้งตัวตรงผิดกันกับสัตว์ทั้งหลายแล้ว มนุษย์ยังได้อาศัยจิตใจที่แสดงออกทางตา ทางหู และทางใจเป็นต้น ให้เป็นประโยชน์แก่ตนได้อย่างมหาศาล มนุษย์สามารถแสดงความรัก หรือแสดงความโกรธได้ซาบซึ้งถึงใจ เมื่อเกิดความโกรธแค้นอาฆาตแล้ว มนุษย์ก็สามารถแสดงได้ดียิ่งกว่าสัตว์เดรัจฉานมากมายนัก สามารถแสดงความโหดเหี้ยม ดุร้าย ทารุณจนสัตว์เดรัจฉานทำให้เหมือนไม่ได้เลย เช่น ในการทรมานศัตรูคู่อาฆาต หรือทำให้ทรัพย์สินของผู้อื่นพินาศหมดทั้งเมืองโดยการ เผาไฟ หรือฆ่าฟันกันตายนับร้อยนับพันก็ได้ ฉลาดในการโป้ปดมดเท็จหลอกลวง ทำกลฉ้อฉล คดในข้อ งอในกระดูก หรือทำให้เรื่องเกิดความซับซ้อนจนสัตว์เดรัจฉานทำได้ไม่เหมือน

อย่างไรก็ดี แม้มนุษย์จะทำชั่วได้อย่างร้ายกาจเพียงใดก็ตาม แต่ในความดีมนุษย์ก็สามารถกระทำได้อย่างที่สัตว์เดรัจฉานไม่อาจเลยแม้แต่จะคิด มนุษย์รู้จักเมตตากรุณาเผื่อแผ่กัน รู้จักความดีและความชั่ว ตลอดจนรู้จักกลัวกิเลสของตนเอง และหาหนทางทำลายมันเสีย

๓. กำเนิดวิจิตรก็เพราะการกระทำวิจิตร

ในพระอภิธรรมได้แสดงเอาไว้ถึงเรื่องของสัตว์ทั้งหลาย ว่าสัตว์ใดที่ได้ตายลงไปแล้ว ถ้าอำนาจของกิเลสตัณหายังมีปรากฏอยู่ในจิตใจ สัตว์นั้นก็จะต้องเกิดขึ้นมาใหม่ เพราะอำนาจของเหตุปัจจัยหลายประการ มีโอกาสสนับสนุนได้

อำนาจของกรรมที่ได้กระทำมา และเก็บเอาไว้ในจิตใจนั้นมิได้สูญหายไปไหน โดยอำนาจนั้นจะมาเป็นตัวการจำแนกสัตว์ให้ดี เลว หรือมีรูปกายแตกต่างกันออกไปได้ อำนาจของกรรมย่อมจะผันแปรรูปกายของสัตว์ขึ้นมาในขณะปฏิสนธิ ในทางธรรมเรียกว่า กรรมชรูป คือ รูปอันถูกผลิตสร้างขึ้นมาจากอำนาจกรรม ในขณะเกิดเป็นสัตว์นั้น ๆ และผลิตสร้างต่อ ๆ มาหลังจากนั้นไปจนกว่าจะตาย

กรรมก็ได้แก่การกระทำ การกระทำก็ได้แก่การแสดงออกทางกาย วาจา ใจ กาย เห็น ได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้สึกสัมผัส และคิดนึก กรรมไม่มีตัว ไม่มีตน มองเห็นหรือสัมผัสถูกต้องไม่ได้ ก็เหตุไฉนเล่า มันจึงมีความสามารถที่จะมาทำให้รูปกายผันแปรไปตามอำนาจของมันได้

แม้จิตใจไม่ก็มีตัว ไม่มีตน สัมผัสถูกต้องก็ไม่ได้ แต่จิตใจนั้นมีอำนาจเพราะสามารถทำรูป หรือบังคับรูปได้เหมือนกัน จิตใจเป็นหัวหน้าเป็นตัวการบังคับบัญชาให้รูปนั้น ๆ เป็นไปตามอำนาจจิต ทำให้แสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ทำให้รูปหน้าตาโกรธขึ้งเคียดแค้นน่ากลัว ทำให้รูปหน้าตาน่ารักอ่อนโยน มีแต่ความเมตตากรุณา ทำให้ร้องไห้ ทำให้หัวเราะ ทำให้เกิดรูป ยืน เดิน นั่ง นอน กิน ดม การแสดงออกทางกาย เป็นรูปต่าง ๆ เป็นไปได้ก็ด้วยสาเหตุหลายอย่าง แต่จิตใจเป็นหัวหน้าเป็นตัวบงการ รูปทั้งหมดเหล่านี้เรียกว่า จิตตชรูป

นอกจากนั้นยังแสดงออกทางวาจา เช่น ด่า หรือชมเชย ดุร้าย หรือแสดงความรักใคร่ รูปของหน้า รูปของปาก และรูปของลิ้น ย่อมถูกอำนาจจิตผันแปรไปต่าง ๆ ในทางธรรมะเรียกว่า จิตตชรูป คือ รูปที่ถูกอำนาจจิตผลิตสร้างขึ้นมา ถ้าขาดจิตเป็นหัวหน้าบงการเสียแล้ว รูปเหล่านี้ก็เกิดขึ้นมาไม่ได้

อำนาจต่าง ๆ ที่ทำให้รูปเป็นไปได้นั้น สำหรับสิ่งที่มีชีวิต ก็ได้แก่อำนาจกรรม เรียกว่ากรรมชรูป อำนาจจิต เรียกว่า จิตตชรูป อำนาจอุตุ เรียกว่า อุตุชรูป และ อำนาจของอาหาร เรียกว่า อาหารชรูป

สำหรับสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ ภูเขา บ้านเรือนนั้น ได้รับอำนาจที่ทำให้เปลี่ยนแปลงไปได้ มีอย่างเดียวเท่านั้น คือ อุตุ เรียก อุตุชรูป

นักวิทยาศาสตร์ใหญ่ทางชีววิทยาหลายท่าน ตั้งแต่ในอดีตมาจนถึงปัจจุบัน ต่างพากันสันนิษฐานว่า ชีวิตทั้งหลายประกอบด้วยโปรโตปลาสซึม (Protoplasm) อันมีสารประกอบหลายอย่าง เช่น คาร์โบไฮเดรท โปรตีน ไขมัน เกลือแร่ น้ำ เป็นต้น

จากโปรโตปลาสซึมดังกล่าวมานี้เอง มันจะค่อย ๆ วิวัฒนาการมาเป็นสัตว์เซลล์เดียว แล้วก็จะค่อย ๆ ผันแปรเปลี่ยนแปลงไปทีละเล็กละน้อย ทีละขั้น ๆ จากเวลายาวนานมานับพันล้านปี จากชีวิตที่ง่าย ๆ ไปสู่ชีวิตที่ยุ่งยากและซับซ้อน โดยอาศัยธรรมชาติและดินฟ้าอากาศเลือกคัด จากสัตว์เซลล์เดียวจึงเปลี่ยนเป็นหลายเซลล์ จากสัตว์ที่ไม่ประสีประสาอะไรไปจนถึงรู้ได้สารพัด จากสัตว์ที่เล็กไปจนเป็นสัตว์ใหญ่ จากสัตว์ที่มีชีวิตประชุมกันขึ้นง่าย ๆ หยาบ ๆ ไปจนถึงชีวิตที่ยุ่งยากและสลับซับซ้อนจนเหลือที่จะศึกษาค้นคว้าเข้าไปถึงได้

ยกตัวอย่าง ท่าน ชาลส์ ดาร์วิน ผู้เป็นนักวิทยาศาสตร์ทางชีววิทยา อันนักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายเชื่อถือและยกย่องในหลักวิวัฒนาการของท่าน ได้แสดงเอาไว้ว่า สัตว์ทั้งหลายวิวัฒนาการขึ้นมาตามหลักการที่ว่า "การเลือกคัดตามธรรมชาติ" (Natural Selection)

หลักการนี้ก็คือ สัตว์ทั้งหลายย่อมจะต้องเผชิญหน้ากับสิ่งแวดล้อมสารพัดอย่าง ต้องต่อสู้ในสารพัดวิธีที่จะให้ตัวเองรอดและปลอดภัย ถ้าสัตว์สู้กับสิ่งแวดล้อมไม่ไหวก็ล้มตายลงไป สัตว์ตัวใดที่แข็งแรง มีเขี้ยวเล็บแหลมคม หรือปราดเปรียวเฉลียวฉลาดจึงจะรอดอยู่ได้ แล้วจึงถ่ายทอดลูกหลานต่อ ๆ มาจนถึงบัดนี้ ดังนั้น สัตว์ที่เหลืออยู่ได้จึงล้วนแต่เป็นสัตว์ที่ต่อสู้อย่างทรหดอดทนมาแล้วอย่างโชกโชนในอดีต ผู้ที่จะอยู่ได้จะต้องปรับตัวเองให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมได้อย่างเหมาะสมจริง ๆ

ชาลส์ ดาร์วิน ไม่ศึกษาพระอภิธรรม ฉะนั้น จึงไม่ทราบว่า ความผันแปรเปลี่ยนแปลงไปของสัตว์ทั้งหลายนั้น หาใช่เกิดแต่เฉพาะทางด้านรูปจากสิ่งแวดล้อมเท่านั้นไม่ หากแต่อำนาจของเจตนา (กรรม) ของสัตว์ทั้งหลายที่เกิดอยู่ทุกเมื่อเชื่อวันนั้นย่อมจะเก็บสะสมเอาไว้ในจิตมิได้สูญสิ้นหายไปไหน เมื่อสัตว์นั้นสิ้นชีวิตลงแล้วอำนาจของเจตนา หรือความปรารถนาที่สะสมอยู่ในจิตนั้นก็จะแสดงอำนาจของมันขึ้นมาอีกได้ในขณะปฏิสนธิ คือเกิดขึ้นในชาติใหม่ ผันแปรรูปที่กำลังเกิดอยู่ในขณะปฏิสนธิให้เป็นไปต่าง ๆ ด้วยเหตุดังนี้เอง สัตว์ที่เกิดใหม่จึงย่อมไม่เหมือนตัวเดิม เพราะอำนาจของเจตนาเข้ามาผันแปรเสีย และได้ทำให้สัตว์ที่เกิดใหม่ มีรูปกายและนิสัยใจคอผิดจากดั้งเดิมไปทีละน้อย ๆ

เพราะอำนาจของสิ่งแวดล้อมบีบบังคับ สัตว์ทั้งหลายจึงต่อสู้อย่างสุดชีวิต เพื่อหวังจะให้ตนได้อยู่ดูโลกต่อไป

เพื่อหวังจะให้ตนไม่ต้องตายภายในทะเลสาบอันกว้างใหญ่ไพศาลนี้ ซึ่งงวดเข้าทุกทีเพราะดินฟ้าอากาศเปลี่ยนแปลง บรรดาปลาทั้งหลายต่างก็ดิ้นรนขวนขวายที่จะหนีเพื่อให้ตนเองอยู่รอดและปลอดภัย แต่ก็หนีไปทางไหนไม่ได้ จึงถึงแก่ความตายลงไปตัวแล้วตัวเล่า

แต่ก็แน่ละ จะต้องมีปลาที่หัวเห็ดคิดที่จะหนีไปให้พ้นจากน้ำอันเป็นแดนของมฤตยู ด้วยอำนาจแห่งเจตนา หรือความปรารถนาที่มีกำลังอำนาจซึ่งไม่ใช่ชั่วอายุเดียว หรือ ๒-๓ ชั่วอายุ หากแต่หลายชั่วอายุที่มีกำลังอำนาจของความปรารถนาอย่างแรงกล้าต่อ ๆ กันมายาวนาน กรรมชรูป คือ อำนาจของกรรมจึงได้ผันแปรอวัยวะของปลานั้นไปทีละเล็กละน้อยหลายชั่วชีวิต จนในที่สุดจึงมีอวัยวะสามารถที่จะหายใจอยู่บนบกได้ กลับกลายจากรูปเดิมเป็นสัตว์สะเทินน้ำสะเทินบกไป

ขออำนาจของเจตนาหรือความปรารถนาให้มีกำลังมากจนเพียงพอ และต่อ ๆ กันไปไม่ขาดสาย กับขอเวลาในการเปลี่ยนแปลงไปให้นานตามสมควรเท่านั้น อำนาจของกรรมก็จะมาผันแปรเปลี่ยนแปลงสัตว์ไปได้อย่างน่าพิศวง เช่น จากปลาเล็ก ๆ จนไปเป็นช้าง

หลานเอ๋ย ลุงก็จะได้อธิบายมาย่อ ๆ พอให้หลานได้มองเห็นบ้างเท่านั้น เพราะเรื่องของกรรมเป็นเรื่องละเอียดลออลึกซึ้งยิ่งนัก จะให้เข้าใจอย่างกว้างขวางโดยเร็ว เห็นจะเป็นไปไม่ได้

๔. การกระทำวิจิตรก็เพราะตัณหาวิจิตร

เรื่องการกระทำวิจิตรก็เพราะตัณหาวิจิตรนั้น จำเป็นที่จะต้องศึกษาคำว่า "ตัณหา" ให้มีความเข้าใจดีเสียก่อน

คนไทยส่วนใหญ่ใช้คำว่า "ตัณหา" กันมานมนานแล้ว แต่คนส่วนใหญ่ดังกล่าวนี้มีความเข้าใจ "ตัณหา" ไปอีกทางหนึ่ง ไม่ตรงกับหลักของสภาวธรรมจริง ๆ เพราะเข้าใจตัณหาว่า เป็นความปรารถนาในทางเพศแต่ประการเดียวเท่านั้น

ตัณหาได้แก่ความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ทั้ง ๖ ทวาร เช่น เมื่อรูปที่ดีที่ตนชอบมากระทบตา ก็เกิดความยินดีติดใจในรูปนั้น เมื่อได้ยินเสียงที่ไพเราะกระทบหู ก็มีความรู้สึกยินดีติดใจในเสียงนั้น และเมื่อมีเรื่องราวที่สนุกสนานรื่นเริงกระทบใจ ก็มีความยินดีติดใจในเรื่องราวเหล่านี้

ตัณหา คือความยินดีติดใจตามทวารทั้ง ๖ ดังนี้ จึงรวมทั้งความยินดีติดใจในทางเพศด้วย

และเมื่อเป็นดังนี้ ถ้าผู้ใดมากล่าวว่าเป็นคนตัณหาจัด ถ้าผู้กล่าวมิได้มีเจตนาจะโน้มเอียงไปในความเกี่ยวข้องทางเพศแล้ว เราก็ไม่ควรจะขึ้งโกรธเลย เพราะเราทั้งหลายต่างก็ตัณหาจัดด้วยกันทั้งนั้น ไม่อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายอย่าง

มาลองพิจารณากันดูทีหรือว่าเราทั้งหลายตัณหาจัดอย่างไร เริ่มต้นตั้งแต่ตื่นนอนลืมตาขึ้นมาในเวลาเช้า จนถึงหลับสนิทลงในเวลากลางคืน

ตั้งแต่เราตื่นนอนลืมตาขึ้นมาในเวลาเช้า เราก็ดิ้นรนแสวงหาอารมณ์ต่าง ๆ ให้แก่ตัวเอง อยากจะเห็น อยากจะได้ยิน อยากจะกิน อยากจะอยู่ อยากจะเที่ยวเตร่สนุกสนาน ผลัดเปลี่ยนเวียนวนกันไปมาในอารมณ์ต่าง ๆ ไม่มีหยุดเลยตลอดเวลา จนกว่าจะหลับสนิท

ความปรารถนาที่จะได้อารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ ผลัดเปลี่ยนเวียนวนกันไปมาไม่มีขาดเลยทั้ง ๖ ทวาร โดยไม่มีความเบื่อหน่ายท้อถอยแม้แต่น้อยทุกวี่ทุกวันไปจนตลอดชีวิต เริ่มตั้งแต่เด็กอ่อนนอนแบเบาะไปจนถึงแม้จะแก่จนต้องถือไม้เท้าค้ำยัน

เพราะอำนาจแห่งตัณหาคือความปรารถนาในเงินทองหรือมิใช่ มนุษย์จึงได้คิดอ่านกระทำสิ่งแปลก ๆ ต่าง ๆ ขึ้นมาได้อย่างน่าอัศจรรย์ใจ ผลิตผลทั้งหลายมีเครื่องอุปโภคบริโภคมากมายหลายหลาก จึงกระจัดกระจายอยู่รอบตัวจนใช้ไม่ไหว เช่น ไฟฟ้า พัดลม วิทยุ โทรทัศน์ ของใช้ประจำบ้านต่าง ๆ ตลอดจนอาหารสำเร็จรูปแปลก ๆ

เพราะอำนาจของตัณหาคือความอยากใหญ่ บุคคลทั้งหลายจึงได้แสดงออกซึ่งการกระทำต่าง ๆ เช่น การทำที่อยู่อาศัย การตกแต่งร่างกาย ตลอดจนเรื่องการกินอยู่พิสดารมากมาย เช่น กระท่อมห้องหอ ไปจนถึงตึกระฟ้า และการแต่งกายก็มีเสื้อผ้าปกคลุมทั่วร่างกาย ไปจนนุ่งน้อยห่มน้อยเปิดหน้าเปิดหลังไปจนแทบจะเย้ยชีเปลือยให้ได้อาย

เพราะอำนาจแห่งตัณหา คือความปรารถนาทรัพย์สินเงินทองต่างๆ จึงสนับสนุนให้มนุษย์กระทำความดีหรือกระทำความชั่ว ตั้งแต่ง่าย ๆ หยาบ ๆ ไปจนถึงสลับซับซ้อน เช่น ในการฉ้อโกง บางรายกว่าศาลจะพิจารณาพิพากษาได้หมดก็ต้องสืบพยานกันเป็นปี ๆ

แม้สัตว์เดรัจฉานทั้งหลายก็โดนอำนาจของตัณหานี้อุดหนุนเหมือนกัน จึงได้แสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ผิด ๆ กันไปเป็นอันมาก ไม่ว่าจะเกิดเป็นสัตว์ชนิดไหน เช่น แมว สุนัข ปลา และช้าง

หลานก็จะได้เห็นตามที่ลุงกล่าวมาแล้วย่อ ๆ ว่า ตัณหานั้นมันวิจิตรพิสดารอย่างไร ไฉนเล่ามันจึงจะไม่สนับสนุนการกระทำต่าง ๆ ให้วิจิตรพิสดารขึ้นมาได้

ในหลักการจึงได้แสดงว่า การกระทำวิจิตร ก็เพราะตัณหาวิจิตร

แต่ทำไมตัณหาจึงได้บังเกิดความวิจิตรขึ้นมาเล่า

๕. ตัณหาวิจิตรก็เพราะสัญญาวิจิตร

คำว่า สัญญา นั้น ไม่ใช่สัญญาในเรื่องซื้อขาย หรือไม่ใช่สัญญาว่าจะรักจะใคร่ ในพระพุทธศาสนานั้น สัญญาก็ได้แก่การเก็บ จดจำ อารมณ์ต่าง ๆ เอาไว้ในจิตใจ เมื่อมีอารมณ์อะไรมากระทบก็จะเก็บหรือจดจำเอาไว้ เช่น เก็บ จดจำสีแดง สีดำ เอาไว้ได้

จำหน้าบิดา มารดา สามี ภรรยาได้ แม้ว่ากำลังนั่งอยู่บนรถเมล์ ก็จำได้ว่า มีสตางค์อยู่ในกระเป๋าข้างซ้ายหรือข้างขวาอย่างแน่นอน และเมื่อเราพบตัวหนังสือที่อยู่ต่อหน้าเราก็อ่านออกได้อย่างสบาย เพราะเราจำ ก. ไก่ ข. ไข่ เอาไว้ในใจมาแต่เด็กอย่างแน่นหนา

สัญญา เป็นเจตสิกตัวหนึ่งที่เกิดพร้อมกันกับจิตทุก ๆ ประเภท ไม่ว่าเป็นจิตประเภทไหน แต่สัญญาเจตสิกตัวนี้จะจำได้หรือจำไม่ได้ คือจะนึกออกหรือไม่ก็แล้วแต่ว่ามีอารมณ์อะไรมากระทบ ถ้าอารมณ์นั้นมีกำลังอ่อน เช่น ได้เงินมาสักห้า หรือสิบบาทก็จะลืมไปเสียง่าย ๆ จะกระทบใจออกมาไม่ไหว แต่ถ้ากำลังแรงมากแล้วก็จะไม่มีวันลืมเลือนเลย เช่น ถูกล็อตเตอรี่รางวัลที่ ๑ ก็จะนึกดีใจอยู่เสมอ และจะไม่ลืมเลยไปจนตลอดชีวิต แต่อย่างไรก็ดี เมื่อจิตเกิดขึ้นมาแล้ว จะไม่มีสัญญา คือตัวการเก็บ จดจำอารมณ์ต่าง ๆ เอาไว้ ก็จะเป็นไปมิได้เลย

คราวนี้ ลองมาสมมุติกันดูว่า จิตเกิดขึ้นโดยไม่มีสัญญา เมื่อเกิดอารมณ์เห็นแล้ว ได้ยินแล้ว และคิดนึกแล้ว หลังจากนั้นก็ลืมเสียสิ้น นึกคิด จดจำอะไรไม่ได้เลยสักอย่าง ดังนี้ เราก็จะจำสีแดง สีดำไม่ได้ จำหน้าสามี ภรรยาไม่ได้ ก. ไก่ ข. ไข่ ก็ไม่ทราบว่าตัวอะไร ดังนี้ จะเกิดเหตุการณ์ประการใดบ้าง

ก็จะเห็นเฉย ๆ ได้ยินเฉย ๆ แต่คิดนึกเรื่องราวอะไรไม่ได้เลย

เพราะการที่จะคิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ ขึ้นมาได้นั้น จะต้องอาศัยอารมณ์ทางปัญจทวาร เช่น เห็นหรือได้ยิน เป็นต้นเสียก่อน เอาสิ่งที่เห็น ได้ยิน เป็นต้น มารวบรวมกันใหม่

ถ้าสัญญา ตัวการเก็บจดจำอารมณ์ไว้มิได้มี สัตว์ทั้งหลายก็จะไม่มีความดีความชั่ว บาปหรือบุญ ก็มิได้เกิดขึ้น ความเป็นไปต่าง ๆ ของชีวิตก็จะต้องสะดุดหยุดลงหมดสิ้นไปทุก ๆ อย่าง

แต่สัญญา คือตัวการเก็บ จดจำอารมณ์เอาไว้ มีอยู่ทุกครั้งที่จิตใจเกิดขึ้นมา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องดีหรือเรื่องร้าย ไม่ว่าเรื่องเล็กหรือเรื่องใหญ่ ดังนั้นสัญญาจึงวิจิตรพิสดาร มีความสามารถเป็นพิเศษ คือเก็บอารมณ์เอาไว้ได้ทุก ๆ อย่างไม่มีอะไรทำได้เหมือนเลย

และเพราะสัญญาวิจิตรพิสดารนี่เอง จึงเป็นตัวการสนับสนุนให้ตัณหาวิจิตรพิสดารขึ้นมาด้วย

เพราะเราจำ ก. ไก่ ข. ไข่ ได้ ดังนั้น เราจึงถูกอำนาจของตัณหาส่งเสริมให้อ่านหนังสือที่มีเรื่องราวที่สนุกสนาน และที่มีสาระแก่นสาร อันทำให้เกิดตัณหา คือความยินดีติดใจสารพัดอย่าง

เพราะเราจำหน้าคู่รักได้ และความรักก็ได้ท่วมท้นหัวใจ เราจึงได้เกิดตัณหา จึงได้แสดงความรักต่อกันได้อย่างซาบซึ้ง

เพราะจำได้ว่า เงินนั้นเป็นแก้วสารพัดนึก ต้องการอะไรก็ไปซื้อเอาได้ ด้วยเหตุนี้จึงได้ถูกยุยงส่งเสริมให้คิด ให้ทำ ให้ผลิตสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคออกมาจากโรงงานมากมายล้วนแต่ล่อตาล่อใจผู้ซื้อ

เพราะจำได้ว่า อย่างนี้ดี อย่างนั้นไม่ดี จึงเป็นปัจจัยสนับสนุนให้สร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยแบบแปลก ๆ ใหม่ ๆ ทันสมัย ทั้งเล็ก ๆ ใหญ่ ๆ ไปจนถึงตึกระฟ้า

บางที เพราะจำได้ว่า รถยนต์ชนิดนี้ในประเทศไทยยังไม่ค่อยมี ด้วยราคานั้นแพงตั้งหลายแสนบาท ด้วยอำนาจตัณหามานะ อยากใหญ่ จึงทุ่มเทเงินทองซื้อหามาจนได้ แพงเท่าใดก็ยอม จะได้ใหญ่สมใจ

และเพราะความพยาบาทมาดร้ายฝังประทับอยู่ในใจ จำได้ไม่มีลืมเลย หรืออยากได้เงินทองร่ำรวย จึงได้อุดหนุนให้ค้นคิดอาวุธที่ทันสมัย หรือใช้วิธีการแยบคาย เพื่อจะได้ใช้ประหารกัน

ดังนั้น ในหลักการณ์ข้อนี้ จึงได้กล่าวว่า ตัณหาวิจิตร ก็เพราะสัญญาคือความจำวิจิตร ถ้าความจำไม่มี ตัณหาก็จะไม่มี

๖. สัญญาวิจิตรก็เพราะจิตวิจิตร

ไม่ว่าจะเป็นอวัยวะส่วนไหนของร่างกาย แม้แต่ส่วนใดส่วนหนึ่งของสมอง ก็ไม่อาจที่จะมีความรู้สึกเห็น ได้ยิน หรือคิดนึก จดจำอะไรได้ เพาะรูปทั้งหลายเหล่านั้นเป็นอนารัมมณัง อันหมายถึงว่า รูปทั้งสิ้นไม่มีโอกาสที่จะคิดนึก หรือมีความรู้สึกได้เลยเป็นอันขาด ไม่ว่ารูปนั้นจะเป็นรูปอะไร และอยู่ที่ไหนก็ตาม

เพราะสัญญาเจตสิก อันเกิดอยู่ในจิตใจ เป็นตัวการเก็บ จดจำอารมณ์ต่าง ๆ เอาไว้ได้ ด้วยเหตุนี้เอง จึงได้กระทำให้จิตใจซึ่งมีหน้าที่รู้อารมณ์ รู้ออกไปกว้างขวาง

มากมายและพิสดารยิ่งขึ้น เพราะอาศัยความรู้เก่า ๆ ที่ได้เก็บหรือจดจำเอาไว้ มาอุดหนุนอารมณ์ใหม่ให้

อย่าว่าแต่จะเพิ่มเติมเสริมต่อในเรื่องของตัวเองเลย แม้ความรู้ของคนอื่นก็เอามาอุดหนุนได้ เช่นผู้อื่นเขาคิดค้นคว้ามาได้พอเป็นพื้นฐานอยู่แล้ว เราก็คิดเติมเสริมต่อเข้าไปให้วิจิตรพิสดารยิ่งขึ้น เช่นในวิชาวิทยาศาสตร์ในสาขาต่าง ๆ เป็นต้น

ถ้าความจำต่าง ๆ มิได้มีเสียแล้ว

ด้วยเหตุนี้เอง ก็จะเห็นได้ว่า การที่สัญญามีความวิจิตรพิสดารนั้นก็เพราะจิตวิจิตรนั่นเอง

ลุงก็ได้อธิบายเรื่องอำนาจของจิตที่ทำให้เป็นไป ๖ ประการ ให้หลานฟังโดยย่อแล้ว ถ้าหลานไม่มีข้อไหนติดใจสงสัย ลุงก็จะได้บรรยายในเรื่องอื่น ๆ ต่อไป

ป. ถ้าจะว่าเป็นข้อที่ติดใจสงสัยแล้ว ผมคิดว่ายังมีสงสัยและต้องการที่จะซักคุณลุงอีกมากนัก แต่เพื่อให้คุณลุงได้วางหลักสภาวธรรมเฉพาะเรื่องจิตลงไว้ให้เป็นฐานในเบื้องแรกเสียก่อน ฉะนั้นในขณะนี้ผมจะยังไม่ถามอะไรดอกขอรับ

ก. ความเป็นไปของจิตนั้นมีมากมายก่ายกอง เมื่อรวบรวมเอาแต่หัวข้อย่อ ๆ ก็มีดังที่ได้กล่าวมาแล้ว แต่ถ้าจะรวบรวมเอาลักษณะและอาการของจิตที่ปรากฏขึ้นแล้วก็มีอยู่ ๔ ประการ คือ

๑. มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ

๒. มีการเป็นหัวหน้า และเป็นประธานในธรรมทั้งปวง หรือทำให้จิตดวงหนึ่งต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันเป็นนิจ

๓. มีการเห็น และได้ยิน เป็นต้น เป็นความปรากฏของจิต หรือเป็นผลของจิต

๔. มีนามและรูปเป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น

ป. คุณลุงขอรับ ในข้อหนึ่งมีคำว่า ลักษณะ คำ ๆ นี้ฟังดูแล้วก็ดูเหมือนว่าใคร ๆ ก็เข้าใจกันดีว่าหมายถึงอะไร แต่ถ้าจะอธิบายถึงความหมายของคำนี้จริง ๆ แล้ว ก็ออกจะยากอยู่บ้าง เพื่อให้การศึกษาได้เป็นไปโดยไม่มีการขัดข้อง ผมขอให้คุณลุงอธิบายคำว่าลักษณะให้เข้าใจเสียก่อน ลักษณะคืออะไร และลักษณะมีกี่อย่าง

ก. ธรรมอันมีเนื้อความไม่วิปริต ไม่ผันแปรกลับกลอก คือ ปรมัตถธรรม นี้มีลักษณะ ๒ ประการ คือ

ก. สามัญญลักษณะ

ข. วิเสสลักษณะ

ถ้าลุงจะอธิบายลักษณะทั้ง ๒ นี้โดยละเอียดแล้ว ก็เกรงว่าจะยืดยาวมากไป ฉะนั้นลุงจะอธิบายถึงคำว่า "ลักษณะ" ในความหมายทั่ว ๆ ไปไม่เจาะจง พอให้หลานได้เห็นเป็นแนวทาง

วิเสสลักษณะ คือธรรมชาติหรือเครื่องหมายที่มีอยู่ประจำตัวอยู่โดยเฉพาะไม่มีใครทำลายได้ เช่น ไฟมีลักษณะ "ร้อน" ไม่ว่าไฟจะอยู่ที่ไหน ไม่มีใครทำลายความร้อนให้ออกไปได้ ถ้าไม่ร้อนก็ไม่เรียกว่าไฟ หรือคำว่าถ่านมีลักษณะ "ดำ" ใครจะทำลายสีดำให้ออกไปเสียมิได้ ถ้าไม่ดำก็ไม่เรียกว่าถ่านและอารัมมณวิชานลักขณะของจิต หมายความว่า ธรรมชาติของจิตนั้นมีลักษณะรู้อารมณ์หรือรับอารมณ์อยู่เสมอ ลงได้ชื่อว่าเป็นจิตแล้ว จะไม่มีอารมณ์หรือไม่รับอารมณ์เป็นไม่มีเลย ทั้งนี้ไม่ว่าจิตจะตกไปอยู่ที่ไหน หรือจะอยู่ยังสารทิศใดของโลกก็ตาม ฉะนั้น ในข้อ ๑ จึงได้วางหลักไว้ว่า จิตมีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ และอื่น ๆ นอกจากจิตแล้วจะรู้อารมณ์ไม่มีเลย

ก. สามัญญลักษณะ เป็นลักษณะที่สามัญทั่วไป หรือตามธรรมดาที่ธรรมชาตินาม หรือรูป ทั้งหลายจะต้องเป็นไป คือ อนิจจลักษณะ ทุกขลักษณะ และอนัตตลักษณะ

อนิจจลักษณะ คือ ธรรมชาติที่มีประจำตัว อันได้แก่ ความไม่เที่ยง หรือไม่มีความยั่งยืน ไม่ว่านามหรือรูป มันจะอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ จะต้องผันแปรเปลี่ยนแปลงไป

ทุกขลักษณะ คือธรรมชาติที่มีประจำตัวของนามรูปที่ทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้มันจะต้องแตกดับเสื่อมสลาย

อนัตตลักษณะ คือธรรมชาติทั้งหมดมิใช่เป็นตัวตน คน หรือสัตว์ ทั้งบังคับบัญชาให้เป็นไปตามใจก็ไม่ได้ด้วย

สามัญญลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เรียกชื่อว่า ไตรลักษณ์

จิต เจตสิก รูป เป็นสามัญญลักษณะ ส่วนนิพพานนั้น เป็นอนัตตลักษณะประการเดียวเท่านั้น เพราะนิพพานย่อมเป็นนิจจัง คือ เที่ยงแท้แน่นอน เป็นสุข คือ ไม่ปะปนด้วยทุกข์ แต่ก็เป็นอนัตตา คือ ไม่ใช่ตัวตน คน สัตว์ และบังคับบัญชาไม่ได้เหมือนกัน

ส่วนบัญญัติธรรม อันได้แก่สมมุติสัจจะนั้น หามีสามัญญลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ แม้แต่อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เพราะสมมุติตั้งชื่อขึ้นมาเพื่อให้เป็นที่เข้าใจกันเท่านั้นเอง

ข. วิเสสลักษณะ ได้แก่ลักษณะพิเศษประจำตัวของปรมัตถธรรมแต่ละอย่างไม่เหมือนกันนั้น ได้แก่ ลักษณะ รสะ ปัจจุปัฏฐาน และปทัฏฐานนั้น ลุงจะถือโอกาสแสดงต่อไปข้างหน้า

๑. มีการรู้อารมณ์เป็นลักษณะ ก็หมายถึงว่า จิตใจนั้นมีธรรมชาติที่ประจำตัวคือรู้อารมณ์ เช่น เห็นได้ยิน ได้กลิ่น รู้รส รู้ถูกต้องสัมผัสทางกาย และรู้คิดนึกเรื่องราวต่าง ๆ

๒. มีการเป็นหัวหน้าและเป็นประธานในธรรมทั้งปวง หรือทำให้จิตดวงหนึ่งต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกันเป็นนิจ

ลุงได้เคยกล่าวไว้แต่ตอนต้นแล้วว่า ธรรมชาติของจิตนั้นเปรียบเสมือนไฟ ส่วนเจตสิกซึ่งเป็นธรรมชาติที่ปรุงแต่งจิตนั้น เปรียบเสมือนแสงสว่าง ความร้อน และพลังงาน แม้ว่าจิตกับเจตสิกจะเกิดขึ้นพร้อมกันก็ดี แต่เจตสิกก็ได้ชื่อว่าเกิดตาม เหมือนไฟย่อมเป็นใหญ่ เป็นประธาน เป็นหัวหน้าในการเกิดขึ้น ความร้อน แสงสว่าง และพลังงานเป็นตัวเกิดตาม จิตก็เป็นใหญ่ เป็นประธานในการเกิดขึ้น ส่วนเจตสิกนั้นมีจำนวนหลายสิบประเภท ก็เกิดขึ้นพร้อมกับจิตเหมือนกัน แต่อยู่ในฐานะเกิดร่วมด้วย ไม่ใช่เป็นหัวหน้า ถ้าจะเปรียบอีกอย่างหนึ่ง ก็เปรียบเหมือนคณะรัฐมนตรี ซึ่งแน่นอนละต้องมีหลายคน หรือหลายสิบคน ต่างก็บริหารกิจการของประเทศด้วยกันทั้งนั้น แต่ก็มี

บุคคลหนึ่งที่เป็นหัวหน้าในคณะรัฐมนตรีนี้ คือ นายกรัฐมนตรีนั่นเอง ซึ่งเป็นผู้นำในบรรดารัฐมนตรีทั้งหลาย ส่วนที่ว่าทำให้จิตต่อดวงหนึ่งเกิดขึ้นติดต่อกัน ลุงก็ได้อธิบายไว้โดยย่อแล้ว ในข้อ ๕ ที่ว่าด้วยเรื่องธรรมชาติของจิตทำให้เป็นไปได้อย่างไร และขอให้หลานอ่านตอนต้น ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องเจตสิกตามที่บันทึกไว้นั้นซ้ำอีก

๓. มีการเห็น ได้ยิน เป็นต้น เป็นความปรากฏหรือเป็นผลของจิต ในข้อนี้หมายถึงการรู้อารมณ์ตามทวารต่าง ๆ เช่น เห็น หรือได้ยิน เป็นต้นนั้น เป็นผลที่เกิดขึ้นจากการกระทำของจิต ซึ่งเห็นได้ง่าย ๆ อยู่แล้ว ลุงไม่จำเป็นต้องอธิบายมาก หลานก็คงเข้าใจได้ แล้วขอให้ดูเรื่องธรรมชาติของจิตทำให้เป็นไปประกอบด้วย

๔. มีนามและรูป เป็นเหตุใกล้ให้เกิดขึ้น

ธรรมดาเหตุนั้น เมื่อว่าโดยทั่วไปแล้วก็มีหลายอย่าง เช่น เหตุใกล้ เหตุไกล หรือเหตุที่เห็นได้ง่าย ๆ ไม่ซับซ้อน และเหตุที่เกิดขึ้นเห็นได้ยาก ทั้งยุ่งเหยิงซับซ้อน สำหรับการศึกษาในชั้นแรกนี้จะให้เข้าใจเหตุต่าง ๆ ทั้งเหตุใกล้ เหตุไกล ทั้งโดยละเอียดและซับซ้อนนั้น ก็ยังไม่เป็นการสมควร

ธรรมชาติสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ จะเป็นสิ่งที่มีชีวิตหรือไม่มีชีวิตก็ตาม ย่อมจะเกิดเอาเองโดยลำพัง หรือจะเกิดขึ้นมาโดยปราศจากเหตุหาได้ไม่ บรรดาสิ่งสารพัดทั้งปวงย่อมอาศัยเหตุเป็นแดนเกิดทั้งสิ้น ดังนั้น จิตจะเกิดขึ้นมาได้ก็ด้วยอาศัยเหตุเหมือนกัน

เหตุที่ทำให้จิตเกิดนั้นมีอยู่ ๔ อย่าง คือ

เหตุที่ทำให้จิตเกิด	๑. อดีตกรรม ๒. อารมณ์	เป็นเหตุไกล
	๑. เจตสิก ๒. วัตถุรูป	เป็นเหตุใกล้

สำหรับในสองข้อหลังนี้ มุ่งหมายเอาเฉพาะแต่เหตุใกล้เท่านั้น คือเจตสิกกับวัตถุรูป เป็นเหตุใกล้ให้จิตเกิดขึ้น แต่อย่างไรก็ดี ลุงยกรูปอันเป็นแผนผังเหตุใกล้เหตุไกล

ให้หลานดูแล้ว จะไม่อธิบายเสียเลยก็ดูกระไรอยู่ ทั้งจะเป็นการทำให้หลานมีความกังวล แล้วคิดไปต่าง ๆ แต่ลุงจะกล่าวเพียงแต่ย่อ ๆ พอสำหรับจะให้เป็นเครื่องนำทางเท่านั้น

ไม่ว่าหลานจะยืน, เดิน, นั่ง, นอน ไม่ว่าหลานจะเห็นหรือได้ยิน และไม่ว่าหลานจะคิดนึก หรือจะเคลื่อนไหวสักนิดหนึ่ง การกระทำทั้งหลายเหล่านี้ล้วนแต่มีเหตุอยู่มากหลายที่จะทำให้เกิดขึ้น เหตุบางเหตุตื้น ๆ เผิน ๆ เรารู้ได้ และเหตุบางเหตุลึกซึ้ง บุคคลทั้งหลายรู้เอาเองไม่ได้ ต้องอาศัยสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

จิตจะเกิดขึ้นรับอารมณ์ต่าง ๆ นั้น ต้องอาศัยเหตุ และเหตุเหล่านั้นก็มีทั้งเหตุใกล้และเหตุไกล บัดนี้หลานก็ได้เห็นแล้วว่า เหตุที่ทำให้จิตเกิดนั้นมี ๔ เป็นเหตุไกลเสีย ๒ และเป็นเหตุใกล้อีก ๒

๑. อดีตกรรม

ตามธรรมดา สัตว์ทั้งหลายย่อมจะมีการกระทำอยู่เสมอ ไม่ทางตาก็ทางหู หรือไม่ก็ทางอิริยาบถ เช่น ยืน, เดิน เป็นต้น เมื่อการกระทำได้เกิดขึ้นแล้ว ผลจากการกระทำนั้นก็จะเกิดขึ้นด้วย ผลที่กระทำแล้วมิได้สูญหายไปทางไหนเลย แม้มันจะไม่มีตัวไม่มีตนก็ตาม ผลอันเกิดจากเหตุที่ได้กระทำแล้วนั้น ย่อมเก็บประทับไว้ในจิต เปรียบเหมือนการเอามีดกรีดลงไปบนโต๊ะ โต๊ะก็จะปรากฏผลเป็นรอยมีดอยู่ เมื่อเห็น, ได้ยิน, นึกคิดเกิดขึ้น ผลจากการเห็น, การได้ยิน ก็จะปรากฏเก็บไว้ในจิต เมื่อการทำบุญ, ให้ทานเกิดขึ้น ผลของการทำบุญให้ทานนั้นก็เก็บไว้ในจิต และถ้าการทำบาปเกิดขึ้น เช่น ฆ่าสัตว์ วิบากคือผลของกรรมที่ฆ่าสัตว์นั้นก็จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน เหตุนี้เอง กรรมที่กระทำลงไปแล้วทั้งสิ้น ตั้งแต่เมื่อวานนี้ เดือนก่อน หรือชาติก่อน ๆ ก็ล้วนแต่เก็บเอาไว้ในจิตทั้งนั้น

เมื่อหลานมองดูสีแดง แล้วก็ทราบว่าเป็นสีแดง ก็เพราะสีแดงนั้นได้เก็บไว้อยู่ในจิต แล้วยกสีแดงที่เก็บอยู่ในจิตใจขึ้นมาเกิดเป็นอารมณ์ปัจจุบันขึ้น ถ้าสีแดงมิได้มีอยู่ในจิตใจของหลานมาก่อนเลยแล้ว การเห็นสีแดงก็จะเกิดขึ้นไม่ได้

เมื่อมีใครมานินทาว่าร้ายจนหลานเกิดความโกรธขึ้น ถ้าความโกรธมิได้มีอยู่ดั้งเดิม โดยความโกรธมิได้มีอยู่ หรือหลานมิได้เก็บตัวโกรธสั่งสมไว้ในจิตเลยแล้ว หลานก็จะเกิดความโกรธขึ้นมาหาได้ไม่

ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า กรรมที่ทำไว้เก่า ๆ ที่เก็บไว้ในจิต ย่อมเกิดร่วมด้วยกับกรรมที่ทำในปัจจุบันเสมอ การกระทำหรืออารมณ์ที่จะเกิดขึ้นมาโดยมิได้มีอดีตกรรมเกิดร่วมด้วย จึงเป็นไปไม่ได้ ไม่เชื่อหลานลองยกตัวอย่างขึ้นมาดูที่หรือว่าเห็น ได้ยิน หรือคิดอะไรแล้ว ก็ไม่มีอดีตกรรมเข้ามาร่วมด้วยเลย ด้วยเหตุนี้อดีตกรรมจึงเป็นตัวการอันสำคัญที่จะทำให้จิตเกิดขึ้น

๒. อารมณ์

คำว่าอารมณ์หลานก็ได้เคยศึกษามาแล้วตั้งแต่ตอนต้นว่า เป็นธรรมชาติที่ปรากฏขึ้นให้จิตรู้ เช่น เสียงที่มากระทบหู หรือเรื่องราวต่าง ๆ ที่มากระทบใจ ก็เรียกว่าอารมณ์ และอารมณ์ก็จะกระทบกับจิตอยู่เสมอเป็นนิจ ทางทวารต่าง ๆ สลับกันไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีหยุดเลยจนตลอดชีวิต

ถ้าหากจิตขาดอารมณ์ไปเสียแล้ว จิตก็ไม่สามารถที่จะรับอารมณ์ เห็น ได้ยิน หรือคิดอย่างหนึ่งอย่างใดได้เลย เพราะจิตย่อมต้องอาศัยอารมณ์ยึดจับ จิตไม่ใช่เป็นธรรมชาติที่ล่องลอยโดดเดี่ยวอยู่แต่ลำพังได้ อุปมาเหมือนคนแก่ที่มีร่างกายทรุดโทรม เดินไปไหนก็ตั้งตัวไม่ติด จำเป็นต้องยึดไม้เท้าไว้เป็นหลัก หาไม่แล้วจะไปที่ใดไม่ได้เลย อารมณ์จึงเป็นเหตุอันหนึ่งที่จะกระทบกับจิตทำให้จิตเกิดขึ้น

๓. เจตสิก

เรื่องของเจตสิก ลุงก็ได้กล่าวมาแต่ตอนต้น ๆ โดยย่อแล้ว ถ้าจะศึกษาโดยพิสดารก็ต้องศึกษาแต่เรื่องเจตสิกโดยเฉพาะในปริจเฉทที่ ๒ สำหรับขณะนี้เพียงแต่ต้องการให้ทราบเจตสิกที่สามารถทำให้จิตเกิดขึ้นเท่านั้น

เจตสิกเป็นธรรมชาติที่ประกอบกับจิต และมีหน้าที่การงานในการปรุงแต่งจิต เจตสิกมีอยู่หลายสิบประเภทด้วยกัน เฉพาะอย่างยิ่ง เจตนาเจตสิก เป็นตัวการสำคัญที่จะกระตุ้นให้สัมปยุตตธรรม คือหมายถึงจิต เจตสิก ที่เกิดขึ้นพร้อมกันกับตนนั้นให้เข้าไปตั้งมั่นอยู่ในอารมณ์ต่าง ๆ มีเห็น ได้ยิน เป็นต้น ฉะนั้น เจตสิกจึงเป็นตัวการสำคัญในการทำให้จิตเกิดขึ้น อันนับว่าเป็นเหตุใกล้อย่างหนึ่ง

นอกจากนั้นก็ยังมีผัสสะเจตสิกกระทำหน้าที่รับกระทบอารมณ์ต่าง ๆ สัญญาเจตสิกกระทำหน้าที่เก็บอารมณ์เอาไว้ในจิตใจ ชีวิตินทรีย์เจตสิก เป็นตัวการควบคุมเจตสิกทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขณะนั้นมิให้กระจัดกระจายออกจากกันไป เป็นต้น

๔. วัตถุรูป

ลุงได้กล่าวมาแล้วว่า การที่จะรู้อารมณ์ขึ้นได้นั้น จะต้องอาศัยจิต แต่จิตจะเกิดรู้อารมณ์ขึ้นมาได้ก็จำเป็นจะต้องมีสถานที่ ๆ จิตจะใช้ในการทำงานรู้อารมณ์นั้น เหมือนคนจะทำการงานได้ จำเป็นจะต้องมีสถานที่สำหรับจะอาศัยให้การงานนั้นดำเนินไป หาไม่แล้วงานก็ไม่อาจตั้งต้นได้เลย จิตก็เหมือนกัน เช่น "เห็น" จะเกิดขึ้นได้ ก็อาศัยรูปารมณ์อันได้แก่คลื่นแสงมากระทบกับจิตที่ประสาทตา ซึ่งอยู่ข้างในตรงกลางตาดำ ขนาดโตเท่าหัวของเหา และ "ได้ยิน" จะเกิดขึ้นได้ก็จะต้องอาศัยสัททารมณ์อันได้แก่ความสั่นสะเทือนของอากาศ มากระทบกับจิตที่ประสาทหูที่ตั้งอยู่ภายในช่องหู เป็นต้น ซึ่งทั้งประสาทตาและประสาทหู ก็ล้วนเป็นวัตถุ คือสถานที่ ๆ จิตใช้ในการแสดงออกซึ่งการรู้อารมณ์นั้น ถ้าประสาทตา ประสาทหู ไม่มีหรือชำรุดทรุดโทรมไปจนใช้งานไม่ได้เสียแล้ว จิต "เห็น" จิต "ได้ยิน" ก็เป็นอารมณ์เกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น วัตถุรูปจึงเป็นเหตุอันหนึ่งในการที่จะทำให้จิตเกิด

ตามที่ลุงได้บรรยายมาตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงบัดนี้ ก็ออกจะยืดยาวอยู่ไม่น้อย แต่ถึงกระนั้นก็ดี ถ้ากล่าวตามความจริงแล้ว ก็เพิ่งจะได้ตั้งต้นกัน ซึ่งจะเป็นในบทเรียนต่อจากนี้ไปเท่านั้น เรื่องที่หลานศึกษามาแล้วทั้งหมด เปรียบเหมือนเด็กเล็ก ๆ หัดอ่าน ก. ไก่ ข. ไข่ ยังไม่สู้จะได้ความอะไร หัดอ่านเพื่อให้เป็นพื้นฐานรองรับ มิฉะนั้น ก็จะผสมตัวไม่ถูก

ในคราวหน้า หลานจะได้อ่านโดยผสมตัวแล้ว จะรู้เรื่องราวต่าง ๆ ของชีวิตและจะสนุกสนานเพิ่มมากขึ้น หลานจะได้ศึกษาถึงเรื่องกามาวจรจิต ซึ่งมีถึง ๕๔ ดวง อันเป็นจิตที่ท่องเที่ยวอยู่ในภูมิต่าง ๆ ซึ่งเป็นแดนของกามารมณ์ หรือจิตที่ข้องอยู่ในกามารมณ์เป็นส่วนมาก และหลานได้ศึกษาถึงจิตของสัตว์ทั้งหลาย ที่มีความโลภ ตลอดจนอำนาจของ

ความโลภนั้น สามารถผลักดันให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปอย่างไรบ้าง นอกจากนี้แล้ว ยังมีจิตประเภทต่าง ๆ อีกเป็นอันมาก

วันนี้ลุงเห็นว่าสนทนากันมาก็เป็นเวลาพอสมควรแล้ว ลุงจะขอยุติแต่เพียงเท่านี้ โอกาสหน้าจึงค่อยมาสนทนากันใหม่

ป. ผมขอขอบพระคุณมาก ที่ได้ให้ความรู้ที่สำคัญที่สุดในเรื่องของชีวิตแก่ผม สวัสดีขอรับ คุณลุง

ก. สวัสดี หลาน.

ปาฐกถา

เรื่อง

ชีวิตภายหลังความตาย

(หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร)

(ตอนอำนาจของกรรมเมื่อเวลาใกล้ตาย การปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา

ในวิชาการทางโลก และตามหลักปรมัตถธรรม

จิตประเภทไหนที่เกิดขึ้นมาในภพชาติใหม่)

โดย

นายบุญมี เมธางกูร

อดีตผู้พิพากษาสมทบศาลคดีเด็กและเยาวชนกลาง กรุงเทพ ฯ

ประธานกรรมการและผู้บรรยายปรมัตถธรรม

ของอภิธรรมมูลนิธิ วัดพระเชตุพน ฯ

พิมพ์เมื่อ ๑ กันยายน ๒๕๑๕

ชีวิตภายหลังความตาย
(หรือตายแล้วเกิดได้อย่างไร)
ครั้งที่ ๑๑

**(ตอนอำนาจของกรรมเมื่อเวลาใกล้ตาย การปฏิสนธิในครรภ์ของมารดา
ในวิชาการทางโลก และตามหลักปรมัตถธรรม
จิตประเภทไหนที่เกิดขึ้นมาในภพชาติใหม่)**

เรื่องจุติ–ปฏิสนธินั้น ได้แก่การแสดงเรื่องของคนที่กำลังตาย–และกำลังเกิด เป็นเรื่องที่มีความยุ่งยากละเอียดลออ ทั้งสลับซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง ด้วยเหตุดังนี้เอง แม้เวลาที่ผ่านไปจะยาวนานสักเท่าใดก็ตาม จึงไม่มีใครในโลกที่จะค้นคว้าหาความรู้ดังกล่าวออกมาตีแผ่ให้ขาวสะอาดจริง ๆ ได้ ด้วยใช่วิสัยของผู้มีกิเลสทั้งหลาย นอกจากจะอาศัยสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้น

การที่จะทำความเข้าใจในเรื่องการตายการเกิดนี้ให้เข้าใจดีจริง ๆ แล้ว ก็จำเป็นที่จะต้องศึกษาพื้นฐานรองรับสำหรับจะได้ก้าวขึ้นมาให้เพียงพอเสียก่อน ซึ่งก็ไม่ใช่เล็กน้อยเลย ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ว่า ตั้งแต่เริ่มต้นการแสดงปาฐกถาครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ มาผมก็ได้พยายามที่จะให้ท่านได้ทราบเรื่องที่เกี่ยวกับจิต, เจตสิก และรูปในแง่มุมต่าง ๆ ซึ่งบางทีก็ออกจะยุ่งยากอยู่บ้าง ทั้งนี้ก็เพื่อประสงค์จะให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจให้เป็นพื้นฐานรองรับสำหรับจะได้เข้าใจเรื่องจุติ–ปฏิสนธิให้ดียิ่งขึ้น ดังนั้นจึงขอเชิญท่านได้ศึกษาทำความเข้าใจให้มากในปาฐกถาตั้งแต่เริ่มต้นมาซ้ำอีกบ้าง ก็จะเป็นการดี

อย่างไรก็ตาม การแสดงธรรมอันเป็นพื้นฐานตั้งแต่ต้นมาก็เป็นเพียงบางส่วนเท่านั้น ด้วยเหตุดังนี้ การศึกษาเรื่องจุติ-ปฏิสนธิ ก็คงจะพอเป็นหนทางได้บ้าง แต่ก็แน่ละยังไม่สมบูรณ์จริง ๆ เพราะเพียงพอเพื่อให้ท่านผู้ศึกษาได้บังเกิดความเข้าใจได้ตามสมควรเท่านั้น ถ้าจะให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีกแล้ว ผมก็ขอเชิญชวนท่านได้ศึกษาอภิธรรมมัตถสังคหปริจเฉท ๑ ไปจนถึงปริจเฉทที่ ๙ แล้วศึกษาพระอภิธรรมคัมภีร์ใหญ่อีก ตั้งแต่คัมภีร์ที่ ๑

คือ มาติกา จนถึงคัมภีร์ที่ ๗ คือ มหาปัฏฐาน ท่านก็จะสิ้นความสงสัยในเรื่องการตาย การเกิดได้อย่างแน่นอน

ก่อนที่ผมจะได้บรรยายเรื่องคนตายแล้วเกิดได้ ผมเห็นเป็นการสมควรที่จะต้องทำความเข้าใจเรื่องอันเป็นมูลฐานที่สำคัญสักเรื่องหนึ่งก่อน เป็นเรื่องที่ประชาชนส่วนใหญ่มีความเข้าใจยังไม่ถูกต้อง แต่ก็มีความยึดมั่นกันมานาน เพื่อท่านทั้งหลายจะได้คัดเอาเรื่องเหล่านั้นให้ออกไปเสียจากจิตใจ แล้วรับเอาหลักปรมัตถธรรมที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแสดงเอาไว้เข้ามาแทนที่

สำหรับความเข้าใจของบางท่านที่ว่า การเกิดขึ้นของเด็กในครรภ์มารดานั้น เกิดขึ้นมาเพราะได้อาศัยบิดามารดาสมสู่อยู่ด้วยกันเท่านั้น รูปนามที่เกิดขึ้นมาในครรภ์ของมารดามิได้เนื่อง หรือมิได้อาศัยอำนาจของรูปนามจากอดีตของผู้ที่ได้ตายลงไปเลย ซึ่งความเชื่อเช่นนี้เป็นอุจเฉททิฏฐิ มีความเห็นว่าตายแล้วก็สูญไป เกิดอีกไม่ได้ ในเรื่องนี้ผมก็เห็นว่าไม่จำเป็นต้องกล่าวมากนักก็ได้ เพราะชาวพุทธส่วนใหญ่เข้าใจว่าตายแล้วเกิดได้

เรื่องที่สำคัญมาก แล้วเป็นความเข้าใจผิดของบุคคลส่วนใหญ่ แม้จะเป็นบุคคลที่นับถือพระพุทธศาสนาก็ตาม ยังมีอยู่อีกอย่างหนึ่ง ทั้งนี้ก็เพราะได้เคยฟัง ได้เคยอ่าน หรือได้เคยคิดในเรื่องการตายการเกิดของสัตว์ทั้งหลาย แล้วพูดต่อ ๆ กันมาเป็นเวลานานมาแล้วจนถึงบัดนี้ จึงยังมีผู้เข้าใจผิดอยู่อีกมิใช่น้อย

เรื่องนั้นก็คือ มีความเข้าใจว่า เมื่อบุคคลสิ้นชีวิตลงแล้วจะมีวิญญาณออกจากร่างของคนตายแล้วก็ไปเกิดยังภพใหม่ ชาติใหม่ อาจจะเป็นผีสางเทวดา หรือมนุษย์ได้ตามบุญตามบาปที่เขาได้ทำเอาไว้ เข้าใจว่าจิตใจหรือวิญญาณนั้นไม่มีเกิดไม่มีดับ แต่ล่องลอยไปเกิดใหม่ได้

ความเห็นเช่นนี้ เป็นความเห็นผิด เป็นสัสตทิฏฐิ

ที่ว่าเป็นความเสียหายมาก ก็เพราะความจริงนั้น ทั้งรูปทั้งนามย่อมจะเกิดดับสืบต่อกันอยู่เสมอทุกเวลานาทีมิได้มีหยุดเลย ไม่มีสิ่งใดในโลกนี้ที่จะมีความมั่นคงถาวรได้แม้แต่อย่างเดียว ถ้าความเข้าใจผิดดังกล่าวมานี้มีความมั่นคงอยู่ภายในจิตใจเสียแล้ว ก็จะเป็นเหตุให้ขัดขวางการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน อันเป็นการปฏิบัติหนทางที่จะให้ไปสู่ความพ้นทุกข์ เพราะรูป นามจะไม่ปรากฏเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาได้ ญาณปัญญาก็จะถูกตัดออกไปโดยปริยาย ด้วยอาศัยความยึดมั่นในความเที่ยงที่ฝังประทับอยู่ในจิตใจ ขวางกั้นปัญญาเสีย

เหมือนเสียงที่ผมพูดออกไปนี้ ก็คือความสั่นสะเทือนของอากาศ เป็นช่วงคลื่นขนาดต่าง ๆ กัน จึงเป็นเสียงสูงเสียงต่ำ แต่ช่วงคลื่นที่เกิดขึ้นจากที่ผมพูด หาได้วิ่งเข้าไปกระทบหูของท่านทั้งหลายมิได้ หากแต่ได้ทำให้เกิดคลื่นในอากาศต่าง ๆ กันไปจนก่อให้เกิดความสั่นสะเทือนที่เยื่อหู สั่นต่อ ๆ กันไปถึงกระดูกอ่อนรูปค้อน รูปทั่ง รูปโกลน ไปจนถึงแอ่งน้ำตามลำดับ แล้วจึงจะได้ยิน

หรือเครื่องโทรทัศน์ที่เราดูอยู่ทุกคืนก็เหมือนกัน คลื่นของแสงที่สะท้อนจากรูปที่สถานีในห้องส่งก็หาใช่ช่วงคลื่นอันเดียวกันนั้น คือที่ออกจากสถานีส่งมาปรากฏขึ้นที่เครื่องรับวิทยุของผู้รับมิได้ แต่ก็ไม่มีใครปฏิเสธว่าเครื่องที่สถานีส่งนั้นเป็นเหตุเป็นปัจจัย และเป็นสันตติสืบต่อกันไปสลับซับซ้อน เช่นโดยเปลี่ยนจากคลื่นแสงมาเป็นคลื่นแม่เหล็กไฟฟ้า

รูปหรือนามก็ดี เมื่อเกิดขึ้นที่ไหนก็จะดับลง ณ ที่นั้น หาได้เคลื่อนย้ายจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่งได้ไม่

เช่นเราได้ยินเสียง ความรู้สึกได้ยิน เรียกว่าโสตวิญญาณ โสตวิญญาณก็จะเกิดขึ้นที่ประสาทหู แล้วโสตวิญญาณก็ดับลงที่ประสาทหู นามเจตสิกที่ประกอบก็ดับลง ณ ที่นี้ด้วย สัทธารมณ์ คือรูปอันได้แก่คลื่นเสียงก็จะดับลง คือพ้นไปจากความรู้สึกได้ยิน ก็ ณ ที่นี้เหมือนกัน แม้โสตปสาท คือประสาทหูอันเกิดขึ้นมาจากกรรมชรูป ก็จะเกิดและดับในที่นี้เช่นเดียวกัน

ถ้าจะแตกต่างกันบ้างก็ตรงที่รูปดับช้ากว่านาม เพราะนามเกิดขึ้นถึง ๑๗ ขณะใหญ่ หรือ ๕๑ ขณะเล็ก รูปจึงจะดับลงไป ๑ ขณะ เท่านั้นเอง

แม้ในอารมณ์อื่น ๆ ก็เหมือนกัน

ด้วยเหตุดังนี้เอง ผมจึงขอให้ท่านทั้งหลายได้โปรดจำไว้ด้วยว่า เมื่อจุติจิต คือความตายได้เกิดขึ้นนั้น ทั้งรูปทั้งนามก็ดับลง ณ ที่นั้น และการปฏิสนธิเกิดขึ้นมาใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย เป็นรูปนามที่เกิดใหม่อีกต่างหาก หาใช่เป็นรูปเป็นนามที่เคลื่อนย้ายมาจากจุติจิตมิได้ แต่ก็แน่นอนทีเดียว รูปและนามที่ได้ดับลงนั้นมีกำลังมีอำนาจก่อให้เกิดรูปนามขึ้นมาใหม่ ซึ่งอำนาจอย่างไร ผมจะได้บรรยายต่อไป ในชั้นนี้ขอให้ท่านอย่าได้เอาจุติจิตมาเป็นปฏิสนธิจิต หรือจะว่าเป็นจิตดวงเดียวกันไป และขออย่าได้เอากรรมชรูปที่เกิดขึ้นในชาตินี้ว่ามิได้มีอำนาจมาจากในชาติก่อนเลยก็แล้วกัน

การเกิดใหม่ของสัตว์ทั้งหลายที่ประชาชนเข้าใจผิด คิดว่าจิตหรือวิญญาณเที่ยง เป็นสัตตทิฏฐิ เพราะเข้าใจว่าวิญญาณเดิมของตนมี และเมื่อตายลงแล้ว วิญญาณของตนก็ออกจากร่างกายที่ตายแล้วไปเกิดใหม่ได้ บางคนยังเรียกว่า **จิตเดิม หรือจิตเดิมแท้** แล้วเข้าใจว่า จิตนั้นเที่ยง ไม่เป็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ความคิดเห็นดังกล่าวเป็นมิจฉาธิโมกข์ คือตัดสินใจผิด บางท่านเข้าใจต่อไปอีก ว่าสัตว์ทั้งหลายตายลงแล้วต้องคอยอีก ๗ วัน จึงจะไปเกิดได้ ในระหว่างนี้จิตหรือวิญญาณก็จะล่องลอยท่องเที่ยวไป บางทีก็ว่าเที่ยวได้ไปหาที่เกิดใหม่เสียด้วยซ้ำ

อันความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องตามสภาวธรรมนี้ ก็มาจากสาเหตุหลายสาเหตุด้วยกัน เช่น

ผู้ที่ได้ถึงแก่ความตายไปแล้ว มาแสดงตัวให้ปรากฏต่อหน้าญาติมิตร มีรูปร่างสัณฐาน กิริยาอาการ ตลอดจนเครื่องแต่งกายเหมือนเมื่อตอนมีชีวิตอยู่

ญาติมิตรของผู้ตายได้พบได้เห็นแล้ว จึงคิดว่าผู้ตายคงยังไม่ได้ไปเกิด จึงได้มาเกี่ยวข้องด้วยอำนาจแห่งความผูกพันที่มีอยู่เดิม หรือจะมาเรียกร้องขออะไรที่ตนขาดตกบกพร่องอยู่ ฉะนั้นบางทีญาติมิตรจึงได้ทำบุญแผ่ส่วนกุศลไปให้ แล้วอธิษฐานใจว่า ขอให้ผู้ตายไปผุดไปเกิดเสียทีเถิด อย่าได้มาเป็นห่วงเป็นกังวลต่อผู้อยู่หลังเลย

แท้จริง จุติ คือดบหรือตายแล้วจะต้องปฏิสนธิ คือเกิดทันที แต่การเกิดบางท่านทำบุญเอาไว้น้อย แต่ทำบาปเอาไว้มาก จึงได้เกิดเป็นสัตว์ที่ใหญ่โตเต็มตัวในทันที เช่นเป็นเปรตหรืออสุรกาย หรือบางท่านทำบุญเอาไว้มากสักหน่อยจึงได้มาปฏิสนธิเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นต่ำสุด ได้แก่ เวมานิกเปรต หรือวินิปาติกอสุรา หรืออาจจะเป็นเทวดาที่สูงกว่านั้น สัตว์เหล่านี้เราเรียกว่า โอปปาติกะกำเนิด ซึ่งความจริงเกิดแล้วทั้งนั้นมีรูปมีนามพร้อมกันในทันทีด้วย แต่รูปนั้นละเอียดมาก เป็นรูปปรมาณู

เพราะอำนาจของความจำในภพเก่าที่ตัวมีความผูกพันอยู่ยังมิได้หลุดถอนออกไปจากจิตใจ ความจำเก่า ๆ ยังมิได้เลือนหายไป ด้วยอำนาจของอุปาทาน ๓ คือ **กามุปาทาน** ความยึดมั่นในความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ที่ตนเคยเสพมา **ทิฏฐุปาทาน** ความยึดมั่นในความเห็นที่ไม่ถูกต้อง และ **อัตตวาทุปาทาน** ความยึดมั่นในความเป็นตัวตนที่ได้เป็น

ไปในอดีต หรือความปรารถนาอย่างหนึ่งประการใด จึงได้มาแสดงตัวให้ปรากฏเมื่อโอกาสอำนวยให้ ด้วยอำนาจของความจำเก่า ๆ ในอดีตภพยังไม่เลือนหายไป ยังปรากฏชัดเจนอยู่ในใจ บางท่านก็มีรูปกายเหมือนเดิม บางท่านก็ทำอำนาจจิตให้ร่างกายเหมือนเดิม ญาติมิตรจะได้ทราบว่าเป็นใคร แต่บางท่านก็เกี่ยวเข้ามาในความฝัน

อย่างไรก็ดี ถ้าโอปปาติกะนั้นเกิดอยู่ในที่ห่างไกลมนุษย์ หรือโอกาสไม่อำนวยให้ แม้ความยึดมั่นเกี่ยวพันอยู่กับภพเก่า หรือกับญาติพี่น้องจะมากมาย ก็จะไม่มีโอกาสแสดงตัวได้ ญาติมิตรที่ไม่ได้ข่าวคราวเลย จึงคิดว่าผู้ตายคงจะได้ไปเกิดแล้ว

ความเข้าใจผิดอีกข้อหนึ่งก็คือ เคยอ่าน เคยพูดกันในที่ทั่วไปถึงคำที่ว่า **"สมฺภเวสี"** ซึ่งตามพจนานุกรมบาลีไทย แปลว่า ผู้แสวงหาที่เกิด และในบทสวดมนต์เจ็ดตำนานฉบับหลวงแปลว่า "สัตว์ที่กำลังเร่ร่อนแสวงหาที่เกิด" ผู้อ่าน ผู้ฟังดังนี้ ต่างก็มีความเข้าใจผิดไปว่าสัตว์ที่ได้ตายลงไปแล้วยังมิได้ไปเกิด แต่สัตว์เหล่านั้นกำลังแสวงหาภพใหม่ หรือที่เกิดใหม่อยู่ สัตว์เหล่านั้นจึงเรียกว่า "สมฺภเวสี"

แท้จริง คำว่า สมฺภเวสี นั้น หมายถึงผู้ที่ยังจะต้องเกิดอีก ซึ่งได้แก่ปุถุชน ๔ พระเสกขบุคคล ๓ รวมเป็น ๗

คำว่า "*สมฺภเวสี*" เป็นคำคู่กับคำว่า "*ภูตา*" ซึ่งมีอยู่ในเมตตาสูตร พระพุทธองค์ทรงเทศนาว่า

ทิฏฺฐา วา เย จ อทิฏฺฐา เย จ ทูเร วสนฺติ อวิทูเร
ภูตา วา สมฺภเวสี วา สพฺเพ สตฺตา ภวนฺตุ สุขิตตฺตา

ซึ่งแปลความว่า สัตว์ทั้งหลายเหล่าใดที่เราได้เคยเห็นมาแล้วก็ตาม (ทิฏฺฐา วา) ที่เราไม่เคยเห็นมาแล้วก็ตาม (อทิฏฺฐา วา) และสัตว์เหล่าใดที่อยู่ในที่ไกลจากเราก็ตาม (ทูเร วา) อยู่ในที่ใกล้เราก็ตาม (อวิทูเร วา) และสัตว์ทั้งหลายที่ปราศจากกิเลส แต่เคยเกิดในภพชาติต่าง ๆ มาแล้วก็ตาม ปุถุชนและพระเสกขบุคคล ๓ ที่ยังต้องเกิดในภพชาติต่อ ๆ ไปอีกก็ตาม เหล่านั้นมีอยู่ ขอสัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นทั้งหมดจงมีความสุขสบาย ๆ

บรรดาสัตว์ทั้งหลายอันได้แก่ปุถุชน ๔ และพระเสกขบุคคล ๓ เป็นบุคคลที่จะต้องเกิดอีกเมื่อสิ้นชีวิตลง ปุถุชนคือผู้หนาไปด้วยกิเลส ก็ได้แก่บุคคลเหล่านี้

๑. ทุคติบุคคล คือ เกิดเป็นสัตว์นรก เปรต อสุรกาย และสัตว์เดรัจฉาน

๒. สุคติบุคคล คือ เกิดเป็นมนุษย์และเทวดา ชั้นต่ำที่ไม่สมประกอบตั้งแต่ปฏิสนธิ

๓. ทวิเหตุกบุคคล คือ เกิดเป็นมนุษย์และเทวดาที่จิตประกอบไปด้วยอโลภะ อโทสะ

๔. ติเหตุกบุคคล คือ เกิดเป็นมนุษย์ เทวดา พรหม ผู้มีปัญญา จิตเป็น อโลภะ อโทสะ และอโมหะ

และอริยบุคคล ๓ ได้แก่ พระอริยบุคคล ๓ คือ ผู้มีกิเลสเบาบางเป็นลำดับ มีโสดา สกิทาคา และอนาคา

บุคคลทั้งหมด (ปุถุชน ๔ อริยบุคคล ๓) เหล่านี้ เมื่อตายลงแล้วก็จะต้องเกิดอีก และบุคคลเหล่านี้แหละเรียกว่า "สมุภเวสี" มียกเว้นแต่พระอรหันต์ประเภทเดียวเท่านั้นที่ไม่เรียก สมุภเวสี เพราะไม่ต้องเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

รวมความว่า ผู้มีความเห็นผิดชนิดที่เรียกว่า สัสตทิฏฐิ นั้น มีความเห็นว่า ใจที่จะเกิดขึ้นในภพใหม่นั้น ก็ได้แก่ ใจที่อยู่ในภพเก่านี่เอง

ความเห็นผิดที่เรียกว่า อุจเฉททิฏฐินั้น มีความเห็นผิดว่า กายและใจที่เกิดขึ้นในภพใหม่นั้น มิได้เกี่ยวข้องกับกายและใจในภพเก่าแต่อดีตประการใดเลย อาศัยเหตุที่เกิดขึ้นในภพใหม่ทั้งสิ้น คืออาศัยบิดามารดาสมสู่อยู่ด้วยกัน แล้วเด็กก็เกิดขึ้นมา

การเกิดขึ้นของสัตว์ทั้งหลายในครรภ์ของมารดา ตามหลักปรมัตถธรรมนั้น มีความพิสดารประการใด ผมก็จะได้เสนอท่านเป็นลำดับไป

อำนาจของกรรมเมื่อเวลาใกล้จะตาย

ตามธรรมดาจิตใจของสัตว์ทั้งหลายย่อมเกิดขึ้นมาอยู่เสมอ และที่จิตใจเกิดขึ้นมาอยู่เสมอนั้นก็เพราะได้กระทบซึ่งอารมณ์ต่าง ๆ ถ้าไม่มีอารมณ์อะไรมากระทบแล้ว จิตใจก็จะเกิดขึ้นมาไม่ได้เลย เช่นเมื่อจิต "เห็น" เกิดขึ้น ก็เพราะมีรูปารมณ์ อันได้แก่คลื่นแสงเข้ามากระทบ เมื่อจิต "ได้ยิน" เกิดขึ้น ก็เพราะมีสัทธารมณ์ อันได้แก่คลื่นเสียงมากระทบ และเมื่อจิตคิดนึก "เกิดขึ้น" ก็เพราะมีเรื่องราวที่อยู่ภายในจิตใจเข้ามากระทบ

วันหนึ่ง ๆ เราหนีอารมณ์ต่าง ๆ มากมายไปไม่ได้ และการกระทบอารมณ์เหล่านี้เรียกว่า ผัสสะ ดังได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง

บรรดาอารมณ์ทั้งหลายที่เข้ามากระทบจิตใจนั้น ก็มีอารมณ์แรงบ้าง อารมณ์ไม่แรงบ้าง และถ้าเป็นอารมณ์ที่แรงมากระทบแล้ว จิตก็จะหนีไปไหนไม่ได้ จะต้องเกิดขึ้นมาจับอารมณ์นั้นทันที เช่น ฟ้าแลบ หรือเสียงที่ดังมาก จิตก็จะต้องเห็นและได้ยิน หรือเมื่อมีใครมานินทาว่าร้ายให้บังเกิดความเสียหาย ก็จะเกิดความโกรธแล้วก็จะเก็บเรื่องราวเหล่านั้นเอาไว้ในจิตใจ เมื่อได้โอกาสเรื่องราวหรือความโกรธที่เก็บเอาไว้นั้นก็จะกระทบใจออกมา คือเกิดผัสสะขึ้น ทำให้ครุ่นคิดซ้ำ ๆ ซาก ๆ อีก บางทีก็ออกจะบ่อยครั้งหรือยาวนานก็ได้ หรือล่วงเลยไปหลายวันแล้วก็ยังอดคิดไม่ได้ก็มี

อารมณ์ต่าง ๆ ที่มากระทบใจเหล่านี้ เป็นตัวการทำให้จิตเกิดเวทนาขึ้น คือถ้าอารมณ์ที่ดีมากระทบก็มีความสนใจชอบใจ ถ้าอารมณ์ไม่ดีมากระทบก็รู้สึกไม่ชอบใจ และถ้าอารมณ์นั้นมีกำลังอ่อน หรือเป็นอารมณ์ที่ไม่กระทบกระเทือนใจแล้วก็จะรู้สึกเฉย ๆ เป็นไปดังนี้อยู่ตลอดเวลาทั้งกลางวันและกลางคืน ผลัดเปลี่ยนกันไปมาในทวารทั้ง ๖ ทวารนั้นวันหนึ่งนับจำนวนไม่ได้

เมื่อตื่นนอนลืมตาขึ้นมาแล้ว ก็หนีอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบไปไม่พ้น และเมื่อจิตได้รับกระทบอารมณ์ ก็จะเกิดความชอบใจ ไม่ชอบใจ หรือเฉย ๆ ก็จะหนีบุญและบาปไปไม่ได้ บุญและบาปจึงได้เกิดขึ้นมามากบ้างน้อยบ้างตามกำลังแรงของอารมณ์เหล่านั้นอยู่ทั้งวัน วันหนึ่งก็นับจำนวนไม่ไหว เราจึงได้ชื่อว่าทำบุญทำบาปอยู่วันยังค่ำ แต่ท่านทั้งหลายก็คงจะทราบด้วยตนเองว่า บุญหรือบาปนั้นในวันหนึ่งอย่างไหนจะเกิดมากกว่ากัน

ปุถุชนทั้งหลายเกิดอารมณ์ขึ้นมาแล้ว บุญหรือบาปจะไม่เกิดขึ้นมาก็ย่อมจะไม่มีเลย จึงหนีบุญหนีบาป คือหนีกุศลกรรม อกุศลกรรมไปไม่ได้

ผมบรรยายเรื่องนี้ขึ้นมาก็เพื่อให้เห็นว่า คนเรานั้นหนีอารมณ์ไปไม่ได้ หนีกุศลอกุศลกรรมไปไม่พ้น ทั้งนี้ ไม่เลือกว่าจะเป็นในเวลาที่ชีวิตเป็นไปตามปกติ หรือในเวลาที่ใกล้จะถึงแก่ความตายก็ตาม แต่อารมณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อตอนใกล้จะตายนั้น ท่านตั้งชื่อเอาไว้อย่างหนึ่ง เพื่อเป็นสัญญลักษณ์ให้ผู้ศึกษาได้เข้าใจว่า ไม่ใช่เป็นอารมณ์อื่น ๆ ทั่วไป หากแต่เป็นอารมณ์ของผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตายเท่านั้น

บุคคลผู้ถึงแก่ความตายนั้น จะต้องมีอารมณ์ที่ชื่อว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ จะเป็นอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่งก็ได้ใน ๓ อารมณ์นี้ เกิดขึ้นก่อนแล้วความตายจึงจะมาถึง จะไม่มีอารมณ์เหล่านี้เกิดขึ้นเลยแล้วก็ตายไปก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ (ยกเว้นพระอรหันต์)

กรรมอารมณ์

กรรมอารมณ์นี้จะปรากฏขึ้นทางมโนทวารเท่านั้น จะไม่เกิดขึ้นทางปัญจทวารเลย เพราะเป็นอารมณ์ที่ระลึกถึงกรรมที่ตนได้ทำไว้ในอดีต หรือเรียกว่าเป็นอดีตอารมณ์ อำนาจของกรรมที่ได้ทำเอาไว้แล้ว มีกำลังมากมากระทบใจทำให้บังเกิดความรู้สึกคิดนึกขึ้น เป็นการนึกคิดขึ้นถึงกรรมที่ได้ทำมาเท่านั้น มิได้เป็นภาพ หรือสร้างมโนภาพ หรือเป็นนิมิตมาปรากฏแต่ประการใด

กรรมอารมณ์ที่เป็นฝ่ายกุศล ก็ระลึกถึงทานที่ตนได้ทำไปแล้ว ระลึกถึงศีลหรือการฟังธรรม หรือระลึกถึงการปฏิบัติสมาธิและวิปัสสนาที่ตนได้เคยกระทำมา

กรรมอารมณ์ที่เป็นฝ่ายอกุศล ก็ระลึกได้ถึงการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ผิดในกาม ทำร้ายหรือจำจองสัตว์เอาไว้ ระลึกขึ้นมาเหมือนที่ตนได้ทำทุกอย่าง

กรรมนิมิตอารมณ์

กรรมนิมิตอารมณ์นั้นได้แก่การระลึกถึงทางมโนทวารหรือการเห็นการได้ยินเป็นต้น ทางปัญจทวารด้วยตาด้วยหูของตนเอง ถ้าเป็นการระลึกขึ้นมาในใจก็จะเป็นอดีตอารมณ์ ถ้าเห็นหรือได้ยินก็จะเป็นปัจจุบันอารมณ์

กรรมนิมิตอารมณ์ที่เป็นฝ่ายกุศลนั้น ได้แก่การระลึกหรือเห็นเครื่องมือเครื่องใช้หรืออุปกรณ์ต่าง ๆ เช่น เห็นโบสถ์ วิหาร เห็นพระพุทธรูป เห็นพระที่ตนได้บวช เห็นขบวนแห่และธงทิวเมื่อเวลาบวชนาค เห็นเครื่องสักการะที่ตนบูชา หรือเห็นวัตถุสิ่งของหรือผ้าผ่อนแพรพรรณที่ตนให้ทานไป

กรรมนิมิตทางฝ่ายอกุศลกรรม ได้แก่การเห็นแห อวน หอก ดาบ ปืนผาหน้าไม้ เครื่องประหารสัตว์ที่ตนเคยได้ใช้มา เห็นข้าวของเงินทองที่ตนเคยคดโกง ปล้น จี้ชาวบ้านเขามา

คตินิมิตอารมณ์

คตินิมิตอารมณ์ จะปรากฏทางมโนทวารทางเดียว เป็นปัจจุบันอารมณ์ที่ตนกำลังนึกเห็นอยู่

คตินิมิตอารมณ์ ก็คือเห็นเครื่องหมายที่จะนำตนไปสู่สุคติหรือทุคติ อันเป็นที่ๆ ตนจะต้องไปเกิด ณ ที่นั้น

คตินิมิตอารมณ์ที่เป็นฝ่ายกุศล ก็จะเห็นเป็นวิมาน หรือปราสาทราชวัง หรือนางเทพอัปสร วัดวาอาราม เห็นภิกษุสามเณร หรือเห็นครรภ์ของมารดา

คตินิมิตอารมณ์ เครื่องหมายที่จะนำตนไปสู่ทุคติ ก็จะเห็นเหว เห็นถ้ำ เห็นปล่องที่น่ากลัว เห็นนายนิรยบาล เห็นสุนัข แมว แร้ง กา ที่จะมาทำร้ายตน

อารมณ์ทั้งหมดเหล่านี้ เรียกว่าอารมณ์กามาวจรปฏิสนธิ ผู้ตายจะต้องไปเกิดในกามภูมิ ๑๑ คือสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ และเทวดา ซึ่งมีอยู่ ๖ ชั้นด้วยกัน จึงรวมเป็น ๑๑

ในเรื่องของกรรม มีพุทธพจน์ปรากฏในอัฏฐสาลินีอรรถกถาว่า

"เจตนาหํ ภิกฺขเว กมฺมํ วทามิ เจตยิตฺวา กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาย มนสา"

แปลเป็นใจความว่า ภิกษุทั้งหลาย เรา (ตถาคต) กล่าวว่า เจตนานั่นแหละเป็นกรรม เมื่อมีเจตนาแล้ว บุคคลย่อมกระทำกรรมโดยทางกาย ทางวาจา และทางใจ

ในข้อนี้ก็หมายถึงว่า เจตนาอันได้แก่ความตั้งใจ หรือความจงใจที่จะกระทำด้วยกาย วาจา และใจ ทั้งในทางดีหรือในทางชั่ว นั่นแหละเป็นตัวกรรม และเจตนานี้ก็ได้แก่เจตนาที่ในอกุศลจิต ๑๒ และเจตนาที่ในโลกียกุศลจิต ๑๗ รวมเป็นเจตนา ๒๙ นั่นเอง

อย่างไรก็ดี ในที่นี้ต้องเว้นเจตนาในโลกุตรกุศล ๔ ได้แก่เจตนาในมรรคจิต ๔ เพราะเจตนาในมรรคกรรม ๔ นี้ มีนิพพานเป็นอารมณ์ เป็นกรรมที่มิได้ทำให้ต้องท่องเที่ยวอยู่ในภูมิต่างๆ แต่เป็นกรรมที่ตัดวัฏฏะ ความเวียนว่ายตายเกิด ดังนั้นจึงต้องตัดเอาออกเสีย

สำหรับเจตนาในวิบาก ซึ่งมีอยู่ ๓๖ ก็จัดเป็นกรรมไม่ได้ เพราะเป็นผลไม่ใช่เป็นตัวกรรม และเจตนาในกิริยาจิต ๒๐ ก็ไม่จัดเป็นกรรม เพราะสักแต่ว่ากระทำ จึงหาเป็นบุญเป็นบาปได้ไม่

เจตนาในความหมายที่เป็นตัวกรรมนั้นมี ๒๙ ได้แก่จิตเหล่านี้

เจตนา	อกุศลจิต	โลภมูล...... ๘		.... ๑๒	๒๙
		โทสมูล...... ๒			
		โมหมูล...... ๒			
	โลกียกุศลจิต	กามาวจรโสภณจิต	มหากุศล......... ๘	.... ๑๗	
		รูปาวจรจิต	รูปาวจรกุศล..... ๕		
		อรูปาวจรจิต	อรูปาวจรกุศล... ๔		

รูปาวจรจิต ๕ กับอรูปาวจรจิต ๔ เป็นจิตที่บุคคลทำสมาธิจนได้ถึงฌานในขั้นต่าง ๆ ทั้งรูปฌาน อรูปฌาน ทำให้กิเลสนิวรณ์ที่มีอยู่ภายในจิตใจสงบลงได้ไม่เฟื่องฟูขึ้นมา ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่ปฏิบัติได้ฌานถึงรูปาวจรจิต ๕ กับอรูปาวจรจิต ๔ เมื่อตายลงแล้วจึงปฏิสนธิในรูปพรหมและอรูปพรหมภูมิ ซึ่งผมจะของดไม่กล่าวถึง จะแสดงแต่การปฏิสนธิในกามภูมิ ๑๑ และเฉพาะอย่างยิ่งการเกิดเป็นมนุษย์เป็นส่วนมาก และนั่นก็คืออกุศลจิต ๑๒ กับมหากุศลจิต ๘ นั่นเอง

ผมได้กล่าวมาแล้วว่า บุคคลผู้ซึ่งใกล้จะถึงแก่ความตายจะต้องมีอารมณ์ และอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาก็หนีบุญกับบาปไม่ได้ และอารมณ์ที่ใกล้ชิดกับความตายนี่เองที่เป็นผู้ผลักส่งให้ผู้ตายนั้นไปเกิดใหม่ มีจิต เจตสิก และกรรมชรูป ขึ้นมาในภพชาติใหม่ตามแต่อำนาจของอารมณ์ หรือเจตนาอันเป็นบุญหรือบาปที่เกิดขึ้นเมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโลภมูลจิต ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นเปรต อสุรกาย

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโทสมูลจิต ๒ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นสัตว์นรก

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับโมหมูลจิต ๒ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตจิตใจเป็นสัตว์เดรัจฉาน

เมื่อตอนใกล้จะตายมีอารมณ์ที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ เกี่ยวกับมหากุศล ๘ ดวงใดดวงหนึ่ง ผู้ปฏิสนธิในชาติใหม่ก็จะได้ชีวิตเป็นมนุษย์และเป็นเทวดาทั้ง ๖ ชั้น

บุคคลทั้งหลายที่จะทำอะไร หรือจะไปไหนนั้น ก็จะต้องคิดนึกเสียก่อน เช่นนึกว่าจะไปถนนตก แล้วก็ไปถนนตก นึกว่าจะไปเชียงใหม่ แล้วก็ไปเชียงใหม่ ถ้าไม่นึกคิดขึ้นมาก่อน หรือเจตนามิได้มีแล้ว ก็จะไป ณ ที่นั้นไม่ได้

ด้วยเหตุนี้อำนาจของกรรมหรืออำนาจของเจตนา จึงมีอิทธิพลมาก เพราะเป็นตัวการสำคัญที่ส่งบุคคลนั้นให้ไปยังที่ใด บางคนจึงได้พูดว่า อารมณ์นั้นเป็นหนทาง เช่นอารมณ์ถนนตก และอารมณ์เชียงใหม่ ซึ่งเป็นการนำทางให้ถึงจุดหมาย เป็นต้น

ผู้ที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย จึงเกิดอารมณ์ขึ้น แล้วจึงได้อาศัยอารมณ์ ที่ได้นี้เป็นหนทางไปสู่การปฏิสนธิ ตามแต่อำนาจของอารมณ์ที่เกิดขึ้นนั้นเป็นอย่างไร ซึ่งผมจะได้บรรยายในรายละเอียดต่อไป

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์นรก

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์นรก ย่อมจะเห็นเครื่องประหัตประหารต่าง ๆ เห็นอาวุธมีคม เห็นเครื่องทรมานชนิดต่าง ๆ เห็นสุนัข แร้ง กา ที่น่ากลัว เห็นนายนิรยบาล เห็นพระยายม เห็นสัตว์นรกที่กำลังถูกทรมานต่าง ๆ ถูกฉุดคร่า ถูกทุบตี เห็นสัตว์นรกที่กำลังถูกทุบตีบาดเจ็บร้องครวญคราง เห็นสุนัข แร้งกาที่กำลังขบกัดจิกทึ้ง เห็นว่าตนกำลังถูกฉุดคร่าจะพาไปยังสถานที่ ๆ น่ากลัวเหล่านั้น หรือเห็นผู้อื่นกำลังถูกทรมานอยู่ เห็นตนเองติดอยู่ในเครื่องพันธนาการหรือเครื่องทรมานเจ็บปวดเหลือประมาณ หรือรู้สึกว่าตนกำลังถูกไฟเผาไหม้เจ็บปวดร้อนร้องครวญคราง

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน ย่อมจะเห็นสัตว์ต่าง ๆ เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย สุนัข แมว ปลา และอื่น ๆ เห็นสถานที่ ๆ สัตว์เดรัจฉานอาศัยอยู่ เช่นต้นไม้ ป่า เห็น

ชายเลน ชายน้ำ หรือรู้สึกว่าตนเป็นสัตว์เดรัจฉานจำพวกใดก็ได้ หรือรู้สึกว่าตนกำลังเล่นพัวพันอยู่กับสัตว์เดรัจฉานต่าง ๆ

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นเปรตและอสุรกาย

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นเปรตอสุรกาย ย่อมจะปรากฏภาพขึ้นมา เห็นเป็นป่าเป็นเขา เป็นเหวลึกที่น่ากลัวที่น่าเสียวไส้ เห็นทะเล แม่น้ำ เห็นภูเขาใหญ่ที่น่าหวาดเสียวเพราะเงียบสงัดและเยือกเย็นใจอย่างเหลือเกิน หรือรู้สึกว่าตนกำลังอยู่ในสถานที่เหล่านั้น หรือเห็นว่าร่างกายของตนน่าเกลียดน่ากลัว น่าขยะแขยง หรือกำลังหิวโหยอดอยากไม่มีอาหารจะบริโภค หรือกำลังแสวงหาน้ำที่ตนกระหายอยู่อย่างเหลือแสน

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นมนุษย์

ผู้ที่จะไปเกิดเป็นมนุษย์ ย่อมเห็นห้องที่อยู่อาศัย เห็นบ้านเรือนของมนุษย์ เห็นเครื่องมือเครื่องใช้ต่าง ๆ เห็นบ้านเมือง ตำบล หรือเห็นหมู่บ้าน และบางทีก็เห็นครรภ์มารดา เห็นอาหารการกิน บริวาร ดอกไม้ ท่าน้ำ ปูชนียสถาน เห็นการสวดมนต์ไหว้พระศึกษาธรรม หรือเห็นว่าตนกำลังเดินอยู่ท่ามกลางหมู่บ้าน หรือในเมือง หรือกำลังสนทนาปราศัยกับบุคคลต่าง ๆ หรือประกอบการงานอย่างใดอย่างหนึ่งอยู่ หรือรู้สึกว่าตนกำลังปฏิสนธิอยู่ในครรภ์มารดา

ผู้ที่จะไปเกิดในเทวโลก

ผู้ที่จะไปเกิดในเทวโลก ย่อมจะเห็นราชรถ เห็นวิมาน เทพบุตร เทพธิดา สวนสวรรค์ สระน้ำที่ในสวรรค์ เห็นเครื่องประดับของเทพบุตร เทพธิดา หรือรู้สึกว่าตนเองนั่งอยู่ในราชรถ กำลังเที่ยวชมสถานที่อันสวยงามสนุกสนานเบิกบานใจ หรือกำลังบริโภคสุทธาโภชน์ร่วมกับเทพบุตร เทพธิดา หรือว่ากำลังสวมใส่ตกแต่งเครื่องทรงทิพยอาภรณ์อันมีค่า

การให้ผลของกรรมของบุคคลใกล้ตาย

แม้ว่าอารมณ์ทั้งหลายจะเกิดขึ้นเป็นไปอยู่ตลอดเวลาก็ดี แม้กรรมที่ได้ทำมาแล้วจะเป็นบาปหรือเป็นบุญจะต้องกระทบกับจิตแล้วแสดงออกมาเป็นพฤติกรรมต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลาก็ดี แต่ก็หาใช่ว่าจะเกิดเอาตามชอบใจได้ไม่ จะต้องอาศัยเหตุปัจจัย

อารมณ์ที่จะเกิดขึ้นมาได้ง่ายนั้นจะต้องเป็นอารมณ์ที่มีกำลังมาก เช่นมีเรื่องกระทบกระเทือนใจอย่างรุนแรง มีผู้คดโกงจนตัวเองย่อยยับ มีคดีอาญาที่ตนตกเป็นผู้ต้องหาอยู่ในโรงศาลที่ไม่น่าไว้วางใจว่าศาลจะพิพากษาให้ตนชนะได้

อารมณ์ที่ก่อความเศร้าหมองดังกล่าวนี้ก็จะเกิดขึ้นอยู่เสมอ จะมากระทบใจให้อดคิด อดพูดไม่ได้ และเกิดขึ้นบ่อย ๆ จะเป็นผู้ขาดความสุขไป และอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาได้ง่าย ช่วงชิงอารมณ์ทั้งหลาย หรือป้องกันอารมณ์ทั้งหลายเอาไว้มิให้เกิดได้โดยง่ายนี้ ก็เพราะว่าเป็นอารมณ์ที่มีกำลังมากจึงได้โอกาส จึงชนะในการที่จะกระทบใจ

ด้วยเหตุนี้ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ว่า กรรมที่ได้กระทำลงไปแล้วนั้น มิได้สาบสูญสิ้นไปไหน หากแต่ยังอยู่ และคอยช่วงชิงเพื่อจะเอาชนะซึ่งกันและกัน คือกระทบใจออกมาเป็นอารมณ์ให้อยู่ตลอดเวลา ในผู้ใกล้จะถึงแก่ความตายก็เหมือนกัน ถ้ายกเว้นกรรมที่เรียกว่า ครุกรรม คือกรรมหนักออกเสียแล้ว กรรมที่เรียกว่า อาจิณกรรม คือกรรมที่ทำอยู่เสมอ ๆ หรือทำอยู่บ่อย ๆ จึงมักจะเกิดขึ้นได้โดยง่าย เช่น ฆ่าสัตว์อยู่เสมอ หรือทำบุญให้ทานอยู่เป็นประจำ

ลำดับแห่งการให้ผลของกรรมนั้นมี ๔ อย่าง คือ

๑.	ครุกรรม	ได้แก่	กรรมหนัก
๒.	อาสันกรรม	,,	กรรมที่ทำเมื่อใกล้ตาย
๓.	อาจิณกรรม	,,	กรรมที่ทำอยู่เสมอเนืองนิจ
๔.	กฏัตตากรรม	,,	กรรมเล็ก ๆ น้อย ๆ

๑. ครุกรรม

ครุกรรม คือกรรมที่มีน้ำหนักมาก หรือเป็นกรรมที่มีกำลังมาก ถ้าผู้ใดกระทำกรรมชนิดนี้แล้ว จะเป็นฝ่ายกุศลหรือฝ่ายอกุศลก็ตาม ย่อมจะต้องส่งผลให้ก่อนกรรมอื่น ๆ ทั้งหมด ไม่มีกรรมอะไรมาขวางหน้าได้ และจะต้องให้ผลเมื่อตอนใกล้จะตายก่อให้เกิดผลคือการปฏิสนธิในชาติที่ ๒ อย่างแน่นอน

อกุศลครุกรรม ได้แก่ นิยตมิจฉาทิฏฐิกรรม คือมีความเห็นผิดอย่างแรง มีอยู่ ๓ คือ **นัตถิกทิฏฐิ** มีความเห็นว่า จะทำบาปทำบุญประการใดก็ตาม ผลที่จะได้รับย่อมไม่มี เป็นคนไม่เชื่อผล **อเหตุกทิฏฐิ** เห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่กำลังเป็นไปอยู่นั้นไม่ได้อาศัยอะไร ที่เนื่องมาแต่เหตุแต่ประการใดเลย เป็นคนไม่เชื่อเหตุ และ **อกิริยทิฏฐิ** เห็นว่า การกระทำต่าง ๆ ของสัตว์ทั้งหลายนั้น สักแต่ว่ากระทำไปไม่เป็นบุญ ไม่เป็นบาป อย่างใดเลย ไม่เชื่อทั้งเหตุทั้งผล

ไม่เชื่อผลของกรรมที่ได้ทำมาแล้วว่า จะนำให้มาเกิดเป็นสัตว์ชนิดต่าง ๆ และได้รับผลเป็นทุกข์เป็นสุขอยู่เสมอ ไม่เชื่อเหตุที่ได้กระทำลงไปว่าจะนำให้เกิดได้ในชาติข้างหน้า แล้วทำให้ผลเป็นทุกข์หรือเป็นสุขได้ และเห็นว่าสัตว์ทั้งหลายสักแต่ว่ากระทำลงไป หาได้ก่อให้เกิดเหตุผลประการใดไม่

นอกจากนี้ ก็มีปัญจานันตริยกรรม ๕ คือ ฆ่าบิดา ฆ่ามารดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำให้พระพุทธเจ้าห้อพระโลหิต และทำสังฆเภทกรรม คือทำให้สงฆ์แตกแยกกัน

ส่วนครุกรรมทางฝ่ายกุศลนั้น ได้แก่มหัคตกุศลกรรม ๙ คือการทำสมาธิจนได้ถึงฌานในขั้นต่าง ๆ เมื่อได้ฌานที่สูงขึ้นไป ฌานที่ต่ำกว่าก็หมดโอกาสที่จะให้ผลได้ เช่น ผู้ได้ทุติยฌานอันเป็นฌานที่ ๒ ก็จะต้องได้อารมณ์ของฌานที่ ๒ เมื่อเวลาใกล้ตาย ฌานที่ ๑ ปฐมฌานให้ผลไม่ได้ เป็นต้น

สำหรับโลกุตรกุศลกรรม ๔ นั้น ก็จัดว่าเป็นครุกรรมเหมือนกัน แต่ไม่มีหน้าที่นำเกิดได้ มีหน้าที่ทำลายการเกิดเท่านั้น แต่อย่างไรก็ดี โลกุตรกุศลกรรม เช่นพระโสดาบันบุคคล ก็ย่อมจะไม่ได้อารมณ์ที่ไม่ดีเมื่อตอนใกล้ตาย เพราะผู้ที่ได้มรรคผลทำลายความเห็นผิดของตนได้เด็ดขาดแล้วก็ย่อมจะไม่เกิดในทุคติภูมิ

๒. อาสันกรรม

อาสันกรรม คือกรรมที่เกิดขึ้นเมื่อเวลาใกล้ตาย หรือติดชิดกับความตาย เช่น มีเหตุให้ระลึกถึงสิ่งที่ดีที่ชั่ว บุญหรือบาปขึ้นมาเมื่อก่อนตาย เพราะกรรมที่เกิดขึ้นมานี้ ถ้าเป็นอกุศลอาสันกรรม ก็มีอำนาจส่งให้ไปปฏิสนธิในทุคติภูมิ

เมื่อบุคคลใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็มีเหตุจูงใจให้ได้โอกาสคิดนึก หรือได้ประสบกับอารมณ์ที่ดีหรือไม่ดี หรือมีผู้ใดมาจูงใจให้อารมณ์ มาพูดคุยให้คิดถึงเรื่องอันเป็นกุศล

ถ้าบุคคลใดมิได้กระทำครุกรรมเอาไว้แล้ว อาสันกรรม คือกรรมใกล้ตายนี้ก็จะเป็นผู้ให้ผล

๓. อาจิณกรรม

อาจิณกรรม เป็นกรรมที่ทำอยู่เสมอ จะเป็นบุญหรือเป็นบาปก็ตาม เช่นการประกอบอาชีพที่ทำอยู่จนชำนาญเพราะได้ทำซ้ำ ๆ กันมาในเวลาที่ยาวนาน

ถ้าบุคคลใดมิได้ทำครุกรรมเอาไว้ ทั้งอาสันกรรมก็มิได้มาให้ผลแล้ว อาจิณกรรมก็ย่อมจะเป็นผู้ส่งผลให้สัตว์ทั้งหลายได้บังเกิดผลในชาติที่ ๒ จะเกิดในสุคติหรือทุคติก็แล้วแต่บุคคลนั้นได้กระทำกรรมชนิดไหนลงไปจนเกิดความชำนาญ

แท้จริง อารมณ์ของผู้ใกล้ตายนั้นก็มีโอกาสที่จะเกิดอาจิณกรรมอยู่เสมอ เพราะสิ่งใดที่ทำมาจนชำนาญแล้ว ก็ย่อมจะเกิดขึ้นมาได้อย่างง่ายดาย ด้วยเหตุนี้คนที่ตายส่วนมากจึงมักจะหนีอาจิณกรรมไปไม่พ้น

๔. กฎัตตากรรม

กฏัตตากรรม ได้แก่กรรมเล็กน้อย เป็นการกระทำที่โดยมากไม่ครบองค์กรรมบถหรือไม่ครบองค์ของเจตนา และบางทีก็เป็นกรรมที่เกิดขึ้นมาแล้วในภพก่อน ๆ

สัตว์ทั้งหลายย่อมหนีจากกรรมเล็กน้อยเหล่านี้ไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นบุญหรือเป็นบาปอย่างไรก็ตาม เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย กรรมเล็กน้อยเหล่านี้ก็มีโอกาสปรากฏขึ้นเป็นอารมณ์ และมีโอกาสชักนำกรรมที่มีกำลังมากทั้งหลายให้เกิดขึ้นมาได้โดยง่าย

ตามที่ผมได้บรรยายมาแล้ว ท่านก็จะเห็นได้ว่า กรรมทั้งหลายก็มีกำลังหนักหรือเบาลดหลั่นกันไปเป็นชั้น ๆ คอยจ้องสนองตอบต่อผู้กระทำอยู่ตลอดเวลา อาศัยเหตุอาศัยปัจจัยก่อให้เกิดผลขึ้นมา ถ้าเหตุปัจจัยยังไม่พร้อมก็สงบอยู่ ผู้ที่มิได้ศึกษาเล่าเรียน ผู้ที่มิได้คิดพิจารณาให้ลึกซึ้งจึงมองไม่เห็น แล้วก็กระทำอะไรต่าง ๆ ลงไปตามแต่ความปรารถนาของจิตใจที่หนุนอยู่ภายในโดยมิได้ไตร่ตรองเสียให้รอบคอบ ซึ่งโดยมากก็จะเป็นไปในทางที่จะก่อให้เกิดผลเสียหายบังเกิดทุกข์โทษภัยทั้งในชาตินี้

และชาติข้างหน้าเป็นอันมาก แต่แม้จะได้รับผลที่ไม่ดีสักเท่าใด ผู้ที่ได้รับผลอันเป็นทุกข์โทษภัยเหล่านั้นก็หาได้ทราบไม่ว่าผลต่าง ๆ เหล่านั้นเกิดขึ้นมาจากกรรมที่ตนได้กระทำไว้ จึงได้เศร้าเสียใจอย่างแสนสาหัส แล้วก็พร่ำพูดโทษคนอื่น หรือสิ่งอื่นว่ามาทำให้ตนเดือดร้อน บางทีก็พูดว่าไม่เคยทำบาปกรรมหนักอะไรมาเลย

การที่บุคคลทั้งหลายไม่ทราบได้โดยง่ายถึงผลแห่งกรรมที่ตนได้รับนั้น ก็เพราะอำนาจของกรรมมีกำลังมีความสามารถต่าง ๆ กัน ต่างก็ช่วงชิงโอกาสที่จะให้ได้ผลก่อน ด้วยเหตุนี้ เมื่อได้เห็นผู้กระทำชั่วลงไปแล้ว กลับมีความสุขความสบาย และผู้ที่ได้กระทำความดีมากมาย แต่กลับได้รับผลร้ายอยู่เสมอ จึงคิดว่าผลของกรรมนั้นไม่มี กรรมทั้งหลายให้ผลไม่ได้เลย แล้วบางคนกลับพูดว่า กรรมไม่มีเพราะมองไม่เห็นตัว

เหมือนการปลูกต้นไม้ เมื่อปลูกลงไปแล้วก็จำเป็นจะต้องรอคอยวันเวลาที่มันจะให้ผลขึ้นมา ปลูกวันนี้แล้วจะเอาผลในวันพรุ่งนี้กระไรได้ บางชนิดก็ต้องคอยถึง ๑ ปี หรือ ๕ ปี แต่บางชนิดจะต้องคอยถึง ๑๐ ปี หรือมากกว่าก็ได้

อำนาจของกรรมก็เช่นเดียวกัน บางทีก็จะให้ผลในชาตินี้ บางทีก็จะให้ผลในชาติหน้า และบางทีก็จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปเลยชาติหน้าอีกหลายชาติก็ได้

เหตุผลนี้ก็ได้แก่กำลังอำนาจของกรรมว่ามากน้อยเพียงใด และกรรมทั้งหลายที่ผู้กระทำได้ก่อเอาไว้มากมายหลายชาตินั้น ต่างก็ช่วงชิงที่จะให้ผลซึ่งกันและกัน บางทีกรรมของชาติใน ๆ เข้าไปหลายชาติได้โอกาสที่จะแสดงผลของมันขึ้นมาในชาตินี้ก็มี

พระภิกษุองค์หนึ่งประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ประกอบกิจที่เป็นการบุญการกุศลทั้งบวชมาตั้งแต่ครั้งยังเป็นเณรเล็ก ๆ ติดต่อกันมา แต่เมื่อถึงวัยชรา มีธุระต้องเดินทางไปต่างจังหวัดโดยรถยนต์ ได้เกิดอุบัติเหตุรถยนต์พลิกลงข้างถนน ได้รับบาดเจ็บสาหัส แล้วก็กลายเป็นอัมพาตไปจนตลอดชีวิต

ใคร ๆ ก็พากันพูดว่า ท่านไม่ได้ทำบาปทำกรรมอะไรมาตั้งแต่ยังเล็ก ๆ แล้วเหตุไฉนท่านจึงได้รับผลร้ายในบั้นปลายของชีวิตถึงเช่นนี้ กรรมที่ทำดีมาตลอดเวลาอันยาวนานนั้นหายไปไหนเสีย ไม่ช่วยท่านบ้างหรืออย่างไร หรือว่ากรรมไม่มีจึงให้ผลไม่ได้

ใครจะทราบว่า เมื่อ ๒ ชาติที่แล้วมาอายุยังรุ่นคะนองหนุ่มฉกรรจ์นั้น ท่านชอบออกป่าล่าสัตว์กับเพื่อนฝูงหลายครั้ง สัตว์บางตัวได้รับบาดเจ็บสาหัสล้มตายลงไป บางตัวหนีได้ไปซ่อนตัวอยู่ในสุมทุมพุ่มไม้อดข้าวอดน้ำจนตาย

คนที่มิได้ศึกษาสภาวธรรมให้มีความเข้าใจ ต่างก็จะคิดและถกเถียงกันไปในแง่มุมต่าง ๆ แต่ก็ไม่อาจจะตัดสินให้ถูกต้องได้ แม้บางท่านที่ว่าเป็นกรรมเก่าในชาติก่อนก็พูดไปกระนั้นเอง หาได้มีหลักฐานหรือข้อเท็จจริงที่จะมาสนับสนุนประกอบคำกล่าวของตนแต่ประการใดไม่ แม้ผู้พูดเองก็ลังเลใจ แต่ได้พูดไปตามความคิดนึก เพราะไม่ทราบว่าจะออกทางไหน ยิ่งไปกว่านั้นบางท่านที่ไม่มีความเข้าใจอะไรเลย ก็จะซัดไปยังคนขับรถว่ามีความประมาท ซึ่งเป็นกรรมปัจจุบันเท่านั้นเอง

กำหนดเวลาในการให้ผลของกรรมนั้น ย่อมจะมีอยู่ตามอำนาจของกรรมตามอำนาจของเจตนารมณ์ที่เกิดขึ้นมา ในขณะที่เสพอารมณ์ที่เป็นชวนะในวิถีจิตต่าง ๆ เพราะชวนะที่เสพอารมณ์ดังกล่าวนั้นย่อมจะมีความหนักหรือเบาไม่เหมือนกัน ดังนั้นกรรมที่มีกำลังน้อยจึงให้ผลได้แต่ในชาตินี้ให้ผลไปในชาติข้างหน้าไม่ถึง เพราะกำลังไม่พอ กรรมบางประเภทให้ผลได้ในชาติหน้าเท่านั้น และกรรมบางประเภทมีกำลังมากที่สุด จึงสามารถให้ผลได้ตั้งแต่ในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป (นับชาตินี้เป็นชาติที่ ๑) และกรรมบางประเภทยกเลิกไม่ส่งผลเลยก็มี.

อติมหันตารมณ์
ปัญจทวารวิถี

วิถี
- กิริยา / วิบาก
  - ๑–อดีตภวังค์ (ภวังค์เก่า)
  - ๒–ภวังคจลนะ (ภวังค์ไหว)
  - ๓–ภวังคุปัจเฉทะ (ภวังค์ตัด)
- กิริยา
  - ๔–ปัญจทวาราวัชชนะ (ประตูรับอารมณ์ทั้ง ๕)
- วิบาก
  - ๕–ปัญจวิญญาณ (วิญญาณทั้ง ๕)
  - ๖–สัมปฏิจฉนะ (รับอารมณ์ทั้ง ๕)
  - ๗–สันตีรณะ (พิจารณาอารมณ์)
- กิริยา
  - ๘–โวฏฐัพพณะ (ตัดสินอารมณ์)
- ๙–ชวนะ, ๑๐–ชวนะ, ๑๑–ชวนะ, ๑๒–ชวนะ, ๑๓–ชวนะ, ๑๔–ชวนะ, ๑๕–ชวนะ – (เสพอารมณ์)
- วิบาก
  - ๑๖–ตทาลัมพณะ, ๑๗–ตทาลัมพณะ (ยึดหน่วงอารมณ์จากชวนะ)
- –ภวังค์

วิภูตารมณ์
มโนทวารวิถี

- วิบาก–
  - ภวังคจลนะ
  - ภวังคุปัจเฉทะ

วิถี
- กิริยา –มโนทวาราวัชชนะ
- –ชวนะ, –ชวนะ, –ชวนะ, –ชวนะ, –ชวนะ, –ชวนะ, –ชวนะ –(เสพอารมณ์)
- วิบาก
  - ตทาลัมพณะ
  - ตทาลัมพณะ
- –ภวังค์

การให้ผลของกรรมตามวาระที่จะให้ผลได้นั้นมี ๔ ประการ คือ

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม . . . . . ให้ผลได้ในชาติปัจจุบัน

๒. อุปปัชชเวทนียกรรม . . . . . . ให้ผลได้ในชาติหน้า

๓. อปราปริยเวทนียกรรม . . . . . ให้ผลได้ตั้งแต่ในชาติที่ ๓ เป็นต้นไป

๔. อโหสิกรรม . . . . เป็นกรรมที่ไม่ให้ผล

๑. ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม

ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลในชาตินี้เท่านั้น จะไม่ติดตามข้ามไปยังชาติหน้าอันเป็นชาติที่ ๒ เลย เพราะมีกำลังไม่เพียงพอ คือมีกำลังอ่อน

ผมได้เคยกล่าวมาแล้วว่า การเกิดอารมณ์ขึ้นทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เรียกว่าปัญจทวาร กับการเกิดอารมณ์ขึ้นทางใจ ที่เรียกว่ามโนทวารนั้น จะต้องเป็นไปตามลำดับตั้งแต่เริ่มต้น แล้วผ่านชวนะทั้ง ๗ ดวง

อารมณ์ที่เข้ามากระทบตั้งแต่เริ่มต้นเป็นลำดับมาจนถึงโวฏฐัพพณะ และมโนทวาราวัชชนะ ซึ่งเป็นตัวตัดสินอารมณ์ว่าเป็นอารมณ์อะไร ดีหรือเลว ชอบหรือไม่ชอบ แล้วชวนะทั้ง ๗ ดวงก็จะเป็นตัวเสพอารมณ์นั้น นั่นก็คือ มีความยินดี ยินร้าย ทุกข์หรือสุข และชวนะทั้ง ๗ ดวงนี่เอง ที่จะเกิดบุญหรือบาปได้ตามแต่อารมณ์ที่ได้รับมาแต่ตอนต้นตามลำดับจนถึงการตัดสินอารมณ์

วิถีจิตทั้งปัญจทวารและมโนทวารก็เกิดขึ้นตามลำดับดังกล่าวนี้มากมาย

ในชวนะทั้ง ๗ ดวงซึ่งเป็นกรรม เป็นตัวบุญหรือตัวบาปนี้ มีกำลังไม่เท่ากัน ชวนะดวงที่ ๑ นั้น มีกำลังน้อยที่สุด ชวนะดวงอื่นก็มีกำลังลดหลั่นกันออกไป ฉะนั้นจึงมีความสามารถให้ผลได้ในเวลาต่างกัน

ที่ว่าชวนะทั้งหมดมีกำลังของการให้ผลไม่เท่ากันนั้น มีเหตุผลอธิบายมากมาย แต่ผมก็เห็นว่าเป็นเรื่องละเอียดและยุ่งยากมากอยู่สักหน่อย สมควรที่จะทราบเมื่อได้ศึกษาต่อไปให้มากขึ้นก็จะดี ผมจึงของดไม่อธิบายโดยละเอียด

ชวนะดวงที่ ๑ ให้ผลในชาตินี้ ชวนะดวงที่ ๗ ให้ผลในชาติหน้า และชวนะดวงที่ ๒ ถึงที่ ๖ จะให้ผลในชาติต่อ ๆ ไปเมื่อได้โอกาส คือตั้งแต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นไป

การให้ผลของกรรมตามชวนะต่าง ๆ นั้น ถ้ายกตัวอย่างของจริงบางเรื่องขึ้นมาก็คงจะทำให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น

ถ้าเราขว้างก้อนดินก้อนหนึ่งไปข้างหน้า เราก็ขว้างไปได้ไกล เพราะเป็นผู้ใหญ่มีกำลังมาก แต่ถ้าจะให้เด็กเล็ก ๆ ขว้างก้อนดินดังกล่าวนั้นแล้ว ก็จะขว้างไปได้ไม่ไกลเลย ทั้งนี้ก็เพราะเด็กนั้นมีกำลังน้อย

การที่เราจะไปทำราชการหรือประกอบการงานธุรกิจใด ๆ ก็ดี ก็จำเป็นที่จะต้องสร้างพื้นฐานของตนขึ้นมาให้ดี หาไม่แล้วจะทำราชการหรือทำธุรกิจการงานได้อย่างไร จะต้องเล่าเรียนหนังสือก็ต้องใช้เวลาหลายปี จะต้องฝึกหัดการงานนั้น ๆ จนมีความสันทัดจัดเจนพอสมควร

ไม่มีใครเลยที่ไม่ต้องเรียนหนังสือ ไม่ต้องฝึกฝนการงานแล้วก็ทำงานได้ ทั้งนี้ก็เพราะไม่มีกำลัง ไม่มีความสามารถเพียงพอนั่นเอง

แม้ว่าจะต้องเล่าเรียน จะต้องฝึกฝนการงาน ก็จะต้องอาศัยเวลา บางทีก็จะต้องใช้เวลาเป็นปี ๆ หรือตั้ง ๑๐ ปี จะให้เล่าเรียนหนังสือปีนี้ แล้วปีหน้าทำงานได้ดีกระไรได้

ถ้าเราปลูกต้นผลไม้ เช่นต้นมะม่วงก็เช่นเดียวกัน ก็ต้องคอยเวลาจนกว่ามันจะออกผล ซึ่งแน่ละ ก็ต้องใช้เวลานานหลายปีเหมือนกัน แต่เมื่อมันออกผลแล้ว ผลที่มันออกปีแรก มันก็จะออกมาไม่กี่ผล จะให้มันดก คือออกผลมากตามใจเราก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ เราจึงมักพูดกันว่า ต้นมะม่วงมันสาว แล้วจะให้ออกผลมากได้อย่างไร กำลังความสามารถของมันยังไม่เพียงพอที่จะให้เป็นเช่นนั้นได้ แม้เราจะปรนนิบัติมันสักเท่าใดก็ตาม

ชวนะจิตดวงที่ ๑ ก็เหมือนกัน จะให้ผลได้ในชาตินี้เท่านั้น จะเลยไปถึงชาติหน้าชาติโน้น มันก็ไม่มีกำลัง การที่ให้ผลน้อยเพราะมันมีกำลังของการให้ผลอ่อนจึงให้ผลบางทีก็มองไม่เห็นเลย และบางทีก็ให้ผลในชาตินี้ยังไม่ได้ เช่นผู้กระทำกรรมนั้นได้ตายไปเสียก่อนก็มี

ด้วยเหตุนี้ เราจึงเห็นผู้คนเป็นอันมากกระทำบาปอกุศล แต่ไม่เห็นได้รับผลร้ายอะไรเลย กลับอยู่ดีมีความสุขความสบาย ส่วนคนที่ทำแต่ความดีเป็นบุญเป็นกุศล แต่เห็นได้รับความลำบากทุกข์ยากเหลือหลาย หาความสุขความสบายไม่ค่อยได้ก็มีมาก แล้วเราก็พากันพูดว่า ทำดีไม่เห็นได้ดี แต่ทำชั่วกลับได้ดี

เราจะให้ผลกรรมเห็นทันตาในชาตินี้กระไรได้ มันจะเป็นไปได้อย่างไรเล่า เหมือนเราพยายามจะให้เด็กอ่านออกเขียนได้ภายในไม่กี่วัน เราจะให้คนทำงานได้โดยไม่ต้องศึกษาหาความรู้ให้เพียงพอเสียก่อน และเราจะพยายามปลูกต้นมะม่วงวันนี้แล้วรุ่งขึ้นพรุ่งนี้จะให้มันออกผลเต็มต้น

ทั้งนี้ก็เพราะกรรมที่ให้ผลในชาตินี้ คือชวนะดวงที่ ๑ เรียกชื่อว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนั้นมีกำลังน้อย ทั้งไม่มีกำลังเพียงพอที่ให้เลยไปถึงชาติหน้าได้ด้วย เหตุนี้ถ้าความตายได้เกิดขึ้นแก่บุคคลใดแล้ว ชวนะดวงที่ ๑ ที่ยังไม่ให้ผล จึงได้เป็นอโหสิกรรมไป คือเลิกให้ผล

ข้อยกเว้นสำหรับชวนะดวงที่ ๑ ก็มีเหมือนกัน แต่ก็ไม่มากทั้งทางฝ่ายกุศลและอกุศลซึ่งผู้กระทำที่ได้รับผลเห็นทันตาภายใน ๗ วัน เรียกว่าอปริปักกทิฏฐธรรมเวทนียกรรม เช่นถวายอาหารแก่พระอรหันต์ที่ออกจากนิโรธสมาบัติเป็นต้น ซึ่งผมจะของดไม่แสดงรายละเอียดในวันนี้

สำหรับชวนะดวงที่ ๗ เรียกว่า อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่มีกำลังมากขึ้น ดังนั้น จึงมีความสามารถส่งผลให้ในชาติหน้าได้ ให้ผลทั้งในปฏิสนธิกาล คือในขณะเกิดในภพใหม่ และให้ผลได้ทั้งในปวัตติกาล คือ เกิดขึ้นมาในภพใหม่แล้ว แต่ก็เพียงชาติหน้าชาติเดียวเท่านั้น กำลังอำนาจไม่เพียงพอสำหรับชาติที่ ๓ และชาติต่อๆไป

อำนาจที่ว่ามากนั้น มีกำลังเพียงพอที่จะให้ผู้ตายเกิดขึ้นในชาติใหม่ คือชาติที่ ๒ ได้ เราเรียกกันว่า ให้อำนาจในการปฏิสนธิในขณะกำลังเกิด และให้ผลในปวัตติ คือเกิดขึ้นมาแล้วจึงให้ผล

ผู้ตายได้อารมณ์ที่มีกำลังมาก เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย เพราะทำบุญกุศล หรือทำบาปอกุศลครบองค์ เช่นการกระทำบาปลักทรัพย์มีองค์ ๕ คือ

- ทรัพย์ของผู้อื่น
- รู้ว่าเป็นทรัพย์ของผู้อื่น
- มีเจตนาจะลัก
- มีความพยายาม
- ลักทรัพย์ได้สำเร็จ

และอำนาจของกรรมในชวนะดวงที่ ๗ นั่นเอง เป็นตัวการสนับสนุนให้บังเกิด จิต, เจตสิก และกรรมชรูปขึ้นในภพใหม่

ถ้าทำบุญหรือทำบาปครบองค์ก็มีอำนาจมาก สามารถให้ผลในปฏิสนธิกาลได้ ถ้าไม่ครบองค์ เช่นลักทรัพย์ไม่ครบองค์ทั้ง ๕ เป็นต้น กำลังก็น้อย จะให้ผลในปวัตติกาล คือเกิดขึ้นมาเสียก่อน

การที่ชวนะดวงที่ ๗ อันเป็นดวงสุดท้ายให้ผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาลดังกล่าวแล้ว หรือมีกำลังความสามารถที่จะให้ผลได้จนถึงชาติหน้าได้ก็ดี ก็ให้เพียงชาติหน้าชาติเดียวเท่านั้นเอง ที่เราเรียกว่าเป็นชาติที่ ๒ แต่ก็หมดความสามารถที่จะให้ผลในชาติที่ ๓ หรือชาติต่อ ๆ ไปได้ ทั้งนี้ก็เพราะกำลังไม่เพียงพอที่จะให้ผลไปไกลได้ถึงเช่นนั้น

ด้วยเหตุดังนี้เอง เมื่อสิ้นชีวิตลงไปในชาติที่ ๒ แล้ว ตัวกรรมอันเป็นชวนะดวงที่ ๗ ก็เลิกให้ผลเป็นอโหสิกรรมไป

การที่ชวนะดวงที่ ๗ นี้ให้ผลได้มาก แต่ก็ไม่มากจริงจนไปถึงชาติที่ ๓ และชาติต่อ ๆ ไปได้นั้น ก็เปรียบเหมือนต้นมะม่วงที่จะให้ผลน้อยมี ๒ ตอน คือตอนต้นยังสาวอยู่ก็ให้ผลน้อย แล้วตอนแก่ก็ให้ผลน้อยเหมือนกัน แต่ก็ยังดีกว่าในตอนต้น ทั้งนี้ก็เพราะกำลังของการให้ผลไม่เพียงพอ

ส่วนชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ นั้น เรียกว่า อปราปริยเวทนียกรรม จะให้ผลตั้งแต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นไปจนนับชาติไม่ได้ทุก ๆ ชาติไป แม้แต่เป็นพระอรหันต์กิเลสหมดสิ้นแล้วยังติดตามไปให้ผล ในพระสูตรก็จะพบว่า พระอรหันต์บางองค์ได้รับความลำบากมาก ท่านจึงเปรียบเทียบว่า เหมือนสุนัขไล่เนื้อ มันจะติดตามเนื้อไปไม่หยุดเลยจนกว่าจะทันและจับเนื้อได้

ชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ รวม ๕ ดวง ที่เรียกว่าอปราปริยเวทนียกรรมนั้น ให้ผลได้ตั้งแต่ชาติที่ ๓ เป็นต้นไป เพราะมีกำลังมากจึงให้ผลยืนยาว สามารถให้ผลได้ทั้งในปฏิสนธิกาลและปวัตติกาล แต่อย่างไรก็ดี ในวิถีเดียวกันนั้น ดวงใดดวงหนึ่งให้ผลปฏิสนธิเสียดวงหนึ่งแล้ว เหลืออีก ๔ ดวง จะให้ผลปฏิสนธิในอีก ๔ ชาติไม่ได้ เพราะใน

วิถีเดียวกันจะให้ปฏิสนธิอีกดวงเดียวเท่านั้น ที่เหลือจะต้องให้ผลในปวัตติ ให้ความทุกข์ ให้ความสุข หรือแม้จะเข้ามาสนับสนุน หรือตัดรอนการปฏิสนธิก็ได้

ท่านทั้งหลายก็ไม่ต้องเกรงว่า จะไม่มีชวนะอันเป็นตัวกรรมนั้นเข้ามาให้ผลได้ตลอดเวลา ตลอดชีวิต เพราะว่าคนกระทำกรรมทั้งดีหรือชั่วครั้งหนึ่งนั้น วิถีจิตเกิดขึ้นมากมาย และชวนะตัวการเสพอารมณ์ก็เกิดขึ้นมาก็นับไม่ไหว

การปฏิสนธิในครรภ์มารดาในวิชาการทางโลก

การก่อกำเนิดของมนุษย์ในครรภ์ของมารดานั้น เป็นสิ่งเร้นลับมหัศจรรย์เหลือเกิน แม้ว่าจะมีมนุษย์เกิดขึ้นมาบนโลกนี้แล้วนับย้อนหลังไปไกลเป็นแสนหรือเป็นล้านปีก็ตาม แต่มนุษย์ก็เพิ่งจะค้นคว้าพบความจริงในการเกิดอยู่ในครรภ์ของตัวเอง เมื่อประมาณไม่เกินกว่า ๑๐๐ ปีมานี้เท่านั้น ถึงแม้ว่าจะยังไม่ละเอียดหมดจดไปทุกแง่ทุกมุมก็ไม่มีใครอดที่จะสรรเสริญมนุษย์เสียได้

แม้มนุษย์จะค้นคว้าพบความจริงในการก่อกำเนิดของตนเองได้ก็ดี แม้ว่าจะเป็นส่วนน้อยอยู่ก็ตาม ก็ยังนับว่ามนุษย์มีปัญญา มีความอุตสาหะเป็นอย่างยิ่ง น่าที่จะได้รับคำชมเชยเป็นอันมาก

มนุษย์ทราบกันมานานนักหนาแล้วว่า ลูกเป็ด ลูกไก่ ลูกนก หรือลูกงูนั้นออกมาจากฟองไข่ เพราะเห็นอยู่เสมอ แต่มนุษย์ก็ยังสู้อุตส่าห์ค้นคว้าจนได้ความรู้เพิ่มขึ้นมาอีกว่า ลูกของคนก็ออกมาจากฟองไข่เหมือนกัน แต่เป็นฟองไข่เล็กนิดเดียวมองด้วยตาเปล่าแทบจะไม่เห็น ทั้ง ๆ ที่ร่างกายของคนนั้นใหญ่โตมาก ทั้งมีน้ำหนักตั้ง ๕๐-๗๐ กิโลกรัม

ทุกวันนี้ เรามีความรู้ความเข้าใจแล้วว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นเริ่มต้นจากในรังไข่ รังไข่นี้เป็นต่อมเล็ก ๆ แต่มีรูห้อยติดอยู่ภายในช่องท้องของเพศหญิงข้างละ ๑ รัง ทั้งซ้ายและขวา มีหน้าที่การงาน คือผลิตฮอร์โมนของเพศหญิง กับผลิตเซลไข่ (Ovum) เมื่อเจริญเติบโต มีอายุพอสมควร ก็เคลื่อนออกมาเดือนละ ๑ ฟอง

ทารกที่เป็นหญิง จะมีรังไข่ค่อย ๆ เจริญขึ้นมาตามอายุ เซลที่เป็นไข่ก็ค่อย ๆ เจริญขึ้นและหลุดออกจากรังไข่มาเป็นไข่สุกทีละฟองอยู่ภายในมดลูก เมื่อประเมินอย่าง

หยาบ ๆ แล้ว เซลล์ไข่จะหลุดออกมาจากรังไข่มารอการผสมในวันที่ ๑๓ นับจากวันแรกที่หญิงเริ่มมีประจำเดือน

เซลไข่นั้นมีจำนวนเล็กมากเหลือเกิน มีเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ ๑ ส่วนใน ๒๐๐ ของนิ้วเท่านั้นเอง ซึ่งจะหลุดออกมาตามท่อที่มีความยาว ๔–๕ นิ้ว ซึ่งต่อรังไข่กับมดลูกเข้าด้วยกัน แม้ระยะทางจะเพียง ๔–๕ นิ้วเท่านั้นก็ดี เซลไข่จะต้องเสียเวลาในการเดินทางอย่างอ้อยอิ่งนี้ถึง ๓ วัน คือเดินทางจากรังไข่แล้วเข้ามาถึงมดลูก

แอ่งเล็ก ๆ ซึ่งเป็นสถานที่ ๆ เซลไข่ตั้งอยู่ จะมีวัตถุชนิดหนึ่งสีเหลือง ๆ บรรจุอยู่เต็ม และ ณ ที่นี้เองจะผลิตฮอร์โมนเพศหญิงออกมา เรียกชื่อว่า โพรเจสเตอโรน (Progesterone) แล้ววัตถุนี้เองจะเข้าผสมกับโลหิตเข้ากระทบกับร่างกายเพื่อแก่การตั้งครรภ์ โพรเจสเตอโรนจะทำให้ผิวพื้นของมดลูกหนาขึ้นมาด้วยการสร้างตาข่ายของต่อมและเส้นโลหิตให้ซับซ้อนแล้วมากขึ้นด้วย เป็นการเตรียมพร้อมสำหรับอาหารของชีวิตใหม่ของทารกที่ได้ตั้งต้นขึ้นมา แต่อย่างไรก็ดี ถ้าไม่มีการตั้งครรภ์ เนื้อเยื่อหนา ๆ เหล่านี้ก็จะหลุดออกมากับประจำเดือนแต่ละเดือนที่ผ่านไป

การเกิดทารกขึ้นในครรภ์ ต้องอาศัยเซลไข่ของมารดาดังได้กล่าวมา แต่ก็ต้องอาศัย **เซลสเปอร์ม** ของชาย ซึ่งเก็บอยู่ในแกลนด์เพศทั้งสองของชาย ซึ่งอยู่ภายในหลอดเล็ก ๆ เท่าเส้นไหม

ความจริงที่ไม่น่าเป็นไปได้ก็คือ เซลสเปอร์ของชายมีขนาดเล็กอย่างไม่น่าเชื่อเลย เมื่อถูกขับออกมาในครั้งหนึ่งจากหลอดที่เล็กเท่าเส้นไหมนั้นมีจำนวนประมาณถึง ๒๒๕,๐๐๐,๐๐๐ ตัว ครึ่งหนึ่งในจำนวนทั้งหมดนี้ มีโครโมโซม (Chromosome) ซึ่งเรียกกันว่า โครโมโซม y และอีกครึ่งหนึ่งเรียกว่า โครโมโซม x

เมื่อเซลสเปอร์มของชายถูกขับเข้าไปในมดลูก มันก็เคลื่อนตัวเข้าไปใช้หางเล็กๆ ของมัน โดยการส่ายกระดิกเคลื่อนที่ไปอย่างช้า ๆ คล้ายลูกกบ ในการเดินทางนี้กว่าจะถึงจุดหมายปลายทาง คือเซลไข่ของหญิง แม้จะมีระยะทางเพียง ๖ นิ้วเท่านั้นเองก็ดี แต่ก็เป็นการเดินทางไกลแสนไกลของเซลสเปอร์ม เพราะในระยะทาง ๖ นิ้วนี้ เมื่อเทียบกับตัวของมันที่เล็กมากแล้ว ก็ต่างกันเป็นจำนวนหลายล้านเท่าทีเดียว ทั้งในการเดินทางนี้ก็

หาใช่ตลอดปลอดโปร่งมิได้ เพราะจะถูกขัดขวางต่าง ๆ ตลอดทาง เช่นกระแสคลื่นที่เข้าปะทะ หลุม บ่อ และโขดเขาที่จะต้องปีนป่ายและตะเกียกตะกาย แต่แม้อุปสรรคจะมีมากมายมาขวางกั้นอย่างไร มันก็พยายามเดินทางไปจนได้โดยไม่มีความท้อถอยเลย และเร็วพอใช้ เพราะจะไปได้ในหนทาง ๑ นิ้วก็จะต้องใช้เวลานานมากทีเดียว

เซลสเปอร์มนับจำนวนร้อย ๆ ล้าน ต้องล้มหายตายจากไปเสียในระหว่างทาง เพราะทนความทุรกันดารในการเดินทางไม่ไหว บางตัวก็อ่อนแอจึงหมดกำลัง เพราะทนคลื่นลมไม่ได้บ้าง ทนต่อเมือกที่เข้ากันไม่ได้กับตนบ้าง จึงล้มตายลง อย่างไรก็ดี ตัวที่แข็งแกร่ง ตัวที่แข็งแรงจริง ๆ หรือที่เป็นยอดนักสู้แท้ ๆ เท่านั้น จึงจะเดินทางไปได้ถึงจุดหมายปลายทาง แต่ก็จะต้องไม่เกิน ๒–๓ วัน เพราะอายุของมันก็มีอยู่เท่านั้นเอง

ความพยายามฟันฝ่าอุปสรรคของเซลสเปอร์มมากหลายที่มาถึงจุดหมายปลายทางแล้วด้วยความลำบากแสนยากยิ่ง แต่ก็หาได้บรรลุเป้าหมายของการเดินทางเป็นส่วนมากไม่ เพราะว่าเซลสเปอร์มทั้งหลายต่างก็มุ่งหมายที่จะทะลุกำแพงเยื่อที่ออกจะหนาของเซลไข่เข้าไป แม้เซลไข่จะใหญ่กว่าตัวของมันเองมากมายก็ดี เซลสเปอร์มแต่เพียงตัวเดียวเท่านั้นที่จะมีโชคดีเป็นพิเศษ จู่โจมเข้าไปพอดีตรงรูเล็ก ๆ ซึ่งมีรูเดียวเท่านั้นเอง เหมือนคนถูกล๊อตเตอรี่รางวัลที่ ๑ ซึ่งมีอยู่รางวัลเดียว

ตามหลักวิชาแล้ว ขณะใดที่เซลสเปอร์มลอดเข้าไปในรูของไข่ ขณะนั้นก็ถือว่าชีวิตได้เริ่มต้นขึ้นแล้ว เรียกกันว่า เซลปฏิสนธิ มันจะเคลื่อนที่มายังท่อเพื่อไปสู่มดลูก ซึ่งจะเข้าไปอาศัยยังแอ่งหนึ่ง แล้วก็หยั่งรากลงไปภายใต้ผิวหนังของมดลูกเพื่อดูดอาหารต่อไป

ทารกในครรภ์จะได้รับอาหารและการหายใจ คืออ๊อกซิเจน และขับคาร์บอนได-ออกไซด์ออกไปโดยอาศัยโลหิต คือการรับโลหิตและการขับถ่ายสิ่งที่ไม่บริสุทธิ์ออกจากร่างกายโดยความหมุนเวียนผ่านทางมารดา

หลังจากการปฏิสนธิแล้ว ๑ เดือน เซลปฏิสนธิก็จะได้อาหารจากเลือดของมารดาโดยผ่านทางรก ค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นทีละน้อย ๆ ในเดือนที่ ๓ ก็จะโตมีขนาดสัก ๓ นิ้ว โครงสร้างของกระดูกก็จะได้ตั้งต้นขึ้น และพอครบ ๖ เดือนทารกจะยาวราว ๑๔ นิ้ว และ

เริ่มกระดุกกระดิกเพราะกล้ามเนื้อต่าง ๆ จะเกร็งหรือคลายตัวได้ บ้างก็จะดิ้นไปมาเพื่อให้สบาย แล้วเมื่อครบ ๒๘๐ วันอันเป็นวันดีคืนดี ทารกที่อยู่ในครรภ์ก็พร้อมที่จะออกมาลืมตาดูโลก ซึ่งในเรื่องเหล่านี้น่าประหลาดและมหัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง เซลปฏิสนธิยังมิได้เกาะผนังของมดลูกภายในสัปดาห์แรก ต่อมาเมื่อถึงสัปดาห์ที่ ๒ จึงได้เริ่มยึดเกาะผนังของมดลูก แล้วจึงค่อย ๆ เจริญเติบโตขึ้นมาทีละน้อย ๆ โดยที่สภาพของเซลนั้นขยายตัวออก โครโมโซม (Chromosome) และการแบ่งเซลเพิ่มขึ้น และยีนส์ (Gene) เป็นผู้รวบรวมอำนาจ เช่น อัธยาศัยใจคอ และอิทธิพลอื่น ๆ ซึ่งเชื่อกันว่ามีความสามารถถ่ายทอดมาจากบิดามารดา

นอกจากนี้ยังมีสัญชาตญาณ (Instinet) ซึ่งเป็นอำนาจภายในที่เกิดขึ้นมาพร้อมกันกับมนุษย์และสัตว์ทั้งหลาย ที่ถ่ายทอดตามสายโลหิตต่อ ๆ กันมายาวนานจนถึงบัดนี้นับชาติไม่ได้

สัญชาตญาณเกิดจากทฤษฎีวิวัฒนาการของมนุษย์และสัตว์ติดตัวมาตั้งแต่เกิด เป็นพฤติกรรมที่จรรโลงเชื้อชาติ และป้องกันชีวิตของตนเอง ได้ถ่ายทอดสืบต่อตามสายโลหิตมาจากบรรพบุรุษที่นับย้อนหลังเข้าไปไกลแสนไกลมาจนถึงลูกในปัจจุบัน โดยไม่มีการสั่งสอนประการใด เช่นการรู้จักชักใยของแมงมุม ปลาบางชนิดมันก็จะพ่นหวอดสำหรับไข่ การปกป้องลูกเจี๊ยบของแม่ไก่ การทำรังของนก การหลบหลีกหรือต่อสู้เพื่อให้พ้นภัย การทะนุถนอมลูกให้เจริญวัย ความปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะสมสู่กันในระหว่างเพศตรงข้าม การหนีจากความร้อนหนาว การส่งเสียงร้อง การดิ้นรนแสวงหาอาหาร

สัญชาตญาณเหล่านี้เกิดขึ้นมาได้เองจากอำนาจของการฝึกฝนสืบต่อมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งมิได้เกี่ยวกับความคิดอ่านหรือมิได้เกี่ยวกับความมีไหวพริบแต่ประการใด เช่น แมลงบางชนิดจะต้องไข่ไว้ที่ดอกไม้ของต้นผลไม้ แล้วมันก็ทิ้งไป การฟักตัวของไข่ก็จะเกิดขึ้นพร้อมกับผลไม้ที่โตขึ้น ๆ และเมื่อผลไม้โตเต็มที่แล้ว แมลงก็จะออกมาจากไข่พอดีได้กินผลไม้เป็นอาหารจนเจริญเติบโตเป็นผู้ใหญ่ แล้วก็ผสมพันธุ์และไข่ตามที่พ่อแม่ปู่ย่าตายายได้กระทำมา แมลงทั้งหลายมิได้คิด และไม่ได้อาศัยเชาว์ แต่เป็นเพราะการออกไข่ของแมลงชนิดที่ได้เกิดขึ้นเองสืบต่อกันมาตั้งแต่ดึกดำบรรพ์ และแมลงในครั้งดึกดำบรรพ์นั้นได้ตายเสียเป็นอันมากที่มิได้ปฏิบัติตัวดังกล่าว แล้วไม่มีโอกาสได้สืบพันธุ์มาจนถึงบัดนี้

การปฏิสนธิในครรภ์มารดาตามหลักปรมัตถธรรม

บรรดานักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายในวิชาการทางโลก ต่างก็ค้นคว้าหาความจริงในเรื่องของจิตใจไม่ได้ จึงได้แสดงหรืออธิบายแต่พฤติกรรมที่จิตได้แสดงออกมาเป็นพฤติกรรมแล้วเท่านั้น ไม่ว่าจะเป็นวิชาชีววิทยา มนุษยวิทยา หรือจิตวิทยาก็ตาม เช่น พฤติกรรมที่สนองตอบต่อสิ่งเร้า เป็นต้น

การนำเอาพฤติกรรมที่สนองตอบต่อสิ่งเร้ามาอธิบาย ท่านก็แสดงไปถึงเรื่องของรูป คือการถ่ายทอดมาตามลำดับของโครโมโซมกับยีนส์ตามสายโลหิตที่ถ่ายทอดมาตั้งแต่ครั้งบรรพกาล ว่าเป็นตัวการสำคัญที่ได้อุดหนุนให้เกิดพฤติกรรมต่าง ๆ ขึ้น แม้แต่ในเรื่องของสัญชาตญาณก็เช่นเดียวกัน เลยกลายเป็นว่า ตัวการสนองตอบต่อสิ่งเร้านั้นได้แก่ "รูป" ซึ่งก็คือสสารและพลังงาน

ผู้เสนอความรู้นี้ บางท่านก็เป็นอาจารย์ที่สอนอยู่ในมหาวิทยาลัย สอนวิชาที่ว่าด้วยกลไกอันลึกลับของชีวิตและของจิตทั้งในต่างประเทศและในประเทศไทย ซึ่งล้วนแต่เอารูปเอาวัตถุมาแสดงให้เป็นจิตใจทั้งนั้น ต่างก็แสดงเหมือน ๆ กัน เพราะชีวิตวิวัฒนาการมานานแสนนานจากอดีตที่นับถอยหลังเข้าไปไม่ถึง

แม้พระพุทธศาสนาจะยอมรับนับถือการถ่ายทอดตามสายโลหิต แต่ก็เป็นไปในส่วนรูปส่วนวัตถุเท่านั้น แม้พระพุทธศาสนาจะไม่คัดค้านในหลักวิวัฒนาการว่าเป็นความจริง ด้วยเหตุที่สิ่งแวดล้อม ดินฟ้าอากาศ เวลาที่ยาวนานเป็นหมื่นเป็นแสนปี ย่อมจะผันแปรให้สัตว์ทั้งหลายเป็นไปตามอำนาจของมันทีละน้อย ๆ แต่ในพระพุทธศาสนาก็จะไม่ยอมยกให้ว่า โครโมโซมหรือยีนส์ ที่ถ่ายทอดต่อ ๆ กันมาแม้จะนานแสนนานสักเท่าใด ๆ นั้น เป็นตัวการที่แสดงการสนองตอบต่อสิ่งเร้า หรือแสดงออกซึ่งความรู้สึกนึกคิดได้ หรือมาเป็นตัวของสัญชาตญาณเสียเอง เพราะในพระพุทธศาสนาแสดงหลักการอันหนักแน่นมั่นคงเอาไว้ว่า

รูป อันได้แก่สสารและพลังงานนั้นเป็น อนารมฺมณํ *หมายถึงว่า รูปทุก ๆ อย่าง แม้จะวิวัฒนาการมานานแสนนานอย่างไรก็ตาม ก็ไม่มีความสามารถที่จะรู้อารมณ์หรือรู้สึกนึกคิดได้ และสัญชาตญาณทั้งหลายก็มิได้เกิดขึ้นมาจากรูปได้เช่นเดียวกัน*

เพราะว่า จิตหรือวิญญาณต่างหากที่มาทำหน้าที่การงานดังกล่าวนี้ คือ รู้อารมณ์หรือรู้สึกนึกคิด ซึ่งก็แน่ละ จิตหรือวิญญาณก็จะต้องอาศัยรูปเป็นทางแสดงออกซึ่งความรู้สึกเหล่านั้นเหมือนกัน เช่นไม่มีรูป คือประสาทตาเสียแล้ว จิต, "เห็น" ก็จะเกิดขึ้นมาไม่ได้ เป็นต้น

เมื่อนักปราชญ์ราชบัณฑิตทั้งหลายศึกษาค้นคว้าเข้าไปถึงความจริงไม่ได้ นักวิชาการเหล่านั้นก็พากันลงความเห็นไปในทางที่จะเป็นไปได้ อนุมานเอาตามที่มันควรจะเป็นไป แต่หาได้มีหลักฐานอันเป็นข้อเท็จจริงที่จะพิสูจน์ได้ไม่

ถ้ายึดเอาแต่โครโมโซมกับยีนส์เท่านั้น สัตว์ทั้งหลายตายลงไปแล้วก็เกิดอีกไม่ได้ สัตว์ทั้งหลายตายลงแล้วก็จะต้องสูญไป

ถ้ายึดเอาแต่โครโมโซมกับยีนส์เท่านั้นแล้ว บุญหรือบาปที่ได้กระทำเอาไว้ก็จะไม่มีผลสนองตอบต่อผู้กระทำได้เลย

และถ้ายึดเอาแต่โครโมโซมกับยีนส์เท่านั้นแล้ว ก็แสดงว่า ที่เรามีความคิดอ่านจดจำ รู้จักคิดรู้จักประดิษฐ์ รู้จักดีหรือรู้จักชั่ว รู้จักบุญรู้จักบาป ตัวรูปคือปรมาณูซึ่งเมื่อแยกออกแล้วก็มีแต่ประจุไฟฟ้า และพลังงาน เป็นตัวทำงานเหล่านี้ แล้วก็เป็นตัวเก็บอารมณ์เหล่านี้ แล้วก็ถ่ายทอดอารมณ์เหล่านี้ออกมาได้ด้วย

สมมุติว่า เราจดจำสีแดงเอาไว้ได้ เราเอาโครโมโซม เอายีนส์ตรงไหนเล่า เป็นตัวเก็บจดจำสีแดงเอาไว้ เพราะมันมีจำนวนมากจนนับไม่ไหว

เมื่อเรารู้ว่าเป็นสีแดงได้ เรานึกคิดขึ้นมาจากโครโมโซมจากยีนส์ อันเป็นวัตถุสสารได้อย่างไรเล่า

ในระหว่างที่เราเล่าเรื่องราวของเราในอดีต โครโมโซมกับยีนส์อันไหนทำงานกันอย่างไร คงจะวุ่นวายสับสนกันใหญ่

ความรักหรือความโกรธเกิดขึ้น ยีนส์อันไหนเก็บความรักหรือความโกรธเอามาจากไหน จึงต่อมาถึงเด็กในครรภ์ได้ จะว่าแม่เป็นคนสั่งสอนก็พ้นวิสัย

โครโมโซมกับยีนส์ก็หนีไปจากประจุไฟฟ้าและพลังงานไปไม่พ้น แต่ประจุไฟฟ้าและพลังงานมาทำหน้าที่สัญชาตญาณได้อย่างไรเล่า

บางคนเขียนรูปได้ดี บางคนเล่นดนตรีได้เก่ง บางคนเป็นนักพูดนักประพันธ์ชั้นแนวหน้า ทั้งเป็นมาและเก่งมาตั้งแต่เล็ก ๆ เราเรียกกันว่า เขามีพรสวรรค์ความเก่งของเขาเหล่านั้นถ่ายทอดมาตามสายโลหิตได้ ก็คงจะน่าอัศจรรย์ใจพิลึกเพราะไม่ต้องมีการศึกษาเล่าเรียน และไม่ต้องฝึกฝนมาก่อนเลยแม้แต่น้อย คอยรับช่วงเอาจากบิดามารดา หรือปู่ย่า ตายาย เท่านั้น

ผมได้บรรยายเรื่องของจิตใจมาแล้วตั้งแต่ต้น หวังว่าท่านทั้งหลายที่ได้ติดตามศึกษามาคงพิจารณาได้แล้วว่า ถ้าเรามิได้มีจิตใจอีกต่างหากแล้ว พฤติกรรมอันแสดงออกทั้งหลาย จะมีความหมายออกมาได้อย่างไร

มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมิใช่เป็นต้นไม้ จึงจะได้แสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อแสง ซึ่งมาเป็นสิ่งเร้าได้โดยมิได้แสดงออกซึ่งความมุ่งหมายที่มีอยู่ในใจแต่ประการใด

มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายมิใช่เป็นเชื้อโรค หรือจำพวกเซลล์ในรูปแบบต่าง ๆ จึงจะได้แสดงปฏิกิริยาสนองตอบต่อสิ่งที่มาเร้า คือแสง หรือวัตถุเคมีเป็นอาการต่าง ๆ โดยที่มิได้มีความมุ่งหมายอันออกมาจากจิตใจแต่ประการใด

แต่สัตว์ทั้งหลายมีจิตใจ จึงได้แสดงพฤติกรรมต่าง ๆ ออกไปโดยมีความมุ่งหมายของจิตใจให้ได้เห็นอย่างชัดแจ้ง

ด้วยเหตุนี้เอง เมื่อสัตว์ทั้งหลายสิ้นชีวิตลงไปแล้ว จึงไม่เหมือนต้นไม้ตาย ไม่เหมือนเชื้อโรคหรือเซลล์ต่าง ๆ ตาย ไม่มีความพิสดารอะไรเลยหลังจากนั้น

แต่อย่างไรก็ดี ถ้าท่านผู้ใดเข้าใจว่า คนตายลงไปแล้วก็สูญไปเลย ก็เป็นความเห็นที่ยังผิดอยู่ หรือถ้าท่านผู้ใดเข้าใจว่า วิญญาณของผู้ตายไปเกิดใหม่ได้อีก ก็ได้ชื่อว่าเป็นความเห็นที่ยังไม่ถูกต้องอีกเหมือนกัน

เพราะสัตว์ทั้งหลายมีจิตใจ และเก็บสะสมกรรม คือการกระทำ เฉพาะอย่างยิ่งคือตัณหาเอาไว้มากมาย ดังนั้น จึงก่อให้เกิดกำลังอำนาจในการที่จะต้องสืบต่อไปยังภพใหม่ชาติใหม่อีก แต่ก็หาใช่จิตดวงเก่าไม่

เพราะว่าสัตว์ทั้งหลายมีจิตใจ และจิตใจนี้สั่งสมกรรม คือการกระทำเอาไว้และอำนาจของกรรมนี้เรียกว่า กรรมชรูป ก็จะสามารถผันแปรรูปที่ได้ถ่ายทอดจาก

บิดามารดา (เกิดเป็นมนุษย์) ให้เป็นรูปใหม่ เช่นระบบประสาทกาย เป็นต้น ขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป

ทั้งรูป และทั้งนาม จึงได้เกิดขึ้นมาเป็นชีวิตใหม่อีกภายหลังความตาย สืบต่อมา พร้อมทั้งบุญทั้งบาปที่ได้กระทำเอาไว้ ตลอดจนอัธยาศัยใจคอ ความสันทัดจัดเจนหรือสัญชาตญาณที่ติดมาอีกในภพใหม่ชาติใหม่โดยมิได้ตกหล่นหายไปไหน ซึ่งผมจะได้บรรยายต่อไปในคราวหน้า

จิตประเภทไหนที่จะอุบัติขึ้นมาในภพชาติใหม่

จากอภิธรรมมัตถสังคหะ ในคาถาสังคหะที่ ๕ แสดงว่า

ปฏิสนฺธิ ภวงฺคญฺจ ตถา จวนมานสํ
เอกเมว ตเถเวก วิสยญฺ เจกชาติยํ ฯ

แปลความว่า ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต จุติจิต มีวิสย (อารมณ์) อันเดียวกัน และย่อมเป็นอย่างเดียวกันในชาติหนึ่ง ๆ โดยแท้

ในข้อนี้หมายความว่า ในภพชาติอันเดียวกัน เช่นเป็นมนุษย์ขึ้นมาแล้ว โดยอาศัยปฏิสนธิมาด้วยจิตดวงใด คือมีอารมณ์อย่างไร ภวังคจิต (เช่นนอนหลับเป็นต้น) ก็จะเป็นจิตที่มีอารมณ์อย่างนั้น แม้ผู้นั้นถึงแก่ความตาย คือจุติจิตเกิดขึ้น ก็จะมีอารมณ์เหมือนกับที่ได้มาจากปฏิสนธินั่นเอง จึงสรุปความได้ว่า ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ของบุคคลย่อมจะมีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกันทั้งหมด

บุคคลโดยมากมีความเข้าใจผิดคิดว่า เมื่อสัตว์ทั้งหลายได้ตายลง จุติจิตก็จะเกิดขึ้น แล้วจุติจิตนี่เองก็จะไปปฏิสนธิ คือไปเกิดเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน

ความจริงจิตเกิดขึ้นที่ไหน ก็จะดับลงที่นั้น และอารมณ์ก็จะดับลง ณ ที่นั้นด้วย **ดังได้กล่าวแล้ว จิตดวงที่ปฏิสนธิเป็นจิตอีกดวงหนึ่งที่สืบต่อไปต่างหาก หาใช่เป็นดวงเดียวกันได้ไม่**

เพราะว่าไม่มีอะไรในโลกนี้ที่จะไม่เกิด ไม่ดับ หรือไม่เปลี่ยนแปลงไป ไม่มีอะไรในโลกนี้ที่ไม่เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา

แต่เมื่อจิตดวงหนึ่งดับลงแล้ว ก็มีปัจจัยหลายประการสนับสนุนให้เกิดจิตดวงต่อไป (มีปัจจัยหลายประการอย่างไร ผมจะได้บรรยายในคราวหน้า) สิ่งต่าง ๆ เช่น บุญ บาป อัธยาศัยใจคอ ทุกอย่างที่สั่งสมเอาไว้ก็สืบต่อไปยังจิตดวงใหม่ในชาติใหม่

เมื่อบุคคลใดใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็จะเกิดกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง

อารมณ์ที่เกิดขึ้นในครั้งสุดท้ายของชีวิตนี่เอง ที่เป็นตัวการส่งให้เกิดการปฏิสนธิขึ้น

จิต เจตสิก และกรรมชรูปที่เกิดขึ้นยังภพใหม่ชาติใหม่นี้ เรียกว่า ปฏิสนธิ เป็นจิต เจตสิก และกรรมชรูปที่สืบต่อมาจากจุติจิตในภพชาติที่แล้วมา

สมมุติเอาว่า ผู้ตายได้อารมณ์เห็นครรภ์ของมารดาเมื่อเวลาใกล้ตาย ซึ่งอารมณ์นี้จะต้องมาเกิดเป็นมนุษย์ อารมณ์ครรภ์ของมารดาเป็นตัวส่งให้บังเกิดการปฏิสนธิ

เริ่มตั้งแต่ปฏิสนธิจิต การเกิดในภพชาติใหม่ ภวังคจิต การรักษาภพชาติที่ได้เกิดขึ้นมาแล้ว และจุติจิต ได้แก่ความตายไปจากภพชาติ และทั้ง ๓ นี้จะมีอารมณ์ครรภ์ของมารดาอย่างเดียวกันทั้งหมด

ปฏิสนธิ ภวังค์ ← ตลอดเวลาที่มีชีวิตอยู่ → จุติ

| ครรภ์ | | ครรภ์ | | - - - - - - - - | | ครรภ์ |

ถ้าจะพูดให้พึงเข้าใจง่าย จำง่าย ก็ต้องว่า *ตั้งแต่เกิดขึ้นมาไปจนถึงแก่ความตาย จิตที่เกิดขึ้นจะมีอารมณ์ครรภ์ของมารดาทั้งหมดเป็นอดีตอารมณ์ ยกเว้นเพียงว่าเวลาจับอารมณ์ใหม่ เช่น เห็น ได้ยิน หรือคิด เป็นต้น เท่านั้น ที่จิตมิได้จับอารมณ์ครรภ์มารดา*

ทั้งนี้ด้วยเหตุผลประการใด

บุคคลใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็ย่อมจะเกิดอารมณ์ขึ้น คือเห็นครรภ์ของมารดา แล้วอารมณ์เหล่านี้เองที่เป็นตัวส่งให้เกิดการปฏิสนธิในภพชาติใหม่ ดังนั้น ปฏิสนธิจิตจึงมีอารมณ์ครรภ์ของมารดา

ภวังคจิต ได้แก่องค์แห่งภพ คือการรักษาภพชาติเอาไว้ เกิดเป็นคนแล้ว ภวังคจิตที่เกิดขึ้นต่อ ๆ มาก็จะต้องรักษาความเป็นคน เกิดเป็นสุนัขแล้ว ภวังคจิตก็จะ

รักษาความเป็นสุนัขเอาไว้ จะไม่มีเลยเป็นอันขาดที่เกิดเป็นสุนัขแล้ว สุนัขมันจะค่อย ๆ กลายเป็นสัตว์อย่างอื่น หรือจะกลับกลายมาเป็นคนไปได้

ภวังคจิตที่เห็นได้ง่ายก็คือ ในเวลาที่นอนหลับ ตลอดเวลาที่นอนหลับในเวลากลางคืน ๗-๘ ชั่วโมงนั้น เราไม่มีความรู้สึกสำนึกตัว เราจะเห็น จะได้ยิน หรือจะคิดนึกอะไรไม่ได้ (ยกเว้นในขณะที่กำลังฝันหรือละเมอนั้น จิตขึ้นวิถีทำงานจะเรียกว่านอนหลับไม่ได้) แต่เราก็มิได้ตาย ในเวลาเหล่านี้ จิตเป็นภวังค์ จับอารมณ์ใหม่ไม่ได้ แต่จะจับอารมณ์เดิมที่ได้มาตั้งแต่ขณะปฏิสนธิทุก ๆ ขณะที่จิตเกิดขึ้นมา

การยกตัวอย่างการนอนหลับขึ้นมานั้น เห็นภวังคจิตได้ง่าย อธิบายเพียงเล็กน้อยก็พอเข้าใจ แต่ภวังคจิตนั้นหาได้เกิดแต่เฉพาะในเวลาที่นอนหลับเท่านั้นไม่ ในขณะที่กำลังตื่นอยู่ เช่นในขณะที่ผมกำลังพูด และท่านทั้งหลายกำลังฟังอยู่นี้ ภวังคจิตก็เกิดอยู่ตลอดเวลา

ขอให้ท่านดูในภาพแสดงการงานของจิตที่เรียกว่า "วิถี" ไม่ว่าจะเป็นทางปัญจทวารหรือมโนทวารก็ตาม ก่อนที่จิตจะเกิดนั้นก็ย่อมจะมีภวังคจิต ครั้นสิ้นสุดวิถีแล้วก็มีภวังคจิตอีก ทั้งนี้ก็เพราะจิตที่ชื่อว่าภวังค์นั้น เป็นองค์แห่งภพ เป็นตัวรักษาภพชาติเดิมเอาไว้ ภวังคจิตจึงได้เกิดทั่วไปทั้งกลางวันกลางคืน ไม่ว่าจะหลับหรือตื่น ตั้งแต่เกิด คือปฏิสนธิไปจนถึงตายคือจุติ ไม่ได้มีหยุดเลย หากแต่ในเวลาที่ตื่นอยู่นั้นเรามองภวังค์ไม่ได้ไม่เข้าใจ เพราะภวังค์เกิดในเวลารวดเร็วมาก และในจังหวะที่สั้นมากด้วย เราจึงต้องสังเกตเอาที่คนนอนหลับสนิทว่าภวังค์เกิดมากมายอย่างไร ในเรื่องนี้ถ้าจะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ว่า เรานอนหลับทั้ง ๆ ที่กำลังพูดกำลังคุยอยู่นี่เอง แต่เป็นการนอนหลับที่น้อยที่สั้นมากจนไม่รู้สึกตัวเท่านั้นเอง

สำหรับคำว่า จุติ ได้แก่ความดับหรือความตายก็เหมือนกัน บุคคลส่วนมากมีความเข้าใจว่า จุติจิต คือจิตดวงสุดท้ายนี่เองที่ไปเกิดใหม่ แต่ความจริงนั้น จุติจิตดับลง ณ ที่นั้น จุติจิตคือจิตที่ดับลงนี้ จะไปเกิดยังภพชาติใหม่ไม่ได้ หากแต่ว่า เพราะอำนาจแห่งความดับของจุติจิตนี่เองได้เป็นปัจจัยสนุนสนุนให้เกิดจิตในภพชาติใหม่อีกดวงหนึ่งเรียก ปฏิสนธิจิต ซึ่งเป็นคนละดวงกัน (อำนาจนี้จะได้บรรยายในคราวหน้า)

นอกจากนั้น บุคคลส่วนมากก็ยังเข้าใจว่า จิตที่ชื่อว่า จุติ นี้ มีอารมณ์เมื่อใกล้จะตาย หรือรับอารมณ์ได้จากผู้ที่จะถึงแก่ความตาย แท้จริงนั้น จุติจิตเป็นทวารวิมุติ เหมือนกับภวังคจิตที่นอนหลับ ไม่มีความสำนึกรู้สึกตัว จึงไม่มีความสามารถที่จะรับอารมณ์ใหม่ได้ หากแต่จะรับอารมณ์เดิมที่ได้มาตั้งแต่ปฏิสนธิ

ดังนี้เอง ผมจึงขอให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจในจิตทั้ง ๓ ตัวนี้เป็นพิเศษว่า ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตินั้น เป็นจิตประเภทวิบาก ซึ่งเป็นผลของกรรม มิได้เป็นเหตุเป็น**การกระทำ จึงเป็นอพยากตจิต มิได้เป็นบุญหรือเป็นบาป ปฏิสนธิ ภวังค์ จุตินั้นเป็นทวารวิมุติ พ้นจากการนับว่าเป็นจิตที่ต้องเกิดตามทวาร เพราะไม่ใช่เป็นทวาริกที่ต้องออกทำงานทางประตู จึงมิได้มีความรู้สึกสำนึกตัวแต่ประการใด และปฏิสนธิ ภวังค์ จุตินั้น จะต้องมีอารมณ์เป็นอย่างเดียวกันเสมอในภพชาติเดียวกัน**

เมื่อปฏิสนธิ คือเกิดขึ้นมาเห็นครรภ์ของมารดา จึงได้เกิดเป็นมนุษย์ ภวังค์กับจุติของบุคคลนี้ก็จะมีอารมณ์ครรภ์ของมารดาด้วย

เมื่อปฏิสนธิ คือเกิดขึ้นมานั้น เห็นชายป่าเปลี่ยว จึงได้เกิดขึ้นมาเป็นเปรต ร่างกายเป็นรูปปรมาณู ภวังค์และจุติของเปรตนี้ก็จะมีอารมณ์ป่าเปลี่ยว

เมื่อปฏิสนธิ คือเกิดขึ้นมานั้น เห็นปราสาทอันสวยงาม จึงได้เกิดขึ้นมาในเทวภูมิ ร่างกายเป็นรูปปรมาณู ภวังค์และจุติของเทวดาก็จะมีอารมณ์ปราสาทอันสวยงามนั้น

บุคคล สถานที่ และจิตใจ ที่เกิดขึ้นมาในภพชาติใหม่

ในบรรดากิจการงานทั้งหลาย ถ้าเป็นกิจการงานที่ใหญ่ ก็จะต้องมีผู้ทำการงานนั้น ๆ หลายคนด้วยกัน และคนหลายคนที่เข้ามาทำงานนั้น มีหน้าที่การงานต่าง ๆ กัน ด้วยเหตุนี้ เราจึงต้องตั้งชื่อบุคคลเหล่านั้นเอาไว้ เพื่อจะได้พูดหรือเรียกขานกันได้ถูกต้อง เช่น ในธุรกิจการค้า มีห้างร้านค้าขายเป็นต้น ก็จะต้องมีผู้จัดการ คนขายของหน้าร้าน เสมียนพนักงาน และภารโรง

ในเรื่องจุติปฏิสนธิก็เหมือนกัน มีจิตใจหลายประเภท มีบุคคลหลายพวกที่จะต้องทำความเข้าใจ ดังนั้นการศึกษาในเรื่องจุติ ปฏิสนธิ ให้เข้าใจ จึงต้องตั้งชื่อจิตใจ ตั้งชื่อบุคคล สถานที่ ตลอดจนประเภทการงานต่าง ๆ ออกไปเพื่อจะได้เรียกขานกันได้ถูกต้อง แล้วทราบได้ว่า ทำการงานอะไร หรือใครทำอะไรอยู่ที่ไหน

บุคคลทั้งหลาย เมื่อแยกออกตามสภาวธรรมแล้วก็มีอยู่ ๑๒ บุคคล คือ

- บุคคล – ๑๒
  - ปุถุชน – ๔
    - ทุคติบุคคล ๑
    - สุคติอเหตุกบุคคล ๑
    - ทวิเหตุกบุคคล ๑
    - ติเหตุกบุคคล ๑
  - อริยบุคคล – ๘
    - ๔
      - โสดาปัตติมรรคบุคคล ๑
      - สกทาคามิมรรคบุคคล ๑
      - อนาคามิมรรคบุคคล ๑
      - อรหัตมรรคบุคคล ๑
    - ๔
      - โสดาปัตติผลบุคคล ๑
      - สกทาคามิผลบุคคล ๑
      - อนาคามิผลบุคคล ๑
      - อรหัตผลบุคคล ๑

ภพภูมิที่สัตว์เกิดขึ้นมาในกามภูมิ ๑๑ คือ

- กามภูมิ – ๑๑
  - อบายภูมิ – ๔
    - สัตว์นรก ๑
    - สัตว์เดรัจฉาน ๑
    - เปรต ๑
    - อสุรกาย ๑
  - กามสุคติภูมิ – ๗
    - มนุษยภูมิ ๑
    - เทวภูมิ ๖

จิตของสัตว์ที่จะปฏิสนธิในภพภูมิต่าง ๆ

๑. จิตที่ชื่อว่า อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก ๑ ดวง

นำปฏิสนธิในทุคติภูมิ คือเกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสูรกาย

๒. จิตที่ชื่อว่า อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก ๑ ดวง

นำปฏิสนธิ เป็นมนุษย์กับเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นต่ำสุด และเป็นบุคคลไม่สมประกอบ

๓. มหาวิบากจิต ๘ ดวง

นำปฏิสนธิในมนุษย์ ๑ ภูมิ กับเทวภูมิ ๖ ภูมิ

๔. จิตที่ชื่อว่า มหัคตวิบาก ๙

นำปฏิสนธิในรูปพรหม และอรูปพรหม

ในบุคคลทั้ง ๑๒ นั้น พระอริยบุคคลมี ๘ ผมก็จะของดเสียไม่บรรยาย เพราะจะยืดยาวเกินไป

สำหรับภพภูมิที่สัตว์จะอุบัติขึ้นมานั้น จะบรรยายเฉพาะกามสุคติภูมิ กับอบายภูมิเท่านั้น และเน้นเฉพาะมนุษยภูมิ แต่จะเว้นไม่บรรยายรูปพรหมภูมิ และอรูปพรหมภูมิ

สำหรับประเภทของจิตที่จะเกิดในภพภูมินั้น ๆ ก็จะเว้นบรรยายมหัคตวิบากจิต ๙

ตามธรรมดา เมื่อเราต้องการทราบว่า กิจการงานของใครดีเด่น หรือบังเกิดความเสียหายอย่างร้ายแรงจนเป็นที่เลื่องลือ เราก็จำเป็นจะต้องค้นหาความจริงของเรื่องนั้นหลายทางด้วยกัน เช่น บุคคลนั้นคือใคร เป็นคนดีหรือไม่ดีอย่างไร อยู่ที่ไหน ในสถานที่นั้นเป็นอย่างไร และบุคคลนี้เป็นบุคคลประเภทไหน ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

ในการแสดงเรื่องจุติ ปฏิสนธิก็เหมือนกัน ก็จำเป็นที่จะต้องแสดงให้ท่านทั้งหลายทราบว่า บุคคลผู้เกิดขึ้นมานั้นเป็นบุคคลชนิดไหน ทำไมจึงได้มาเกิดในสถานที่นั้น ในสถานที่นั้นเป็นอย่างไร และมีความเป็นมาประการใดบ้าง ทั้งในอดีตและปัจจุบัน

คำว่า "**บุคคล**" นั้น ตามสภาวธรรม มิได้มีความหมายเฉพาะเจาะจงว่า "**คน**" เท่านั้น หากแต่หมายถึงสัตว์ทั้งหลายทั่วไปด้วย เช่น สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย มนุษย์ เทวดา หรือแม้พระอริยบุคคลเบื้องต้น ไปจนพระอรหันต์

สิ่งที่ไม่มีชีวิต (ตามนัยของสภาวธรรม) เช่น พื้นแผ่นดิน ภูเขา บ้านเรือน หรือต้นไม้ ไม่เรียกว่าบุคคล

คำว่า "ปุถุชน" นั้น หมายถึงผู้ที่หนาไปด้วยกิเลส มีโลภะ โทสะ โมหะ ครอบงำอยู่ในจิตพร้อมบริบูรณ์ ได้แก่มนุษย์และสัตว์ทั้งหลายในภพภูมิต่าง ๆ แต่ยกเว้นอริยบุคคล เพราะพระอริยบุคคลไม่ใช่ปุถุชน ด้วยท่านได้ทำลายกิเลสให้ออกไปได้เด็ดขาดเป็นบางส่วน จนถึงทำลายจนหมดจนสิ้นเชิงแล้ว

๑. *บุคคลผู้ได้กระทำอกุศลกรรมไว้เป็นส่วนมากในชาตินี้ หรือทำอกุศลกรรมไว้มากในอดีตชาติ เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็จะระลึกได้ถึงอกุศลที่ตนได้เคยทำมา ราวกับว่าเป็นความฝัน หรือรู้สึกว่าได้เห็น ได้ยินจริง ๆ เช่นเห็นสัตว์ที่กำลังจะถูกฆ่า หรือได้ยินเสียงสัตว์กำลังร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวดอย่างสุดแสน เห็นไฟลุก หรือเห็นป่าเปลี่ยว เห็นเหวลึกที่น่าหวาดเสียว เห็นถ้ำที่น่ากลัว ตลอดจนสัตว์เดรัจฉานประเภทต่าง ๆ*

การระลึกถึงกรรมในอดีต ก็เพราะว่า บางท่านไม่ได้ทำบาปหรือทำบุญไว้ในชาตินี้เด่นชัดนัก จึงได้ล้วงเอากรรมในอดีตชาติมาเป็นอารมณ์ ก็เป็นไปได้เมื่อเวลาใกล้จะถึงแก่ความตาย

บุคคลดังกล่าวนี้ จะถูกผลักส่งไปให้เกิดเป็นสัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต อสุรกาย และเมื่อเกิดในสถานที่ดังกล่าวนี้ แล้วก็เรียกชื่อว่า อบายภูมิ ๔ อันเป็นที่เกิด อันไม่มีความสุขความสบายได้รับความเดือดร้อน และตัวผู้เกิด ณ อบายภูมิทั้ง ๔ นี้ เรียกว่า ทุคติบุคคล

อบายภูมิทั้ง ๔ นี้ ผู้เกิดเป็นบุคคลผู้มีกายอันละเอียดเป็นปรมาณู เห็นไม่ได้ สัมผัสไม่ได้ด้วยกายของเรา เรียกว่า โอปปาติกปฏิสนธิ เกิดขึ้นมาตัวใหญ่โตเต็มที่ มีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ หทยวัตถุ เพศหญิงหรือเพศชายพร้อม (ยกเว้นสัตว์นรกไม่มีเพศ)

สัตว์เดรัจฉานที่มีกายหยาบที่เห็นอยู่ในโลกนี้ ก็รวมเป็นสัตว์ที่อยู่ในอบายภูมิด้วย (สัตว์เดรัจฉานชนิดต่าง ๆ ที่มีกายละเอียดเป็นรูปปรมาณูในโลกนี้ก็มี)

จิตของผู้ที่ปฏิสนธิในอบายภูมินั้น เรียกว่า อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก เป็นวิบาก คือเป็นผลของกรรมที่ได้กระทำอกุศล มีฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เป็นต้น

อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิตนี้ มี ๑ ดวงเท่านั้น เป็นตัวปฏิสนธิในภพภูมิที่ไม่มีความสุขความสบายในภพภูมิทั้ง ๔ ไม่ว่า สัตว์นรก สัตว์เดรัจฉาน เปรต หรืออสุรกายก็ตาม แต่ตัวการที่ส่งสัตว์ไปเกิดหรือตัวการที่ให้อำนาจนั้น ได้แก่อารมณ์ที่เกิดขึ้นก่อนจะถึงแก่ความตาย อารมณ์ที่ใกล้จะถึงแก่ความตายเป็นตัวบ่งชี้ว่าสัตว์นั้นจะเกิด ณ ที่ใด

๒. ตามธรรมดา ถ้าจิตของบุคคลใดจับอยู่ในอารมณ์ใดต่อ ๆ กันไปเป็นเวลานานแล้ว เราก็พูดกันว่า จิตจับอารมณ์ได้มั่นคง เราก็ถือว่าจิตนั้นมีกำลังมาก จะคิดอ่านจดจำหรือจะศึกษาเล่าเรียนอะไรก็จะได้ผลดี ซึ่งแตกต่างกับจิตของคนที่จับอารมณ์ไม่มั่นคง ซัดส่าย ไปมาอยู่เสมอ เหมือนไฟเทียนอยู่ในที่ ๆ ลมพัด จิตชนิดนี้ก็มีกำลังน้อย จะคิดอ่านจดจำหรือจะศึกษาวิทยาการอะไรก็จะจำไม่ค่อยได้

จิตของบุคคลผู้ใกล้จะถึงแก่ความตายก็เหมือนกัน มีเหตุหลายประการที่มาทำให้จิตจับอารมณ์ที่เป็นกุศลได้ไม่มั่นคง จึงทำให้บังเกิดความเสียหายเมื่อเกิดขึ้นมาใหม่ในชาติหน้า

บางคนทำบุญให้ทาน รักษาศีล หรือเจริญภาวนาไปตามคนอื่นที่เขาว่าดี ไม่เคยศึกษา ไม่เคยคิดพิจารณาว่าจะเท็จจริงประการใด จิตใจในการทำกุศลจึงไม่มั่นคง

บางคนทำกุศลตามธรรมเนียม หรือเป็นผู้หลักผู้ใหญ่หวังจะชักนำผู้อื่นที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาเท่านั้น แต่ตนเองไม่เคยชื่อผลของการกระทำ หรือเรื่องการตายแล้วเกิดใหม่ได้

บางคนทำกุศลต่าง ๆ ไปด้วย มีโลภะ มีโทสะ มีโมหะ เข้าประกอบปะปนอยู่ด้วยเสมอ เช่นทำกุศลด้วย โกรธ ทุกข์ร้อน กังวล ห่วงใยไปด้วย หรือทำกุศลเพราะอยากได้ผลดีในชาติหน้า จึงได้อธิษฐานขอเป็นเศรษฐีในชาติหน้า หรือทำกุศลไปด้วยดื่มสุรามึนเมาไปด้วย บุคคลเหล่านี้มีกำลังของกุศลน้อย เพราะมีอกุศลเข้าไปพัวพัน

บางคนเป็นผู้ศึกษาวิทยาการทางโลกมามาก แต่ทางธรรมไม่กระดิกหู ดังนั้นจึงไม่เคยเชื่อเรื่องกรรมและผลของกรรม ทั้งไม่เชื่อว่าตายแล้วจะไปเกิดได้ด้วย เพราะเหตุที่มีพื้นฐานของจิตใจเช่นนี้ การทำกุศลแทบทุกครั้งจึงหากำลังมากจริง ๆ ได้ยาก อารมณ์เมื่อใกล้จะตายจึงมีกำลังน้อย เพราะอกุศลเข้ามาพัวพันเสีย

บุคคลดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย จิตจับอารมณ์ที่เป็นกุศลที่ตนเคยทำมาไม่มั่นคง เพราะจับอารมณ์ไม่เป็นแถวเป็นแนว มีอกุศลเกิดขึ้นมาสลับกันเสีย เช่นจิตเป็นกุศล แล้วก็เกิดเห็นที่ตัวเคยฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมาแต่สมัยหนุ่ม ๆ เป็นอันมาก กุศลจิตพัวพันกับอกุศลจิตดังนี้ เมื่อเกิดขึ้นมาในภพใหม่ในชาติใหม่ เพราะกุศลเป็นตัวนำ จึงได้เกิดเป็นคน หรือเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกาต่ำสุด จึงเป็นคนหรือเป็นเทวดาที่ไม่สมประกอบ เช่นแข้งขาหรือตาพิการมาตั้งแต่ในขณะปฏิสนธิ (ถ้าผลนั้นเกิดในปวัตติ คือ ภายหลังปฏิสนธิแล้ว เป็นกรรมอีกอย่างหนึ่ง)

บุคคลผู้ใกล้จะถึงแก่ความตาย ระลึกถึงกุศลที่ตนทำเอาไว้ได้ แต่ไม่มั่นคง เพราะมีอกุศลโมหะเข้ามาพัวพันเพราะเคยดื่มสุราเมามายมาเป็นเวลายาวนาน แม้กุศลจะเป็นผู้นำเกิดก็จริง แต่ก็ระลึกถึงเรื่องการเมามายที่ตนได้เคยปฏิบัติมาเป็นอันมากมาสลับกันเสีย ทำให้กำลังของกุศลตกไป ดังนั้นจึงได้ไปเกิดเป็นคนหรือเทวดาชั้นจาตุ-มหาราชิกาต่ำสุด เป็นผู้ที่ไม่สมประกอบทางจิตใจ เป็นผู้มีปัญญาทึบ มีโมหะครอบงำมาก เป็นบ้า เป็นผู้ที่เรียกว่าไม่ค่อยเต็มบริบูรณ์ และปัญญาอ่อน

เราเรียกบุคคลดังกล่าวเหล่านี้ว่า เป็นพวกสุคติอเหตุกบุคคล เพราะปฏิสนธิด้วยกุศลที่มีกำลังน้อย เกิดเป็นมนุษย์ หรือเกิดเป็นเทวดาชั้นจาตุมหาราชิกา ชั้นต่ำสุด เป็นบุคคลไม่สมประกอบทางกาย ทางใจ หรือทั้งกายและใจทั้งสองอย่าง (ทั้งสองอย่างก็คือ ฆ่าสัตว์ด้วย เมาด้วย เป็นต้น) และชื่อจิตที่ปฏิสนธิเรียกว่าอุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก อันเป็นจิตซึ่งเป็นผลของกรรม

๓. บุคคลบางคน เมื่อจะทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็มีจิตใจมั่นคง เพราะมีความเชื่อมั่นในผลของกรรมว่ามาตอบสนองได้ เชื่อมั่นว่า เมื่อชีวิตได้สิ้นสุดลงเมื่อใด จะต้องไปเกิดอีกในภพชาติใหม่ แม้ความเชื่อนี้ จะเป็นความเชื่อตาม ๆ กันมาไม่ประกอบด้วยเหตุผลข้อเท็จจริง เพราะมิได้เคยศึกษาเล่าเรียนสภาวธรรมมาก่อนก็ตาม แต่ก็ตั้งใจทำจริง ๆ

เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย ผลกุศลของบุคคลดังกล่าวจึงจัดว่ามีกำลังมาก (นอกจากจะมีเหตุมารบกวนใจ) ทั้งในขณะจิตนั้น จิตก็เป็น อโลภเหตุ อโทสเหตุ คือไม่มีความ

โลภ ไม่มีความโกรธ ความเสียใจ ในเวลาที่กำลังทำกุศลอยู่ อกุศลมิได้เข้ามาพัวพันด้วยเลย ดังนั้น การปฏิสนธิของบุคคลนี้จึงไปเกิดในภพภูมิใหม่เป็นทวิเหตุกบุคคล คือบุคคลผู้มีเหตุสอง ได้แก่อโลภเหตุ ไม่มีเหตุโลภ และอโทสเหตุ ไม่มีเหตุโกรธหรือเสียใจ

บุคคลนี้จะปฏิสนธิเป็นทวิเหตุกบุคคล ปฏิสนธิเป็นมนุษย์และเทวดาได้ทั้ง ๖ ชั้น ทั้งเป็นบุคคลที่สมประกอบทั้งกายและใจในขณะปฏิสนธิ (ถ้าขาดตกบกพร่องก็จะเป็นในปวัตติ ภายหลังจากเกิดแล้ว และเป็นกรรมอย่างอื่น) จิตที่ปฏิสนธิชื่อว่ามหาวิบากญาณวิปปยุต ๔ ดวง เป็นจิตอันเป็นผลกรรมที่มาจากมหากุศลที่มิได้ประกอบด้วยปัญญา

๔. บุคคลบางคนเป็นผู้ช่างคิด ช่างพิจารณาในปัญหาของชีวิต จึงพอจะมีความเข้าใจในเรื่องของกรรมกับผลของกรรม ตลอดจนเรื่องของการเวียนว่ายตายเกิด แต่บางคนมิใช่เพียงเป็นคนช่างคิดช่างพิจารณาเท่านั้น หากแต่ได้ศึกษาหาความจริงจากสภาวธรรมเลยทีเดียว กุศลของบุคคลดังกล่าวนี้จึงประกอบด้วยกุศลที่มีปัญญาเจตสิกเข้าประกอบคนโดยมากเรียกว่า ปัญญาบารมี

บุคคลดังกล่าวนี้ เมื่อจะทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็จะพิจารณา**ให้จิตของตนเกิดเป็นมหากุศลญาณสัมปยุต โดยพิจารณาเรื่องกรรม และผลของกรรมว่าสามารถให้ผลแก่ผู้กระทำได้ ความทุกข์หรือความสุขที่เกิดขึ้นกับใคร ๆ นั้นก็มาจาก**อดีตและปัจจุบันกรรมทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังพิจารณาให้เป็นวิปัสสนาญาณ โดยพิจารณา**เห็นว่า สัตว์ทั้งหลาย และสรรพสิ่งสารพัดทั้งปวงไม่เที่ยงแท้แน่นอนทั้งนั้น เป็นทุกข์เพราะทนอยู่ในสภาพเดิมไม่ได้ และเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน คน สัตว์ สักแต่ว่ามาประชุมกันชั่วคราว แล้วก็บังคับบัญชาไม่ได้ด้วย สรรพสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหาได้เป็นสาระแก่นสารพอที่จะเอาเป็นที่พึ่งได้จริง ๆ ไม่**

ผู้ทำกุศลแล้วพิจารณาให้เกิดปัญญาดังกล่าวนี้อยู่เสมอ ๆ เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย อารมณ์ที่เป็นกุศลนี้ก็จะเกิดขึ้น และจะเป็นกุศลที่มีปัญญาเข้าประกอบด้วยยิ่งศึกษาเล่าเรียนให้มาก ๆ ก็ยิ่งจะเป็นการดี เมื่อสิ้นชีวิตลงไปก็จะได้เกิด คือปฏิสนธิด้วยจิตที่ประกอบด้วยปัญญา เรียกว่า ติเหตุกบุคคลผู้ปฏิสนธิพร้อมด้วยเหตุทั้ง ๓ คือ

อโลภเหตุ อโทสเหตุ และอโมหเหตุ ไม่มีความโลภ ไม่มีความโกรธ ไม่มีความหลง เข้ามาพัวพันในขณะทำกุศลนั้น ก็มีหวังว่าในการเกิดชาติหน้าจะได้รับผลดีมาก และมีปัญญาบารมีสามารถเดินไปในหนทางที่ดีที่สุด ปัญญาจะเป็นผู้คัดท้ายให้ตรงไปสู่เป้าหมายคือความพ้นทุกข์ การเดินทางไกลสะดวกสบาย และจะไม่เถลไถลออกไปนอกทางได้ง่าย (เกิดในชาติใหม่)

ผู้ปฏิสนธิจะเกิดในภพภูมิที่ดี คือกามสุคติภูมิ เป็นมนุษย์หรือเทวดาที่สมประกอบทั้ง ๖ ชั้น เรียกบุคคลชนิดนี้ว่า ติเหตุกบุคคล จะมีความสุขความเจริญพร้อมทั้งมีปัญญามาก และจิตที่ปฏิสนธินี้ชื่อว่า มหาวิบากญาณสัมปยุตจิต ๔ ดวง ดวงใดดวงหนึ่ง

ท่านสาธุชนทั้งหลาย เรื่องการตายการเกิดที่ผมได้บรรยายมาตั้งแต่ต้นนั้น เป็นการบรรยายโดยรวบรัด เพราะเป็นเรื่องละเอียดลออมากเหลือเกิน แต่ก็หวังว่าคงจะช่วยให้ท่านบังเกิดความเข้าใจได้บ้าง อย่างน้อยก็พอให้ท่านได้บังเกิดความมั่นคงในใจสักนิดหน่อยว่า ชีวิตภายหลังความตายนั้นมีจริง ๆ เพียงเท่านี้ก็นับว่าเป็นกุศลอย่างยิ่ง เท่าที่ผมได้บรรยายมาก็เป็นเวลาพอสมควรแล้ว จึงขอยุติแต่เพียงเท่านี้ก่อน พบกันใหม่ในเรื่องชีวิตภายหลังความตายคราวหน้า อันเป็นครั้งที่ ๑๒ ซึ่งเป็นครั้งสุดท้าย ขอความเจริญความผาสุก จงมีแก่ท่านผู้ฟังทั้งหลาย

ปาฐกถาเรื่อง
ชีวิตภายหลังความตาย
ครั้งที่ ๑๒

อำนาจที่ทำให้ชีวิตต้องเกิดใหม่ภายหลังความตาย

การศึกษาเพื่อเข้าถึงความจริงว่า คนตายแล้วเกิดได้อย่างไรนั้น จำเป็นจะต้องศึกษาให้บังเกิดความรู้ขั้นพื้นฐานหลายประการด้วยกัน เพื่อให้ความรู้พื้นฐานเหล่านั้นได้มาสนับสนุนให้บังเกิดความเข้าใจยิ่งขึ้น

ผมก็ได้นำท่านทั้งหลายผ่านเรื่องอันเป็นพื้นฐานมาหลายเรื่องด้วยกันแล้ว เสมือนขึ้นบันไดมาหลายขั้น และในวันนี้เป็นขั้นสุดท้าย แต่ก็มิใช่จะละเอียดลออจนหมดคำอธิบายแล้ว

ผมได้บรรยายเรื่องของตัณหา อันได้แก่ความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ มาแล้วมากมาย พร้อมทั้งได้แสดงด้วยว่า เมื่อตัณหาเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ย่อมจะเกิดอำนาจ คือความสามารถ โดยฝังอยู่ภายในจิตใจด้วย และอำนาจของตัณหานี้มิได้อยู่นิ่ง ๆ หากแต่เราถูกอำนาจของตัณหารบเร้าให้ได้เห็นสิ่งที่ดี ๆ ให้ได้ยินในเสียงที่ไพเราะ และในอารมณ์ทางทวารอื่น ๆ อยู่เกือบตลอดทั้งวัน และทั้งวันเหล่านั้นเราได้ตกเป็นข้าช่วงใช้ของตัณหา มันมาบงการให้เราดิ้นรนขวนขวายอยู่วันยังค่ำเพื่อหาอารมณ์ที่ดี ๆ ที่ชอบใจ วันแล้ววันอีกโดยมิได้เบื่อหน่าย ความปรารถนาของหัวใจไม่มีวันหยุดยั้งลงจริง ๆ ได้ พฤติกรรมทั้งหลายที่แสดงออกจึงเป็นไปเพราะอำนาจของตัณหามาอุดหนุนแทบทั้งนั้น โดยตรงบ้าง โดยปริยายบ้าง

อำนาจของความอยากเห็น อยากได้ยิน อยากกิน อยากอยู่ อยากเที่ยวเตร่นั้นมองไม่เห็นตัวก็จริง แต่มันก็มีอำนาจใช้ให้เราดิ้นรนไปในทิศทางต่าง ๆ วิ่งวุ่นชุลมุนต่อสู้กันแทบจะล้มตายลงไป เพียงเพื่อจะให้ได้อารมณ์ที่ดีมาสนองความอยากของมันให้ได้เท่านั้น

ตัณหาอันได้แก่ความทะยานอยากที่เกิดขึ้นมากับชีวิตของเราจนนับชาติไม่ถ้วนนั้น รวมกันเข้าแล้วเป็นกำลังอันมหาศาล สะสมทับถมกันมายาวนานจนมีความสามารถอย่างน่าอัศจรรย์ใจ *เพราะเจ้าตัวตัณหานี้เองที่เป็นตัวการทำให้เราต้องพบกับชีวิตใหม่ภายหลังความตาย เพราะตัณหานี่แท้ ๆ ที่ทำให้เราแก้ปัญหาทุกข์ไม่สำเร็จชาติแล้วชาติอีก และเพราะตัณหานั่นทีเดียวที่ทำให้เราหลงระเริงที่จะเกิดใหม่ มองเห็นเข้าไปถึงความจริงของชีวิตไม่ได้ว่า ไม่น่าพิสมัยอย่างใดเลย*

เพราะอำนาจของตัณหาที่อยากเห็น อยากได้ยิน อยากจะคิดนึก ในอารมณ์ที่ชอบใจนี่เอง ได้เพิ่มพูนกำลังอำนาจของมันอยู่ทุก ๆ ชาติที่เกิดขึ้นมาจนบัดนี้มีเหลือหลาย ด้วยเหตุดังกล่าว เมื่อชีวิตได้ถึงที่สุดลงเมื่อใด อำนาจที่มองไม่เห็นตัวนี้ก็จะสนับสนุน**ให้จิต เจตสิก และกรรมชรูปเกิดขึ้นมาในภพใหม่ ชาติใหม่ เรียกว่าปฏิสนธิอีกเรื่อย ๆ ไป ทำให้ได้เห็น ให้ได้ยิน และให้ได้คิดนึกตามความปรารถนาที่ได้สร้างกำลังอำนาจนั้นเอาไว้ในแต่ละชาติที่ผ่านมา**

ท่านจึงได้เปรียบเทียบว่า ตัณหาเหมือนยางเหนียว ที่จะยึดชาติหน้าเอาไว้ หรือตัณหาเหมือนด้ายเย็บผ้า ที่จะเย็บผ้าชิ้นใหม่ (ชาติหน้า) ให้ต่อกับชิ้นเก่า

ตัณหาจึงเป็นสมุทัย คือตัวต้นเหตุของทุกข์ เพราะตัณหาทำให้ชีวิตต้องเกิดขึ้นมาใหม่ ให้ต้องแก้ปัญหาไม่จบสิ้นลงได้

และตัณหาเป็นตัวนำทุกข์โทษภัยทั้งหลายมาให้ ทำให้ต้องเกิด, แก่, เจ็บ, ตาย มาจนนับชาติไม่ได้ และจะต้องเกิด, แก่, เจ็บ, ตาย ไปข้างหน้าอีกโดยไม่ต้องสงสัย แล้วไม่อาจนับชาติได้เหมือนกัน

ในบรรดาจิตทั้งหมดก็มีมากหลาย มีตัณหานี้ตัวเดียวเท่านั้นที่เป็นต้นเหตุของทุกข์ ไม่มีมากมายอะไรเลย แต่มันช่างร้ายเหลือ เพราะมันทำให้ต้องเกิด และเมื่อเกิดแล้ว ความทุกข์ก็ติดตามความเกิดมา ต่อเมื่อเป็นพระอรหันต์ทำลายตัณหาลงเสียเมื่อใด ความทุกข์ทั้งหลายจึงจะสะดุดหยุดลงได้ ไม่อาจบังเกิดความทุกข์อีกต่อไป

ตัณหาจึงเป็นตัวมารร้าย เป็นตัวมหาภัยอันร้ายกาจของสัตว์ทั้งหลาย มันมาอย่างเงียบสงบราวกับเงา ทั้งชาญฉลาดมีความสามารถอย่างเหลือเกิน ราวกับสุนัขจิ้งจอก โดย

กระซิบกระซาบให้เราทำสารพัดอย่าง ไม่ว่าจะเป็นในทางซื่อหรือในทางคด ไม่หวั่นไหวหวาดเกรงว่าเราจะไปเกิดที่ไหน แม้จะเป็นอบายภูมิที่ที่แสนจะเลวร้าย ด้วยเหตุนี้ ถ้าผู้ใดพิจารณาไม่ดีไม่แยบคายจริง ๆ แล้ว ก็จะตกเป็นพวกพ้องของมันในที่สุด จะต้องเป็นข้าช่วงใช้ ยอมรับใช้ให้มันทุกอย่าง แท้จริงเราก็หลงใหล มีความรักใคร่ร่วมหัวจมท้ายกันกับมันมาในเวลาอันยาวนาน จึงเป็นการแสนยากยิ่งที่จะทำลายมันให้ออกไปเสียได้ (เชิญอ่านเรื่องการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน)

เหตุนี้เอง เมื่อบุคคลใกล้จะถึงแก่ความตาย อำนาจของตัณหาที่จะสร้างภพใหม่ชาติใหม่นั้นพร้อมอยู่แล้ว ชาติหน้าจะไม่หนีไปไหนแล้ว ตายลงเมื่อใดก็จะต้องเกิดใหม่อย่างแน่นอน แต่อำนาจของกรรม คืออารมณ์เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตายนั้นเป็นตัวบงการ ชี้ หรือเป็นตัวร่วมส่ง เป็นตัวกำหนดทิศทางที่จะให้ไปเกิดว่าจะเกิดในภพภูมิใด เป็นประเภทบุคคลชนิดไหน อารมณ์ที่ได้ปรากฏขึ้นนั้นเป็นกุศลหรืออกุศลผู้ตายก็จะได้เกิดเป็นอะไรตามอารมณ์นั้น *อารมณ์จึงนับได้ว่าเป็นหนทาง*

ถ้าตัณหาไม่มีเสียอย่างเดียวก็จะเกิดใหม่ไม่ได้ เหมือนพระอรหันต์ ตัณหาสิ้นฤทธิ์ เพราะถูกฆ่าเป็นสมุจเฉทเสียแล้ว แม้ท่านจะมีอารมณ์เมื่อใกล้จะถึงแก่ชีวิตก็ตาม แต่อารมณ์เหล่านั้นที่เกิดขึ้นมาก็จะกลายเป็นกิริยาไป หามีความสามารถส่งผลให้เกิดอีกได้ไม่ เพราะหมดยางเหนียว คือตัณหา เมื่อไม่มีตัณหา ก็หมดอำนาจที่จะเป็นตัวผลักส่งให้ไปเกิดในภพชาติใหม่อีกต่อไป ฉะนั้น เมื่อพระอรหันต์สิ้นชีวิตลงแล้ว จิต เจตสิก และกรรมชรูป จึงไม่ปรากฏขึ้นยังภพใหม่ จิต เจตสิก และกรรมชรูปของท่านก็จะดับลงในชาตินี้เท่านั้น

เกิดขึ้นมาทุกครั้ง ตัณหา คือความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ ก็เกิดร่วมด้วยทุกครั้ง เกิดขึ้นมามากมายจนนับชาติที่เกิดมาไม่ได้ว่าเป็นจำนวนสักเท่าใด อำนาจหรือความสามารถของตัณหาก็ฝังจมอยู่ในจิตใจนับจำนวนไม่ได้เหมือนกัน แต่ละชาติที่เกิดขึ้นมาตัณหาก็ยุให้เห็น ให้ได้ยิน ให้ได้กลิ่น ให้ได้ลิ้มรส ให้ได้ถูกต้องสัมผัสทางกาย และให้ได้คิดนึกในอารมณ์ที่ดีที่ชอบใจ อยู่ทุก ๆ ชาติไป อำนาจหรือความสามารถในความ

ทะยานอยาก จึงได้สั่งสมเป็นอุปาทาน (อุปาทานก็คือ ตัณหา แต่มีความยึดเหนี่ยวเหนียวแน่นมาก) จนนับจำนวนไม่ไหว ด้วยเหตุนี้เอง

เพราะมีความยินดีติดใจในการเห็นอยู่เสมอมา อำนาจของตัณหาจึงได้สนับสนุนให้เกิดการเห็นขึ้นมาอีกในภพชาติหน้า ให้มีจิต เจตสิก และกรรมชรูปที่ผลิตสร้างจักขุปสาทรูป คือประสาทตา

เพราะมีความยินดีติดใจในการได้ยินอยู่เสมอ อำนาจของตัณหาจึงได้สนับสนุนให้เกิดการได้ยินขึ้นมาอีกในชาติหน้า ให้มีจิต เจตสิก และกรรมชรูปที่ผลิตสร้างโสตปสาทรูป คือประสาทหู

เพราะมีความยินดีติดใจในการสมสู่อยู่ด้วยกันระหว่างเพศอยู่เสมอมา อำนาจของตัณหาจึงได้สนับสนุนให้มีความปรารถนาในทางเพศสัมพันธ์อีกในภพชาติหน้า ให้มีจิต เจตสิก และกรรมชรูปที่ผลิตสร้างรูปปรมาณูที่เป็นเพศหญิง หรือเพศชายทั่วสกลกาย

แม้ทวารอื่น ๆ ทั้งหมด ก็เหมือนกัน หนีอำนาจของตัณหาไปไม่พ้น

ยกเว้นการเกิดในบางชาติ ที่ผู้เกิดได้ทำอกุศลกรรมบางประการเอาไว้ กรรมชรูปจึงมิได้สร้างรูปหรือสร้างรูปให้ไม่สมบูรณ์ เช่นโดยทำให้ตาของสัตว์เสียหายอยู่เสมอ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วจึงไม่มีประสาทตา หรือประสาทตาขาดตกบกพร่องไป หรือว่าเป็นคนชอบประพฤติผิดในกามอยู่เสมอ ๆ ชาติต่อไปจึงได้เกิดเป็นกะเทย

ดูภาพวิถีจิต

มรณาสันนกาล กับ มรณาสันนวิถี

สัตว์ที่จะตาย

มรณาสันนกาล กับ มรณาสันนวิถี

เวลาแดนต่อแดนที่ประชิดกัน ระหว่าง จุติ กับ ปฏิสนธิ

มรณาสันนกาล มรณาสันนวิถี

บุคคลผู้ซึ่งจะถึงแก่ความตายนั้น จะต้องผ่านเขตมรณาสันนกาล และมรณาสันนวิถี อันเป็นการงานของจิตใจ และของรูปด้วย แล้วหลังจากนั้นจึงจะเกิดจุติ คือดับหรือตายไปจากภพชาติ

มรณาสันนกาล ได้แก่เวลาที่ใกล้จะถึงความตาย อาจจะใกล้ ๑ นาที ๒ นาที หรือ ๑ วัน หรือหลายวันก็ได้ และใกล้จะถึงแก่ความตายก็จริง แต่อาจจะไม่ตาย แล้วมีชีวิตต่อมาอีกยาวนานก็เป็นไปได้

สำหรับมรณาสันนวิถี ก็เป็นวิถีจิตที่ใกล้ชิดติดกับความตาย ซึ่งจะเกิดขึ้นมารับช่วงต่อมรณาสันนกาลอีกทีหนึ่ง และการเกิดวิถีจิตนี้ขึ้นมาแล้ว ก็จะเข้ามาในเขตแดนของความตาย ซึ่งผู้นั้นจะถึงแก่ความตายอย่างแน่นอน

ถ้าท่านจะสังเกตุดูวิถีของมรณาสันนกาล และมรณาสันนวิถีของสัตว์ที่จะตายตามภาพที่แสดง ก็จะเห็นว่ามีอยู่อย่างละวิถีเท่านั้น ความจริงวิถีจิตในมรณาสันนการนั้นเกิดขึ้นเป็นอันมาก แม้ว่าผู้ตายจะตายด้วยอุบัติเหตุอย่างร้ายแรง ซึ่งดูเสมือนว่าจะตายในทันทีทันใดก็ตาม ทั้งนี้ก็เพราะจิตเกิดดับรวดเร็วอย่างเหลือเกิน จึงได้เกิดวิถี คือการทำงานของจิตเป็นอันมาก แต่ในมรณาสันนวิถีนั้นมีวิถีเดียวเท่านั้น เพราะจิตมีกำลังอ่อนมาก ไม่มั่นคงอีกต่อไปแล้ว ชวนะก็เกิดได้เพียง ๕ ขณะเท่านั้น ซึ่งผมจะได้บรรยายต่อไป

ในเขตมรณาสันนกาลนั้น จิตเกิดขึ้นทำงานที่เรียกกันว่าขึ้นวิถี ก็โดยมีอารมณ์มากระทบกับจิต จะเป็นอารมณ์ทางปัญจทวารหรือมโนทวารก็ได้ จะเป็นอารมณ์ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ก็แล้วแต่กำลังอำนาจของอารมณ์นั้นมีกำลังมากกว่ากันอย่างไร ซึ่งตามธรรมดาแล้วก็มักจะเป็นอารมณ์ที่เป็นอาจิณกรรม เพราะทำอยู่บ่อย ๆ จึงเกิดง่าย กระทบใจได้สะดวก เพราะเคยเกิดขึ้นมาอยู่เสมอ

กรรมอารมณ์มีโอกาส คืออำนาจของกรรมที่ได้ทำมาแล้ว กระตุ้นเตือนใจให้ระลึกถึงความดีหรือความชั่วที่ตัวได้เคยทำมา การระลึกถึงนี้เกิดขึ้นทางมโนทวาร คือ

ระลึกอยู่ภายในใจ เป็นการระลึกถึงสิ่งที่ตนได้ประพฤติปฏิบัติมาแล้วในอดีต เช่น การบริจาคทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ศึกษาเล่าเรียนธรรมะ หรือเคยฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ทำทุจริต และทุราชีพต่าง ๆ เมื่อใกล้จะตายอารมณ์นี้จึงได้เกิดขึ้น

กรรมนิมิตมีโอกาส เกิดจากอำนาจของอารมณ์ทั้ง ๖ ที่ตนได้เคยประสบมาแล้ว หรือด้วยการแสดงออกทางกาย วาจา และใจมาก่อน กรรมนิมิตจึงได้มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ ในเรื่องของกุศล อกุศลที่ได้ทำไป จึงได้ปรากฏให้ได้เห็นทางที่ตนทำ เห็นเพื่อนที่ร่วมศึกษาธรรมะ หรือเห็นขบวนแห่นาคที่ตนเคยได้บวชบุตรชาย เห็นการฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ เห็นการดื่มสุรา แล้วเมามายไม่ได้สติ ทั้งนี้ปรากฏเป็นอารมณ์ขึ้นเมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย

คตินิมิตมีโอกาส คตินิมิตนี้เกิดขึ้นได้ในทวารทั้ง ๖ เช่นเห็นทางมโนทวารเป็นสถานที่ ๆ ตนจะต้องได้ไปปฏิสนธิในภพชาติหน้า หรือเป็นจุดหมายที่ตนจะต้องไปอุบัติขึ้น ณ ที่นั้น เช่น เห็นบ้านเรือน เครื่องใช้ หรือเห็นวิมาน เห็นสวนดอกไม้ที่ร่มรื่นสบาย หรือเห็นถ้ำเห็นเหว เห็นป่าเปลี่ยวที่น่าหวาดเสียว เป็นอารมณ์ปรากฏขึ้นเมื่อตอนใกล้จะดับลงไปจากภพชาติ

นิมิตที่ปรากฏขึ้นทั้ง ๓ ข้อนี้ จะเกิดขึ้นมาได้ก็เพราะอำนาจของกรรมที่ได้ทำเอาไว้ ทั้งความดีและความชั่วทุกอย่าง แล้วเก็บอยู่ในจิตใจ ได้กระทบใจให้เกิดเป็นอารมณ์ขึ้น เป็นตัวผลิตสร้างบันดาลใจ ซึ่งแล้วแต่กรรมอันไหนมีกำลังมาก หรือจะเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาเมื่อตอนใกล้จะตาย ให้มีโอกาสได้กระทบใจเป็นอารมณ์นั้น ๆ ทั้งนี้เริ่มตั้งแต่ในเขตของมรณาสันนกาล ซึ่งผู้ตายอาจจะเกิดอารมณ์อันเป็นนิมิตทั้ง ๓ นี้กลับไปกลับมาเป็นจำนวนมากมายก็ได้ อาจจะเกิดขึ้นยาวนานเป็นชั่วโมง หรือเป็นวันก็ได้ สำหรับในบุคคลผู้ซึ่งไม่ได้ตายในทันที

ในเวลาของมรณาสันนกาล คือใกล้จะถึงแก่ความตายอยู่นี้ ผู้ตายอาจแสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ ตามนิมิตที่ปรากฏ ตามที่ตนได้เคยทำมาแล้วแต่อดีต บางคนก็แสดงอยู่หลายนาที หลายชั่วโมง หรือหลายวัน เสมือนหนึ่งจะประกาศให้ญาติมิตรผู้อยู่หลังได้ทราบว่า ตนจะไปดีหรือร้ายอย่างไร เช่น

แสดงความตกใจอย่างสุดขีด บอกว่ามีคนรูปร่างสูงใหญ่น่ากลัว สูงเลยหลังคาบ้าน ถือหอกที่แหลมคมโตเท่าลำตาล กำลังเงื้อจะพุ่งมายังทรวงอก คนไข้ผู้เห็นนี้แสดงหน้าตาน่าสงสารด้วยความกลัวอย่างเหลือเกิน เพราะท่านผู้นี้เคยใช้หอกแทงสัตว์อยู่เสมอ ทั้งสัตว์น้ำและสัตว์บก เพิ่งจะเลิกมาได้ไม่กี่ปีนี้เอง

คนไข้ผู้ใกล้จะตายมิได้ป่วยเจ็บเป็นอะไร แต่มีความรู้สึกว่าร้อนที่ร่างกายเป็นกำลังพยายามปัดเอาไฟออก และร้องบอกให้ลูกหลานช่วยกันดับไฟที่ลุกไหม้ตนด้วยเสียงอันดังแม้ลูกหลานจะว่าไม่มีอะไร เขาก็จะยืนยันว่ามีอยู่ร่ำไป พฤติกรรมที่แสดงออกมาทั้งหมดเต็มไปด้วยความรู้สึก และดิ้นร้องครวญครางด้วยความร้อนอย่างน่าสงสาร ดิ้นรนอย่างสุดกำลังที่จะปัดและหนีออกจากไฟ ญาติมิตรทั้งหลายมองดูก็ทราบว่า เมื่อก่อนท่านผู้นี้เคยต้มเคยเผาสัตว์เป็น ๆ อยู่เสมอ จึงมีอาการดังกล่าว

บางท่านเมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย แสดงหน้าตายิ้มแย้มแจ่มใส ซึ่งเป็นการแสดงว่าได้เห็นอะไรที่ดี ๆ ที่สวยงามที่ตนชอบ ลูกหลานก็ทราบได้ว่าเกิดจากอำนาจของบุญกุศลที่ ปู่, ย่า, ตา, ยาย ของตนชอบทำอยู่เสมอมาเป็นอารมณ์ให้ แล้วก็พากันพูดว่าจะต้องได้เกิดในสุคติภูมิ ลูกหลานก็พากันชื่นชมยินดีทั่วหน้ากัน

บุคคลผู้ซึ่งจะถึงแก่ความตายก็ย่อมจะได้อารมณ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมาแล้ว คือกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งอย่างแน่นอน ถ้าได้อารมณ์ที่เป็นอกุศลจิตใจก็เศร้าหมอง ถ้าได้อารมณ์เป็นกุศลจิตใจก็ผ่องใส แล้วก็แสดงออกมาให้ผู้อยู่ใกล้ได้ทราบอย่างชัดเจน ก็เป็นไปได้

อารมณ์ดังกล่าวนี้จะเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในเขตของมรณาสันนกาล แม้ว่าคนไข้จะใกล้ถึงแก่ความตายเต็มทีแล้วก็ดี หรือมิได้พูดจาแสดงกิริยาอาการประการใดเลยก็ดี แต่อารมณ์ดังกล่าวนั้นจะปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดเฉพาะหน้า และในขณะนี้ชื่อว่าอารมณ์มีกำลังแรงมาก จิตจับอารมณ์ดังกล่าวไว้ได้อย่างมั่นคง ยกเว้นผู้ป่วยเกี่ยวกับเป็นโรคหัวใจแล้วกำเริบ หรือฉีดยา วางยาสลบ หรือเป็นเองเนื่องจากอำนาจของอกุศลกรรมจึงเกิดวิสัญญีภูตกาล มุจฉากาล คือสลบไสลไม่ได้สติ ซึ่งในขณะนี้ หทยวัตถุ อันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิตมีกำลังอ่อน จิต เจตสิก ก็ย่อมจะต้องอ่อนกำลังตามไปด้วย เปรียบเหมือนรถไฟที่ข้าม

สะพาน ข้ามแม่น้ำที่สะพานชำรุดทรุดโทรม จะวิ่งให้เร็วนักไม่ได้ชวนะจิตจะเกิดเพียง ๕ ขณะเท่านั้น

ถ้ากุศลกรรม อกุศลกรรม อันเป็นอารมณ์ที่เกิดขึ้นมาแล้วในภพชาตินี้ปรากฏเกิดขึ้นก็เรียกว่ากุศล อกุศล อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นชวนะดวงที่ ๗ ดวงใดดวงหนึ่งของชาตินี้มาให้ผลเป็นอารมณ์ครั้งสุดท้ายเมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย แต่อย่างไรก็ดี ถ้ากุศล อกุศล อุปปัชชเวทนียกรรม ซึ่งเป็นชวนะดวงที่ ๗ ของชาตินี้มิได้เกิดขึ้นมา ก็จะต้องเป็น กุศล อกุศล อปราปริยเวทนียกรรมในภพชาติก่อน หรือในเข้าไปอีกก็ได้ อันเป็นชวนะดวงที่ ๒ ถึงดวงที่ ๖ มาให้ผลเป็นอารมณ์ให้เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตายก็ได้ เพราะกุศลอกุศลกรรมของสัตว์ทั้งหลายนอนเนื่องประจำอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั่วไปมากมายจนเหลือที่จะพรรณาได้ว่ามีเท่าใด

ความเป็นไปในขั้นปลายท้ายสุดของชีวิตในชาตินี้ และการอุบัติขึ้นของชาติหน้า

ผมได้เคยแสดงมาแล้วว่า คนที่จะถึงแก่ความตายนั้น อาศัยกุศล อกุศลกรรมมิได้ปกปักษ์รักษาแล้ว เพราะอำนาจของกรรมที่มิได้ปกปักษ์รักษานี่เอง ในตอนสุดท้ายของมรณาสันนวิถี จุติจิตจึงได้เกิดขึ้น และเพราะกุศล อกุศลนี่แหละสัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายลงไปแล้ว จึงได้อุบัติขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ต่อไป ด้วยเหตุดังนี้เอง ผมจึงต้องขอนำกิจการงานของกรรม หรือหน้าที่ของกรรมที่จะต้องกระทำ ที่เรียกว่า ชนกาทิกิจมาแสดงเสียก่อน

หน้าที่ของกรรม ๔ อย่าง คือ

๑. ชนกกรรม ....กรรมที่ทำให้เกิด

๒. อุปถัมภกกรรม ....กรรมที่อุดหนุนส่งเสริม

๓. อุปปีฬกกรรม ....กรรมที่เบียดเบียน

๔. อุปฆาตกกรรม ....กรรมที่ตัดรอน

มีอธิบายโดยย่อ ดังนี้ :–

๑. **ชนกกรรม** เป็นกรรมที่มีหน้าที่ทำให้เกิดขึ้นซึ่งวิบากจิต และกรรมชรูปทั้งในปฏิสนธิกาล และปวัตติกาล

ก. ทำให้วิบากจิต (เช่น ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต เป็นต้น) ทำให้กรรมชรูป (เช่น ประสาทกาย หทยวัตถุ เป็นต้น) เกิดขึ้น ขึ้นมาอีกในปฏิสนธกาล คือในขณะเกิด

เป็นครั้งแรกในครรภ์มารดา หรือเกิดขึ้นมาเป็นสัตว์เดรัจฉาน และเป็นโอปปาติกปฏิสนธิ เช่น เปรต อสุรกาย และเทวดา เป็นต้น

ชนกกรรมนี้ได้แก่กุศล อกุศลกรรมที่มีกำลังมาก เช่นกุศลกรรมครบองค์เจตนา และอกุศลกรรมครบองค์กรรมบถ จึงได้เกิดกำลังผลักส่งให้บังเกิดจิต เจตสิก และกรรมชรูปขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ จึงได้เรียกว่าชนกกรรมเป็นผู้นำเกิด

ข. ทำให้วิบากจิต และกรรมชรูปเกิดขึ้นในปวัตติกาล คือภายหลังจากปฏิสนธิแล้ว ไปจนกว่าจะถึงแก่ความตาย กุศล อกุศลชนกกรรมนี้ทำให้การเห็น การได้ยิน เป็นต้นเกิดขึ้นมา ทั้งกรรมชรูปก็เป็นตัวการทำให้จักขุปสาทะ โสตปสาทะเป็นต้นเกิดขึ้นมาด้วย แม้รูปต่าง ๆ ดังกล่าวจะสลายตัวไปอยู่เสมอ อำนาจของกรรมชรูปก็ผลิตสร้างขึ้นมาใหม่ กล่าวคือ ผันแปรรูปที่มีอยู่แล้วขึ้นมาทดแทนอยู่เรื่อยไปจนกว่าจะถึงแก่ความตาย

ชนกกรรมนำให้เกิดวิบากจิตและกรรมชรูปนี้ ได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ ประเภท และโลกียกุศลกรรม ๑๗ ประเภท

๒. **อุปถัมภกกรรม** เป็นกรรมที่ทำหน้าที่อุดหนุน ส่งเสริมกุศลกรรมและอกุศลกรรมในทางที่ดีที่ส่งเสริมให้ดียิ่งขึ้น ในทางชั่วก็ส่งเสริมให้ต่ำให้ทรามลงมากขึ้น ตัวอย่างเช่น

คนที่มีแต่ความเมตตากรุณา ปรารถนาที่จะสนับสนุนเจือจุนแก่ผู้ที่ตกทุกข์ได้ยากมาแต่อดีตชาติ ก็ย่อมจะได้รับการกระตุ้นเตือนใจอยู่เสมอให้ทำเช่นนั้นอีกในชาตินี้ คนที่มีสันดานเป็นผู้ร้ายก็ย่อมจะได้รับความกระตุ้นเตือนใจให้สันดานผู้ร้ายปรากฏขึ้นมาใหม่ แม้ในชาตินี้จะได้อบรมมาในทางที่ดีตั้งแต่เล็ก สันดานผู้ร้ายก็หาได้สูญหายไปจากจิตใจจนหมดสิ้นไม่ แต่สันดานผู้ร้ายจะลดลงไปตามการอบรมและสิ่งแวดล้อมที่ดีที่มีมากขึ้นเท่านั้น

อุปถัมภกกรรมนี้ มีอรรถาธิบายอย่างพิสดารมากมาย แต่พอสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ

ก. ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรม คือกรรมที่นำเกิด ที่ยังไม่มีโอกาสส่งผลให้มีโอกาสได้รับผล

ข. ช่วยอุดหนุนส่งเสริมชนกกรรม ที่กำลังให้ผลอยู่แล้วให้มีกำลังในการได้ผลนั้นยิ่งขึ้น

ค. ช่วยอุดหนุนส่งเสริมรูปนามที่เป็นวิบากของชนกกรรม คือกรรมชรูปและจิต, เจตสิกของผู้ที่ปฏิสนธิให้ตั้งอยู่และให้เจริญขึ้น

ตัวการอุดหนุนส่งเสริมที่เรียกว่าอุปถัมภกรรมนี้ ก็มาจากอกุศลกรรม ๑๒ และมหากุศลกรรม ๘

๓. **อุปปีฬกกรรม** เป็นกรรมที่เบียดเบียนกรรมอื่น ๆ หรือเบียดเบียนรูปนามที่เกิดจากกรรมอื่น ๆ

เป็นกรรมที่เบียดเบียนชนกกรรมอื่น ๆ ที่มีสภาพตรงข้ามกับตน มีชื่อเรียกว่ากัมมันตรอุปปีฬกกรรมอย่างหนึ่ง

เป็นกรรมที่เบียดเบียกรูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนั้น ๆ ที่มีชื่อเรียกว่า กรรมนิพัตตขันธสันดานอุปปีฬกะ อีกอย่างหนึ่ง

เมื่อแยกการเบียดเบียนออกก็ได้เป็น ๓ ประการ คือ

ก. เบียดเบียนหรือขัดขวางชนกกรรมเพื่อไม่ให้มีโอกาสได้ส่งผล

ข. เบียดเบียนชนกกรรมที่มีโอกาสส่งผลอยู่แล้ว ให้มีกำลังลดน้อยถอยลงจนได้ผลไม่เต็มที่

ค. เบียดเบียนผลที่ได้รับอยู่แล้ว คือรูปนามที่เกิดจากชนกกรรมนั้น ๆ ให้เสื่อมถอยไม่ให้เจริญต่อไป หรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้ หรือไม่ให้ตั้งอยู่ได้นาน

อุปปีฬกกรรรมนี้ ก็ได้แก่อุปถัมภกรรมนั้นเอง คืออกุศลกรรมอุดหนุนส่งเสริมอกุศลกรรมให้มีกำลังแรงกล้ามากขึ้น เมื่ออกุศลกรรมแรงกล้ามากขึ้น ก็ย่อมจะเป็นการเบียดเบียนกุศลกรรมนั้น ๆ ให้มีกำลังลดน้อยถอยการให้ผลลงไป การที่อกุศลกรรมอุดหนุนอกุศลกรรมให้ส่งผลได้ดี ก็เท่ากับเป็นการขัดขวางกุศลกรรมมิให้ได้โอกาสส่งผลนั่นเอง และองค์ธรรมของอุปปีฬกกรรมนั้นจึงได้แก่อกุศลกรรม ๑๒ มหากุศลกรรม ๘

๔. **อุปฆาตกกรรม** กรรมนี้เป็นกรรมที่ตัดรอนกรรมอื่น ๆ หรือวิบากของกรรมอื่น ๆ ให้หมดสิ้นลงไปเลย

สรุปการตัดรอนของอุปฆาตกกรรม ๔ ประการ คือ

ก. กุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นกุศลวิบาก ตัวอย่างเช่น ผู้เจริญสมถกรรมฐานได้ถึงรูปาวจรปัญจมฌานกุศล คือได้ถึงฌานที่ ๕ แล้ว

เมื่อสิ้นชีวิตลงก็ย่อมจะบังเกิดในจตุตถฌานพรหม และในขณะนี้ย่อมตัดรอนปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน คือฌานที่ ๑ ฌานที่ ๒ ฌานที่ ๓ ไม่ให้มีโอกาสได้ผลเลย เป็นต้น

ข. กุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นอกุศลวิบากให้ขาดลงไป เช่นองคุลีมาลฆ่าคนมาเป็นจำนวนมาก ควรจะต้องตกนรกแน่นอน แต่เพราะกุศลผลบุญแต่หนหลังมีมาก และกรรมปัจจุบันเป็นทิฏฐธรรมเวทนียกรรมให้ผลในชาตินี้มากไม่ได้ด้วยมีกำลังน้อยเพราะเป็นชวนะดวงที่ ๑ เมื่อกลับใจมาเจริญวิปัสสนาภาวนา แล้วก็ได้ผลดีจนเป็นพระอรหันต์ เมื่อเป็นพระอรหันต์แล้วจึงได้ตัดรอนอกุศลชนกกรรมหมดสิ้นไม่ให้มีโอกาสส่งผล คือนำไปลงนรก

ค. อกุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนอกุศลชนกกรรมและรูปนามที่เป็นอกุศลวิบาก เช่น เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน เพราะอำนาจของการทำบาปฝ่ายโมหะมาในอดีต แล้วยังกลับมาถูกคนฆ่าตาย การถูกฆ่าตายนี้เป็นผลของอกุศลที่ตนได้ทำมาแล้วตามมาทัน และกระทำหน้าที่เป็นอุปฆาตกกรรม

ง. อกุศลอุปฆาตกกรรม ตัดรอนกุศลชนกกรรม และรูปนามที่เป็นกุศลวิบาก เช่น พระเทวทัตเป็นผู้ที่มีอำนาจพิเศษทางจิต เพราะได้ฌาน ได้อภิญญา แต่ต่อมาได้กระทำโลหิตุปบาท กับสังฆเภทกรรมอีก ซึ่งเป็นอนันตริยกรรม อนันตริยกรรมนี้จึงเป็นอุปฆาตกกรรม ตัดรอนมหัคคตกุศลกรรมเสียสิ้นเชิง จึงต้องไปเกิดในนรก

เรื่องของกรรมที่มีชื่อต่าง ๆ กันออกไปมากมาย จนเป็นเหตุทำให้ท่านผู้ศึกษาเกิดความสงสัยตามที่ได้แสดงมา ความจริงก็เป็นกรรมอย่างเดียวเท่านั้น แต่แยกออกเป็นกุศล อกุศล แยกออกเป็นชนกกรรม อุปถัมภกกรรม เป็นต้น ก็เพราะการงานของกรรมมีหน้าที่การงานที่จะต้องกระทำไปต่าง ๆ กัน เหมือนกับคนก็เป็นคนด้วยกันทั้งนั้น ไปทำงานบริษัทเราก็เรียกว่าเป็นเสมียน เพราะไปทำหน้าที่เสมียน กลับมาบ้านมาช่วยภรรยาค้าขาย เราก็เรียกว่าพ่อค้า ตอนกลางคืนไปศึกษาวิชาพาณิชย์ เราก็เรียกว่าเป็นนักศึกษา

ชนกกรรมนั้นได้แก่กรรมซึ่งเป็นอารมณ์ของบุคคลผู้ใกล้จะถึงแก่ความตาย จะเป็นอารมณ์ที่เป็นกุศลหรืออกุศลก็ตาม ที่มีกำลังมาก ได้โอกาสเกิดขึ้นมาในขณะนี้ เบนตัวการทำให้เกิดการปฏิสนธิ ย่อมทำให้เกิดขึ้นมาซึ่งวิบากขันธ์ และกรรมชรูป ในภพใหม่ชาติใหม่ เป็นเปรต อสุรกาย เป็นมนุษย์ในครรภ์ของมารดา หรือเกิดในเทวภูมิ

วิบากนามขันธ์ ได้แก่เวทนา สัญญา สังขาร ซึ่งเป็นเจตสิก กับวิญญาณคือจิต พร้อมกับกรรมชรูปก็ดับลงไปด้วยกันในขณะจุติจิตเกิดขึ้น (จิต เจตสิก และกรรมชรูปดับพร้อมกัน) เพราะอำนาจของอุปถัมภกกรรมหมดความสามารถที่จะปกปักษ์รักษาไว้ให้ดำรงคงชีวิตได้อีกต่อไปแล้ว ภพชาติก็เป็นอันสิ้นสุดลงไปคราวหนึ่ง

วิบากนามขันธ์ อันได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร กับวิญญาณ คือจิตพร้อมกับกรรมชรูป คือรูปอันเกิดจากกรรมผลิตสร้างก็จะตั้งต้นขึ้นมาใหม่ ในภพชาติใหม่ ถ้าเป็นเปรต อสุรกาย เทวดา ก็เรียกว่าโอปาติกปฏิสนธิ เป็นรูปปรมาณูมีประสาทตา หู จมูก ลิ้น กาย มีหทยวัตถุ และเพศหญิง หรือเพศชายพร้อม ถ้าเกิดเป็นมนุษย์ก็จะเกิดแต่ประสาทกาย หทยวัตถุ เพศหญิง เพศชาย ซึ่งเป็นปรมาณูเหมือนกัน แต่ตั้งอยู่บนเซลล์ของบิดามารดาที่รวมกันแล้ว เรียกว่า *กลละ* เป็นน้ำใสเล็ก ๆ จุดหนึ่ง ซึ่งท่านเปรียบเอาไว้ว่า เหมือนเอาขนที่ละเอียดอ่อนจุ่มน้ำมันงาที่ใสสะอาดแล้วสลัดเสีย ๗ หน และหลายสัปดาห์ต่อไปจึงจะเกิดประสาททางทวารอื่น ๆ เพิ่มขึ้น

การที่บุคคลได้กระทำกรรมอยู่เสมอ ๆ ทั้งในชาตินี้หรือในอดีตชาติกุศลอกุศลที่ได้ทำแล้วเหล่านั้นย่อมจะมาปรากฏเป็นอารมณ์ให้ในมรณาสันนกาล เป็นชนกกรรมนำให้บังเกิดการปฏิสนธิในชาติหน้า

อย่างไรก็ดี กุศลกรรมที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล สามารถช่วยอุดหนุนแก่กุศลชนกกรรมในอดีตภพที่ยังไม่มีโอกาสให้ผล ให้ได้มีโอกาสส่งผลได้เหมือนกัน เช่น

นาย ก. เป็นพุทธศาสนิกชน แต่ไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระธรรมเลย ไม่มีความมั่นคงในใจว่า ชาติหน้า และผีสางเทวดาจะมีได้ เพราะเคยแต่ศึกษาในวิชาการสมัยใหม่มามากมาย ใครพูดอะไรให้ฟังก็มักจะหักล้างทำลายเหตุผลของผู้อื่นเสียด้วยวิชาการสมัยใหม่พร้อมกับวาทะอันเป็นศิลปของตน แต่ก็ยังดีเพราะเป็นผู้มีศีลธรรมประจำใจ เมตตาปรานีต่อใคร ๆ โดยทั่วไปอยู่บ้าง

ครั้นเวลาป่วยเจ็บใกล้จะถึงแก่ความตาย ด้วยอำนาจของกรรมที่ทำมาไม่ค่อยจะดี นาย ก. ก็เกิดแต่นิมิตที่ไม่เป็นมงคล เช่นทำท่าทางตกใจ กิริยาอาการผิดปกติไปคล้ายกับ

ผู้เห็นอะไรที่น่าหวาดกลัวสะดุ้งและหวั่นไหว พยายามขยับเขยื้อนกายจะถอยหนี แน่ละในขณะนี้มีจิตใจไม่ผ่องใส กุศลกรรมมีกำลังน้อยสู้อกุศลไม่ได้ ถ้าแตกดับลงไปในขณะนี้แล้วจะต้องเกิดในทุคติภูมิอย่างแน่นอน แม้กุศลอปราปริยเวทนียกรรมของนาย ก. ที่ทำไว้เก่า ๆ ก็ไม่อาจช่วยให้นาย ก. พ้นจากทุคติได้

ญาติที่ใกล้ชิดของนาย ก. เห็นดังนั้น ก็ไม่อาจทนนิ่งดูดายอยู่ได้ และตัวเองก็มีความเข้าใจอยู่ด้วยได้เคยศึกษาพระอภิธรรมมา ก็รีบฉวยโอกาสดี ที่คนไข้ยังมีความรู้สึกตัวอยู่บ้าง จึงได้เริ่มพูดดัง ๆ สนทนากับนาย ก. เพื่อเปลี่ยนอารมณ์ให้ใหม่ ให้เป็นไปในฝ่ายกุศลเช่นได้พูดว่า เคยสร้างโรงเรียน เคยสร้างโรงพยาบาลมิใช่หรือ คราวนั้นที่จังหวัดนั้นเคยเอาเสื้อผ้าและอาหารไปแจกแก่ประชาชนจังหวัดที่ถูกน้ำท่วมด้วยกันและอื่น ๆ อีกเท่าที่จะนึกได้

เมื่อจิตใจของนาย ก. ถูกกระตุ้นเตือนใจให้เปลี่ยนอารมณ์ (สำหรับคนที่เปลี่ยนได้) นิมิตที่ไม่ดีที่น่ากลัวของนาย ก. ก็หายไป นาย ก. บางครั้งพะยักหน้ารับ แสดงว่าระลึกได้ หน้าตาก็ค่อย ๆ ผ่องใสขึ้น เพราะได้อารมณ์ที่ดีที่ได้เกิดขึ้นใหม่มาทดแทน เมื่อจุติแล้วจึงปฏิสนธิในสุคติภูมิ ภูมิใดภูมิหนึ่ง นี่ก็คือ

กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาล ช่วยอุดหนุนแก่กุศลชนกกรรมที่ในอดีตภพ

นาย ข. เป็นพุทธศาสนิกชน มีจิตศรัทธาดีอยู่ ชอบทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล ศึกษาธรรมะมาบ้าง

ถึงกระนั้นก็ดี เพราะนาย ข. เป็นคนมีฐานะดี มีภรรยาสาวสวยที่อายุยังน้อย นาย ข. ป่วยเจ็บมากในครั้งนี้จึงมีความกลัวตายมาก ห่วงใยในภรรยาสาวสวย ห่วงใยในทรัพย์สมบัติและลูกหลาน เคยเรียกภรรยามาซักถามว่า ถ้าพี่ตายลงแล้ว เธอรับปากได้หรือไม่ว่าจะไม่มีสามีใหม่

เพราะความห่วงใยของนาย ข. นี่เอง จึงเกิดแต่นิมิตที่ไม่ดี น่าที่จะต้องไปอุบัติเกิดขึ้นในทุคติ ญาติของนาย ข. จึงเอาพระพุทธรูปมาตั้งให้นาย ข. เห็น นิมนต์พระมารับอาหารบิณฑบาต และสนทนาธรรมะกับนาย ข. จิตใจของนาย ข. จึงได้ผ่องใสขึ้น ดูหน้าตาก็บอกว่าได้อารมณ์ที่ดี แน่นอนทีเดียว หวังว่าคงจะได้ปฏิสนธิในสุคติภูมิ

กุศลที่เกิดขึ้นในมรณาสันนกาลนี้ เกิดขึ้นอุดหนุนแก่กุศลกรรมในปัจจุบันภพที่ตัวได้เคยทำมาในชาตินี้

เรื่องของอกุศลก็โดยทำนองเดียวกัน

เรื่องของกรรมนั้น เป็นเรื่องที่จะต้องศึกษามากมายเหลือเกิน ผมเพียงนำเอามาเสนอต่อท่านย่อ ๆ เท่าที่เห็นว่าจะได้ช่วยความเข้าใจถึงเรื่องการตายการเกิดเท่านั้น ท่านผู้ใดต้องการศึกษาเรื่องของกรรมให้ละเอียดแล้ว ก็จำจะต้องศึกษาจากพระอภิธรรมต่อไป

ตามที่ผมได้แสดงมาแล้วตั้งแต่ตอนต้นว่า การเกิดขึ้นแห่งภวังคจิตตุปบาท กับกรรมชรูปต่อเนื่องกันไปโดยไม่ขาดสายนั้น เรียกว่า ปัจจุบันภพ คือ จิต เจตสิก และกรรมชรูปเกิดขึ้นสืบต่อกันเรื่อย ๆ มานั่นเอง

ครั้นต่อมาภวังคจิตตุปบาทได้เปลี่ยนมากระทำหน้าที่เป็นจิต จุติ และกรรมชรูปเล่าก็หยุดยั้งการเกิดขึ้นสืบต่อ หากแต่ได้เกิดขึ้นมาเป็นครั้งสุดท้ายแล้วดับลง นั่นก็เป็นการแสดงว่า ความดำเนินไปแห่งปัจจุบันภพนั้นได้สิ้นสุดลง ดังนั้น ท่านพระอนุรุทธาจารย์จึงได้แสดงจุติจิตนี้ว่า "ปจฺจุปนฺนภวปริโยสานภูต" คือจิตสุดท้ายแห่งปัจจุบันภพ

ความสิ้นสุดแห่งปัจจุบันภพ และการอุบัติขึ้นแห่งอนาคตภพ

การเกิดขึ้นแห่งจุติจิตในสุดท้ายแห่งวิถีจิตนั้นมี ๒ ประการ คือ ชวนะเกิดขึ้น ๕ ขณะ ตทาลัมพณะเกิด ๒ ขณะ แล้วจุติจิตจึงได้เกิดขึ้นอย่างหนึ่ง ชวนะเกิดขึ้น ๕ ขณะ แล้วจุติจึงได้เกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

จุติจิตเกิดขึ้นเมื่อภวังคจิตสิ้นสุดลง มี ๒ ประการ คือ ชวนะเกิดขึ้น ๕ ขณะ ตทาลัมพณะ ๓ ครั้ง ภวังค์ ๑, ๒, ๓ ขณะ แล้วจึงเกิดจุติขึ้นอย่างหนึ่ง ชวนะ ๕ ขณะ แล้วภวังค์ ๑, ๒, ๓ ขณะ แล้วจุติจิตจึงเกิดขึ้นอีกอย่างหนึ่ง

ก.
- ๑. ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ตทาลัมพณะ ตทาลัมพณะ จุติ
- ๒. ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ จุติ

ข.
- ๑. ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ตทาลัมพณะ ตทาลัมพณะ ภวังค์ ฯลฯ จุติ
- ๒. ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ชวนะ ภวังค์ ฯลฯ จุติ

ตามที่ผมได้แสดงว่า มีภวังค์เกิด ๑, ๒, ๓ ขณะนั้น หมายความว่า ภวังคจิตเกิด ๑ ขณะ แล้วจุติจิตจึงได้เกิดขึ้นก็มี และเกิดภวังค์ ๒ ขณะ หรือ ๓ ขณะ แล้วจุติจิตจึงได้เกิดขึ้นก็มี

เหตุผลที่จุติจิตเกิดขึ้นในครั้งสุดท้ายของวิถีนั้น ก็เนื่องมาแต่กรรมชรูปที่ได้เกิดขึ้นมาในครั้งสุดท้ายนั้นเอง เพราะว่ากรรมชรูปจะต้องดับลงพร้อมกับการดับของวิบากจิตเสมอไป วิบากจิตจะดับลงโดยที่กรรมชรูปยังคงตั้งอยู่นั้นไม่มีเลย หรือว่ากรรมชรูปดับลงหมดสิ้นแล้ว แต่วิบากจิตยังกำลังเกิดอยู่ก็ไม่มีเหมือนกัน วิบากจิตและกรรมชรูปเกิดขึ้นพร้อมกันเมื่อปฏิสนธิเมื่อถึงคราวจุติสิ้นภพสิ้นชาติแล้ว วิบากจิตและกรรมชรูปจึงต้องดับลงพร้อมกันด้วย เปรียบเหมือนไฟเทียนที่จุดขึ้น ไฟเกิดแล้วแสงสว่างก็เกิดขึ้น ครั้นไฟดับลงแล้ว แสงสว่างก็หมดสิ้นลงด้วย ไม่ก่อนและไม่หลัง

วิบากจิตและกรรมชรูปดับลงในครั้งสุดท้ายของชีวิตนี้ เราพูดกันว่า "ตาย" แต่วิบากจิตและกรรมชรูปต้องดับลงไปนั้น ด้วยเหตุผลกลใดเล่า หรือเราอาจตั้งคำถามกันว่า ทำไมคนจึงได้ตาย หรืออะไรมาเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้คนตายได้

ตามสามัญสำนึกก็กล่าวกันไปหลายอย่างเท่าที่มองเห็นและรู้สึกได้ เช่นว่าเพราะเลือดออกไม่หยุดเลยจากบาดแผลที่เกิดขึ้นจากการต่อสู้กัน เพราะเชื้อโรคร้ายเข้ามาทำลายอวัยวะสำคัญ เพราะหัวใจมันไม่เต้น ไม่สูบฉีดโลหิตเสียแล้ว หรือเพราะว่าร่างกายทนอยู่ไม่ไหว เพราะอาหารเข้าไปในท้องแล้วมันไม่ย่อยเลย

แม้เรื่องที่เข้าใจตามสามัญสำนึกดังกล่าวนี้จะเป็นสาเหตุแห่งความตายได้ก็ดี แต่ก็หาได้เป็นเหตุผลอย่างเต็มที่ที่จะน้อมใจของผู้ฟังให้โน้มน้อมไปได้ทั้งหมดหรือทุกคนไม่ เพราะบางคนมีอาการมากมายจนน่ากลัวว่าจะตายลงไปในทันใด แต่กลับรอดมาได้ราวกับปาฏิหาริย์ ทั้งชีวิตก็อยู่ต่อมาได้อีกเป็นเวลายาวนาน แต่บางคนไม่มีท่าทางว่าจะตายเลยแม้แต่สักเล็กน้อย กลับตายลงไปได้อย่างง่ายดายภายในไม่ถึงอึดใจ

เหตุของความตายที่ใกล้ชิดกับความตายจริง ๆ นั้น ไม่ได้เป็นไปดังที่คนโดยมากพากันเข้าใจกัน

เพราะเหตุของกรรมหมดกำลังหมดอำนาจที่จะปกปักษ์รักษาให้ผู้นั้นยังคงมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ต่างหาก

เมื่อกรรม (อุปถัมภกกรรม) มิได้มาปกปักษ์รักษาให้มีชีวิตยืนยาวต่อไปเสียแล้ว จิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นในตอนท้ายสุดของชีวิตจึงมีกำลังอ่อน

ที่ว่ากำลังอ่อนก็เหมือนกับเด็กเล็ก ๆ ขว้างก้อนหินออกไปข้างหน้า ถึงจะขว้างอย่างเต็มกำลังอย่างไรก็ขว้างไปไม่ได้ไกล เพราะมีกำลังเพียงเท่านั้น

หรือเหมือนรถไฟที่มีขบวนยาวเหยียดแล่นไปบนสะพานที่ชำรุด จะแล่นให้เร็วนักก็ย่อมจะไม่ได้

ที่ว่าจิตและเจตสิกที่เกิดขึ้นมีกำลังอ่อน ก็เพราะว่าที่ตั้งที่อาศัยของจิตง่อนแง่นคลอนแคลนลงไปเสียแล้ว จนจิต เจตสิก ทำการงานไม่ได้เต็มที่

การที่ที่ตั้งที่อาศัยของจิตมีกำลังไม่เพียงพอที่จะรองรับ เกิดความง่อนแง่นคลอนแคลนนั้น ก็เพราะกรรมชรูปเริ่มดับแล้วไม่เกิดสืบต่อทดแทนอีกต่อไปในชาตินี้ รูปจึงไม่มั่นคง

และเพราะอำนาจของกรรมที่จะสนับสนุนให้คงยังมีชีวิตอยู่ หรือกรรมที่มีกำลังอำนาจปกปักษ์รักษาให้ชีวิตได้ดำเนินไปตามปกติหมดอำนาจลง กรรมชรูปจึงได้เริ่มดับ แล้วดับไปเรื่อย ๆ โดยมิได้เกิดทดแทนขึ้นมาใหม่ คือไม่เกิดอีกต่อไปในชาตินี้

ขอเชิญดูวิถีของสัตว์ที่จะตาย ที่กรรมชรูปเริ่มดับไม่เกิดอีกในวิถีสุดท้าย ตั้งแต่หมายเลข ๑ (มรณาสันนวิถี) คือภวังค์เป็นต้นไป

ที่ว่าความเป็นไปของจิต เจตสิกมีกำลังอ่อนนั้น มิได้เกี่ยวกับการเกิดขึ้นตั้งอยู่ และดับไปของจิต เจตสิก แต่ประการใด มิได้เกิดขึ้นโดยรวดเร็ว หรือเชื่องช้าผิดปกติไปก็หาไม่

ในยามปกติ หรือในยามใกล้จะตาย แม้แต่ในขณะจุติ ปฏิสนธิ และภวังค์ ย่อมจะเกิดย่อมจะดับเหมือนกันหมดทั้งนั้น เพียงแต่ว่าการทำงานอย่างแข็งขันลดลง จึงได้เรียกว่ากำลังอ่อน ทั้งนี้ก็เพราะกรรมชรูปเริ่มดับแล้วไม่เกิดอีก ในเวลานี้รูปอันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิตจึงมีกำลังน้อย *รูปที่ว่านั้นก็คือหทยวัตถุ* เหมือนที่ผมบรรยายมาแล้วว่า สะพานชำรุดลงแล้ว รถไฟจะวิ่งอย่างแข็งขันเท่าเดิมก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้ แต่รถไฟก็มิได้มีอะไรมาผันแปรตัวมันเองแต่อย่างใด

หทยวัตถุ อันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิต แล้วกล่าวว่ามีกำลังอ่อนนั้น ก็หาใช่ว่าจะเกิดขึ้นกับบุคคลผู้ใกล้จะตายแต่ประการเดียวก็หาไม่ แม้ในอดีตรุณกาล เช่นการปฏิสนธิของเด็กในครรภ์มารดาที่เพิ่งจะเริ่มตั้งต้น หรือคนเป็นโรคหัวใจ คนที่ถูกยาฉีดสลบไป คือวิสัญญีภูตกาล หทยวัตถุก็มีกำลังอ่อนทั้งนั้น แต่ยังคงผลิตสร้างรูปทดแทนอยู่ มิได้ดับเหมือนคนที่จะตาย

หทยวัตถุอันเป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิต เจตสิก มีกำลังอ่อนลงในเวลาใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็เพราะว่ากรรมชรูปย่อมเกิดขึ้นทุก ๆ ขณะจิต แต่ในเวลาใกล้ชิดติดกับความตาย คือในวิถีสุดท้ายนั้นกรรมชรูปจะเกิดขึ้นพร้อมกันทุก ๆ ขณะจิตไปจนถึงแก่ความตายไม่ได้เป็นอันขาด เพราะว่ากรรมชรูปจะต้องดับลงพร้อมกับจุติจิตเสมอไป (จิต เจตสิก เกิดขึ้นแล้วดับลง รวม ๑๗ ขณะ รูปจะดับลงไป ๑ ขณะ) ทั้งนี้ไม่ว่าจะเป็นบุคคลใดก็ตาม *การเกิดขึ้นของกรรมชรูปในเวลาใกล้จะตาย จึงมีน้อย แต่ดับไปมาก และถ้าเป็นในวิถีสุดท้ายของสัตว์ที่จะต้องตายด้วยแล้ว กรรมชรูปมีแต่จะดับไปไม่เกิดขึ้นมาทดแทนอีกเลย* **(ดูวิถีของสัตว์ที่จะตาย) เหตุนี้ จิต เจตสิกที่เกิดขึ้นจึงมีกำลังอ่อน และเพราะเหตุนี้ จึงเกิดจุติจิต คือจิตดับหรือตายในสุดท้ายของวิถี แล้วที่ตั้งที่อาศัยของจิตอันได้แก่หทยวัตถุก็ดับลงพร้อมกันไปด้วย**

ในวิถีจิตตอนใกล้จะตายนั้น เพราะมีกำลังอ่อน บุคคลผู้ตายจึงไม่อาจเห็น, ได้ยินหรือคิดนึกอะไรได้เลย อารมณ์ที่เกิดขึ้นในตอนนี้ จึงเป็นอารมณ์ที่จับเอามาตั้งแต่ในเขตมรณาสันนกาล ด้วยเหตุที่มีกำลังน้อยจึงจับอารมณ์ใหม่ไม่ได้เลย

เมื่อจุติจิต และกรรมชรูปดับลงแล้ว ในทันทีนั้นเองก็จะปฏิสนธิในภพใหม่ชาติใหม่ ไม่มีอะไรมาคั่นกลางเลย ตามแต่บุญหรือบาปที่ได้ทำเอาไว้ที่ให้เป็นอารมณ์เมื่อตอนสุดท้ายที่ใกล้จะถึงแก่ความตาย

ปฏิสนธิก็ได้แก่วิบาก ขันธ์ ซึ่งมีจิต เจตสิก พร้อมด้วยกรรมชรูปได้ตั้งต้นขึ้นในภพใหม่ แล้วในทันใดเป็นการอุบัติขึ้นของชีวิตใหม่ ที่เราเรียกกันว่า "เกิด"

มีผู้กล่าวว่า ในระหว่างภพเก่ากับภพใหม่นั้น มีภพอยู่อย่างหนึ่ง นั่นก็คือภพระหว่างกลาง คือระหว่างจุติกับปฏิสนธิ โดยเข้าใจว่าสัตว์ทั้งหลายตายลงไปแล้วหาได้เกิดในชาติใหม่ในทันทีทันใดไม่ แต่จะไปพักอยู่ชั่วคราวก่อน บางทีก็เรียก "อันตรภพ" การที่ไปพักอยู่ดังนี้ก็เพราะบางครั้งต้องรอคอยสถานที่ ๆ จะเกิด บางทีรอคอยอยู่ถึง ๗ วัน และในระหว่างพักรอคอยอยู่นี้ สามารถเห็นได้ ได้ยินได้ คิดได้ ไปที่ไหนก็ได้ หายตัวก็ได้ แสดงตัวให้ปรากฏก็ได้ และการที่ต้องรอคอยอยู่หลายวันนั้น ก็เพราะมารดาจะต้องมีประจำเดือน (ไม่ใช่กำลังมี) และการสมสู่ของบิดา

แท้จริง การปฏิสนธินั้น เกิดขึ้นโดยทันทีต่อจากจุติจิตโดยไม่มีระหว่างคั่น ดังนั้น พระอนุรุทธาจารย์จึงได้ใช้คำว่า "เอว" ประกอบในคำ "อนนฺตร" ว่า "ตสฺสานนฺตรเมว" ในลำดับแห่งจุติจิตโดยไม่มีระหว่างคั่นนั่นเอง

ผู้ที่มิได้ศึกษาหรือมิได้ทำความเข้าใจให้ดี ก็มักจะหลงเข้าไปยังแดนของสัสสตทิฏฐิ คือมีความเห็นผิดในความเที่ยง ว่าสัตว์ทั้งหลายตายลงแล้ว วิญญาณของเขายังล่องลอยอยู่ได้ รูปนามของสัตว์ทั้งหลายที่ได้ตายแล้วกลับมาเกิดใหม่ได้อีกในขณะปฏิสนธิ

บางพวกก็มีความเห็นผิดเป็นชนิดอุจเฉททิฏฐิ คือมีความเข้าใจว่า การเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ของสัตว์ทั้งหลาย มิได้เกี่ยวข้อง มิได้สืบต่อมาจากภพเก่า ชาติเก่าแต่ประการใด เป็นการเกิดขึ้นมาเอง อันเกิดจากการสมสู่อยู่ด้วยกันของบิดามารดาเท่านั้น

ความจริง รูปนามที่เกิดขึ้นในภพเก่านั้นดับไปแล้ว และรูปนามในภพใหม่นี้ก็หาใช่รูปนามในภพเก่าไม่ แต่รูปนามในภพใหม่นี้เกิดขึ้นมาได้ก็อาศัยรูปนามในภพเก่า หรือมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน แต่มิใช่เป็นอันเดียวกัน

เหมือนลูกคลื่นในน้ำ ลูกคลื่นลูกที่ ๑ ก็หาใช่เป็นลูกคลื่นลูกสุดท้ายสุดมิได้ เพราะมันเป็นคนละลูก แต่แม้มันจะมิได้เป็นคลื่นลูกเดียวกันก็จริง ก็ปฏิเสธมิได้ว่ามันได้อาศัยกันเกิดขึ้นมา (อนันตรปัจจัย)

เมื่อเราได้ฟังวิทยุกระจายเสียง หรือเราดูโทรทัศน์ เสียงที่ส่งจากสถานี หรือภาพที่เรามองเห็น ก็หาใช่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับที่ส่งออกมาจากสถานีส่งมิได้ หากแต่มันก็ได้สืบต่อกันมาเหมือนกัน

หรือเหมือนมะม่วงพิมเสนที่เราเอาเม็ดมาปลูก เวลานี้ปลูกต้นโตขึ้นมาแล้ว มีต้นมีกิ่งก้าน และมีใบพร้อม เมื่อเราตั้งคำถามว่า มะม่วงต้นนี้เป็นต้นใหม่ หรือเป็นต้นเก่า เราจะตอบว่าอย่างไร เพราะว่า

ถ้าเราตอบว่าเป็นต้นใหม่ เราก็ตอบหาถูกต้องไม่ ด้วยมันมิได้ใหม่จริง ด้วยเราเอาเม็ดเก่ามาปลูกต่างหาก ซึ่งมะม่วงต้นนี้สืบเนื่องมาจากของเก่าทั้งนั้น

ถ้าเราตอบว่า มะม่วงต้นนี้เป็นต้นเก่า เพราะเราเอาเม็ดเก่ามาปลูก เราก็พูดไม่ถูกต้องอีกด้วย ในเวลานี้มีแต่ต้นใหม่ เพราะเม็ดมะม่วงเก่าละลายเป็นดินไปหมดแล้ว

ฉะนั้น เราก็จำเป็นจะต้องพูดให้ถูกต้องว่า มะม่วงต้นนี้ ไม่ใช่ต้นใหม่ แล้วก็ไม่ใช่ต้นเก่า แต่เป็นต้นที่สืบต่อ ๆ กันมา

นอกจากนี้ เม็ดของมะม่วงนั้นมีอำนาจ เรามองไม่เห็นตัว ไม่เห็นอำนาจที่อยู่ภายในเม็ดของมันได้เลยแม้แต่น้อย อำนาจของมันมีพร้อมบริบูรณ์ มันพร้อมเพรียงที่จะบังคับให้ต้นมะม่วงเกิดขึ้นมาใหม่ได้อีก ถ้าได้ปัจจัยที่เหมาะสม

อำนาจพิเศษชนิดหนึ่งที่ซ่อนเร้นอย่างมิดชิดของเม็ดมะม่วงที่เรามองไม่เห็นตัวนั้น ทำให้เกิดลำต้น กิ่งก้าน ใบ ดอก และผลขึ้นมาใหม่ได้อีก เมื่อเราเอาไปปลูก

อำนาจที่ซ่อนเร้นอย่างมิดชิดของเม็ดมะม่วงพิมเสนที่เรามองไม่เห็นตัวนั้น ทำให้ลำต้น กิ่งก้าน ใบ และดอกผล ทุกอย่างเป็นไปตามที่มันกำหนดเอาไว้ให้ มันจะมีผลสีเขียวออกยาวปลายแหลม และมีรสเปรี้ยว ตามแบบฉบับของมะม่วงพิมเสน ราวกับว่าเม็ดมะม่วงมันมีคำสั่งเอาไว้ตั้งแต่เรายังไม่ได้เอาไปปลูกว่า ถ้าเป็นต้น เป็นใบ เป็นดอกและเป็นผลแล้วจะต้องเป็นดังนั้นดังนี้

รูปนามที่เกิดขึ้นมาในภพใหม่ก็เหมือนกัน เป็นรูปนามที่เกิดขึ้นมาใหม่ หาใช่เป็นรูปนามเดิมมิได้ แต่อาศัยรูปนามเดิมและอื่น ๆ อีกเป็นอันมากเป็นปัจจัย เป็นตัวให้อำนาจ รูปนามใหม่จึงได้เกิดขึ้น และเรียกรูปนามนี้ว่า "ปฏิสนธิ"

นอกจากนั้น อำนาจของกรรมยังได้กำหนดเอาไว้ด้วยว่า จะต้องเป็นดังนั้นดังนี้ เช่นในอุปนิสัยใจคอ ความสันทัดจัดเจนในเรื่องที่ได้อบรมมาที่เรียกว่า "วาสนา" เป็นต้น ซึ่งผมจะได้กล่าวต่อไป

บุคคลผู้เป็นพระอรหันต์แล้ว กิเลสทั้งหลายก็ไม่มีแฝงอยู่ภายในจิตใจเลยแม้แต่น้อย กิเลสอย่างละเอียด ที่เรียกว่า "อนุสัยกิเลส" ที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานติดต่อไปทุกชาติ ๆ ถูกปัญญาประหาณลงเสียจนหมดสิ้นเป็นสมุจเฉท ไม่อาจจะเกิดมีอีกต่อไป ด้วยเหตุนี้ แม้การกระทำทั้งหลายก็จัดว่าเป็นกิริยา สักแต่ว่ากระทำ หาได้เป็นกรรมไม่ ดังนั้น พระอรหันต์ทั้งหลายจึงหมดกำลัง หมดอำนาจที่จะเป็นเชื้อภายในที่จะผลักส่งให้

เกิดการปฏิสนธิขึ้นมาใหม่ เมื่อพระอรหันต์สิ้นชีวิตลงเมื่อใด จิต เจตสิก และกรรมชรูป จึงมิได้บังเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ได้อีกต่อไป เมื่อไม่มีชีวิตขึ้นมาใหม่เสียแล้ว ความทุกข์ทั้งหลายจึงได้สะดุดหยุดลงสิ้น ไม่ต้องแก้ปัญหาอีกเลยตลอดกาลนิรันดร

เปรียบเหมือนเม็ดผลไม้ที่ต้มเสียจนสุกแล้ว ปลูกเพาะเท่าใดก็ไม่สามารถจะงอกขึ้นมาใหม่ได้อีกต่อไป

สำหรับปุถุชนทั้งหลาย ผู้ซึ่ง "อนุสัยกิเลส" ยังยึดครองจิตใจอยู่ การกระทำทั้งหมดจึงเป็นกรรม หาเป็นกิริยาไม่ เพราะโดนอำนาจภายใน ซึ่งได้แก่กิเลสหนุนหลังให้แสดงออกซึ่งพฤติกรรมต่าง ๆ จึงดิ้นให้หลุดออกไปจากภพชาติไม่ได้ ชาติหน้าจึงมีอยู่ร่ำไป การแก้ปัญหาให้แก่ชีวิตจึงเกิดขึ้นเรื่อย ๆ ทุก ๆ ชาติ

อนุสัยกิเลส เป็นกิเลสอย่างละเอียด คือตัวการที่ทำให้บังเกิดความเร่าร้อนที่นอนเนื่องอยู่ในขันธสันดานของสัตว์ทั้งหลาย เป็นธรรมชาติที่เร้นลับ และลึกซึ้งยิ่งนัก ถ้ามิใช่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วจะไม่มีใครแสดงได้เลย เพราะมันสงบนิ่งอยู่ภายในจิตใจ ไม่ปรากฏออกมาให้ใครได้ประจักษ์ แต่ฤทธิเดชของมันนั้นเหลือหลายนัก ท่านจึงเปรียบอนุสัยกิเลสนี้ว่าเหมือนกับงูที่มีพิษร้าย เพราะว่ามันนอนหลับ จึงไม่เกิดอันตรายกับใครเลย แต่ถ้าผู้ใดทำให้มันตื่นขึ้นมาแล้ว มันก็จะแสดงอำนาจของมันทันที มันก็จะฉกกัด และทำให้ผู้เข้าไปใกล้ถึงแก่ความตายได้

อารมณ์ที่มากระทบอยู่ทุก ๆ วันก็เหมือนกัน เมื่อรูปกระทบกับตาแล้ว มันก็กระเทือนเข้าไปถึงอนุสัย ไม่ว่ารูปนั้นจะดีจะชอบใจ หรือจะไม่ดีไม่ชอบใจก็ตาม เมื่อกระทบแล้วก็จะเกิดปัจจัยสนับสนุนให้เกิดความเร่าร้อนขึ้นมาในใจ อันเป็นกิเลสอย่างกลาง และถ้าความเร่าร้อนในใจนั้นมีกำลังมาก มันก็จะไม่เกิดแต่ความเร่าร้อนใจเท่านั้น หากมันก็จะเป็นปัจจัยสนับสนุนให้เกิดการแสดงออกซึ่งกิเลสอย่างหยาบทางวาจาหรือทางร่างกายต่อไป

เมื่อเห็นรูปที่ไม่ดีไม่ชอบใจ ก็เร่าร้อนขึ้นมาอยากจะให้พ้น ๆ ไป แต่ถ้าเป็นรูปที่ดีที่ชอบใจ ก็อยากจะได้ ทั้งนี้ก็เพราะอารมณ์ คือรูปนั้นกระทบกระเทือนเข้าไปถึงอนุสัย

ในทางทวารอื่น ๆ ก็เหมือนกัน

ดังบาลีแสดงว่า :–

สตฺตาเน อนุ อนุเสนฺตีติ อนุสยา ฯ

ธรรมเหล่าใดที่ตามนอนเนื่องอยู่ในสันดานเป็นเนืองนิจ ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า อนุสัย

อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา เสนฺติ อุปฺปชฺชนฺตีติ อนุสยา ฯ

ธรรมเหล่าใดเมื่อได้เหตุอันสมควร ย่อมเกิดขึ้นได้ ธรรมเหล่านั้นชื่อว่าอนุสัย

อนุสัยมี ๗ ประการ คือ

๑. **กามราคานุสัย** สันดานที่ชอบใจในกามคุณารมณ์ องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภมูลจิต ๘

๒. **ภวราคานุสัย** สันดานที่ชอบใจในอัตภาพของตน และชอบใจในรูปภพ อรูปภพ องค์ธรรมได้แก่ โลภเจตสิก ที่ในโลภทิฏฐิคตวิปปยุตจิต ๔

๓. **ปฏิฆานุสัย** สันดานที่มีความโกรธเคือง ไม่ชอบใจในอารมณ์ องค์ธรรม ได้แก่โทสเจตสิก ที่ในโทสมูลจิต ๒

๔. **มานานุสัย** สันดานที่ยกตนถือตน หรือถือตัว ไม่ยอมลงให้แก่ใคร องค์ธรรมได้แก่มานเจตสิก ที่ในโลภทิฏฐิคตวิปปยุตจิต ๔

๕. **ทิฏฐานุสัย** สันดานที่มีความเห็นผิด องค์ธรรมได้แก่ทิฏฐิเจตสิก ที่ใน ทิฏฐิคตสัมปยุตจิต ๔

๖. **วิจิกิจฉานุสัย** สันดานที่มีความลังเลสงสัยไม่แน่ใจ องค์ธรรมได้แก่ วิจิกิจฉาเจตสิก ที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตจิต ๑

๗. **อวิชชานุสัย** สันดานมีความลุ่มหลงมัวเมา เพราะไม่รู้เหตุผลตามความ เป็นจริงของชีวิต องค์ธรรมได้แก่โมหเจตสิก ที่ในอกุศลจิต ๑๒

บุคคลใดไม่มีอนุสัยซ่อนเร้นอยู่ภายในจิตใจเลย เช่นพระอรหันต์แล้ว ก็ย่อม จะไม่มีความยินดีติดใจในอารมณ์ต่าง ๆ อันเป็นโลภมูล จะไม่ยึดมั่นในอัตภาพของตน หรือติดใจในรูปภพ อรูปภพ จะไม่มีความเกลียด ความโกรธ หรือเร่าร้อนใจอะไรเลย

แม้แต่น้อย ทั้งจะไม่ยกตัวถือว่าดีกว่าหรือใหญ่กว่าใคร ๆ จะไม่มีความเห็นผิดว่ากรรมที่ได้ทำลงไปแล้วให้ผลไม่ได้ ตายลงไปแล้วมิได้เกิดใหม่ จะไม่สงสัยในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์อีกต่อไป และจะไม่ลุ่มหลงมัวเมาตลอดจนไม่มีความเข้าใจผิด ๆ อะไรเลยในเรื่องของชีวิต

รวมความว่า อนุสัยทั้ง ๗ ประการนี้ มิได้มีอยู่ภายในจิตใจของพระอรหันต์ ดังนั้น การกระทำใด ๆ ทางกาย วาจา ใจ ของพระอรหันต์ จึงจัดว่าเป็นกิริยาทั้งหมด เพราะไม่มีอนุสัยอันเป็นกิเลสอย่างละเอียดที่ซ่อนอยู่ภายในเข้ามาหนุนเนื่องบันดาลใจให้เป็นไปต่าง ๆ ซึ่งตรงกันข้ามกับปุถุชนทั้งหลายผู้ซึ่งหนาไปด้วยกิเลส การกระทำการใด ๆ ทางกาย วาจา และทางใจ จึงหนีจากอนุสัยกิเลสหนุนเนื่องบันดาลใจอยู่ภายในเสียมิได้ ฉะนั้น พฤติกรรมทั้งหลายที่แสดงออกจึงเป็นบุญและเป็นบาปอยู่เสมอไป หนีให้พ้นไปไม่ได้เลย

พฤติกรรมที่แสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจนั้น เรียกว่า "สังขาร" เป็นตัวการปรุงแต่ง คือปรุงแต่งให้เกิดการแสดงออกทางกาย ทางวาจา และทางใจให้เป็นบุญ หรือเป็นบาป

อย่างไรก็ตาม เมื่อจุติจิต คือจิตที่ดับเกิดขึ้นนั้น นั่นก็คือชีวิตได้ถึงที่สุดลงแล้วในชาตินั้น คนโดยมากมักจะเข้าใจว่า จิตที่ดับหรือตาย อันได้แก่ จุติจิตนี้ รับอารมณ์ครั้งสุดท้ายอันเป็นบุญหรือเป็นบาปของคนใกล้ตาย ซึ่งได้แก่ กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์

แท้จริง จุติจิตจับอารมณ์เดิมที่ได้มาตั้งแต่ปฏิสนธิต่างหาก

ทั้งจุติจิตก็มิได้เป็นตัวการผลักส่งให้เกิดการปฏิสนธิโดยตรงด้วย

อารมณ์เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย ซึ่งเป็นบุญหรือเป็นบาปที่เรียกว่า กรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ นั้นต่างหากที่เป็นตัวผลักส่งให้เกิดการปฏิสนธิขึ้นยังภพภูมิใหม่

เหมือนเราอยู่ที่สนามหลวง แล้วเกิดอารมณ์บางลำภูขึ้น อำนาจของอารมณ์บางลำภูนี้เป็นตัวส่งให้เราก้าวเดิน เลี้ยวซ้ายและเลี้ยวขวาไปจนถึงบางลำภู

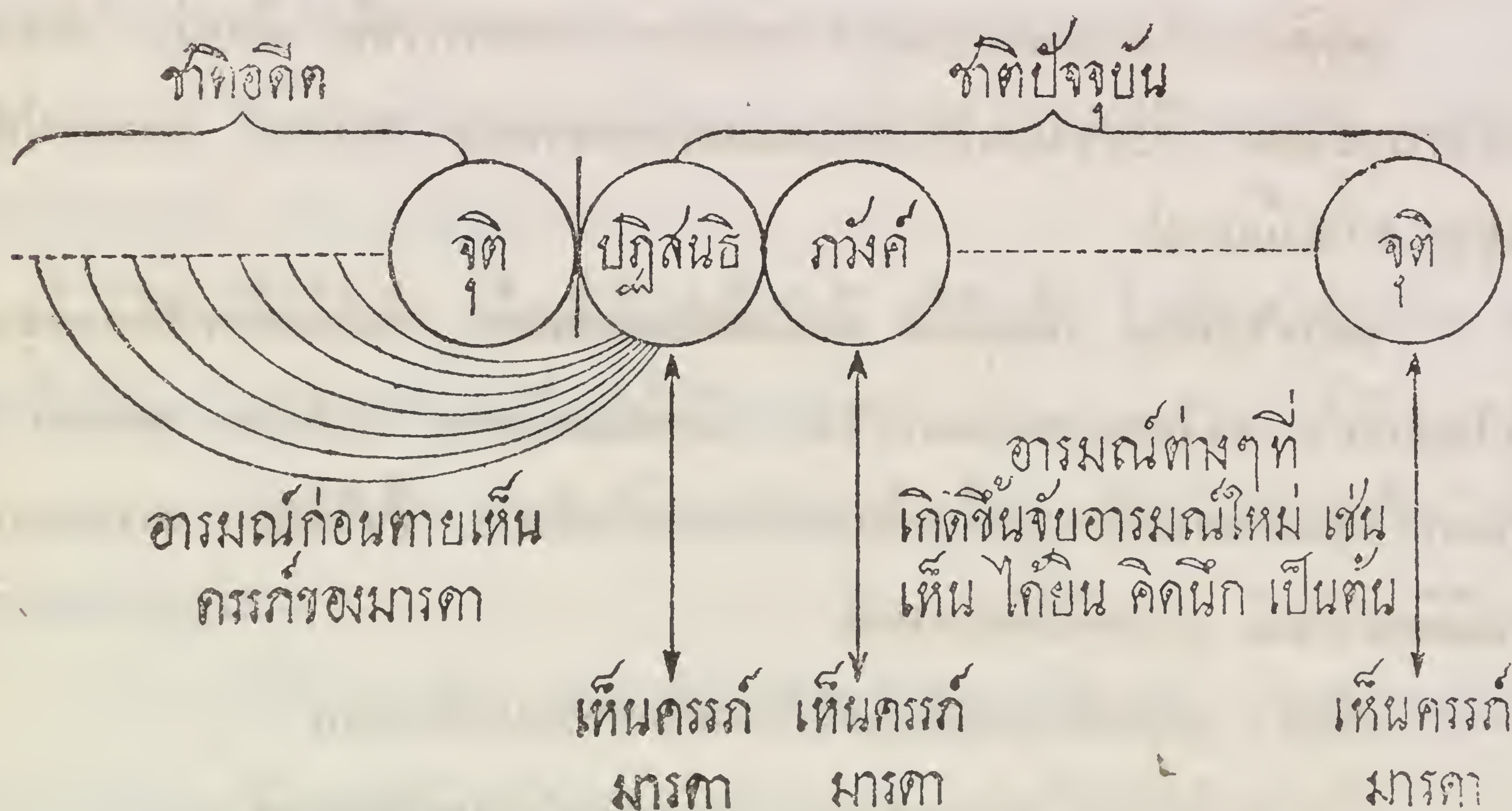
แต่อย่างไรก็ดี การที่ต้องเกิดอีกในชาติหน้า ก็จะหนีจากอำนาจเร้นลับภายในที่ซ่อนเร้นอยู่เสียมิได้ อำนาจนี้ก็คือ *ตัณหา* อันได้แก่ความยินดีติดใจที่สะสมเอาไว้มากมายจนมันมีกำลังอำนาจเหลือหลาย ซึ่งจะเป็นตัวร่วมส่งให้เกิดภพชาติใหม่ มีชีวิตขึ้นอีกต่อไป เรียกว่าปฏิสนธิ

และอารมณ์ของจิตที่ชื่อว่า ปฏิสนธิ ก็รับหรือจับอารมณ์ที่ได้มาจากกรรมอารมณ์ กรรมนิมิตอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์ เมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตายนั่นเอง

หลังจากปฏิสนธิแล้ว ก็จะเป็นภวังค์ขึ้นอีกหลายขณะซึ่งก็รับหรือจับอารมณ์อย่างเดียวกันกับจิตที่เรียกว่าปฏิสนธิ

และจะจับอารมณ์นี้ไปจนถึงจุติ ซึ่งเป็นจิตดวงสุดท้าย อันจะดบลงไปภพชาติใหม่ แล้วจึงจะเปลี่ยนอารมณ์ได้

ผมขอแสดงประกอบด้วยภาพเพื่อให้ได้เข้าใจง่ายขึ้น

ท่านทั้งหลายก็จะเห็นในภาพที่แสดงประกอบนี้ว่า ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติในชาติปัจจุบันนั้น จิตรับหรือจับอารมณ์เดิมที่ได้มาแต่ชาติอดีตเมื่อก่อนตาย คือเห็นครรภ์มารดา

จิตที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุตินั้น เป็นวิบาก คือเป็นผลของกรรม ดังนั้นจึงไม่ได้อยู่ในฐานะที่จะเป็นบุญหรือเป็นบาปได้

จิตที่ทำหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุตินั้น ไม่อยู่ในฐานะที่จะมีความรู้สึกสำนึกตัว เช่นจิตเป็นภวังค์ ได้แก่นอนหลับสนิท จะรู้สึกสำนึกตัวไม่ได้ เป็นต้น

จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุตินั้น รับกรรมอารมณ์ หรือกรรมนิมิตอารมณ์ หรือคตินิมิตอารมณ์ที่ได้มาแต่ภพชาติก่อน

จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ และจุตินั้น เป็นจิตที่พ้นทวาร คือหมายถึงมิได้ออกประตู คือไปทำการงานตามประตูต่าง ๆ คือทางตา หู จมูก ลิ้น กาย และใจ เรียกว่า ทวารมุตจิต พ้นจากการนับเป็นทวาร

จิตที่ทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ นั้น เป็นจิตที่รับอารมณ์อดีตเป็นจิตที่พ้นวิถีเรียกว่าวิถีมุตจิต

เมื่อจุติจิตในชาติอดีตดับลงแล้ว ปฏิสนธิจิตในชาติปัจจุบันก็เกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีจิตประเภทใดมาคั่นกลางเลย

ปฏิสนธิจิตอันเป็นจิตที่เกิดขึ้นมาในภพชาติใหม่ดังกล่าวมาแล้ว จะได้รับอารมณ์เป็นอย่างเดียวกันกับจิตที่เกิดขึ้นมาในมรณาสันนชวนะที่ในภพชาติที่แล้วมาเสมอไป ด้วยเหตุดังนี้เองถ้าในมรณาสันนชวนะเป็นกรรมอารมณ์ ปฏิสนธิจิตก็จะมีกรรมอารมณ์ด้วยเช่นเดียวกัน หรือถ้าเป็นคตินิมิต อารมณ์ของปฏิสนธิจิตก็จะเป็นคตินิมิตด้วย เป็นต้น ดังนั้น จึงเห็นได้ว่า สัตว์ทั้งหลายจะจับอารมณ์เดิมของตนตั้งแต่ปฏิสนธิไปจนกว่าจะถึงจุติ ภวังคจิตก็จะรักษาภพชาติมิให้เปลี่ยนแปลงอารมณ์เป็นอย่างอื่นไปได้ ยกเว้นเวลาที่จิตรับอารมณ์ใหม่ เช่น เห็น ได้ยิน หรือนึกคิด เป็นต้นเท่านั้น แต่ความเป็นไปของอารมณ์จะผันแปรไปสู่อารมณ์ใหม่อย่างอื่น ก็เฉพาะในขณะปฏิสนธิจิตนี้อย่างเดียวก็หมายความว่า ถ้ายังไม่ตาย อารมณ์ในจิตปฏิสนธิ ภวังค์ และจุติ ก็จะไม่เปลี่ยนแปลงใหม่

การปฏิสนธิของสัตว์ในภพใหม่นั้น จิตดวงนี้เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะอาศัยสังขาร ๓ มีปุญญาภิสังขาร อปุญญาภิสังขาร อเนญชาภิสังขาร คือบุญและบาปอันเป็นการกระทำทางกาย วาจา และใจของสัตว์ทั้งหลายเป็นตัวจัดแจงเป็นตัวให้กำลังส่งให้บังเกิดปฏิสนธิจิตขึ้นในภพชาติหน้า แต่อย่างไรก็ดี การจัดแจงหรือกำลัง

อำนาจในการส่งให้เกิดการปฏิสนธิในภพชาติหน้า หรือที่เรียกว่า สังขารทั้ง ๓ นั้น จะต้องมีอวิชชานุสัย ตัวโง่ ตัวหลง มิได้บังเกิดความรู้ความเข้าใจในอารมณ์ที่มาปรากฏที่แฝงอยู่เสมอ ซึ่งเป็นผู้ครอบครองจิตใจอยู่ในขณะนั้น ทั้งยังมีตัณหานุสัย ความยินดีติดใจที่ยึดเหนี่ยวเหนียวแน่นอยู่ในจิตใจร่วมอยู่ด้วย

ถ้าเป็นพระอรหันต์สิ้นชีวิต ขบวนการทำงานก็ผันแปรไปจากนี้ ด้วยพระอรหันต์ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอวิชชานุสัย และมิได้ถูกครอบครองด้วยตัณหานุสัยที่จะเป็นตัวผลักส่งได้ ดังนั้น การกระทำใด ๆ จึงเป็นกิริยาไป อารมณ์ที่แสดงขึ้นในครั้งสุดท้ายของชีวิตจึงหมดอำนาจที่จะส่งให้บังเกิดปฏิสนธิจิตได้

การครอบครองสังขารของอวิชชานั้นมีอยู่ ๒ ประการ คือ โดยปกตูปนิสสยปัจจัยกับสหชาตปัจจัย

เพราะว่า ถ้าสังขารเป็นฝ่ายกุศล อวิชชาก็เข้าครอบครองโดยความเป็นปกตูปนิสสยถ้าเป็นฝ่ายอกุศล ก็เข้าครอบครองโดยความเป็นสหชาต ด้วยเหตุนี้จึงเห็นได้ว่าอวิชชาเป็นปัจจัยช่วยอุดหนุนแก่กุศลสังขารโดยอำนาจของปกตูปนิสสย และเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่อกุศลสังขารด้วยอำนาจของสหชาต การเป็นปัจจัยอุปการะแก่กุศลสังขารนั้นยังเป็นอนุสัยอยู่ส่วนการเป็นปัจจัยอุปการะแก่อกุศลสังขารนั้นมิใช่เป็นอนุสัย หากแต่เป็นตัวอวิชชาเอง

ด้วยเหตุนี้เอง การกระทำดีกระทำชั่วของสัตว์ทั้งหลาย เป็นสังขารที่ต้องอาศัยอวิชชาเป็นเหตุ จึงเว้นไปเสียจากตัณหาได้โดยยาก (ยกเว้นจากการปฏิบัติวิปัสสนากำลังได้ปัญญาของปุถุชนหรืออริยบุคคลเป็นต้น) คือสังขาร ๓ อย่างนี้ อย่างใดอย่างหนึ่งเกิดขึ้นย่อมจะมีอำนาจพิเศษชนิดหนึ่งหนุนอยู่ภายในด้วยความปรารถนาจะได้อารมณ์ที่ดี คือตัณหาอันจะเป็นผลตอบแทนอยู่เสมอไป

การกระทำบุญหรือกระทำบาปของสัตว์ทั้งหลายอันเป็นสังขาร และเป็นที่อาศัยของอวิชชาเป็นเหตุนี้ จึงเว้นไปจากตัณหาเสียมิได้เลย

ดังนั้นจึงได้กล่าวว่า ตัณหาเป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่โทสมูล โมหมูล และโลกียกุศล มีการทำบุญให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น ด้วยอำนาจของ

ปกตูปนิสสยปัจจัย โดยที่ยังเป็นอนุสัยอยู่ แต่เป็นปัจจัยช่วยอุปการะแก่โลภมูลจิต ด้วยอำนาจแห่งสหชาตปัจจัยมิใช่อนุสัย หากแต่เป็นตัวโลภะเลยทีเดียว

เรื่องของปฏิสนธินี้มีความละเอียดอีกเป็นอันมาก ผู้ศึกษาถึงมหาปัฏฐานอันแสดงถึงเหตุปัจจัยทั้งในอดีตและปัจจุบันก็จะเข้าใจดียิ่งขึ้น

ในขณะปฏิสนธิจิตเกิดขึ้นนั้น มีเจตสิกเข้าประกอบร่วมด้วยอีกมาก ตามอำนาจของปัจจัยต่าง ๆ เช่น สหชาตปัจจัย อัญญมัญญปัจจัย และนิสสยปัจจัย เป็นต้น ตามสมควรแก่ปฏิสนธิจิตในขณะนั้น

การเกิดขึ้นในภพชาติใหม่ของปฏิสนธิจิตนั้น เกิดขึ้นพร้อมกับเจตสิก และกรรมชรูป เป็นการเกิดขึ้นพร้อมกันในทันใด โดยไม่ก่อนและไม่หลังกว่ากัน เว้นแต่ปฏิสนธิจิตนี้อยู่ในฐานะเป็นสหชาตนิสสยปัจจัย คือเป็นที่อาศัยเกิดแห่งสหชาตธรรม ปฏิสนธิจิตจึงเป็นประธาน

เหมือนเราจุดเทียนขึ้นมาแล้ว ไฟก็เกิดขึ้น แสงสว่างและความร้อนก็เกิดขึ้นมาพร้อมเพรียงกัน แต่ไฟนั้นเป็นประธาน

กรรมชรูปที่เกิดขึ้น (เกิดในครรภ์มารดา) ก็ได้แก่ กายทสกกลาป ภาวทสกกลาป และหทยทสกกลาป อันเป็นรูปแต่ละกลุ่มแต่ละกอง แต่ก็เกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันทั้งนั้น โดยอำนาจของกรรมผันแปรรูปอันเกิดจากการสมสู่ของบิดามารดาให้เป็นกลุ่มรูปเหล่านี้ขึ้น หทยวัตถุรูป หรือกลุ่มรูปที่เรียกว่า หทยทสกกลาปดังกล่าวแล้วนี่เอง เป็นที่ตั้งที่อาศัยของจิตและเจตสิก

เมื่อชีวิตได้สิ้นสุดลงแล้ว ปฏิสนธิวิญญาณและชีวิตนวกกลาป คือกลุ่มรูปที่เกิดจากอำนาจกรรม ก็จะเกิดสืบต่อไปไม่ขาดสาย ตราบเท่าที่บุคคลผู้ซึ่งกิเลสยังมิได้ตัดรอนให้ขาดออกไป ไม่ว่าเกิดเป็นเปรต อสุรกาย มนุษย์ หรือเทวดาก็ตาม

เมื่อชีวิตสิ้นสุดลงเมื่อใด วิปากวิญญาณย่อมเกิดขึ้นมาใหม่ทำหน้าที่สืบต่อจากภพชาติเก่าวิปากวิญญาณนี้จึงได้ชื่อว่า ปฏิสนธิ

ขณะปฏิสนธินี้แหละเป็นการเกิดขึ้นในภพใหม่ชาติใหม่ ที่ทั้งรูปทั้งนามสืบต่อมา และจิตดวงแรกนี้ดวงเดียว ทั้งเกิดขึ้นขณะเดียวเท่านั้นที่เรียกชื่อว่า ปฏิสนธิกาล และต่อจากนั้นไปจนถึงจุติเป็นปวัตติกาล

ท่านทั้งหลายคงจะสังเกตเห็นที่ผมเพียรพยายามที่จะแสดงถึงการจุติ ปฏิสนธิว่าเป็นจิตที่สืบต่อกันมา ปฏิสนธินั้นหาใช่เป็นจิตดวงเดียวกันกับจุติจิตไม่ หากแต่เป็นจิตดวงใหม่ที่ได้อำนาจหลายประการ จึงได้สืบต่อมาจากจิตดวงเก่า

การที่ผมพยายามพูดซ้ำหรือเน้นในเรื่องนี้ ก็เพราะว่าเป็นความจำเป็น ด้วยเหตุที่คนไทยส่วนใหญ่ยังพากันเข้าใจผิด คิดว่าวิญญาณนั้นออกจากร่างแล้วไปเกิดได้อีกในภพชาติใหม่ บางท่านจึงได้พูดว่า เผาศพไปแล้ว วิญญาณยังไปแสดงให้ปรากฏแก่ญาติมิตรได้อีกหรือพูดว่าวิญญาณมาเข้าคนนั้นคนนี้

คนโดยมากเข้าใจว่า วิญญาณทั้งหลายเกิดเองได้ ราวกับว่ามันเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือสิ่งกายสิทธิ์ เกิดขึ้นได้เหนือเหตุผลใด ๆ โดยมิต้องอาศัยเหตุปัจจัย ซึ่งเป็นความเข้าใจที่ปราศจากเหตุผล และพระสัมมาสัมพุทธเจ้าท่านไม่ได้สอนดังนั้น

สรรพสิ่งทั้งหลายในโลก ไม่ว่าอะไรทั้งนั้นย่อมไม่เที่ยง ไม่มีอะไรเลยที่จะยืนหยัดคงทนอยู่ได้เลยแม้แต่น้อย แม้จิตใจหรือวิญญาณก็เหมือนกัน ย่อมจะเกิดดับอยู่ตลอดเวลาดังได้แสดงมาแล้วตั้งแต่ตอนต้น พร้อมทั้งจะต้องมีเหตุเสียก่อน จิตหรือวิญญาณจึงจะเกิดขึ้นมา ด้วยเหตุนี้เอง ไฉนเล่าในขณะจุติปฏิสนธิจึงจะกลายเป็นจิตประเภทเดียวกันแล้วจะล่องลอยไปเกิดด้วยเหตุผลอะไร ความเสียหายสำหรับผู้ที่ยังเข้าใจผิดนี้มีมากมาย ผมจะขอยกเรื่องราวในครั้งพุทธกาลที่เกี่ยวกับเรื่องนี้มาเสนอต่อท่านสักเรื่องหนึ่ง

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าประทับอยู่ที่เชตวันอารามของท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีใกล้นครสาวัตถี ครั้นนั้นภิกษุรูปหนึ่งชื่อว่า สาติ เป็นบุตรของชาวประมง มีความเห็นเป็นบาปขึ้นมาอย่างนี้ว่า

พระธรรมที่พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดง เรารู้เป็นอย่างดีว่า "วิญญาณอันนี้แหละที่แล่นไปอยู่ชาตินั้นชาตินี้ เที่ยวเวียนว่ายตายเกิด ไม่มีวิญญาณอื่นจากนี้" ฯลฯ

พระผู้มีพระภาคเจ้าถามว่า วิญญาณเป็นไฉน ? สาติ (วิญญาณที่เธอกล่าวถึงนี้มีลักษณะอย่างไร ท่านสาติ ?)

"ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สภาพอันใดเล่าเป็นผู้รู้สึก เป็นผู้เสวยวิบากของกุศลและอกุศลกรรมในภพนั้น ๆ วิญญาณที่ข้าพระองค์กล่าวถึงนั้น หมายถึงสภาพอันนี้แหละพระเจ้าข้า"

"โมฆบุรุษ นี่น่ะหรือ เธออ้างว่ารู้ธรรมที่เราแสดงแล้วอย่างถูกต้อง ใครบอกเธอเช่นนั้น เราเคยบอกกล่าวมาแล้วหลายต่อหลายครั้ง โดยวิธีต่าง ๆ มิใช่หรือว่าวิญญาณอาศัยปัจจัยจึงเกิดขึ้น เว้นจากปัจจัยเสียแล้ว ความเกิดของวิญญาณย่อมไม่มี แต่เธอโฆษบุรุษกลับมากล่าวตู่เราด้วยความเห็นที่ตัวเองถือไว้ผิด เธอกำลังขุดตัวเอง (ขุดหลุมฝังตัวเอง) เธอจะประสบสิ่งมิใช่บุญเป็นอันมาก และข้อนั้นจะเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์แก่เธอสิ้นกาลนานทีเดียว"

ครั้นแล้ว พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงได้หันมาตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เรื่องนี้ เธอเข้าใจว่าอย่างไร สาติภิกษุ บุตรชาวประมงผู้นี้ ยังจะพอแก้ไขให้มีความอบอุ่นในพระธรรมวินัยนี้ได้บ้างหรือไม่ (คือแก้ไขให้มีญาณทัศนะที่ถูกต้อง อันจะเป็นเหตุให้เกิดความอบอุ่นใจอยู่ในพระศาสนา)

"จะพึงมีอย่างไร ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ไม่มีเลยทีเดียว พระพุทธเจ้าข้า"

เมื่อพระภิกษุทั้งหลายกราบทูลเช่นนั้น สาติภิกษุ บุตรของชาวประมงก็เลยนิ่งเงียบรู้สึกอายมาก นั่งคอตก ก้มหน้าเศร้า พูดอะไรไม่ออก

ลำดับนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสกับสาติภิกษุผู้นั่งหน้าเศร้า พูดอะไรไม่ออกว่า "คราวนี้ เธอจะรู้แน่ชัดละ โมฆบุรุษ เราจะสอบถามภิกษุทั้งหลายในบัดนี้ตามความเห็นอันเป็นบาปของเธอเอง" ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคเจ้าได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

"ภิกษุทั้งหลาย แม้พวกเธอมีความเข้าใจในธรรมที่เราแสดงแล้ว เหมือนกับสาติภิกษุ ผู้กล่าวตู่เราด้วยความเห็นอันตนเองถือไว้ผิด ?"

"หามิได้เลย พระพุทธเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ได้แสดงธรรมให้ข้าพระองค์พึงมาโดยวิธีต่าง ๆ ว่า วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัย เว้นจากปัจจัยเสียแล้ว การเกิดของวิญญาณย่อมมีไม่ได้

"สาธุ ดีแล้ว ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอเข้าใจธรรมที่เราแสดงถูกต้องแล้ว เพราะว่าเราได้แสดงมาแล้วหลายต่อหลายครั้ง โดยวิธีต่าง ๆ ว่า วิญญาณเกิดขึ้นโดยอาศัยปัจจัย เว้นจากปัจจัยแล้ว การเกิดของวิญญาณย่อมมีไม่ได้ ท่านสาติภิกษุ บุตรของชาวประมงผู้นี้ตัวถือผิดไปเอง แล้วกลับมากล่าวตู่เราเข้าด้วย สาติเขากำลังขุดตนและจะประสบสิ่งไม่ใช่

บุญเป็นอันมาก ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อความไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์สิ้นกาลนานทีเดียว

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยอะไร ก็มีชื่ออยู่เรียกตามปัจจัยนั้น ๆ วิญญาณที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยจักษุ กับ รูป ก็มีชื่อเรียกว่า จักขุวิญญาณ ฯลฯ วิญญาณเกิดขึ้น เพราะอาศัยมโนกับธรรมารมณ์ ก็มีชื่อ มโนวิญญาณ

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนไฟที่โพลงขึ้นเพราะอาศัยเชื้อไฟอันใด ก็มีชื่อตามเชื้อไฟอันนั้น ๆ เช่น

ไฟที่โพลงขึ้นเพราะไม้	ก็เรียกว่า	ไฟไม้
,, สะเก็ดไม้	,,	ไฟสะเก็ดไม้
,, หญ้า	,,	ไฟหญ้า
,, มูลโค	,,	ไฟมูลโค
,, แกลบ	,,	ไฟแกลบ
,, ขยะ	,,	ไฟขยะ

ฉันใด วิญญาณก็เหมือนฉันนั้นแหละ

ภิกษุทั้งหลาย วิญญาณเกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยอะไร ก็มีชื่อตามปัจจัยนั้น ๆ

= ม. มู ๑๒/๔๗๒

พุทธภาษิตนี้ ท่านทั้งหลายก็จะเห็นได้ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงติเตียนพระสาติมากมายประการใด คนโดยมากเชื่อกันว่า วิญญาณมิได้อาศัยปัจจัยเกิด วิญญาณล่องลอยไปเกิดอีกในชาติหน้าได้ แล้วอาจจะคิดว่า ถึงจะยังเข้าใจไม่ถูกต้อง แต่ก็เป็นเรื่องเล็กน้อยเท่านั้น เพราะถึงอย่างไรก็เชื่อชาติหน้าอยู่แล้ว

ถ้าจะพูดว่าความเห็นผิดเพียงนิดหนึ่งเท่านั้น ก็เป็นความจริง แต่ถ้าพิจารณากันให้ละเอียดอีกสักหน่อย แล้วก็จะเห็นว่า ความผิดนี้มิใช่จะเกิดขึ้นมาแต่เพียงชาตินี้ชาติเดียวเท่านั้น ยังจะติดตัวต่อไปถึงชาติหน้าและชาติต่อ ๆ ไปด้วย ก็จะไม่ใช่เป็นเรื่องที่เล็กน้อยเลย

มิหนำซ้ำการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความพ้นทุกข์ได้อย่างแท้จริงนั้น ก็คือการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน จะต้องผ่านญาณปัญญาไปเป็นลำดับ ๆ จะต้องเข้าไปรู้ความจริงของ

ขันธ์ ๕ หรือรูปนาม แล้วก็จะต้องประจักษ์ในขันธ์ ๕ หรือรูปนามนั้น เป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา คือเห็นความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัวตน คนสัตว์ ทั้งบังคับบัญชาก็ไม่ได้ด้วย

ถ้าผู้ใดมิได้ศึกษาให้เข้าใจในเหตุผลตามสภาวธรรม มีความเชื่อมั่นแฝงอยู่ภายในจิตใจอย่างมั่นคงว่า จิตหรือวิญญาณนั้นเป็นอมตะ หรือเป็นสิ่งกายสิทธิ์เกิดขึ้นมาได้เองโดยที่มิได้อาศัยเหตุปัจจัย ครั้นเมื่อสิ้นชีวิตลง จิตหรือวิญญาณก็จะล่องลอยไปเกิดใหม่ได้ ความเข้าใจผิดที่แนบแน่นอยู่ภายในจิตใจเช่นนี้ ก็ย่อมจะขวางกั้นปัญญามิให้เกิดขึ้นมา เพราะนามที่เกิดขึ้น ก็จะไม่เห็นเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา ก็เป็นอันว่าไม่มีหวังที่จะก้าวเดินไปสู่ความพ้นทุกข์ได้เลยเป็นอันขาด เหมือนพระภิกษุเช่นพระสาติ เป็นต้น

พระภิกษุ คือผู้เห็นภัยในวัฏฏะก็ไม่มีความหมายอะไรเลย เพราะจะเดินทางไปในทิศที่ตรงกันข้ามกับมรรคผล ทั้งในชาตินี้และชาติต่อ ๆ ไปด้วยขอเชิญท่านลองพิจารณาดู แม้จะเห็นว่าเป็นเรื่องเล็กน้อย แต่ความจริงเป็นภัยที่ใหญ่หลวงจริง ๆ

ผู้ที่มิได้เคยศึกษาปรมัตถธรรมมาบางท่าน ได้เพียรพยายามที่จะนำให้ประชาชนพากันเข้าใจผิด โดยคิดเห็นเอาง่าย ๆ ว่า สภาวธรรมนั้นมิได้ลึกซึ้งอะไรเลย แล้วก็ตีความเอาเองโดยแสดงว่า

จิตดั้งเดิมนั้นบริสุทธิ์ มามัวหมองเอาเมื่ออุปกิเลสจรมา โดยยกเอาคำบาลีที่ว่า **จิตประภัสสร** ขึ้นมาอ้าง

ความจริงจิตเดิมนั้นไม่มี เพราะมันสืบต่อกันมา เหมือนเราจะหาต้นมะม่วงต้นแรกไม่ได้

จิตที่บริสุทธิ์ ก็จะต้องเป็นจิตของพระอรหันต์เท่านั้น เพราะอนุสัยกิเลสไม่มีเลย จิตบริสุทธิ์แล้ว ปฏิสนธิขึ้นมาอีกได้อย่างไร

และที่ว่าจิตประภัสสรนั้น มิได้แปลว่าบริสุทธิ์ หากแต่ แปลว่า ผ่องใส จิตประภัสสรนี้ก็ได้แก่จิต ๑๙ ประเภท ได้แก่ อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิต ๑ อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต ๑ มหาวิบากจิต ๘ มหัคคตวิบากจิต ๙

และจิตทั้ง ๑๙ ประเภทนี้ทำหน้าที่ปฏิสนธิ, ภวังค์, จุติ ในขณะจิตเรียกว่า ประภัสสร คือผ่องใส กิเลสเข้ามาเกลือกกลั้วไม่ได้ (เช่นในขณะนอนหลับเป็นต้น)

เพราะตีความผิด ๆ ดังนี้นี่เอง จึงได้สอนหนทางพ้นทุกข์กันอย่างง่าย ๆ โดยเพียงทำให้จิตว่าง หรือนั่งคิดนั่งค้นตีปัญหาตามลัทธิมหาญาณ แล้วก็ถึงพระนิพพานได้ราวกับว่าพระปัญญาของพระสัมมาพุทธเจ้านั้น ช่างมีน้อยเสียนี่กระไร

จิตประเภทไหนที่อุบัติขึ้นมาในภพชาติใหม่ แล้วเกิดเป็นสัตว์ชนิดไหน

ผมได้แสดงมาแล้วว่า บุคคลผู้ใกล้จะถึงแก่ความตายนั้น ย่อมจะเกิดอารมณ์ขึ้นเรียกว่า กรรมอารมณ์ และคตินิมิตอารมณ์

อารมณ์ดังกล่าวนี้เองเป็นตัวการผลักส่งสัตว์ที่สิ้นชีวิตให้อุบัติขึ้นมาในภพชาติใหม่อีก เหมือนเราจะไปต่างจังหวัดเพื่อทัศนาจร ยังไม่ทันที่จะได้เดินทาง ใจก็น้อมไปอยู่แล้ว เมื่อน้อมใจไป อำนาจก็เกิดขึ้น

นิมิตทั้ง ๓ นี้ อย่างหนึ่งปรากฏแล้ว ก็ย่อมจะส่งสัตว์ให้ไปสู่ทุคติภูมิ หรือสุคติภูมิ ตามแต่อารมณ์นั้น ๆ จะเป็น อกุศล หรือกุศลประการใด และอารมณ์ในครั้งสุดท้ายนี้ เป็นตัวชี้ทิศทางว่าจะเกิดขึ้นในภูมิไหน จะเป็นทุคติหรือสุคติ ก็แล้วแต่อารมณ์ที่เกิดขึ้นมาในตอนท้ายของชีวิต ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะเกิดจากอารมณ์ที่ผู้นั้นมีความสันทัดจัดเจน มีความชำนาญ หรือมีกำลังมาก ที่เข้ามากระทบใจ

สำหรับจิตที่เป็นตัวการทำหน้าที่ปฏิสนธินั้น ก็ได้แก่วิบาก ซึ่งเป็นผลของกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตจะสอดคล้องกับอารมณ์ที่เกิดขึ้นพอดี (วิบากจิตซึ่งเป็นผลของกรรมมาทำหน้าที่ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ เป็นอพยากตจิต ไม่เป็นบาป ไม่เป็นบุญ)

กามภูมิ	ทุคติ	สัตว์นรก	๑	๔ — ๑๑
		สัตว์เดรัจฉาน	๑	
		เปรต	๑	
		อสุรกาย	๑	
	สุคติ	มนุษย์	๑	๗
		เทวภูมิ	๖	

ชื่อของจิตที่ปฏิสนธิในกามภูมิ	อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบากจิต	๑	ปฏิสนธิในทุคติภูมิ
	อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบากจิต	๑	ปฏิสนธิในสุคติภูมิ
	มหาวิบากญาณวิปยุตจิต	๔	
	มหาวิบากญาณสัมปยุตจิต	๔	

(แยกมหาวิบาก ๘ ออกเป็น ๒ ประเภทโดยเหตุ)

เมื่อชาติเก่าสิ้นสุดลง นั่นก็คือ จิต เจตสิก ตลอดจนกรรมชรูปดับลงหมดสิ้นทันทีนั้น ด้วยอำนาจหลายประการ จึงทำให้เกิดการสืบต่อ บังเกิดชาติใหม่ขึ้นมาอีกมีจิต เจตสิกและกรรมชรูป เกิดพร้อมกัน ในขณะนั้นเรียกว่า "ปฏิสนธิ"

๑. ได้แก่ผลของอกุศลกรรมที่ได้กระทำมาแล้ว และเก็บฝังประทับเอาไว้ในจิต ไม่ว่าจะเป็นฝ่ายโลภะ โทสะ หรือโมหะก็ตาม เป็นตัวการทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพชาติใหม่ โดยอาศัยอารมณ์เมื่อตอนใกล้จะตาย เป็นตัวส่งให้บังเกิดในอบายภูมิ ๔

ผู้บังเกิดในทุคติภูมิ

ในตอนท้ายของชีวิตเกิดอารมณ์ขึ้นโดยเห็นไฟลุกไหม้ มีความเร่าร้อนแสดงความตกใจ เห็นสัตว์ต่าง ๆ ถูกทรมานอย่างน่าหวาดเสียวอยู่ เป็น อำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ผู้มีอารมณ์นี้ให้บังเกิดในนรก โดยจิตที่ปฏิสนธิชื่อว่า อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก

๒. ผู้ใกล้จะถึงแก่ความตายตกอยู่ในความหลงใหลไร้สติ มีความรู้สึกตัวว่าตกอยู่ในความมึนเมาอย่างเหลือเกิน เพราะเคยดื่มสุราหรือเสพยาเสพติดให้โทษมาในอดีตมากมาย หรืออาจจะเห็นชายน้ำ โคลนตมที่สัตว์ลงเล่น หรือเห็นครรภ์ของสัตว์เดรัจฉานด้วยอำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ให้ไปบังเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉาน โดยจิตที่ปฏิสนธิ ชื่อว่า **อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก**

๓. ผู้ใกล้จะถึงแก่ความตาย ได้อารมณ์ที่เกี่ยวกับโลภะ รู้สึกถึงการคดโกงผู้อื่นที่ตนได้เคยทำอยู่เสมอ ๆ หรือเห็นถ้ำ เห็นเหว เห็นปล่องที่ลึกน่าหวาดกลัว หรือเห็นป่าที่น่าหวาดเสียว หรือเห็นตัวเองเป็นเปรตหรืออสุรกายที่สูงใหญ่ และน่าเกลียดน่ากลัวด้วยอำนาจของอารมณ์ดังกล่าว ก็จะส่งสัตว์ผู้มีอารมณ์นี้ให้เกิดขึ้นเป็นเปรตหรืออสุรกาย โดยจิตที่ชื่อว่า **อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก**

การที่มีจิตดวงเดียวชื่อ อุเบกขาสันตีรณอกุศลวิบาก แล้วปฏิสนธิใน ๔ ภูมินั้น ก็เพราะว่าจิตดวงนี้กระทำหน้าที่เป็นผู้เกิดในภพชาติใหม่เท่านั้น จิตดวงนี้มิได้กระทำบาปหรือบุญอะไรเลยแม้แต่น้อยเพราะเป็นวิบากคือเป็นผลของกรรม ตัวการที่ส่งจิตดวงนี้ให้เกิดการปฏิสนธิในภพชาติใหม่ ได้แก่อารมณ์เมื่อใกล้จะตาย

เปรียบเหมือนลูกฟุตบอลที่มีผู้เล่นอยู่สองฝ่าย ฝ่ายละหลายคน แต่ฟุตบอลมีลูกเดียวฟุตบอลเองไม่ทราบเรื่องราวอะไรทั้งนั้น กลิ้งเข้าโกล์ของผู้ใดข้างไหนก็ไม่ทราบทั้งสิ้น ผู้เล่นหลายคนทั้งสองฝ่ายซึ่งเปรียบเหมือนอกุศล, กุศล, เป็นผู้ส่งเข้าโกล์ของอีกฝ่ายหนึ่ง เพราะมีความว่องไวไหวพริบหรือสันทัดจัดเจนกว่า จึงมีความสามารถเตะฟุตบอลเข้าโกล์ได้โดยที่อีกฝ่ายหนึ่งป้องกันไม่ไหว

ผู้บังเกิดในสุคติภูมิ

๑. ผู้มีอารมณ์เป็นกุศลในตอนท้ายของชีวิตเท่านั้น ที่จะเกิดในสุคติภูมิได้ เพราะได้เคยทำกุศลไว้มากพอ และเสมอ ๆ

แต่อย่างไรก็ดี ผู้ทำกุศลบางคนไม่ค่อยจะมีโอกาสทำกุศลแล้วจึงไม่ได้ผลมากก็มี เพราะไม่เคยเชื่อเรื่องกรรม ผลของกรรม หรือเรื่องตายแล้วเกิดใหม่ได้ แต่ที่ทำลงไปนั้นก็จำเป็นต้องทำให้เป็นไปตามธรรมเนียม ทำเพราะจะโอ้อวดให้ใคร ๆ เห็นว่าใจบุญ หรือทำเผื่อ ๆ เอาไว้ว่าชาติหน้าจะมีบ้างกระมัง หรือทำลงไปแล้วก็มีความเสียดายเกิดความ

ไม่พอใจ และเมื่อกุศลจิตจะเกิดขึ้นมานั้น มีอกุศลโลภะ โทสะ โมหะ เข้ามาปะปนด้วยเป็นอันมาก เพราะจิตใจตั้งมั่นไม่ได้เลย

ครั้นเมื่อตอนใกล้จะตาย กุศลที่จะเป็นกำลังส่งไปเกิดนั้นมีกำลังน้อย เพราะเจตนาในการทำกุศลไม่มั่นคงประการหนึ่ง เพราะกำลังของกุศลน้อยไม่มั่นคงดังนี้ จึงเปิดช่องโอกาสให้แก่อกุศลกรรมที่ได้เคยทำมามีโอกาสเข้ามาแทรกแซงได้โดยง่ายอีกประการหนึ่ง ดังนั้น อารมณ์ที่เป็นกุศลที่ส่งให้เกิดในภพชาติหน้าจึงเกิดขึ้นมาไม่สมบูรณ์ จิตที่จะปฏิสนธิจึงได้ อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก

จิตที่ชื่ออุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก จะเป็นตัวปฏิสนธิในมนุษยภูมิ หรือในเทวภูมิชั้นต่ำสุด แต่จะพิกลพิการไม่สมประกอบทางร่างกาย ทางจิตใจหรือทั้งทางร่างกายด้วยและจิตใจด้วย ทั้งสองอย่างก็ได้ เรียกว่า ปฏิสนธิทุพลภาพตั้งแต่ปฏิสนธิ

นอกจากจะปฏิสนธิเป็นมนุษย์ที่พิกลพิการมาตั้งแต่ปฏิสนธิแล้ว แม้ปฏิสนธิเป็นเทวดาก็จะเป็นชั้นจาตุมหาราชิกาที่ต่ำสุด (จาตุมหาราชิกามีหลายชั้น) เช่น พวกวินิปาติกอสุรา และเวมานิกเปรต คือเป็นเทวดาครึ่ง อสุรกายครึ่ง และครึ่งเทวดาครึ่งเปรต

ทั้งมนุษย์หรือเทวดาผู้พิการเหล่านี้เพราะมีบุญน้อยจึงพิกลพิการ (ในปฏิสนธิกาล) เช่น ร่างกายพิการ ตาบอด หูหนวก เป็นใบ้ เป็นบ้า ปัญญาอ่อน ปัญญาทึบ เป็นกะเทย และมีอวัยวะเพศ ๒ เพศ ทั้งชายและหญิงอยู่ในคนเดียวกัน เป็นต้น

ยกตัวอย่าง เช่นมีอารมณ์เป็นกุศลนำเกิดเมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย แต่กุศลนี้มีกำลังไม่มากด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว ซ้ำยังมีอารมณ์เห็นหรือรู้สึกถึงการดื่มสุราเมรัยมึนเมาเข้ามาปะปนสลับกันไปด้วย ดังนั้น อารมณ์กุศลจึงนำเกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่ำสุด ๒ จำพวก แต่อกุศลมึนเมาก็มาเป็นอารมณ์ร่วมด้วย ได้ชื่อว่าอารมณ์นี้เป็นบริวาร ดังนั้นการปฏิสนธิจึงมีกำลังน้อย ไม่สมประกอบ เป็นผู้มีปัญญาทึบหรือปัญญาอ่อน หรือเป็นคนวิกลจริต แล้วแต่อกุศลที่มาปะปนอย่างไร ประเภทไหนมากน้อยเท่าใด เป็นต้น

หรือกุศลเป็นตัวนำเกิด แต่อกุศลกระทำผิดในทางกาเมเข้ามาปะปนเป็นบริวาร จึงได้เกิดเป็นมนุษย์หรือเทวดาชั้นต่ำเป็นพวกกะเทย ตัวเป็นชายแต่ใจเป็นหญิง หรือตัวเป็นหญิงแต่ใจกลับเป็นชาย เป็นต้น

บุคคลดังกล่าวมาทั้งหมดนี้ เรียกว่า สุคติอเหตุกบุคคล ชื่อจิตที่ปฏิสนธิว่า **อุเบกขาสันตีรณกุศลวิบาก**

๒. บุคคลผู้มีอารมณ์เป็นกุศล เมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย แต่มิได้มีอกุศลเข้ามาปะปนทำให้กำลังลดน้อยลง ทั้งนี้ก็เพราะเป็นผู้ที่มีจิตเป็นกุศลจริง ๆ ด้วยเหตุที่ตลอดชีวิตมาส่วนใหญ่ไม่ค่อยได้ทำบาปกรรมอะไรเป็นล่ำเป็นสันเลย มีการทำบุญ ให้ทาน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เจือจานต่อคนและสัตว์ทั่วไป รักษาศีลและเจริญสมาธิภาวนาอยู่เสมอมา อำนาจของกุศลผลบุญที่ได้กระทำไปแล้ว ก่อให้เกิดอารมณ์ที่เป็นกุศลขึ้นเมื่อตอนใกล้จะถึงแก่ความตาย และอารมณ์นี้เองเป็นตัวการอุดหนุนส่งให้เกิดการปฏิสนธิเป็นมนุษย์และเทวดาทั้ง ๖ ชั้น ที่สมบูรณ์ทุกอย่างในขณะปฏิสนธิ

อย่างไรก็ดี แม้ว่าบุคคลนี้จะเป็นผู้ที่มิได้เกิดมาขาดตกบกพร่องเลย ไม่ว่าทางร่างกายหรือจิตใจก็ดี แต่ก็เป็นกุศลที่ปราศจากปัญญาเข้าประกอบ เพราะทำกุศลไปตามที่ พ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ว่ามาว่าให้ทำเอาไว้ หรือทำลงไปก็เพราะปรารถนาจะได้ไปเกิดในที่ดี ๆ มีความสุขความสบายทุกอย่าง หรือทำลงไปเพราะเต็มไปด้วยความเมตตากรุณาจริง ๆ แต่ไม่เคยได้คิดพิจารณาในปัญหาของชีวิตอะไรเลยแม้แต่น้อย ทั้งไม่สนใจที่จะทำความเข้าใจด้วย ดังนั้น กุศลทั้งหลายที่ได้กระทำลงไป จึงมิได้ประกอบด้วยสติปัญญา ในขณะกุศลจิตเกิดจึงได้เป็นจิตที่ปราศจากโลภะ ปราศจากโทสะ ๒ ประการเท่านั้น นั่นก็คือในการทำกุศลทุก ๆ คราว มิได้มีความโลภหรือความตระหนี่เจือปนอยู่เลย ทั้งมิได้มีความโกรธ ความเสียใจ หรือทุกข์ร้อนประการใดเข้ามาเกี่ยวข้องในขณะนั้นด้วยเจตนาทำกุศลจริง ๆ

จิตชนิดนี้เป็นวิบากที่มาจากมหากุศลญาณวิปปยุตแล้ว เรียกว่า **มหาวิบากญาณวิปปยุต** ซึ่งเป็นกุศลที่มิได้มีปัญญาเข้าประกอบ มีแต่ อโลภะ อโทสะ เท่านั้น

อำนาจนำเกิดนี้ เป็นทวิเหตุกกุศล จึงได้เกิดเป็นทวิเหตุกบุคคล คือเป็นบุคคลผู้เกิดมี ๒ เหตุ ได้แก่ อโลภะเหตุ กับ อโทสะเหตุ

๓. เป็นบุคคลผู้ซึ่งทำบุญทำกุศลมากเหมือนบุคคลในข้อหนึ่ง แต่มิได้เป็นผู้ที่ทำตาม ๆ กันมาเท่านั้น หากเป็นผู้ที่ชอบศึกษาเล่าเรียนเรื่องของชีวิต ชอบค้นคิดพิจารณา

ในเหตุผลต่าง ๆ ในเรื่องของกรรม ในเรื่องผลของกรรม และในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด อยู่เป็นประจำ ทั้งยังแน่ใจด้วยว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้เป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จะเอามาเป็นที่พึ่งจริง ๆ หาได้ไม่

ครั้นถึงเวลาทำบุญ ให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็รู้จักพิจารณาให้จิตของตนเกิดปัญญาขึ้นร่วมด้วยแทบทุกครั้ง ดังนั้น ตลอดเวลาที่ยาวนานมหากุศลญาณสัมปยุต คือ กุศลจิตที่มีปัญญาเข้าประกอบด้วย จึงได้บังเกิดแก่บุคคลผู้นี้เป็นอันมาก

เมื่อใกล้จะถึงแก่ความตาย ก็ได้อารมณ์ในครั้งสุดท้ายที่มีกำลังมาก เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตกระทำหน้าที่ส่งให้เกิดในภพชาติใหม่ ในขณะปฏิสนธิ จิตชนิดนี้เรียกชื่อว่า มหาวิบากญาณสัมปยุต ซึ่งเป็นผลของกรรมที่ได้ทำมา จึงทำหน้าที่ปฏิสนธิในภพชาติใหม่ แล้วเป็นติเหตุกบุคคล คือผู้มีเหตุทั้ง ๓ ได้แก่ อโลภะเหตุ อโทสะเหตุ และอโมหะเหตุ คือไม่มีเหตุโลภ ไม่มีเหตุโกรธ และไม่มีเหตุหลงร่วมด้วย มีความสุขความสบายได้ปฏิสนธิในมนุษย์และเทวดาทั้ง ๖ ชั้น ที่ร่างกายและจิตใจมิได้ขาดตกบกพร่องเลย

ผู้ที่เกิดเป็นติเหตุกบุคคลผู้มีเหตุทั้ง ๓ มาแต่เกิดนี้เรียกว่า เป็นผู้มีปัญญาบารมี และผู้มีปัญญาบารมีนี้บุคคลเดียวเท่านั้นที่จะทำสมาธิภาวนา และวิปัสสนาภาวนาให้บังเกิดผลดีได้ ทุคติบุคคลทั้งหมด สุคติอเหตุกบุคคล และทวิเหตุกบุคคล ย่อมได้ชื่อว่า อาภัพบุคคล เพราะจะไม่สามารถทำสมาธิ และทำวิปัสสนาให้เป็นผลดีจริง ๆ ขึ้นมาในชาตินี้ได้ เช่นได้ปฏิภาคนิมิตใกล้จะถึงฌานในการทำสมาธิหรือได้ญาณปัญญาสูง ๆ ในการปฏิบัติวิปัสสนาญาณ นอกจากจะทำให้เป็นบันไดให้สำหรับในชาติหน้าเท่านั้นเอง

เหมือนในชาติก่อน ๆ มิได้เคยหัด หรือมิได้มีความสนใจในเรื่องช่างกลเลยแม้แต่น้อย แล้วในชาตินี้จะชอบช่างกลจริง ๆ และกลายเป็นผู้มีความรู้ มีความเชี่ยวชาญขึ้นในชาตินี้ ก็ย่อมจะไม่มีหวัง แม้ว่าจะเป็นผู้ที่มีความอุตสาหะสักเพียงใดก็ตาม

หรือในชาติก่อน ๆ ไม่เคยชอบในการประพันธ์เลย ไม่ชอบคิด ไม่ชอบเขียน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องประเภทไหนก็ตาม แล้วมาเกิดในชาตินี้จะมีความสามารถมากประพันธ์เรื่องราวขึ้นมาจนมีชื่อเสียงก้องโลก ก็ย่อมจะเป็นไปไม่ได้

เพราะจะต้องขึ้นบันไดไปทีละขั้น ไม่ว่าจะเป็นทางโลกหรือทางธรรมก็ตาม

ท่านที่ปรารถนาจะสร้างปัญญาบารมีขึ้นมาในชาตินี้ ก็จำเป็นจะต้องหมั่นศึกษาเล่าเรียนแล้วพิจารณาในปัญหาของชีวิตอยู่เสมอ และในเวลาที่จิตเป็นกุศลก็จะต้องพยายามให้เป็นมหากุศลญาณสัมปยุตจริง ๆ

ท่านสาธุชนทั้งหลาย เวลาในชาตินี้เหลือน้อยลงแล้ว และจะน้อยลงไปเรื่อย ๆ จะเหลืออยู่ไม่กี่ปีหรือไม่กี่สิบปี หัวเลี้ยวหัวต่ออันเป็นนาทีทองใกล้เข้ามาทุกเวลานาที การเดินทางซึ่งหมายถึงชาติหน้ากำลังจะมาถึงอย่างแน่นอน ดังนั้นจึงควรจะศึกษาหาความรู้ความชำนาญในหนทางที่จะต้องเดินไปนี้เสียให้ดี พิจารณาหนทางเสียให้ละเอียด เมื่ออารมณ์ครั้งสุดท้ายใกล้เข้ามา จะได้พาชีวิตไปสู่หนทางที่ราบรื่น ถ้าเตรียมตัวเตรียมใจไว้ไม่พร้อม ก็จะตกอยู่ในความประมาท ความพลาดพลั้งเพียงเล็กน้อย อาจนำไปสู่หนทางที่ขรุขระทุรกันดาร บางทีได้รับความทุกข์ทรมานแสนสาหัสอย่างคาดไม่ถึงเลยทีเดียว

(ขอเชิญอ่านเรื่องปัญญา ของอภิธรรมมูลนิธิ)

สรุปความหมุนเวียนอยู่ในสังสารวัฏฏ์

ตโต ปรญฺจ ปฏิสนฺธาทโย รถจกฺกมิว ยถากฺกมํ เอว ปริวตฺตนฺตา ปวตฺตนฺติ ฯ

หลังจากที่จุติจิตดับลงแล้ว จิตทั้งหลายมีปฏิสนธิจิตเป็นต้น ก็เกิดขึ้นสืบต่อกันไป หมุนเวียนตั้งชาติตั้งภพไปตามลำดับแห่งหน้าที่ ปฏิสนธิ ภวังค์ จุติ ดุจจักรรถอันหมุนเวียน ฉะนั้น

ปฏิสนฺติ ภวงฺค วีถิโย จุติเจห ตถา ภวนฺตเร
ปุน สนฺธิ ภวงฺค มิจฺจยํ ปริวตฺตติ จิตฺตสนฺติ ฯ

ในปัจจุบันภพนี้ ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต วิถีจิต และจุติจิต เกิดขึ้นสืบเนื่องกันฉันใดในภพหน้า ปฏิสนธิจิต ภวังคจิต เป็นต้น ก็เกิดหมุนเวียนต่อกันไปอีกเช่นเดียวกันฉันนั้น

ปฏิสงฺขาย ปเนตมทฺธุวํ อธิคนฺตฺวา ปทมจฺจุตํ พุธา
สุสมุจฺฉินฺน สิเนหพนฺธนา สมเมสฺสนฺติ จิราย สพฺพตา ฯ

แนวทางปฏิบัติที่ให้ขาดจากสังสารวัฏฏ์นั้นมีอยู่ว่า ผู้มีปัญญาเป็นปกติ คือผู้ที่ปฏิสนธิด้วยไตรเหตุทั้งหลาย มีความประพฤติปฏิบัติชอบ คือ รักษาศีล บำเพ็ญธุดงค์ เจริญสมาธิมาเป็นเวลานาน พิจารณาเห็นแล้วถึงความเป็นไปแห่งจิตและเจตสิก ว่าเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง แล้วจะได้บรรลุถึงพระนิพพานอันเป็นธรรมที่ไม่ตาย โดยมรรคญาณ ผลญาณ

ถอดเครื่องผูกมัด คือตัณหาเสียได้แล้วจะเข้าถึงซึ่งพระนิพพานอันสงบ ตัดขาดจากสังขารธรรมทั้งปวงแน่แท้ ๆ

ท่านสาธุชนทั้งหลาย เรื่องจุติปฏิสนธิ หรือการเวียนว่ายตายเกิดนั้น เป็นเรื่องที่ละเอียดลออพิสดารยิ่งนัก เท่าที่ผมได้บรรยายมายืดยาวตั้งแต่ต้นจนถึงครั้งนี้รวมเป็น ๑๒ ครั้งด้วยกันในเวลา ๑ ปี เวลาที่ใช้ไปในการบรรยายก็คงจะกว่า ๒๐ ชั่วโมง ซึ่งมิใช่เล็กน้อยเลย แต่ถึงกระนั้น ก็คงจะพอเป็นหนทางให้ท่านพิจารณาได้บ้าง แม้จะไม่มากนักก็หวังว่าคงจะไม่ทำให้ท่านผิดหวังเสียทีเดียว ถ้าท่านผู้ใดต้องการความลึกซึ้งต่อไป ก็ขอให้ศึกษาอย่างจริงจังเพิ่มขึ้น ก็จะมีความเข้าใจได้โดยพิสดาร และควรจะได้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานจนได้ญาณที่ ๒ ที่เรียกว่า ปัจจยปริคหญาณ ด้วยก็จะยิ่งเป็นการดี

เป็นการเหลือวิสัยจริง ๆ ที่จะแสดงปาฐกถาเพียงเท่านี้ แล้วจะทำให้พ้นไปจากความสงสัยในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดได้โดยเด็ดขาด แต่ถ้าผู้ใดไม่ท้อถอยค่อย ๆ ศึกษาต่อ ๆ ไป ก็จะได้พบว่าความสงสัยที่มีอยู่แล้วนั้นจะน้อยลงไปเรื่อย ๆ ตามการศึกษาที่เพิ่มขึ้น

ถ้ามีโอกาส ผมก็จะได้เสนอเรื่องการเวียนว่ายตายเกิดอีกสักคราวหนึ่ง และในคราวนี้คงจะไม่เป็นการแสดงปาฐกถาเพียง ๑๒ ครั้งเท่านั้น เพราะเป็นการแสดงเรื่องปฏิจสมุปบาท ซึ่งมีองค์ ๑๒ ท่านจะได้เห็นความลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีกเป็นอันมาก จะได้เข้าถึงเหตุผลอย่างน่าอัศจรรย์ใจ ซึ่งจะหาศึกษาจากศาสนาใดไม่ได้เลย ทั้งเหตุผลในอดีต ปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต คือการเกิดในชาติหน้า จากปฏิจสมุปบาท และจากตำราพระอภิธรรม อันยิ่งใหญ่ที่เรียกว่า มหาปัฏฐาน คัมภีร์ที่ ๗ ของพระอภิธรรม ๗ คัมภีร์

ผมขอเชิญท่านพิจารณาบทส่งท้ายในฉบับนี้ให้ตลอดด้วย แม้ท่านจะทำความเข้าใจยังไม่ได้ดี ก็ขอได้พิจารณาให้เป็นหนทางเอาไว้ก่อน ก็พอจะได้มองเห็นว่าพระสัพพัญญุตญาณของพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ละเอียดลออลึกซึ้ง ทั้งกว้างใหญ่ไพศาลอย่างเหลือที่ผู้ใดจะคาดคะเนได้

ด้วยเหตุนี้ ผู้ใดกล่าวอ้างว่า ผีสางเทวดาไม่มี ตายแล้วก็เกิดอีกไม่ได้ ถ้าเป็นการแสดงความคิดเห็นของตัวเอง คือเป็นความเห็นส่วนตัวแล้ว ก็ไม่สู้กระไร เพราะคนทั่วไปก็มีความเห็นเช่นนั้นได้ พอที่จะให้อภัยกันได้ แต่ถ้าเป็นการกล่าวอ้าง

ยืนยันว่า ในพระไตรปิฎกและอรรถกถา ไม่ได้แสดงเรื่องผีสางเทวดา ไม่ได้แสดงเรื่องตายแล้วมีชาติหน้า ท่านผู้ใดแสดงเผยแพร่ออกสู่มหาชน ดังนี้ก็จะเป็นบุคคลผู้บ่อนทำลายพระพุทธศาสนาโดยตรงทีเดียว ตัวเองเป็นมิจฉาทิฏฐิ แล้วยังนำประชาชนให้เป็นมิจฉาทิฏฐิตามตนไปด้วย เป็นบาปหนักหนา เป็นบาปที่น่าหวาดกลัวจริง ๆ

ท่านสาธุชนที่เคารพ ผมขอยุติการแสดงปาฐกถาแต่เพียงเท่านี้ ขอความเจริญ ความผาสุก ความมีปัญญาในปัญหาชีวิต จงบังเกิดมีแก่ทุก ๆ ท่าน

ผมขอเติมคำสุดท้ายว่า ขอให้ชาวพุทธทั้งหลายได้ช่วยกันระวังรักษาพระพุทธศาสนาเอาไว้เท่าที่จะทำได้ ให้ยังคงบริสุทธิ์ บริบูรณ์ต่อไปชั่วกาลนาน

และการรักษาพระพุทธศาสนาอย่างหนึ่งที่ดีที่สุด ไม่มีอะไรดีเท่า ก็คือ ศึกษาเสียให้บังเกิดความเข้าใจ

บทส่งท้าย

รูปปรมาณูที่เกิดขึ้นในขณะปฏิสนธิ ด้วยอำนาจของกรรม จิต อุตุ และอาหาร เริ่มตั้งแต่อุปาทขณะของจิต (บางรูปหลังจากนั้นบ้าง) ของคัพภเสยยกะ คือเกิดเป็นมนุษย์ ไปจนกระทั่งคลอดออกจากครรภ์ของมารดานั้นมีรายละเอียดอีกเป็นอันมาก แต่ผมขอถือโอกาสนำเอาเสนอต่อท่านเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และถ้าจะอธิบายเพิ่มเติมให้เข้าใจง่าย ๆ แล้วก็คงจะเป็นหนังสือเล่มหนึ่ง ในชั้นนี้ผมนำมาเสนอและอธิบายเพียงย่อ ๆ พอได้เป็นหนทางเท่านั้นก่อน

กลุ่มรูป อันเกิดจากอำนาจของกรรม เรียกว่า กรรมชกลาป ได้ตั้งต้นขึ้นมาแล้ว รูปเหล่านี้ก็จะก่อให้เกิดความร้อนขึ้น เพราะมีรูปอยู่ที่ไหน ความร้อนก็จะเกิดอยู่ ณ ที่นั้นอย่างแน่นอน และเมื่อ ณ ที่นั้นมีความร้อนขึ้นมาแล้ว ก็ย่อมจะผันแปรรูปนั้น ๆ ให้เปลี่ยนแปลงเป็นรูปใหม่ต่อไปอีก และรูปใหม่อันเกิดจากความร้อนนี้ เรียกว่ากรรมปัจจอุตุชกลาป

จิตก็เป็นตัวการผันแปรรูปเหมือนกัน ดังนั้นจึงเรียกว่า จิตชกลาป เมื่อจิตทำรูปขึ้นมาแล้ว รูปนั้นก็มีความร้อน รูปอันเกิดจากความร้อนอีกชั้นหนึ่งนี้ เรียกว่าจิตปัจจยอุตุชกลาป

ตัวความร้อนของรูปเองทำให้รูปผันแปรไป เรียกว่า อุตุปัจจยอุตุชกลาป ไปจนถึงอาหารชกลาป

ผมได้นำเรื่องรูปวิถีของท่านอาจารย์โชติกะ ธัมมาจริยะ รวบรวมโดยท่านอาจารย์คุณพระชาญบรรณกิจ อาจารย์ผู้บรรยายพระอภิธรรมร่วมกันกับผมมาตั้งแต่อดีต (พ.ศ. ๒๔๙๖) ณ พุทธสมาคมแห่งประเทศไทย มาเสนอต่อท่านพอได้เป็นตัวอย่างเล็กน้อย

รูปวิถี

ธรรมดารูปกลาป ๔ อย่างนี้ มีอยู่ ๓ ชนิด คือ

๑. รูปกลาปที่กำลังเกิด

๒. รูปกลาปที่กำลังดับ

๓. รูปกลาปที่กำลังตั้งอยู่

๑. ในบรรดารูปกลาป ๓ ชนิดนั้น นับตั้งแต่ปฏิสนธิเป็นต้น จนถึงฐีติขณะของภวังคจิตที่ ๑๖ นั้น กรรมชกลาปที่กำลังเกิดขึ้นและกำลังตั้งอยู่มี กำลังดับยังไม่มี

นับตั้งแต่ภังคักขณะของภวังคจิตที่ ๑๖ เป็นต้นไป กรรมชกลาปที่กำลังเกิดขึ้น กำลังดับ กำลังตั้งอยู่ มีทั้ง ๓ อย่าง

๒. นับตั้งแต่อุปาทักขณะของภวังคจิตที่ ๑ เป็นต้นไป จนถึงฐีติขณะของมโนทวาราวัชชนจิต จิตชกลาปที่กำลังเกิดขึ้น (เว้นฐีติขณะและภังคขณะ) และกำลังตั้งอยู่มี แต่กำลังดับไปยังไม่มี นับตั้งแต่ภังคักขณะของมโนทวาราวัชชนจิตเป็นต้นไปนั้น จิตชกลาปที่กำลังดับก็มีได้แล้ว

๓. นับตั้งแต่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไป จนถึงภังคักขณะของภวังคจิตที่ ๑๖ นั้น อุตุชกลาปที่กำลังเกิดขึ้นและกำลังตั้งอยู่มี กำลังดับยังไม่มี นับตั้งแต่อุปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิตเป็นต้นไป อุตุชกลาปที่กำลังดับก็มีได้แล้ว

ตารางที่ ๑ แสดงความเป็นไปแห่งรูป (รูปวิถี) ตั้งแต่ปฏิสนธิกาลเป็นต้น

กัมมชกลาป		จิตตชกลาป	กัมมปัจจย อุตุชกลาป	จิตตปัจจย อุตุชกลาป	อุตุปัจจย อุตุชกลาป	อาหารช กลาป	รวม กลาป
ปฏิ	→ ๓	+	+	+	+	+	๓
	→ ๖	+	๓	+	+	+	๙
	→ ๙	+	๖	+	๓	+	๑๘
๑ ภ	→ ๑๒	๑	๙	+	๖	+	๒๘
	→ ๑๕	๑	๑๒	๑	๙	+	๓๘
	→ ๑๘	๑	๑๕	๑	๑๓	+	๔๘
๒ ภ	→ ๒๑	๒	๑๘	๑	๑๖	+	๕๘
	→ ๒๔	๒	๒๑	๒	๑๙	+	๖๘
	→ ๒๗	๒	๒๔	๒	๒๓	+	๗๘
๓ ภ	→ ๓๐	๓	๒๗	๒	๒๖	+	๘๘
	→ ๓๓	๓	๓๐	๓	๒๙	+	๙๘
	→ ๓๖	๓	๓๓	๓	๓๓	+	๑๐๘
๔ ภ	→ ๓๙	๔	๓๖	๓	๓๖	+	๑๑๘
	→ ๔๒	๔	๓๙	๔	๓๙	+	๑๒๘
	→ ๔๕	๔	๔๒	๔	๔๓	+	๑๓๘
๕ ภ	→ ๔๘	๕	๔๕	๔	๔๖	+	๑๔๘
	→ ๕๑	๕	๔๘	๕	๔๙	+	๑๕๘
	→ ๕๔	๕	๕๑	๕	๕๓	+	๑๖๘
๖ ภ	→ ๕๗	๖	๕๔	๕	๕๖	+	๑๗๘
	→ ๖๐	๖	๕๗	๖	๕๙	+	๑๘๘
	→ ๖๓	๖	๖๐	๖	๖๓	+	๑๘๙
๗ ภ	→ ๖๖	๗	๖๓	๖	๖๖	+	๒๐๘
	→ ๖๙	๗	๖๖	๗	๖๙	+	๒๑๘
	→ ๗๒	๗	๖๙	๗	๗๓	+	๒๒๘

กัมมชกลาป		จิตตชกลาป	กัมมปัจจยอุตุชกลาป	จิตตปัจจยอุตุชกลาป	อุตุปัจจยอุตุชกลาป	อาหารชกลาป	รวมกลาป
๘ ภ	→ ๗๕	๘	๗๒	๗	๗๖	+	๒๓๘
	→ ๗๘	๘	๗๕	๘	๗๙	+	๒๔๘
	→ ๘๑	๘	๗๘	๘	๘๓	+	๒๕๘
๙ ภ	→ ๘๔	๙	๘๑	๘	๘๖	+	๒๖๘
	→ ๘๗	๙	๘๔	๙	๘๙	+	๒๗๘
	→ ๙๐	๙	๘๗	๙	๙๓	+	๒๘๘
๑๐ ภ	→ ๙๓	๑๐	๙๐	๙	๙๖	+	๒๙๘
	→ ๙๖	๑๐	๙๓	๑๐	๙๙	+	๓๐๘
	→ ๙๙	๑๐	๙๖	๑๐	๑๐๓	+	๓๑๘
๑๑ ภ	→ ๑๐๒	๑๑	๙๙	๑๐	๑๐๖	+	๓๒๘
	→ ๑๐๕	๑๑	๑๐๒	๑๑	๑๐๙	+	๓๓๘
	→ ๑๐๘	๑๑	๑๐๕	๑๑	๑๑๓	+	๓๔๘
๑๒ ภ	→ ๑๑๑	๑๒	๑๐๘	๑๑	๑๑๖	+	๓๕๘
	→ ๑๑๔	๑๒	๑๑๑	๑๒	๑๑๙	+	๓๖๘
	→ ๑๑๗	๑๒	๑๑๔	๑๒	๑๒๓	+	๓๗๘
๑๓ ภ	→ ๑๒๐	๑๓	๑๑๗	๑๒	๑๒๖	+	๓๘๘
	→ ๑๒๓	๑๓	๑๒๐	๑๓	๑๒๙	+	๓๙๘
	→ ๑๒๖	๑๓	๑๒๓	๑๓	๑๓๓	+	๔๐๘
๑๔ ภ	→ ๑๒๙	๑๔	๑๒๖	๑๓	๑๓๖	+	๔๑๘
	→ ๑๓๒	๑๔	๑๒๙	๑๔	๑๓๙	+	๔๒๘
	→ ๑๓๕	๑๔	๑๓๒	๑๔	๑๔๓	+	๔๓๘
๑๕ น	→ ๑๓๘	๑๕	๑๓๕	๑๔	๑๔๖	+	๔๔๘
	→ ๑๔๑	๑๕	๑๓๘	๑๕	๑๔๙	+	๔๕๘
	→ ๑๔๔	๑๕	๑๔๑	๑๕	๑๕๓	+	๔๖๘

กัมมชกลาป		จิตตชกลาป	กัมมปัจจยอุตุชกลาป	จิตตปัจจยอุตุชกลาป	อุตุปัจจยอุตุชกลาป	อาหารชกลาป	รวมกลาป
	→ ๑๔๗	๑๖	๑๑๔	๑๕	๑๕๖	+	๔๗๘
๑๖ท	→ ๑๕๐	๑๖	๑๔๗	๑๖	๑๕๙	+	๔๘๘
	→ ๑๕๓	๑๖	๑๕๐	๑๖	๑๖๓	+	๔๙๘
	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๖	๑๖๖	+	๕๐๕
มโน	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๖๙	+	๕๐๙
	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๐
	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๐
ชวนะ	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๐
	→ ๑๕๓	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๐

คำอธิบายรูปวิถี

ความเป็นไปของรูปตั้งแต่ปฏิสนธิกาล ในระหว่างชีวิตนวกกลาปยังไม่เกิด (ตารางที่ ๑)

---

๑. กัมมชรูป กัมมชรูปนี้เกิดตั้งแต่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต และเกิดติดต่อกันเรื่อยไปทุก ๆ ขณะของจิต กล่าวคือ จิตแต่ละดวงนั้นย่อมมี ๓ ขณะ (อุปปาทะ, ฐีติ, ภังคะ) และทั้ง ๓ ของขณะจิตนี้ กัมมชรูปก็เกิดขึ้นใหม่ทุกขณะ และรูปแต่ละรูปที่เกิดขึ้นใหม่นี้ย่อมมีอายุยืนอยู่เท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง หรือเท่ากับ ๕๑ ขณะของจิตจึงจะดับ

อีกประการหนึ่ง กัมมชรูปซึ่งเริ่มเกิดพร้อมกับอุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตเป็นต้นไปนี้ สำหรับพวกคัพภเสยยกะ (หมายถึงมนุษย์) ในขณะที่เกิดขึ้นครั้งแรกย่อมเกิดขึ้น ๓ กลาป คือ กายทสกกลาป ๑ ภาวทสกกลาป ๑ วัตถุสกกลาป ๑ ด้วยเหตุผลต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ ในอุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต จึงมีกัมมชรูปเกิดขึ้น ๓ กลาป และ

เมื่อถึงฐีติขณะของปฏิสนธิจิต กัมมชรูปก็เกิดขึ้นใหม่อีก ๓ กลาป รวมกับเดิมที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะและยังไม่ดับไปนั้นอีก ๓ กลาป เป็น ๖ กลาป และเมื่อถึงภังคักขณะของปฏิสนธิจิต กัมมชรูปก็เกิดขึ้นอีก ๓ กลาป รวมกับที่เกิดอยู่เดิมและยังไม่ดับไปอีก ๖ กลาป จึงรวมเป็นกัมมชรูปที่มีอยู่ในภังคักขณะของปฏิสนธิจิตเป็น ๙ กลาป และด้วยอาการดังกล่าวนี้ กัมมชรูปจึงเพิ่มจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ เช่นเมื่อภวังคจิตดวงที่ ๑ (ปฐมภวังค์) เกิดขึ้น ในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะ ของจิตดวงนี้จึงมีกัมมชรูปเกิดขึ้น และตั้งอยู่ ๑๒ – ๑๕ – ๑๘ กลาปตามลำดับ และจะเพิ่มดังนี้เรื่อยไปจนถึงภวังคจิตดวงที่ ๑๔ ในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะ ของจิตดวงนี้จะมีกัมมชรูปเกิดขึ้นและตั้งอยู่ ๑๒๙ – ๑๓๒ – ๑๓๕ กลาปตามลำดับ ต่อจากนั้นจิตจะเปลี่ยนสภาพเป็นภวังคจลนะ ๑ ดวง แล้วเป็นภวังคุปัจเฉทะอีก ๑ ดวง ส่วนกัมมชรูปก็ยังคงเกิดขึ้นทุกขณะของจิตตามเดิม ฉะนั้นในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะของภวังคุปัจเฉทะ จึงมีกัมมชรูปเกิดขึ้นและตั้งอยู่ ๑๔๗ – ๑๕๐ – ๑๕๓ กลาปตามลำดับ แต่เมื่อถึงภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะนั้นกัมมชรูปที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตก็ดับลง จะอย่างไรก็ตามในภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะนี้ยังต้องนับกัมมชรูปที่เกิดขึ้นในอุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตด้วย เพราะเพิ่งจะมีอายุครบ ๕๑ ขณะ และเพิ่งจะดับลงในภังคักขณะของจิตดวงนี้ เป็นอันว่าในภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะนี้ มีกัมมชรูปที่กำลังดับ ๓ กลาป กำลังตั้งอยู่ ๑๔๗ กลาป กำลังเกิดขึ้นใหม่ ๓ กลาป รวม ๑๕๓ กลาป ต่อเมื่อจิตดวงนี้ดับลงและจิตดวงใหม่ซึ่งแปรสภาพเป็นมโนทวาราวัชชนะเกิดขึ้น กัมมชรูปที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิตจึงหมดสิ้นไป เป็นอันว่ากัมมชรูปที่มีอยู่ เมื่อภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะ ๑๕๓ กลาปนั้น เมื่อมาถึงอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนะนั้นจะมีเหลือตั้งอยู่เพียง ๑๕๐ กลาป แต่ในอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนะจิตนั้นเอง กัมมชรูปก็เกิดขึ้นใหม่อีก ๓ กลาป จึงเป็นอันว่าในอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนะนั้นก็คงมีกัมมชรูปเกิดขึ้นและตั้งอยู่ ๑๕๓ กลาปเท่าเดิม และในขณะจิตต่อ ๆ ไปก็จะมีกัมมชรูปที่ดับไปแล้ว ๓ กลาป และเกิดขึ้นใหม่ ๓ ดังนี้เรื่อย ๆ ไป ฉะนั้นกัมมชรูปนี้ก่อนที่จะมีชีวิตนวกกลาปหรือกัมมชรูปอื่น ๆ เกิดขึ้นอีก ก็จะคงมีอยู่ ๑๕๓ กลาป ดังนี้ตลอดไป

๒. จิตตชรูป จิตตชรูปนี้เกิดขึ้นครั้งแรกในอุปปาทักขณะของภวังค์ดวงที่ ๑ แต่การเกิดของรูปประเภทนี้ต่างกันกับกัมมชรูป เพราะจะเกิดขึ้นเฉพาะทุก ๆ อุปปาทักขณะของจิตแต่ละดวงเท่านั้น ส่วนอายุของรูปนี้เมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่เท่ากับอายุของจิต ๑๗ ดวง หรือ ๕๑ ขณะของจิตเช่นเดียวกันกับกัมมชรูปเหมือนกัน ฉะนั้นในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะ ของภวังคจิตดวงที่ ๑ จึงมีจิตตชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑–๑–๑ เท่ากัน ต่อเมื่อถึงอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ จิตตชรูปจึงเกิดขึ้นใหม่อีก ๑ กลาป รวมเป็น ๒ กลาป ทั้งที่ตั้งอยู่เดิม ฉะนั้นในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะ ของภวังคจิตดวงที่ ๒ จึงมีจิตตชรูป ๒–๒–๒ กลาปเช่นเดียวกัน และโดยทำนองนี้เรื่อยไปจนถึงภังคักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต จิตตชรูปที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ ก็เริ่มดับ แต่ในภังคักขณะของจิตดวงนี้ก็ยังคงนับจิตตชรูปที่กำลังดับนี้ด้วย เพราะในขณะกำลังดับนั้นก็ต้องนับว่ายังมีอยู่ โดยเหตุนี้ ในอุปปาทะ ฐีติ ภังคะ ของมโนทวาราวัชชนจิตจึงมีจิตตชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑๗–๑๗–๑๗ กลาปตามลำดับ ต่อเมื่อมโนทวาราวัชชนจิตดับลง และจิตดวงใหม่ซึ่งแปรสภาพเป็นชวนะจิตเกิดขึ้น จิตตชรูปที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ จึงหมดสิ้นไป เป็นอันว่าจิตตชรูปที่มีอยู่เมื่อภังคักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต ๑๗ กลาปนั้น เมื่อถึงอุปปาทักขณะของชวนะจิตจะมีเหลือตั้งอยู่ ๑๖ กลาปนั้น แต่ในอุปปาทักขณะของชวนะจิตนั้นเองจิตตชรูปก็เกิดขึ้นใหม่อีก ๑ กลาป จึงเป็นอันว่าในอุปปาทักขณะของชวนะจิตนั้น ก็คงมีจิตตชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑๗ กลาป ดังนี้ตลอดไป

๓. กัมมปัจจยอุตุชรูป กัมมปัจจยอุตุชรูปเป็นอุตุชรูปที่เกิดจากกัมมชรูปเป็นปัจจัย กล่าวคือ เมื่อกัมมชรูปใดเกิดขึ้นและตั้งอยู่ถึงฐีติขณะแล้ว ก็เป็นปัจจัยให้อุตุชรูปนี้เกิดขึ้น ดังนั้นฐานการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปก็ดี จำนวนรูปที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปก็ดีของรูปประเภทนี้ก็ย่อมเป็นไปเช่นเดียวกับกัมมชรูปทุกประการ คงผิดกันแต่ที่ต้องเหลื่อมกัน ๑ ขณะเท่านั้น เช่นกัมมชรูปเกิดขึ้นที่อุปปาทักขณะของปฏิสนธิจิต ๓ กลาป กัมมปัจจย-อุตุชรูปก็เกิดขึ้นที่ฐีติขณะของจิตดวงเดียวกันนี้ ๓ กลาปเช่นเดียวกัน และกัมมชรูป ๓ กลาปนี้ไปดับที่ภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะ กัมมปัจจยอุตุชรูป ๓ นี้ก็ไปดับที่อุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต ซึ่งเหลื่อมกันกับกัมมชรูป ๑ ขณะเช่นเดียวกัน ฉะนั้นจำนวนของ

กัมมปัจจยอุตุชรูปที่เกิดขึ้นตั้งอยู่อย่างมากที่สุดจึงมี ๑๕๓ กลาปเช่นเดียวกับกัมมชรูป และจำนวนมากที่สุดนี้มีในอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต ซึ่งเหลื่อมกันกับกัมมชรูปที่มีในภังคักขณะของภวังคุปัจเฉทะ ๑ ขณะ และคงมีจำนวนเท่านี้อยู่ตลอดไปจนกว่ากัมมชรูปจะเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างอื่น

๔. **จิตตปัจจยอุตุชรูป** จิตตปัจจยอุตุชรูปนี้ เป็นอุตุชรูปที่เกิดจากจิตตชรูปเป็นปัจจัย กล่าวคือ เมื่อจิตตชรูปใดเกิดขึ้นและตั้งอยู่ถึงฐีติขณะแล้วก็เป็นปัจจัยให้อุตุชรูปนี้เกิดขึ้น เป็นทำนองเดียวกันกับที่กัมมชรูปเป็นปัจจยอุตุชรูปเกิด ฉะนั้นจิตตปัจจยอุตุชรูปนี้จึงเริ่มเกิดขึ้นในฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ เหลื่อมกับจิตตชรูป ๑ ขณะ และเริ่มดับที่อุปปาทักขณะของชวนะจิต แต่ในอุปปาทักขณะของชวนะจิตก็ยังต้องนับรูปที่กำลังดับนี้ด้วย ฉะนั้นเมื่อถึงฐีติขณะของชวนะจิตดวงที่ ๑ จึงมีจิตตปัจจยอุตุชรูปเดิมเหลืออยู่ ๑๖ กลาป แต่ในฐีติขณะนั้นเองก็มีจิตตปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นอีก ๑ กลาป จึงคงเป็นจำนวนกลาป ๑๗ กลาปเท่าเดิม และจะเป็นอยู่อย่างนี้ตลอดไป

๕. **อุตุปัจจยอุตุชรูป** อุตุปัจจยอุตุชรูปนี้เกิดจากกัมมปัจจยอุตุชรูปและจิตตปัจจยอุตุชรูปเป็นปัจจัย กล่าวคือ เมื่อรูปทั้งสองประเภทนั้นเกิดขึ้นและตั้งอยู่ถึงฐีติขณะแล้วก็เป็นปัจจัยให้อุตุชรูปเกิดขึ้น ดังนั้นการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ของรูปประเภทนี้ ย่อมเป็นไปในทำนองเดียวกับรูปทั้งสองประเภทที่เป็นปัจจัยให้นั้น หากแต่เหลื่อมกันขณะหนึ่งเท่านั้น เช่นกัมมปัจจยอุตุชรูปเกิดที่ฐีติขณะของปฏิสนธิจิต ๓ กลาป และเมื่อจิตตปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นที่ฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ จำนวน ๑ กลาป อุตุปัจจยอุตุชรูปก็เกิดขึ้นที่ภังคักขณะของจิตดวงเดียวกันนี้อีก ๓ กลาป รวมกันกับกัมมปัจจยอุตุชรูปซึ่งเกิดขึ้นเรื่อย ๆ และคงมีอยู่ในฐีติขณะของภวังคจิตดวงเดียวกันอีก ๑๒ กลาปแล้ว อุตุปัจจยอุตุชรูป จึงมีอยู่ในภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ นี้รวม ๑๓ กลาป

หรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งว่าในฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ นี้มีกัมมปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑๒ กลาป กับจิตตปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑ กลาป ฉะนั้นจึงมีอุตุปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ในภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ นี้ ๑๓ กลาปก็ได้ และจำนวนของอุตุปัจจยอุตุชรูปนี้จะเพิ่มขึ้นโดยทำนองนี้เรื่อย ๆ ไปจนถึงฐีติขณะของมโนทวาราวัชชนจิต

จะมีอุตุปัจจยอุตุชรูปเกิดขึ้นตั้งอยู่ ๑๖๙ กลาป ซึ่งเป็นผลมาจากกัมมปัจจยอุตุชรูป ๑๕๓ กลาป และจิตตปัจจยอุตุชรูป ๑๖ กลาป ซึ่งเกิดขึ้นตั้งอยู่ในอุปปาทักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต ต่อมาเมื่อถึงฐีติขณะของมโนทวาราวัชชนจิตกัมมปัจจยอุตุชรูปที่เกิดขึ้นในฐีติขณะของปฏิสนธิจิต ๓ กลาปนั้นดับไปแล้ว แต่ในฐีติขณะของมโนทวาราวัชชนจิตนั้นเอง กัมมปัจจยอุตุชรูปก็เกิดขึ้นใหม่อีก ๑ กลาป จึงคงมีอยู่ ๑๕๓ กลาปเท่าเดิม จิตตปัจจยอุตุชรูปที่มีอยู่เดิม ๑๖ กลาปยังไม่ดับไป และเกิดใหม่ในฐีติขณะนี้อีก ๑ กลาป จึงเป็น ๑๗ กลาป ฉะนั้นในภังคักขณะของมโนทวาราวัชชนจิต จึงมีอุตุปัจจยอุตุชรูป ๑๗๐ กลาป และจะคงมีจำนวนเท่านี้อยู่เรื่อยไปจนกว่ากัมมชรูปจะมีการเปลี่ยนแปลง

ส่วนอาหารชรูปยังไม่เกิดในระหว่างนี้ และการรวมรูปกลาปที่มีอยู่ในจิตแต่ละขณะนั้นก็ไม่มีเหตุผลอันใดเป็นพิเศษที่ควรนำมากล่าว.

ตารางที่ ๒ แสดงรูปวิถีที่เริ่มตั้งแต่ชีวิตนวกกลาปเกิด

กัมมชกลาป		จิตตชกลาป	กัมมปัจจย อุตุชกลาป	จิตตปัจจย อุตุชกลาป	อุตุปัจจย อุตุชกลาป	อาหารช กลาป	รวม กลาป
	→ ๑๕๔	๑๗	๑๕๓	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๑
๑ ภ	→ ๑๕๕	๑๗	๑๕๔	๑๗	๑๗๐	+	๕๑๓
	→ ๑๕๖	๑๗	๑๕๕	๑๗	๑๗๑	+	๕๑๖
	→ ๑๕๗	๑๗	๑๕๖	๑๗	๑๗๒	+	๕๑๙
๒ ภ	→ ๑๕๘	๑๗	๑๕๗	๑๗	๑๗๓	+	๕๒๒
	→ ๑๕๙	๑๗	๑๕๘	๑๗	๑๗๔	+	๕๒๕
	→ ๑๖๐	๑๗	๑๕๙	๑๗	๑๗๕	+	๕๒๘
๓ ภ	→ ๑๖๑	๑๗	๑๖๐	๑๗	๑๗๖	+	๕๓๑
	→ ๑๖๒	๑๗	๑๖๑	๑๗	๑๗๗	+	๕๓๔
	→ ๑๖๓	๑๗	๑๖๒	๑๗	๑๗๘	+	๕๓๗
๔ ภ	→ ๑๖๔	๑๗	๑๖๓	๑๗	๑๗๙	+	๕๔๐
	→ ๑๖๕	๑๗	๑๖๔	๑๗	๑๘๐	+	๕๔๓
	→ ๑๖๖	๑๗	๑๖๕	๑๗	๑๘๑	+	๕๔๖
๕ ภ	→ ๑๖๗	๑๗	๑๖๖	๑๗	๑๘๒	+	๕๔๙
	→ ๑๖๘	๑๗	๑๖๗	๑๗	๑๘๓	+	๕๕๒
	→ ๑๖๙	๑๗	๑๖๘	๑๗	๑๘๔	+	๕๕๕
๖ ภ	→ ๑๗๐	๑๗	๑๖๙	๑๗	๑๘๕	+	๕๕๘
	→ ๑๗๑	๑๗	๑๗๐	๑๗	๑๘๖	+	๕๖๑
	→ ๑๗๒	๑๗	๑๗๑	๑๗	๑๘๗	+	๕๖๔
๗ ภ	→ ๑๗๓	๑๗	๑๗๒	๑๗	๑๘๘	+	๕๖๗
	→ ๑๗๔	๑๗	๑๗๓	๑๗	๑๘๙	+	๕๗๐
	→ ๑๗๕	๑๗	๑๗๔	๑๗	๑๙๐	+	๕๗๓
๘ ภ	→ ๑๗๖	๑๗	๑๗๕	๑๗	๑๙๑	+	๕๗๖
	→ ๑๗๗	๑๗	๑๗๖	๑๗	๑๙๒	+	๕๗๙

กัมมชกลาป		จิตตชกลาป	กัมมปัจจย อุตุชกลาป	จิตตปัจจย อุตุชกลาป	อุตุปัจจย อุตุชกลาป	อาหารช กลาป	รวม กลาป
๙ น	→ ๑๗๘	๑๗	๑๗๗	๑๗	๑๙๓	+	๕๘๒
	→ ๑๗๙	๑๗	๑๗๘	๑๗	๑๙๔	+	๕๘๕
	→ ๑๘๐	๑๗	๑๗๙	๑๗	๑๙๕	+	๕๘๘
๑๐ ท	→ ๑๘๑	๑๗	๑๘๐	๑๗	๑๙๖	+	๕๙๑
	→ ๑๘๒	๑๗	๑๘๑	๑๗	๑๙๗	+	๕๙๔
	→ ๑๘๓	๑๗	๑๘๒	๑๗	๑๙๘	+	๕๙๗
ม	→ ๑๘๔	๑๗	๑๘๓	๑๗	๑๙๙	+	๖๐๐
	→ ๑๘๕	๑๗	๑๘๔	๑๗	๒๐๐	+	๖๐๓
	→ ๑๘๖	๑๗	๑๘๕	๑๗	๒๐๑	+	๖๐๖
๑ ป	→ ๑๘๗	๑๗	๑๘๖	๑๗	๒๐๒	+	๖๐๙
	→ ๑๘๘	๑๗	๑๘๗	๑๗	๒๐๓	+	๖๑๓
	→ ๑๘๙	๑๗	๑๘๘	๑๗	๒๐๔	+	๖๑๕
๒ ป	→ ๑๙๐	๑๗	๑๘๙	๑๗	๒๐๕	+	๖๑๘
	→ ๑๙๑	๑๗	๑๙๐	๑๗	๒๐๖	+	๖๒๑
	→ ๑๙๒	๑๗	๑๙๑	๑๗	๒๐๗	+	๖๒๔
๓ ป	→ ๑๙๓	๑๗	๑๙๒	๑๗	๒๐๘	+	๖๒๗
	→ ๑๙๔	๑๗	๑๙๓	๑๗	๒๐๙	+	๖๓๐
	→ ๑๙๕	๑๗	๑๙๔	๑๗	๒๑๐	+	๖๓๓
๔ ป	→ ๑๙๖	๑๗	๑๙๕	๑๗	๒๑๑	+	๖๓๖
	→ ๑๙๗	๑๗	๑๙๖	๑๗	๒๑๒	+	๖๓๙
	→ ๑๙๘	๑๗	๑๙๗	๑๗	๒๑๓	+	๖๔๒
๕ ป	→ ๑๙๙	๑๗	๑๙๘	๑๗	๒๑๔	+	๖๔๕
	→ ๒๐๐	๑๗	๑๙๙	๑๗	๒๑๕	+	๖๔๘
	→ ๒๐๑	๑๗	๒๐๐	๑๗	๒๑๖	+	๖๕๑

	กัมมชกลาป	จิตตชกลาป	กัมมปัจจย อุตุชกลาป	จิตตปัจจย อุตุชกลาป	อุตุปัจจย อุตุชกลาป	อาหารช กลาป	รวม กลาป
๑ ภ	→ ๒๐๒	๑๗	๒๐๑	๑๗	๒๑๗	+	๖๕๔
	→ ๒๐๓	๑๗	๒๐๒	๑๗	๒๑๘	+	๖๕๗
	→ ๒๐๔	๑๗	๒๐๓	๑๗	๒๑๙	+	๖๖๐
๒ ภ	→ ๒๐๔	๑๗	๒๐๔	๑๗	๒๒๐	+	๖๖๒
	→ ๒๐๔	๑๗	๒๐๔	๑๗	๒๒๑	+	๖๖๓
	→ ๒๐๔	๑๗	๒๐๔	๑๗	๒๒๑	+	๖๖๓

คำอธิบายรูปวิถี

ที่เริ่มตั้งแต่ชีวิตนวกกลาปเกิด (ตารางที่ ๒)

---

๑. **กัมมชรูป** กัมมชรูปนี้ตั้งแต่ปฏิสนธิกาลเป็นต้นมา จนถึงขณะก่อนชีวิตนวกกลาปเกิดนั้น ย่อมมีกัมมชรูปที่ดับไป ๓ กลาป ที่ตั้งอยู่ ๑๔๗ กลาป และเกิดขึ้นใหม่ ๓ กลาป รวมเป็น ๑๕๓ กลาป ดังนี้ทุก ๆ ขณะของจิต ส่วนชีวิตนวกกลาปอันเป็นกัมมชรูป ประเภทหนึ่งนั้น สำหรับบุคคลในกามภูมิ พวกคัพภเสยยะกะ (หมายถึงมนุษย์) นั้น ปรากฏว่าชีวิตนวกกลาปจะเกิดขึ้นภายหลังปฏิสนธิกาล แต่จะเกิดขึ้นในขณะใดของจิตดวงใดนั้น ไม่เป็นที่แน่ชัด และการเกิดขึ้นของชีวิตนวกกลาปนี้ของแต่ละบุคคลก็ไม่เหมือนกัน ฉะนั้นท่านฎีกาจารย์จึงอนุมานเอาว่า อาจเกิดขึ้นในอุปปาทักขณะ หรือฐีติขณะ หรือภังคักขณะของจิตดวงใดดวงหนึ่งหลังจากปฏิสนธิจิต และภายในสัปดาห์ที่ ๑ คือ กลลสัตตาหะก็ได้ การแสดงในตารางที่ ๒ นี้สมมติให้ชีวิตนวกกลาปเกิดขึ้นในอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะ) ทั้งนี้ก็เพื่อสะดวกในการจำเท่านั้น ไม่ใช่เป็นการยืนยันแน่นอน เมื่อสมมติให้ชีวิตนวกกลาปเกิดขึ้นในอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะ) แล้ว ในอุปปาทักขณะของจิตดวงนี้ก็ย่อมมีกัมมชรูปเกิดขึ้นอีก ๑ กลาป รวมกับกัมมชรูปที่เกิดอยู่เดิม ๓ กลาป เป็นเกิดใหม่ ๔ กลาป ส่วนกัมมชรูปที่ดับไปก็คง

ดับไปเพียง ๓ กลาปตามเดิม เพราะชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นใหม่ยังไม่ถึงกำหนดที่จะดับ โดยเหตุนี้กัมมชรูปที่มีอยู่เดิม ๑๕๓ กลาป จึงเพิ่มขึ้นเป็น ๑๕๔ กลาป และจะเพิ่มขึ้นโดยทำนองนี้ทุก ๆ ขณะของจิตเรื่อยไป จนถึงภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (หลังชวนะจิต) ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้น เมื่ออุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) จึงจะดับ แต่ในภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (หลังชวนะจิต) นี้ ก็ยังต้องนับชีวิตนวกกลาปที่กำลังดับนี้ด้วย ต่อเมื่อถึงอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นเมื่ออุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) จึงหมดสิ้นไป เป็นอันว่าในอุปปาทักขณะของจิตดวงนี้มีกัมมชรูปกำลังดับไป ๔ กลาป ตั้งอยู่ ๑๙๖ กลาป เกิดใหม่ ๕ กลาป รวม ๒๐๔ กลาป และคงมีอยู่เป็นจำนวนเท่านี้ตลอดไปจนกว่ากัมมชรูปอื่น ๆ จะเกิดขึ้นอีก

๒. กัมมปัจจยอุตุชรูป กัมมปัจจยอุตุชรูปนี้ได้กล่าวมาแล้วในตารางที่ ๑ ว่าเป็นอุตุชรูปที่เกิดจากกัมมชรูปเป็นปัจจัย ฐานการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปก็ดี จำนวนกลาปที่เกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไปก็ดี เหมือนกับกัมมชรูปทุกประการ คงผิดกันแต่ที่เหลื่อมกัน ๑ ขณะเท่านั้น ฉะนั้นเมื่ออุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อชวนะจิต) จึงคงมีรูปกลาปอยู่ ๑๕๓ กลาปเท่าเดิม ต่อเมื่อถึงฐีติขณะของจิตดวงนี้ ชีวิตนวกกลาปที่เกิดขึ้นที่อุปปาทักขณะจึงเป็นปัจจัยให้เกิดกัมมปัจจยอุตุชรูปเพิ่มขึ้นอีก ๑ กลาป เป็น ๑๕๔ กลาป และเพิ่มขึ้นโดยทำนองนี้เรื่อยไป จนถึงอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) กัมมปัจจยอุตุชรูปที่เกิดขึ้นในฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) จึงจะดับ แต่ในอุปปาทักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) นี้ ก็ยังต้องนับรูปที่กำลังดับนี้ด้วย ต่อเมื่อถึงฐีติขณะแล้วรูปนี้จึงดับหมดสิ้นไป เป็นอันว่าในฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) นี้มีกัมมปัจจยอุตุชรูปกำลังดับไป ๔ กลาป ตั้งอยู่ ๑๙๖ กลาป เกิดขึ้นใหม่ ๔ กลาป รวมเป็น ๒๐๔ กลาป และคงมีจำนวนเท่านี้เรื่อยไปจนกว่ากัมมชรูปจะเปลี่ยนแปลงไปอีก

๓. อุตุปัจจยอุตุชรูป อุตุปัจจยอุตุชรูปนี้ ได้กล่าวมาในตารางที่ ๑ แล้วว่าเป็นอุตุชรูปที่เกิดจากกัมมปัจจยอุตุชรูป และจิตตปัจจยอุตุชรูปเป็นปัจจัย สำหรับในตารางที่ ๒ นี้ จิตตปัจจยอุตุชรูปไม่มีการเปลี่ยนแปลง ส่วนกัมมปัจจยอุตุชรูปมีเพิ่มขึ้นตั้งแต่

ฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) ฉะนั้น อุตุปัจจยอุตุชรูปนี้เดิมมีอยู่ ๑๗๐ กลาป ฉะนั้น ในอุปปาทักขณะและฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) จึงคงมีอยู่ ๑๗๐ กลาปเท่าเดิม เมื่อถึงภังคักขณะจึงเพิ่มขึ้นเป็น ๑๗๑ กลาป และเพิ่มขึ้นโดยทำนองนี้เรื่อยไปจนถึงฐีติขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) อุตุปัจจยอุตุชรูปที่เกิดขึ้นที่ภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๑ (ก่อนชวนะจิต) จึงจะดับ แต่ในฐีติขณะของจิตดวงนี้ก็ยังต้องนับรูปที่กำลังดับนี้ด้วย ต่อเมื่อถึงภังคักขณะแล้วรูปนี้จึงหมดสิ้นไป จึงเป็นอันว่าในภังคักขณะของภวังคจิตดวงที่ ๒ (หลังชวนะจิต) นี้ มีอุตุปัจจยอุตุชรูปกำลังดับไป ๕ กลาป (คือรูปที่เกิดจากกัมมปัจจยอุตุชรูป ๔ กลาป รูปที่เกิดจากจิตตปัจจยอุตุชรูป ๑ กลาป) ตั้งอยู่ ๒๑๑ กลาป (คือรูปที่เกิดจากกัมมปัจจยอุตุชรูป ๑๙๖ กลาป รูปที่เกิดจากจิตตปัจจย-๑๕ กลาป) และเกิดขึ้นใหม่ ๕ กลาป รวม ๒๒๑ กลาป

ในตารางที่ ๒ นี้ จิตตชรูปและจิตตปัจจยอุตุชรูปคงมีอยู่ตามจำนวนเดิมไม่เปลี่ยนแปลง อาหารชรูปยังไม่เกิดตามเดิม และการรวมรูปกลาปก็ไม่มีเหตุผลอันใดเป็นพิเศษที่ควรจะนำมากล่าว

เพื่อนผู้ร่วมความทุกข์ เพื่อนผู้ร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งหลาย

ผมได้แสดงปาฐกถารวมทั้งหมด ๑๒ ครั้ง ครั้งละก็ประมาณ ๒ ชั่วโมง รวมเวลาทั้งสิ้นเป็นเวลา ๒๔ ชั่วโมง ในเวลา ๑ ปี แล้วก็ได้แก้ไขให้เหมาะสมกับที่จะให้เป็นเล่มหนังสือเพื่อเผยแพร่ไปยังเพื่อนผู้ร่วมทุกข์ เพื่อนร่วมการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ทั้งหลาย

ผมขอสารภาพความจริงจากภายในหัวใจว่า เมื่อสมัยผมยังอายุน้อยอยู่นั้นผมไม่เคยเชื่อเรื่องผีสางเทวดา ไม่เคยเชื่อเรื่องตายแล้วไปเกิดได้เลย ได้ชื่อว่าเป็นมิจฉาทิฏฐิเต็มตัว ทั้ง ๆ ที่บวชและเรียนนักธรรมตรีมาแล้ว ๑ พรรษา

ความรู้ในวิทยาการสมัยใหม่ กับการศึกษาธรรมะมาน้อย เป็นเหตุให้เกิดความเข้าใจผิดว่า ผีสางเทวดา หรือการเวียนว่ายตายเกิดของสัตว์ทั้งหลาย เป็นเรื่องเพ้อฝันของคนโบราณ ที่มิได้ศึกษาวิทยาการที่จะทำให้เกิดสติปัญญาในเหตุผลอันลึกซึ้งจากในวิทยาการทางโลก ทางวิทยาศาสตร์ ผมได้เคยถกเถียงหลายครั้งหลายหน ในที่หลายแห่งกับบุคคลเป็นอันมากว่า ผีสางเทวดา และการเวียนว่ายตายเกิดนั้นไม่เป็นความจริง เป็นเพราะคนโบราณต้องการจะให้บุคคลทั้งหลายรวมกันอยู่ได้ในสังคมด้วยความเรียบร้อย จึงได้เอาเรื่องนรกมาขู่ แล้วเอาเรื่องสวรรค์มาล่อใจ

ด้วยกุศลผลบุญแต่หนหลังคงจะได้มาสนับสนุนบันดาลใจให้ผมได้มีโอกาสศึกษาพระอภิธรรมปิฎกอยู่หลายปี แล้วก็ได้เข้าสู่การปฏิบัติธรรมหลายครั้ง แล้วหลังจากนั้นความคิดเห็นอันเป็นมิจฉาทิฏฐิจึงได้ค่อย ๆ ละลายหายออกไปทีละน้อย ๆ ตามความเข้าใจที่เพิ่มมากขึ้น

ตั้งแต่นั้นมา ผมจึงได้ตักเตือนญาติมิตรอยู่เสมอว่า อย่าพูดว่าผีสางเทวดาไม่มี อย่าคิดว่าการเวียนว่ายตายเกิดนั้นเป็นไปไม่ได้ ก่อนที่จะได้ศึกษาพระธรรมที่ว่าด้วยเรื่องของชีวิตให้เข้าใจ หาไม่แล้วผู้เข้าใจผิดในเรื่องของชีวิตก็จะตกอยู่ในความประมาทความเสียหายร้ายแรงที่ไม่เคยคาดถึงเลยก็จะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน ถ้าเรารักชีวิตของเราจริง ๆ แล้วก็ขอให้ลองศึกษาดูสักพักหนึ่งก่อนเถิด

ในพระอภิธรรมปิฎก ได้แสดงบทพิสูจน์เอาไว้พร้อมแล้ว ผู้ต้องการพิสูจน์ก็จะได้เหตุผลข้อเท็จจริงทุกอย่าง พระอภิธรรมปิฎกไม่เกรงว่าผู้ใดจะเข้ามาพิสูจน์ แต่เกรงผู้ที่จะไม่ยอมเข้ามาพิสูจน์เท่านั้นเอง

แม้เพียงการศึกษาเล่าเรียนตามธรรมดา ผู้ใดศึกษาเข้าถึงความลึกซึ้งจริง ๆ แล้ว ความสงสัยดังกล่าวมา ก็จะสลายตัวออกไปจากจิตใจ

ฝึกฝนการปฏิบัติสมถกรรมฐาน คือการทำสมาธิจนเกิดอำนาจก็มีความสามารถทำลายล้างความเห็นผิดต่าง ๆ ได้

และการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน เพียงได้ญาณปัญญาที่ ๒ (ซึ่งมีอยู่ ๑๖ ญาณ) ที่เรียกชื่อญาณนี้ว่า ปัจจยปริคคหญาณเท่านั้น ความสงสัยต่าง ๆ ในเรื่องหยาบ ๆ คือ ผีสางเทวดา และการเกิดใหม่ในชาติหน้าก็ไม่เกิดขึ้นมาได้ เพราะผู้ปฏิบัติมีความสามารถเห็นรูปนามตามความเป็นจริง พร้อมทั้งเหตุในชาตินี้ และเหตุในชาติอดีตที่เป็นตัวการทำให้รูปนามเกิดขึ้นมา

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา ปฏิบัติถูกต้องตามสภาวธรรม ประกอบด้วยเหตุผลเข้าใจในการกำหนดพิจารณา และอาศัยเวลาตลอดจนความสันทัดจัดเจนพอสมควร แล้วได้อารมณ์ปัจจุบัน ก็จะเข้าถึงความบริสุทธิ์ เรียกว่า วิสุทธิ

วิสุทธิที่ว่านี้ มุ่งหมายถึงความหมดจดจากกิเลส คือ บริสุทธิ์ในศีล บริสุทธิ์ในสมาธิ และบริสุทธิ์พร้อมทั้งปัญญา เข้าถึงความจริงของรูปนามที่ปรากฏอยู่ต่อหน้าแม้จะเป็นไปในชั่วขณะหนึ่ง

ความบริสุทธิ์ของศีลเรียก ศีลวิสุทธิ ความบริสุทธิ์ของสมาธิเรียก จิตวิสุทธิ และความบริสุทธิ์ของปัญญาเรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิ

ทิฏฐิวิสุทธิ คือความเห็นอันบริสุทธิ์ ได้แก่ความเข้าไปรู้ความจริงว่า สรรพสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ ที่เราหลงยึดมั่นผูกพันอยู่เสมอมานั้น แท้จริงมีรูปกับนามเท่านั้นเอง หาได้มีอัตตา หาได้มีตัวตนเราหรือเขาประการใดไม่ ปัญญาที่เข้าไปรู้ความจริงดังกล่าวนี้เรียกว่า ทิฏฐิวิสุทธิ อันเป็นปัญญาเบื้องต้น เรียกว่า นามรูปปริจเฉทญาณ เป็นญาณที่ ๑ เห็น เป็นรูปเป็นนาม คนละอย่าง

เมื่อผู้ปฏิบัติมิได้ละความพยายาม ญาณปัญญาก็จะเกิดขึ้นต่อไปจากนี้เป็นความบริสุทธิ์ที่เพิ่มขึ้นเป็นครั้งที่ ๒ เรียกว่า กังขาวิตรณวิสุทธิ หมายถึงว่า เป็นความบริสุทธิ์เพราะข้ามพ้นจากความสงสัยในเรื่องของชีวิต

ที่พ้นจากความสงสัยในเรื่องของชีวิตได้ก็เพราะว่า ได้เข้าไปรู้เห็นความจริงของชีวิต คือรู้สาเหตุให้เกิดรูปกับนามว่า ไม่มีใครเป็นผู้บันดาลให้เป็นไป หากแต่อาศัยเหตุปัจจัย รูปนามจึงได้เกิดขึ้นมา เหตุที่ให้เกิดรูปนามนั้นก็ได้แก่ตัวโมหะ หรืออวิชชา ตัณหา อุปาทาน กรรม พร้อมทั้งอาหาร จึงทำให้รูปนามเกิดขึ้น

ผู้ปฏิบัติเข้าถึงความจริงของรูปนามอันเป็นปัจจุบันว่าอาศัยเหตุดังกล่าวนี้แล้ว จึงมีความเข้าใจเพิ่มขึ้นว่า แม้ในอดีตเราก็มีรูปนามดังนี้ อาศัยเหตุปัจจัยดังนี้ และในอนาคตก็โดยทำนองเดียวกัน อาศัยเหตุปัจจัยเหมือนกัน จึงข้ามพ้นจากความสงสัยเรื่องของชีวิตซึ่งได้แก่รูปนามในชาติก่อน และเรื่องของชีวิต คือรูปนามในชาติหน้า ความสงสัยชาติก่อนชาติหน้าจึงอันตรธานไปสิ้น ก็เพราะเข้าถึงเหตุผล ว่าอะไรบ้าง เป็นตัวการทำให้เกิดรูปนาม คือชีวิตเกิดขึ้นมาได้ ทำลายความหลงใหลเข้าใจผิดว่า มีผู้ดลบันดาล วิญญาณนี้ที่ยังเป็นอมตะ ทำลายความหลงใหลเข้าใจผิดว่า คนเรานี้เกิดขึ้นมาได้ก็เพราะพ่อแม่สมสู่อยู่ด้วยกัน แต่เพียงเท่านั้น

ผู้ปฏิบัติถึงความบริสุทธิ์หมดจด คือข้ามพ้นจากความสงสัยได้นี้ คือ กังขาวิตรณ-วิสุทธิ เป็นวิสุทธิที่ ๔ แต่จัดเป็นญาณปัญญา เรียกว่า ปัจจยปริคคหญาณเป็นญาณที่ ๒ ในจำนวนทั้ง ๑๖

ความสงสัยที่อันตรธานไปนั้น ได้แก่ความสงสัยว่า

๑. เรานี้เคยเกิดขึ้นมาในอดีตกาลหรือ ?

๒. เรานี้ไม่เคยเกิดขึ้นมาในอดีตกาลหรือ ?

๓. เราเคยเกิดมาเป็นชาติอะไรในอดีต ?

๔. เราเคยเกิดขึ้นมามีรูปร่างอย่างไรบ้าง ?

๕. เราเคยเกิดเป็นอะไรมาแล้ว เป็นอะไรมาหนอ ?

๖. เรานี้จักไปเกิดในอนาคตกาลอีกหรือ ?

๗. เรานี้จะไม่เกิดในอนาคตกาลอีกหรือ ?

๘. เราจะเกิดเป็นชาติอะไรในอนาคตกาล ?

๙. เราจะเกิดเป็นรูปร่างอย่างไรบ้าง ?

๑๐. เราจะเกิดเป็นอะไรอีกหนอ ?

๑๑. เดี๋ยวนี้เป็นเราหรือ ?

๑๒. เดี๋ยวนี้ไม่เป็นเราหรือ ?

๑๓. เดี๋ยวนี้เราเป็นชาติใดหนอ ?

๑๔. เดี๋ยวนี้เกิดเป็นรูปร่างอย่างใดหนอ ?

๑๕. มาจากไหน จะไปไหนหนอ ?

(ขอเชิญอ่านเรื่องวิปัสสนากรรมมัฏฐานของอภิธรรมมูลนิธิ)

นอกจากการปฏิบัติ ผมขอยกตัวอย่างจากการศึกษามาให้ท่านประหลาดใจสักบทหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางให้ท่านพิจารณา คือ :–

เมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสรู้อนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว พระองค์ได้ทรงพิจารณาพระอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ และเมื่อได้พิจารณาถึงคัมภีร์ที่ชื่อว่า "ปัฏฐาน" อันเป็นคัมภีร์ที่ ๗ แล้ว จึงได้เกิดฉัพพรรณรังสีขึ้น คือได้มีรังสีแผ่ซ่านออกมาจากพระวรกาย ทั้งนี้ก็เพราะอำนาจหลายประการที่เกิดขึ้นมาจากความพิจารณาปัญหาชีวิตที่ลึกซึ้งเหล่านั้น (เหตุอะไรบ้าง ฉัพพรรณรังสีจึงได้เกิดขึ้น ก็มีคำอธิบาย)

ในคัมภีร์ "ปัฏฐาน" มิได้มีการแสดงถึงสัตว์ หรือบุคคลอะไรเลย เป็นการแสดงธรรมชาติล้วน ๆ และแสดงถึงธรรมชาติที่เป็น "ผล" อันเกิดขึ้นมาจากเหตุ ทั้งเหตุในปัจจุบัน เหตุในอดีตชาตินี้ และเหตุในอดีตชาติก่อน ๆ ผู้ศึกษาจะทราบความจริงในเรื่องของชีวิตโดยพิสดาร แม้ความรู้สึกในขณะที่ "เห็นรูป" เกิดขึ้นครั้งเดียวเท่านั้น ก็มีเหตุในชาตินี้และในอดีตชาติเข้ามาร่วมด้วยมากมาย หาไม่แล้ว การ "เห็นรูป" จะเกิดขึ้นมาไม่ได้เลย ดังนั้น ผู้ศึกษาก็จะเห็นความจริงได้ว่า ชาติก่อนต้องมีอย่างแน่นอนนี่เพียงการศึกษาเท่านั้น

ท่านจะเชื่อหรือไม่ว่า เหตุที่จะมาสนับสนุนในการเห็นรูปเกิดขึ้นได้ในครั้งหนึ่งนั้น ถ้าว่าโดยพิสดารแล้ว มีจำนวนถึง ๗๓ เหตุ ใน "ปัฏฐาน" แสดงว่า จักขุวิญญาณ

พร้อมด้วยสัมปยุตธรรมเกิดขึ้นมาเพื่อรับรูปารมณ์ครั้งหนึ่งนั้น มีเหตุมาประชุมกัน ๗๓ เหตุ หาไม่แล้ว "การเห็นรูป" จะเกิดขึ้นมาไม่ได้เลย

ผมจึงขอกล่าวเป็นครั้งสุดท้ายว่า ถ้ามีความรักใคร่ ห่วงใยชีวิตของตนเองแล้ว ขอได้โปรดลองศึกษาดูสักพัก ท่านก็จะตัดสินของท่านได้ด้วยตนเอง

ก. ปัญจทวาราวัชชนจิตเป็นปัจจัยให้แก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๕ คือ :–

๑. อนันตรปัจจัย
๒. สมนันตรปัจจัย
๓. อนันตรูปนิสสยปัจจัย
๔. นัตถิปัจจัย
๕. วิคตปัจจัย

ข. ปัจจุบันรูปารมณ์เป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๔ คอ :–

๑. อารัมณปัจจัย
๒. อารัมณปุเรชาตปัจจัย
๓. อารัมณปุเรชาตัตถิปัจจัย
๔. อารัมณปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ค. มัชฌิมายุกจักขุปสาทรูปเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๖ คือ :–

๑. วัตถุปุเรชาตนิสสยปัจจัย
๒. วัตถุปุเรชาตปัจจัย
๓. วัตถุปุเรชาตินทรียปัจจัย
๔. วัตถุปุเรชาตวิปปยุตปัจจัย
๕. วัตถุปุเรชาตัตถิปัจจัย
๖. วัตถุปุเรชาตอวิคตปัจจัย

ฆ. อดีตเจตนากรรมเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๒ คือ :–

๑. นานักขณิกกัมมปัจจัย
๒. ปกตูปนิสสยปัจจัย

ง. อาโลก คือแสงสว่างเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๑ คือ :–

๑. ปกตูปนิสสยปัจจัย

จ. ผัสสเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๘ คือ :–

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. นามาหารปัจจัย
๖. สัมปยุตปัจจัย
๗. สหชาตัตถิปัจจัย
๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

ฉ. เวทนาเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๘ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. นามินทรียปัจจัย
๖. สัมปยุตปัจจัย
๗. สหชาตัตถิปัจจัย
๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

ช. สัญญาเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๗ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. สัมปยุตปัจจัย
๖. สหชาตัตถิปัจจัย
๗. สหชาตอวิคตปัจจัย

ฌ. เจตนาเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๙ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. สหชาตกัมมปัจจัย
๕. วิปากปัจจัย
๖. อาหารปัจจัย
๗. สัมปยุตปัจจัย
๘. สหชาตัตถิปัจจัย
๙. สหชาตอวิคตปัจจัย

ญ. เอกัคคตาเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๘ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. นามินทรียปัจจัย
๖. สัมปยุตปัจจัย
๗. สหชาตัตถิปัจจัย
๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

ฎ. ชีวิตินทรีย์เจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๘ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย
๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย
๔. วิปากปัจจัย
๕. นามินทรียปัจจัย
๖. สัมปยุตปัจจัย
๗. สหชาตัตถิปัจจัย
๘. สหชาตอวิคตปัจจัย

ฏ. มนสิการเจตสิกเป็นปัจจัยแก่จักขุวิญญาณโดยอำนาจของปัจจัย ๗ คือ :-

๑. สหชาตปัจจัย	๒. อัญญมัญญปัจจัย
๓. สหชาตนิสสยปัจจัย	๔. วิปากปัจจัย
๕. สัมปยุตปัจจัย	๖. สหชาตัตถิปัจจัย
๗. สหชาตอวิคตปัจจัย	

สรุปปัจจัยที่เป็นอุปการะแก่จักขุวิญญาณ ๗๓ คือ :-

๑. ปัญจทวาราวัชชนจิต	เป็นปัจจัยให้	๕	ปัจจัย
๒. ปัจจุบันรูปารมณ์	,,	๔	,,
๓. มัชฌิมายุกจักขุปสาท	,,	๖	,,
๔. อดีตเจตนากรรม	,,	๒	,,
๕. อาโลกแสงสว่าง	,,	๑	,,
๖. ผัสสเจตสิก	,,	๘	,,
๗. เวทนาเจตสิก	,,	๘	,,
๘. สัญญาเจตสิก	,,	๗	,,
๙. เจตนาเจตสิก	,,	๙	,,
๑๐. เอกัคตาเจตสิก	,,	๘	,,
๑๑. ชีวิตินทรียเจตสิก	,,	๘	,,
๑๒. มนสิการเจตสิก	,,	๗	,,
	รวม	๗๓	ปัจจัย

ถ้านับเฉพาะปัจจัยที่มีชื่อไม่ซ้ำกันคงรวมได้ทั้งหมด ๒๘ ปัจจัย

๑. ปัญจทวาราวัชชนจิต	เป็นปัจจัยให้	๕	ปัจจัย
๒. ปัจจุบันรูปารมณ์	,,	๔	,,
๓. มัชฌิมายุกจักขุปสาท	,,	๖	,,
๔. อตีตเจตนากรรม	,,	๒	,,
๕. อาโลก	,,	๑	,,
๖. สัพจิตสาธารณเจตสิก	,,	๑๐	,,
	รวม	๒๘	ปัจจัย

พิมพ์ที่โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม ๔๗ ถนนเฟื่องนคร หลังกระทรวงมหาดไทย กรุงเทพมหานคร
นางสาววัฒนา รุ่งเรืองธรรม ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา ๒๕๓๕ โทร. ๒๒๒๑๗๔๖